DTU Bibliotek

Denne fil er downloadet fra

Danmarks Tekniske Kulturarv

www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på *www.tekniskkulturarv.dk/about*

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

LITOGRAFIEN I DANMARK

LITOGRAFIEN I DANMARK

LITOGRAFIEN I DANMARK

UDGIVET AF
DANSK LITOGRAFISK
PRINCIPALFORENING
1922

LITOGRAFIEN I DANMARK

LITOGRAFIEN
I
DANMARK

POLYTEKNISK
Teknisk Bibliotek
LÆREANSTALT

1922

UDGIVET AF DANSK LITOGRAFISK
PRINCIPALFORENING I ANLEDNING
AF DENS 25-AARS JUBILÆUM 1922
FØRSTE OG ANDEN DEL TRYKT I
BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI
OG TREDJE DEL HOS CHR. CATO

INDHOLD:

LITOGRAFIENS HISTORIE OG ANVENDELSE ... ... 64 SIDER MED 27 BILAG

DANSK LITOGRAFISK PRINCIPALFORENING GENNEM 25 AAR.. ... ... 92 SIDER

LITOGRAFISKE VIRKSOMHEDER I DANMARK... ... ... 72 SIDER

LITOGRAFIENS HISTORIE OG ANVENDELSE

LITOGRAFIENS HISTORIE OG ANVENDELSE

FORORD

Kapitlet om Litografiens Teknik er udarbejdet i nøje Forstaaelse med og under Vejledning af flere ansete Fagfolk, medens Kilderne til de øvrige Afsnit af »Litografiens Historie og Anvendelse« maa søges mange forskellige Steder.

G. F. Ursin gav allerede i 1844 i sin lille Bog om »Lithografien eller Stentrykkerkunsten« en kort Udsigt over Litografien i Danmark, og spredte Bidrag findes i det af *C. M. Tegner* i 1868 udgivne Skrift, der ogsaa hedder »Lithografien eller Stentrykkerkunsten«, samt i *Tidsskrift for Kunstindustri*, i *Tidsskrift for Industri* og i Forening for Boghaandværks Aarsskrift *Bogvennen*, ligesom der om enkelte Litografer kan søges Oplysninger i *Weilbachs Kunstner-Lexikon*. Men det mest omfattende og mest benyttede Arbejde er *Pietro Krohn's* store og fortjenstfulde Afhandling »Ved Litografiens Hundredaarsfest« i *Tidsskrift for Kunstindustri* 1896.

Disse og flere — specielt tyske og engelske — Kilder, suppleret med mundtlige Oplysninger, danner Grundlaget for den i det følgende givne historiske Oversigt.

Iøvrigt skal det meddeles, at naar Dansk Litografisk Principalforening har taget Initiativet til Udgivelsen af nærværende Værk, da er den direkte Anledning Foreningens 25-aarige Bestaaen, men dybere set er Motivet at søge i den Kendsgerning, at der hidtil ikke paa Dansk har foreligget noget skriftligt Arbejde, der paa nogenlunde samlet og udtømmende Maade har behandlet og beskrevet Litografiens Opfindelse, Udvikling og — med særligt Henblik paa Forholdene i Danmark — dens kunstneriske Betydning og dens Anvendelse i det praktiske Liv.

Til Omtalen af de herhen hørende Forhold slutter sig i Betragtning af, at Bogen fremkommer som et Jubilæumsskrift, paa naturlig Maade dens anden og tredje Del, der indeholder dels en Redegørelse for den organisatoriske Sammenslutning af Fagets udøvende Virksomheder og dels i kort biografisk Form disse Virksomheders Historie.

Dansk Litografisk Principalforening.

Aloys Hunfeld

N Halkjær, lith. Aa Kruckow-Waldorff

INDLEDNING

LITOGRAFIENS TEKNIK

FOR AT LETTE DEN IKKE SAGKYNDIGE LÆSER FORSTAAELSEN AF Fortællingen om Litografien, dens Historie og Anvendelse vil det være rigtigt først at forklare – men kun i de enkleste Hovedtræk – hvad Litografi i det hele taget er. Ordet »Litograf« kommer af de græske Ord λιθος (lithos), der betyder Sten, og γραφειν (graphein), som betyder at skrive, hvilket med andre Ord vil sige, at en »Litograf« er en, der skriver paa Sten.

Efterhaanden som Litografien har udviklet sig, har Betydningen af Navnet ogsaa antaget et stadigt større Omfang, dækket et stadigt større Omraade.

Nu omfatter Navnet et helt Fag, der ligger lige paa Grænsen mellem Kunst og Haandværk, men som iøvrigt har mange Slags Udløbere, hvoraf enkelte ligger saa langt fra det oprindelige, at de kun i meget uegentlig Forstand falder ind under Begrebet Litografi. –

Den litografiske Sten er en homogen, tæt Kalksten, der forefindes meget faa Steder, ja, man har til Dato kun fundet litografiske Sten af en saadan Kvalitet, at det kunde betale sig at bryde dem, i Nordbayern (Solnhofen). Dette har imidlertid ikke hæmmet Litografiens Udvikling, thi allerede paa et tidligt Stadium konstateredes det, at man udmærket kunde anvende adskillige Metaller – særligt Aluminium og Zink – til Litografering.

Hvad nu selve Overføringen af et givet Trykæmne til den litografiske Sten angaar, da kan den foretages paa mange forskellige Maader, der dog alle har det til fælles, at de grunder sig dels paa den Utilbøjelighed, Vand og Fedt har til at blande sig, og dels paa den stærke Adhæsion, der er mellem hvert især af disse to Stoffer og den litografiske Sten.

Gravering. Af de forskellige Metoder, hvorved et Trykæmne bringes over paa Stenen, skal først omtales Gravering. Man begynder med at give Stenoverfladen en Renslibning, der ender med Polering. Derpaa behandles Overfladen med en Opløsning af Syresalt (en Blanding af Oksalater), hvilket medfører, at Stenen, saa længe den er vaad, er uimodtagelig for Trykfarve. Paa den saaledes tilberedte Stenoverflade foregaar nu Graveringen ved simpelthen at indridse den ønskede Tegning med en Naal eller Diamant. Tegningens Linier staar altsaa som svage Fordybninger i Stenens Overflade, og disse Fordybninger gøres ved en Oliebehandling

stærkt modtagelige for Trykfarve. I Graveringens første Tid foretoges den altid med Haanden, men senere blev her som i saa mange Tilfælde Maskinen taget til Hjælp, og det maa erkendes, at det er overordentlig fine og nydelige Resultater, den dygtige Maskingravør kan naa, saavel med Hensyn til Ornament- som Skrifttegning. Denne sidste foregaar meget ofte ved Hjælp af en Maskine af dansk Oprindelse. Maskinens Princip er det samme som anvendt ved Pantografen, idet en Ledestift føres langs Konturen af Bogstaver, der en Gang for alle er graveret i Metal, medens Graveringen besørges af Gravernaalen, der staar i Forbindelse med Ledestiften paa en saadan Maade, at den graverede Skrift efter Behag kan gøres større eller mindre.

Efter Graveringens Færdiggørelse og den derpaa følgende Oliebehandling skal der paaføres Gravuren Trykfarve, hvilket sker ved, at man – efter først at have fugtet Stenens Overflade – dupper den over med Tamponen (en med et Haandtag forsynet Træklods overtrukket med Svanebay, se Figuren), der i passende Grad er mættet med Trykfarve. Skulde der hist og her være et svagt Spor af overflødig Farve, da kan den af Trykkeren let fjernes ved at stryge hen over Stenen med Haandballen.

Graveringen kan ogsaa foregaa ad halv kemisk Vej, idet man efter at have behandlet Stenoverfladen, som foran beskrevet, i Stedet for at gravere direkte i Stenen overtrækker denne med en tynd Asfalt- eller Schellak-Collodiumhinde, og derpaa foretager Graveringen i denne Hinde. Naar Tegningen er færdiggraveret, behandles Stenen med Eddikesyre, der ikke angriber Hinden, men derimod ætser sig ned i Stenen, hvor denne ved Gennemridsning af Hinden er afdækket. Naar Gravuren har opnaaet den ønskede Dybde, standses Ætsningen, og Hinden fjernes ved Afvaskning med Terpentin. – Gravuren staar nu paa omtrent samme Maade, som var den foretaget direkte med Naal, og medens den oprindelige, med Syresalt behandlede Stenoverflade i vaad Tilstand ikke er modtagelig for Trykfarve, saa er de med Eddikesyre ætsede Gravurelinier stærkt modtagelige for Farven efter først at være behandlet med Olie.

TAMPON

Selve Farvepaaføringen foregaar ved Hjælp af Tamponen ganske som foran beskrevet.

Trykningen kan derefter paabegyndes. Papiret maa være let fugtigt, hvorved det bedre lader sig presse saa vidt ned i de farvefyldte Gravurelinier, at disse ubrudt og helt kommer over paa Papiret. Det siger sig selv, at der maa paaføres ny Farve for hvert Tryk.

En saa omstændelig Trykmetode egner sig selvfølgelig ikke til Masseoplag, og man anvender nu til Dags hovedsagelig kun Gravuren til fra den at tage de saakaldte Overtryk, d. v. s. Tryk, der lader sig føre over paa en anden Sten, saaledes at Trykæmnet her kommer til at staa i Niveau med Stenoverfladen, hvorved opnaas, at Farvepaaføringen og Trykningen kan foregaa mekanisk.

Men selv med denne Simplifikation af Trykningen betragter man i vore Dage Gravuremetoden – særligt hvis der er Tale om virkeligt fint Gravurearbejde – som alt for omstændelig, hvorfor man beklagelsesvis gaar mere og mere bort fra dette Princip, der dog, naar det anvendes rigtigt, giver saa yndefulde Resultater.

Medens Tegningen ved begge de skildrede Gravuremetoder staar svagt fordybede i Stenen, saa medfører de følgende Metoder, at Trykæmnet ligger i Niveau med eller gennem Viderebehandlingen bringes til at ligge svagt højere end Stenoverfladen.

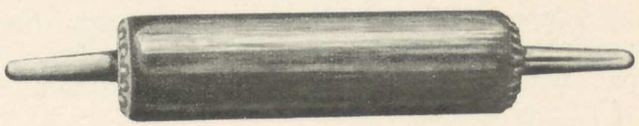
Tegning paa Sten. Ældst og mest ligefrem er den direkte Tegning med en Fedtopløsning (litografisk Tusch) paa Stenen, hvis Overflade i dette Tilfælde ikke underkastes nogen Behandling ud over Rensslibningen. Tegningen kan iøvrigt alt efter Tryksagens Art foregaa med Pensel, Pen eller Ridsefjeder. Naar Stenen efter

Paategningen har staaet saa længe, at den litografiske Tusch er fuldstændig tør, underkastes Stenoverfladen en Behandling med en Opløsning af Gummiarabicum tilsat Salpetersyre, hvilket medfører, at den Del af Stenoverfladen, der ikke er dækket af den litografiske Tusch, bliver i fugtet Tilstand uimodtagelig for Trykfarve.

Naar dette Stadium er naaet, afvaskes den litografiske Tusch ved Hjælp af Terpentin e. l., og man kan nu. idet Stenen stadig holdes fugtet, paaføre den Trykfarve med Haandvalsen (se Figuren), der rulles hen over Stenen, som nu kun modtager Farven paa de Steder af Overfladen, der under Gummi-Salpetersyrebehandlingen har været beskyttet af Tuschen. De forskellige Metoder og Præparater, der bringes til Anvendelse dels for at gøre Resultatet mere sikkert, og dels for at faa Tegningen til at staa svagt hævet over den øvrige Stenflade, skal ikke omtales her, da det er Detailler, der kun har Interesse for Fagmanden.

Kridttegning paa Sten. Foruden Tegning direkte paa Stenen med litografisk Tusch kan man ogsaa tegne med det saakaldte litografiske Kridt, der væsentligst bestaar af Kønrøg, Voks og Sæbe blandet op paa en saadan Maade, at Blandingen lader sig presse i Stænger af en passende Form og Haarhed.

For at Stenoverfladen skal egne sig til Paategning med Kridt, gøres den kornet, d. v. s. ru. Dette opnaas ved at give den renslebne Sten en særlig Behandling med skarpt, fint Sand. Kridtmetoden giver Resultater, der udmærker sig ved overordentlig bløde Overgange fra Lys til Skygge, og der foreligger mange udmærkede Billeder og Portrætter udførte efter denne Metode. Ved al Tegning direkte paa Sten maa Litografen (Kunstneren) arbejde saaledes, at Billedet paa Stenen staar spejlvendt i Forhold til Originalen, og dette har voldt en Del Bryderi, og da det desuden er lettere at tegne paa Papir end paa Sten, saa har man søgt og fundet Metoder, der gør det muligt først at udarbejde en ønsket Tegning paa Papir, og derpaa føre denne – ved Afsmitning (Overtryk) – over paa Stenen.

HAANDVALSE

Autografering. Mest kendt af disse Metoder er vel nok Autografering, der gaar for sig ved, at man med en stærk fedtholdig Vædske (autografisk Blæk) skriver eller tegner sin Original paa almindeligt Skrivepapir, der derpaa lægges med den beskrevne (betegnede) Side mod den med Terpentin let fugtede Sten, som derefter drejes en enkelt Gang gennem Haandpressen, hvorved det autografiske Blæk smitter af paa Stenen med en Virkning, der omtrent er den samme, som var der tegnet med litografisk Tusch paa Stenen. Resultatet er dog ofte ret mangelfuldt, og man har derfor næsten ganske forladt denne Metode.

Et mere sikkert Resultat vil man opnaa, naar man i Stedet for at skrive eller tegne paa almindeligt Papir anvender Papir, hvis Overflade er bestrøget med Stivelse e. l., der dog selvfølgelig maa være fuldstændigt tørt, førend Papiret benyttes. Naar Originalen er færdig tegnet paa det saaledes tilberedte Papir, lægges den – efter nu at være let fugtet – paa den renslebne Sten, og den vil da ved den første Gennemdrejning i Pressen komme til at klæbe stærkt til Stenen, og man kan nu, idet man yderligere fugter den til Stenen klæbende Original paa Bagsiden, dreje det hele flere Gange gennem Pressen. Man opnaar ikke blot herved Sikkerhed for, at Originalen og Stenen overalt kommer i behørig Kontakt med hinanden, men den rigeligere Fugtning opløser Stivelsen, hvormed man har behandlet Papiret, og naar dette trækkes af Stenen, vil alt Fedtstoffet i det autografiske Blæk eller – hvad

man nemlig ogsaa kan anvende – det litografiske Tusch, der jo laa oven paa Stivelsen, forblive paa Stenen.

Da Virkningen som allerede nævnt omtrent er den samme, som var der tegnet direkte paa Stenen med litografisk Tusch, saa er Viderebehandlingen ogsaa omtrent den samme.

I Stedet for at tegne direkte paa den kornede Sten med litografisk Kridt, saaledes som foran beskrevet, kan man tegne med dette Kridt paa almindeligt Papir, hvis Overflade dog ogsaa – som omtalt under Autografi – forud kan underkastes en særlig Behandling med Stivelse. Overføringen til Sten finder Sted paa ganske lignende Maade som lige beskrevet for Autografi.

Endelig kan man ogsaa paa præpareret eller upræpareret Papir tegne eller male med en speciel Slags Tusch, idet Overføringen efter Tegningens Færdiggørelse foregaar paa samme Maade som i de foregaaende Tilfælde.

Overtryk. I det praktiske Liv spiller Overføring fra Sten til Sten en overordentlig stor Rolle. Skal der f. Eks. trykkes et stort Oplag Etiketter, tegnes kun et enkelt Eksemplar, idet man, hvor der er Tale om Etiketter af et lidt bedre Udseende, udfører Tegningen som Gravering paa Sten. Fra Gravuren eller fra den paa anden Maade fremstillede Originalsten tages nu et passende Antal »Overtryk«, der samles eller, som det tekniske Udtryk er, stikkes sammen paa et Ark. Drejer det sig f. Eks. om Øletiketter el. l., der skal trykkes i meget stort Oplag, samler man ofte flere hundrede Etiketter paa et Ark. Naar Overtrykkene, der tages paa et særligt præpareret Papir og med meget fed Trykfarve, er samlede, føres de over paa den renslebne Sten paa omtrent samme Maade som omtalt under Overføring af Autografier paa præpareret Papir.

Efter Overføringen afvaskes den Stivelse, som Overføringspapiret har efterladt paa Stenen, og denne gummieres med en Gummiopløsning uden Syre. Naar Gummien er tør, afvaskes den igen, og man kan nu med Forsigtighed tilføre det overførte Trykæmne Farve, medens Stenen stadig holdes fugtet. Naar Stenen efter Farvepaaføringen er tør, indpudres Trykæmnet med Colofonium (pulveriseret Harpix) for at gøre det modstandsdygtigt overfor Syre, idet man nemlig nu behandler Stenen som tidligere omtalt med en Opløsning af Gummiarabicum tilsat Salpetersyre. Overføringen fra Sten til Sten bruges ogsaa i saadanne Tilfælde, hvor Originalstenen er meget kostbar, idet man saa undgaar at udsætte den for det Slid og den Brudfare, der altid er forbundet med Trykning i større Oplag.

Fotolitografi. Overføring kan ogsaa finde Sted ad fotolitografisk Vej, hvor man, saaledes som Navnet antyder, har taget Fotografiapparatet til Hjælp.

Metoden byder paa to væsentlige Fordele, nemlig for det første den, at Originaltegningen ikke behøver at tegnes med nogen særlig Slags Tusch, men kan tegnes saa at sige med hvad som helst, og for det andet kan man ved Fotograferingen ændre Originalens Maalestoksforhold saaledes, at Gengivelsen fremkommer i den Størrelse, man ønsker.

Fremgangsmaaden er iøvrigt den, at man efter at have taget en fotografisk Plade af Originaltegningen kopierer denne over paa et særligt præpareret, lysfølsomt Papir. Efter Eksponeringen undergaar dette Papir en Behandling med fed Trykfarve og en derpaa følgende Udvanding og Afgnidning med Bomuld, hvilket tilsammen medfører, at Tegningen kommer til at staa paa Papiret omtrent, som havde den været fremstillet ved Trykning paa Overtrykspapir fra en Gravure, og Overføring og Viderebehandling foregaar da ogsaa paa lignende Maade, som ovenfor omtalt under Overtryk.

Den fotografiske Plade kan ogsaa i Stedet for at kopieres over paa det foto-

litografiske Papir direkte kopieres over paa en præpareret, lysfølsom Zinkplade, hvorfra man da enten direkte kan trykke eller ogsaa paa almindelig Maade tage Overføringstryk.

Zinktryk. Endnu skal omtales direkte Overføring ved Hjælp af Lys. Ved denne Metode anvender man kun undtagelsesvis Sten, da disse paa Grund af deres Vægt er for besværlige at manipulere, hvorfor de erstattes med Zink — eller Aluminiumsplader.

Den renslebne Plade overtrækkes med et lysfølsomt Chrompræparat, og efter fuldstændig Tørring lægges den Tegning, der skal overføres, sammen med Pladen i en almindelig Kopiramme. Efter Eksponeringen behandles Pladen i et Fremkalderbad, der angriber den lysfølsomme Hinde paa de Steder, hvor Tegningens Linier og Skrift har beskyttet den mod Lysets Indvirkning. Herved afdækkes det rene Metal og kan, idet den øvrige Del af Pladen stadigt er dækket af den Part af den lysfølsomme Hinde, der er hærdet af Lyset, underkastes en Ætsning, der gør det modtageligt for Trykfarve. Naar dette er gjort, »anrives« Pladen, d. v. s. underkastes en Behandling med fed Trykfarve paa en saadan Maade, at Farven sætter sig paa de i Fremkalderbadet afdækkede og senere ætsede Partier, men derimod ikke paa den tilbageværende Del af den lysfølsomme Hinde. Naar Anrivningen er færdig, fjernes Hinden ved en Behandling med fortyndet Saltsyre, der har den dobbelte Virkning dels at opløse Hinden og dels at gøre den Del af Pladen, der nu afdækkes, og som der altsaa ingen Trykfarve findes paa, uimodtagelig for Trykfarve, saa længe Pladen er vaad. Trykæmnet kommer ved denne Proces til at staa i Niveau med Pladens øvrige Overflade, og Farvepaaføringen under Trykning kan altsaa foregaa ved Hjælp af Valser.

Efter nu at have omtalt de væsentligste Overføringsmetoder, kunde det være fristende at foretage en Sammenligning for at paavise Fordele og Ulemper ved hver enkelt Metode, men dette vilde føre for vidt i en Fremstilling som denne, der jo kun har til Hensigt at bibringe den Ikke-Sagkyndige en teoretisk Forstaaelse af Litografiens Væsen. Dog skal det paapeges, at der mellem de to først omtalte Gravuremetoder og alle de efterfølgende Principper er den Væsensforskel, at medens ved de første Tegningen staar som Fordybninger i Stenen og altsaa kræver Tamponen som Indfarvningsværktøj, saa staar Tegningen ved alle de andre Metoder i Niveau med eller svagt ophøjet over den øvrige Stenoverflade, hvilket medfører, at Farvepaaføringen kan foregaa ved Hjælp af Valser, altsaa ved en rullende Bevægelse, der let kan præsteres ved Maskinkraft, hvilket ikke er Tilfældet med Tamponens duppende Bevægelse. Dette betyder, at medens man kun kan tage Tryk fra en Gravure i Haandpresse, saa kan man i alle de Tilfælde, hvor en af de andre Overføringsmetoder er benyttet, lade Trykningen foregaa i Maskine.

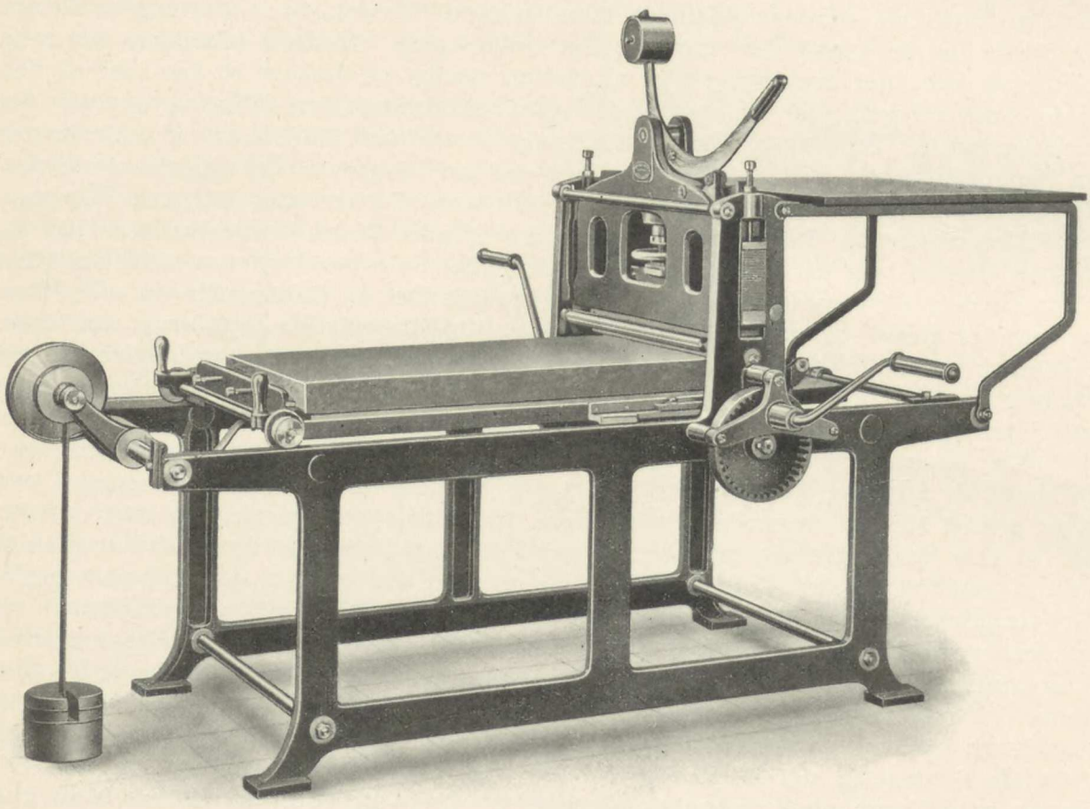
Flerfarvetryk. Inden der gaas over til Omtalen af selve Trykningen, skal der gives en kort Forklaring af, hvorledes man gaar til Værks ved Fremstilling af de nødvendige Sten til Trykning i flere Farver.

Man begynder med paa en af de foranbeskrevne Maader at udfærdige Hovedpladen, d. v. s. den Sten, hvorfra Tryksagens Hovedtegning eller Kontur skal trykkes. Fra Hovedpladen tages nu med en fedtfri Farve saa mange Tryk, som der til Tryksagens Færdiggørelse skal anvendes Farver ud over Hovedpladens Farve, der som Regel er graa eller sort.

Medens disse Tryk er friske, lægges de hver især med den betrykte Side nedad paa de renslebne Sten, der alt efter Arbejdets Art kan være glatte eller kornede, og som derpaa drejes gennem Haandpressen. Herved kommer Hovedpladen til

at staa som en Afsmitning (i Fagsproget kaldet *Afklask)* paa saa mange Sten, som der skal anvendes Farver. Med Støtte i Afklaskets Linier og Konturer og iøvrigt med den Original, der skal reproduceres, som Vejledning udarbejder nu Litografen de nødvendige Farveplader ved direkte Tegning med litografisk Tusch, idet hver Farve holdes paa en Sten for sig. Naar Tegnearbejdet er færdigt, og Tuschen er tør, behandles Stenoverfladen som foran omtalt med en Gummiopløsning tilsat Salpetersyre, hvorved Stenoverfladen i vaad Tilstand og paa de Steder, hvor Tuschen ikke dækker den, bliver uimodtagelig for Trykfarve.

Vælges det Papir, der anvendes til Afklask, med passende Omhu, og udvises der iøvrigt den nødvendige Paapasselighed, da vil de forskellige Afklask, efter at

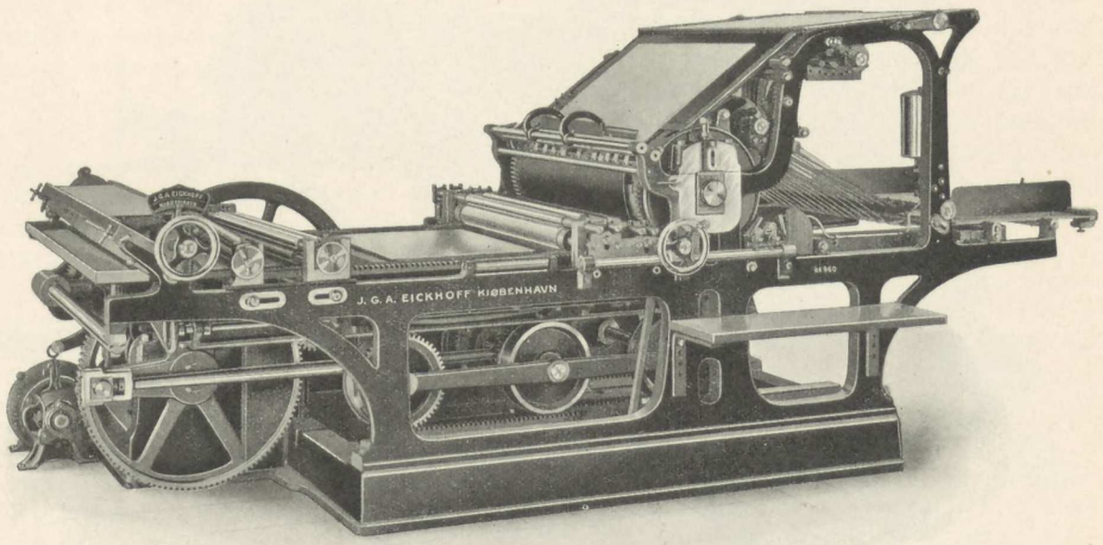
HAANDPRESSE

de er kommet over paa de respektive Sten, være nøjagtig lige store, og idet Tegningen af Farvepladerne foregaar med Støtte i disse lige store Afklask, saa vil Farverne, naar de trykkes sammen, ogsaa nøjagtigt passe ind i hverandre.

For Øjet fremtræder et flerfarvet Tryk ofte med tilsyneladende langt flere Farver, end der i Virkeligheden er anvendt. Dette skyldes den simple Kendsgerning, at man ved at trykke to eller flere Farver over hverandre kan opnaa Schatteringer og Farvevekslinger i stort Antal. Enhver ved f. Eks. at gult og blaat tilsammen giver grønt, medens rødt og blaat giver violet o. s. v. Den dygtige Farvelitograf maa altid henregne det til en af sine Opgaver at naa det bedst mulige Resultat med Anvendelse af de færrest mulige Farver. Hvor der er Tale om bedre Reproduktioner, maa Farvesparsommeligheden dog ikke drives for vidt, da det i saa Fald gaar ud over Resultatet.

Haandpressen. Tilbage staar nu at omtale selve Trykningen, der kan foregaa — og i ældre Tider altid foregik — ved Hjælp af Haandpressen eller som i vore Dage ved Hjælp af mekanisk drevne Presser.

Selv om Haandpressen ved den egentlige Oplagstrykning er sat ud af Spillet, saa er der dog en Række Tilfælde, hvor den stadigt bruges og altid vil vedblive med at bruges, nemlig dels til Trykning af Oplag, der er saa smaa, at det ikke kan betale sig at anvende en Hurtigpresse, der jo altid kræver en Del Tilretning, inden Trykningen kan gaa for sig, og dels — og dette er Haandpressens vigtigste Omraade — til at tage Overtryk fra Gravure- og andre Originalsten og derpaa overføre disse Tryk til de egentlige Tryksten. Tillige bruges Haandpressen til den foran omtalte Afklasktrykning og til Prøvetrykning, baade hvor det gælder om at levere Kunden et enkelt Prøvetryk, og hvor det gælder om at tilpasse Farver, der griber ind over hverandre eller paa anden Maade skal sammenstemmes.

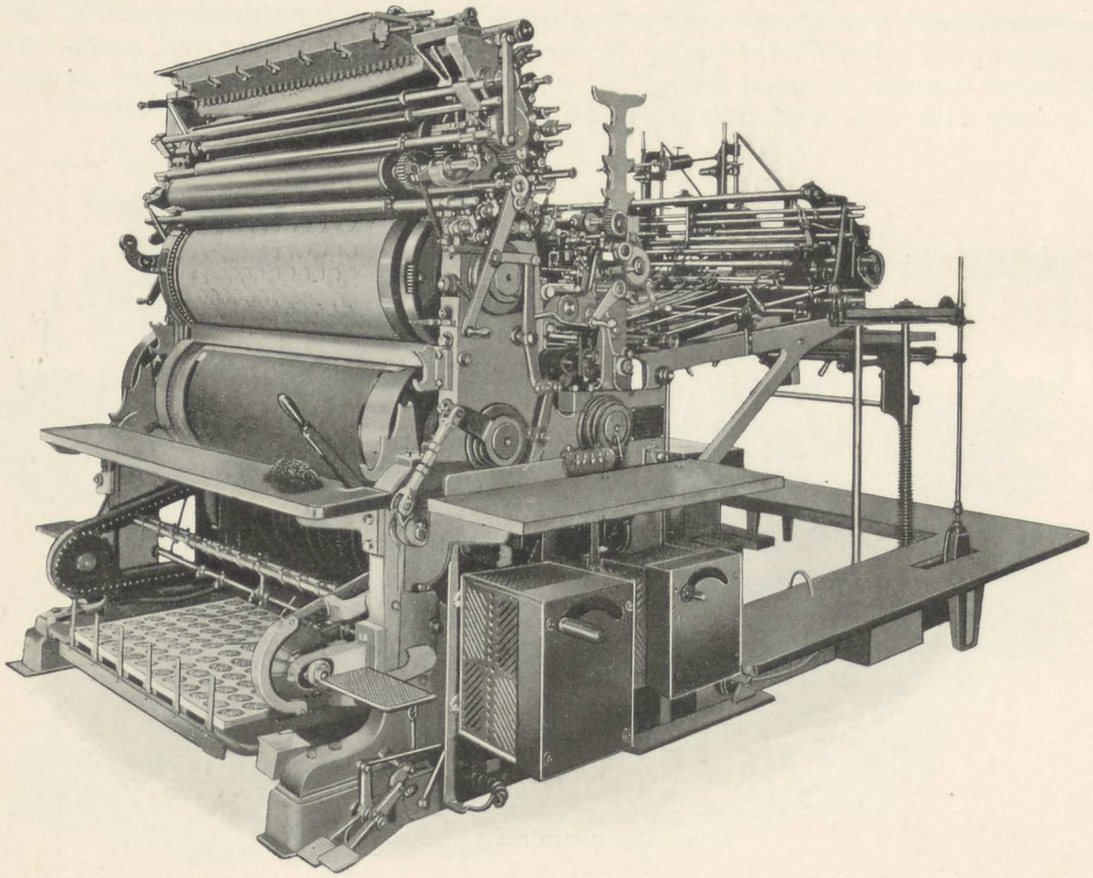
ALMINDELIG HURTIGPRESSE (FLADTRYK)

Hurtigpressen. I de gode gamle Dage, hvor man ikke havde saa travlt som i vor Tid, gjorde Haandpressen god Fyldest, men efterhaanden som Oplagene, der skulde trykkes, blev større, og Kravet til hurtig Levering blev stærkere, saa meldte Trangen til hurtigere Trykmetoder sig ogsaa, og da det var muligt at lade baade Fugtning og Indfarvning af den litografiske Sten (Gravurer undtagne) foregaa ved rullende Valser, hvis Bevægelse relativt let kan frembringes mekanisk, saa varede det heller ikke længe, førend de første Hurtigpresser meldte sig. Ved disse foregaar baade Fugtning og Indfarvning rent automatisk. Selve Trykningen sker derved, at den frem- og tilbagegaaende Sten umiddelbart efter at have passeret Maskinens Fugte- og Farvevalser glider ind under en roterende Cylinder, der presser Papiret ned mod Stenen med et saa haardt Tryk, at Berøringen mellem Papir og Sten bliver tilstrækkelig intim til, at Trykæmnet fuldstændigt overføres paa Papiret.

Paalægningen af Papiret besørges som Regel af kvindelige Arbejdere — de saakaldte Paalæggersker, der efterhaanden naar stor Færdighed, hvilket sætter dem i Stand til at skubbe hvert enkelt Papirark ned mod Pressens Anlæg, (d. v. s. ned

til den Stilling, hvor Pressen selv griber Papiret) paa en saadan Maade, at alle Tryk staar i nøjagtig samme Stilling paa Papiret. Dette har meget stor Betydning, naar der trykkes med flere Farver, thi for hver Farve skal Papiret passere Maskinen een Gang, og kun derved, at Paalægningen udføres nøjagtigt, kan Farverne bringes til at passe rigtigt ind i hverandre.

Da baade selve den litografiske Sten – særligt hvor der er Tale om større Formater – og det Fundament, hvorpaa den hviler i Pressen, er tunge, saa er det en betydelig Vægtmasse, der ved Trykningen sættes i en frem- og tilbagegaaende

ROTATIONSOFFSETPRESSE

Bevægelse. Men er en saadan betydelig Masse sat i en hurtig Bevægelse, da kræver det enten relativt lang Tid eller stor Kraft først at standse denne Bevægelse og derpaa tildele den samme Masse en lige saa hurtig Bevægelse i modsat Retning. Dette Forhold sætter en naturlig Grænse for den Hastighed, hvormed man kan lade en Hurtigpresse arbejde.

Rotationspressen. Det var ikke svært at se, at saafremt man kunde erstatte den frem- og tilbagegaaende Bevægelse med en roterende Bevægelse, da vilde det være muligt betydeligt at forøge Trykhastigheden. Saa længe man til litografisk Trykning kun anvendte Sten, der nødvendigvis maa bruges i plan Form, var det udelukket at komme bort fra den frem- og tilbagegaaende Maskine eller Fladtryksmaskinen, som den kaldes, men efterhaanden som Kendskabet til Metallernes, specielt Zinkens, litografiske Egenskaber voksede, saa blev det ogsaa muligt at

erstatte Stenen med den bøjelige Zinkplade, og herefter varede det ikke længe, førend Zinkrotationsmaskinen med ca. 100 % større Trykhastigheder holdt sit Indtog.

Ved disse store Hastigheder var det vanskeligt for Paalæggerskerne at følge med, og de har da maattet dele Skæbne med saa mange andre Haandarbejdere, nemlig at se sig selv erstattede med hurtigere og mere sikkert arbejdende Maskiner, de saakaldte Paalægningsapparater, der automatisk griber og indfører Papiret i Maskinen.

Den direkte Trykning fra Zink i Rotationspresse voldte dog visse Vanskeligheder af teknisk Art, navnlig kneb det med at faa smukke ensartede Tryk.

Rotationsoffsetpressen. Disse Vanskeligheders Overvindelse, gav Stødet til Fremkomsten af Rotationsoffsetpressen. Principet i denne Maskine er baseret paa, at man fra Zinkpladen ikke trykker direkte paa Papiret, men derimod paa en om en Cylinder fastspændt Gummidug, og fra denne trykkes der over paa Papiret (heraf Navnet »offset« – Afsætning). Fordelen ved Systemet er den, at Gummidugen paa Grund af sin Plasticitet let bringes i inderlig Berøring med først Zinkpladen og dernæst Papiret. Dette betyder for det første, at smaa Uregelmæssigheder i Zinkoverfladen (mindre Buler o. l.) faar ringe eller slet ingen Betydning, og for det andet, at man selv med et meget ringe Farveforbrug faar god og smuk Udtrykning. Jo mindre Farve, der anvendes for at faa et paa rette Maade dækket Tryk, jo skarpere og renere vil Trykket staa, d. v. s. jo bedre er det. Endelig bevirker Gummidugens Plasticitet ogsaa, at man til Trykning kan anvende temmeligt ru eller kornet Papir, medens man tidligere har været henvist til kun at anvende Papirsorter med forholdsvis glat Overflade.

I de mest moderne Konstruktionsformer præsterer Rotationsoffsetmaskinen endnu større Hastigheder end den direkte Rotationsmaskine.

Sluttelig skal det lige nævnes, at man ogsaa har konstrueret Presser, der er indrettede til at trykke med 2 Farver samtidigt, men paa Grund af det litografiske Markeds begrænsede Omfang herhjemme, har disse Maskiner ikke megen Mulighed for at vinde Indpas her til Lands.

Efterhaanden som paa den ene Side Bogtrykkernes Aktionsomraade gennem Nyindvindinger i Reproduktionstekniken stadigt vokser, medens paa den anden Side Litografien gennem et bestandigt øget Kendskab til Zinkens litografiske Muligheder ogsaa jævnt udvider sit Omraade, saa griber de to Fag ogsaa mere og mere ind i hinanden, og Ikke-Fagmanden vil meget ofte have Vanskelighed ved afgøre, hvad der er hvad.

Skulde Forskellen populært karakteriseres, da maa det være derigennem, at ved den litografiske Trykning holdes Trykformen hele Tiden fugtet med Vand, hvorimod Bogtrykkeren ikke benytter Fugtning.

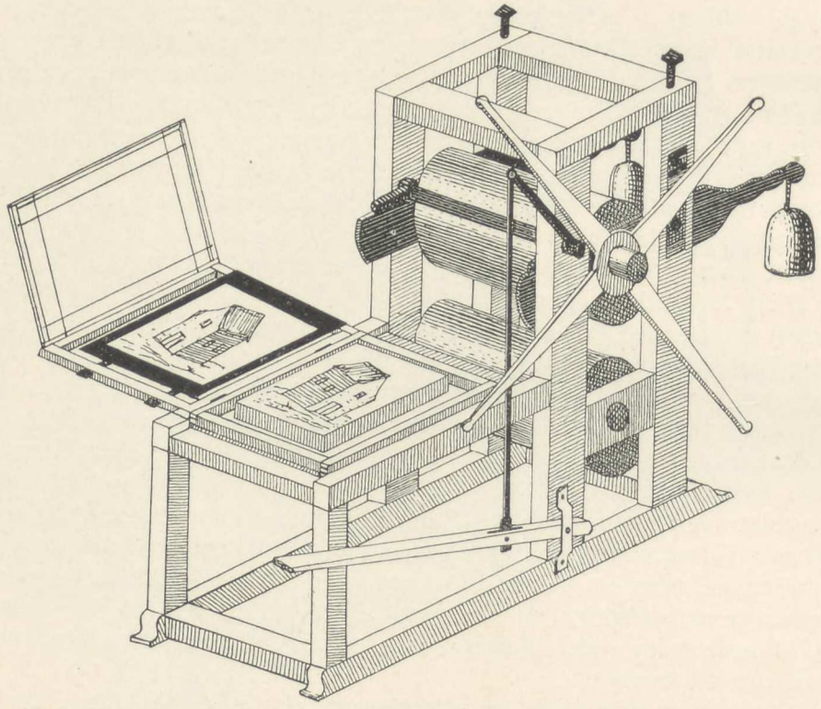
Sagen er, at Bogtrykkerens Trykforme altid har en saadan Karakter, at baade de farvegivende Valser og Papiret kun kommer i Berøring med de Dele af Trykformen, der skal gengives paa Papiret. Dette opnaas ved, at saavel Typer som Linier og Punkter i eventuelle Illustrationer staar i et saa stærkt Hautrelief, at hverken Farvevalser eller Papir naar ned i Trykformens Bund.

Anderledes hos Litografen, hvor Trykæmnets Linier, Flader og Punkter staar i Niveau med eller kun meget svagt hævet (ved Gravuren endda sænket under) Trykformens (Stenens) Overflade. Her kommer saavel Farvevalser som Papir i Kontakt med Stenen over det hele, men da Stenen, som foran beskrevet, ikke i den med en Gummiopløsning og Salpetersyre behandlede Overflade er modtagelig for Trykfarve, saalænge den holdes vaad, saa modtager Stenen takket være Fugtningen kun Farve paa de rette Steder, og Papiret modtager følgelig ogsaa kun Farven i Henhold hertil.

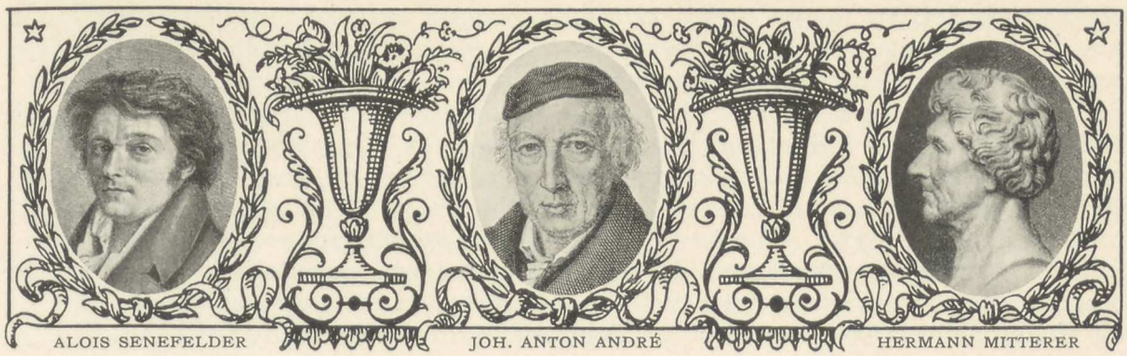
Spørges der nu, hvornaar man da skal vælge Bogtryk og hvornaar Litografi ved en given Tryksags Fremstilling, da maa der svares, at det er en Ting, som man maa lade Fagmanden afgøre i hvert enkelt Tilfælde, dog kan det som almindelig Regel siges, at jo mere Betydning den rene Sats og jo mindre Betydning Illustrationsstoffet har, jo mere naturligt hører Tryksagen hjemme hos Bogtrykkeren. Tiltager derimod Illustrationernes Betydning, og særligt hvis tillige det Antal Farver, der skal anvendes, vokser, da bliver det mere og mere naturligt at anvende Litografi.

Bliver Illustrationen det afgjort dominerende, saasom ved Gadeplakater, mange Papskilte, Etiketter m. m. m., altsammen Tryksager, der som oftest tillige fremtræder i mange Farver, da er man helt og holdent inde paa Litografiens Omraade.

Det samme er Tilfældet, hvor der er Tale om Gengivelser i Farver af Malerier, Akvareller og Kunst i det hele taget.

DEN KOBBERTRYKPRESSE, DER AF ALOIS SENEFELDER TIL EN BEGYNDELSE ANVENDTES SOM STENTRYKPRESSE

ALOIS SENEFELDER JOH. ANTON ANDRÉ HERMANN MITTERER

ALOIS SENEFELDER

Fra Tyskland kom baade *Gutenberg* og *Senefelder*. Med Rette er Tyskland stolt af disse den grafiske Kunsts to store Navne, og de ynder at stille dem sammen, skønt der neppe er anden Lighed mellem de to Mænd, end den, at man har forsøgt at fratage dem Æren for deres Opfindelser og give den til andre. For Senefelders Vedkommende var det en Pastor *Simon Schmid*, man vilde gøre til Litografiens egentlige Opfinder.

Simon Schmid var født i München 1760, han studerede Naturvidenskaberne, de tegnende Kunster og Teologi, blev 1784 Præst i Ingolstadt, senere Lærer ved den borgerlige Realskole i München, Professor i Logik og Naturhistorie ved det i 1789 i München oprettede militære Kadetakademi og døde som Hofpræst i samme By, 1840. Schmid gjorde i 1787 sine første Forsøg med Solnhofenstenen, idet han med Voks tegnede naturhistoriske Billeder og et Landkort paa Stenen, som han derefter ætsede med Skedevand, hvorved der fremkom en Trykplade, der havde Lighed med Træsnits-Teknikens. Naar han sværtede sin Plade, kunde han tage Aftryk af den. Men denne Teknik, Højtryk-Litografien, har ingen Betydning for den egentlige Litografi og har været kendt længe før Simon Schmids Tid, ja man kender saadanne ætsede Stenplader, hvis Fremstilling gaar helt tilbage til det 14. Aarhundrede. Naar man derfor under et Portræt af Simon Schmid, litograferet 1817 af *C. Auer*, ser ham betegnet med Hæderstitlen »Litografiens Opfinder«, er det sikkert kun sket for at krænke *Senefelder*, der *nu* ubestridt staar som Opfinder af det Princip, hvorpaa al egentlig Litografi beror, det Princip, som Senefelder efter mange forgæves Forsøg, takket være sit Opfindergeni, naaede til, nemlig at behandle Stenen saaledes, at den i vaad Tilstand fik den Egenskab, at de med Tegning eller Skrift dækkede Steder modtog Farve, medens de ubedækkede Steder var uimodtagelige.

Litografiens Opfinder, *Alois Senefelder*, tilhører en bayersk Slægt. Faderen *Johannes Peter Senefelder*, der fødtes 1744, var Skuespiller og rejste i denne Egenskab fra By til By. Saaledes gik det til, at han kom til Prag og dér lærte sin vordende Hustru, en Gæstgiverdatter *Catharina von Volck*, at kende. Brylluppet stod den 6. November 1770. Nøjagtig et Aar efter, den 6. November 1771, saa deres Førstefødte Dagens Lys. Han fik i Daaben Navnene *Johann Nepomuk Frantz Alois*. I Daabsprotokollen, som endnu eksisterer, kaldes Faderen mærkeligt nok *Franz Peter* baade ved Alois' og de senere Børns Daab, ja en enkelt Gang endog *Ignaz Peter*, men hans virkelige Navn var som anført.

Efter Alois' Fødsel begyndte Faderens omflakkende Liv igen. Han flyttede med sin Familie fra By til By, først i 1778 slog han sig endelig ned i München, hvor han fik Ansættelse ved det kurfyrstelige Hofteater. Skønt Familien efterhaanden voksede stærkt – det blev i Aarenes Løb til fem Sønner og to Døtre – sørgede Faderen for at give sin ældste Søn den bedst mulige Uddannelse. Alois begyndte 1783 sin Skolegang i Gymnasiet, og han var en flittig og begavet Elev, saa han endog paa Grund af sine Kundskaber fik Lov at springe en Klasse over. 1787 overflyttedes han til det kurfyrstelige Lyceum, hvorfra han 1789 dimitteredes med et meget fint Vidnesbyrd. Alois havde Lyst til at blive Skuespiller, men Faderen, der af egen Erfaring kendte denne Levevejs Skyggesider, ønskede, at Sønnen skulde studere. Med Støtte af Hoffet blev han da indskrevet til Universitetet i Ingolstadt og studerede her i tre Aar Rets- og Statsvidenskab. Faderens Død 1792 nødvendiggjorde Afbrydelsen af Studierne. Hans Moder sad med sine uforsørgede Børn i meget trange Kaar. Der var ingen anden Udvej, end at den ældste Søn snarest maatte se at fortjene noget til Støtte for Familien.

Paa dette Tidspunkt havde Alois Senefelder allerede forsøgt sig som dramatisk Forfatter. Han havde endda paa Nationalteatret faaet opført et tre Akts Lystspil, »Die Mädchenkenner oder So ein Gelehrter und nur Famulus?«, og Stykket havde gjort saa megen Lykke, at han fik en Bogtrykker til at trykke det. De fleste Eksemplarer forærede han bort, men en Del solgtes, og med Fradrag af alle Omkostninger var der blevet et Overskud til Forfatteren paa 50 Gylden. Dette Held vilde han nu, da Faderen var død, forfølge. Han vilde være dramatisk Forfatter og Skuespiller!

Det lykkedes ham imidlertid ikke at faa Ansættelse ved Teatret i München, og han maatte derfor søge sit Underhold ved rejsende Selskaber, bl. a. var han ved en Skuespillertrup, der lededes af *Franz Anton von Weber,* Komponistens Fader; men et Par kummerlige Aar, der var mest rige paa Skuffelser, fik ham til at opgive Skuespillet. Nu vilde han udelukkende være Forfatter! Han skrev ogsaa en Del Stykker, et enkelt, som han fik trykt, »Mathilde von Altenstein«, indbragte ham vel 100 Gylden; men da hans følgende Stykke hverken fandt Naade for Teaterdirektørens eller Bogtrykkerens Øjne, og et Andragende til Kurfyrsten om en Rejseunderstøttelse besvaredes med en Gave paa 25 Gylden, var hans Stilling ganske fortvivlet.

Han satte sig for, at han selv vilde trykke sine Stykker. Medens hans første Stykke var under Trykning, havde han gentagne Gange besøgt Trykkeriet og sat sig ind i Tekniken, men han savnede jo alle Midler til Anskaffelse af eget Trykkeri. Han gjorde forskellige Forsøg: først vilde han gravere Bogstavstempler, fastgøre dem paa Trælister og ordne dem til Linjer; men han manglede baade Øvelse og Værktøj. Saa forsøgte han at aftrykke almindelige Typer i en blød Masse, og naar han havde dannet en Side, at tage et Aftryk i Voks, hvormed han kunde trykke. Det var i Virkeligheden *Stereotypien,* Senefelder her var inde paa, en Opfindelse, som ganske vist *var* gjort, hvad han ikke vidste, da den endnu ikke var bragt i Anvendelse. Men Fattigdommen var ham ogsaa her i Vejen. Han havde ikke en Gang Midler til at skaffe sig saa mange Typer, som var nødvendige for at fremstille én Side. Den sidste Udvej, han fandt paa, var at ætse Skriften i en Kobberplade, altsaa omvendt; men hans Mangel paa Øvelse i Spejlskrift var ham en stor Hindring i at naa et tilfredsstillende Resultat, og selv efter at han hos en Kobberstikker havde faaet den nødvendige Undervisning, stod han tilsidst hjælpeløs. Han havde nemlig kun den ene Kobberplade, og den var under hans talrige Forsøg snart opslidt. Han maatte af økonomiske Grunde søge sig et andet Materiale. Dette fandt han i et Stykke Kelheimer-Kalkskifer, som han havde købt for at anvende det til Rivning af sine Farver. Da Stenens Overflade uden større Besvær

kunde poleres glat, laa det nær at anvende dette mindre kostbare Materiale i Stedet for Kobberpladen, saa meget mere som det var langt lettere at afslibe den gamle Skrift af Stenen end af Kobberpladen.

Hermed var i Virkeligheden det afgørende Vendepunkt i Alois Senefelders Liv naaet. Med Kalkskiferen var det Materiale fundet, som senere skulde skaffe ham Ry som Litografiens Opfinder. Foreløbig benyttede han Stenen paa samme Maade, som han før havde anvendt Kobberpladen, kun benyttede han nu en særlig Farve sammensat af tynd Oliefernis, fin Frankfurtersværte tilsat fintrevet Vinsten med en svag Opløsning af Potaske og Kogsalt.

Og saa indtraadte det lykkelige Tilfælde, som saa ofte hjælper en ihærdigt eksperimenterende Opfinder – et Sammentræf af i sig selv ubetydelige og dagligdags Hændelser giver Stødet til en Opfindelse af vidtrækkende Betydning!

Det var en Julidag i Aaret 1796, da Senefelder stod og præparerede en poleret Sten til Brug for sine Forsøg, at Vaskerkonen kom for at hente Familiens Vasketøj. Senefelders Moder bad Sønnen om at skrive Vaskesedlen, da hun intet Papir ejede; men da han heller intet havde ved Haanden, greb han sin Sten og noterede Listen over Vasketøjet ned paa denne ved Hjælp af sin Sværte (Voks, Sæbe og Kønrøg), og da Skriften stod paa Stenen, fik han pludselig det Indfald at ætse Stenen med Skedevand for muligvis at faa en forhøjet Skrift, der lod sig tage i Aftryk. Forsøget lykkedes. Efter Afskylningen saa han Skriften staa i et Kortblads Højde over de ubedækkede Steder af Stenen. Han var altsaa kommet til det af *Simon Schmid* naaede Standpunkt uafhængig af denne, men Aftrykningen frembød forskellige Vanskeligheder. Han anvendte nemlig til Indsværtningen en almindelig hvælvet Bogtrykkertampon og derved sværtedes ogsaa Stenens frie Dele, og han fik et urent Aftryk. For at undgaa dette, dannede han sig en flad Tampon af et Brædt overtrukket med Klæde; dette limede han til et andet, tykkere Brædt, forsynet med et Haandtag, og han kunde nu efter nogen Øvelse tage temmelig rene Aftryk.

Han var i den Tro, at det var en ny Opfindelse, han havde gjort, og hans højeste Ønske var at gøre den frugtbringende. Han tænkte straks paa at oprette sit eget Trykkeri, men hvor skulde han faa Penge fra? En af hans Bekendte, der gjorde Tjeneste ved Artilleriet i Ingolstadt, ønskede at stille en Stedfortræder, og Senefelder var straks villig til at overtage denne Rolle for at tjene de derfor fastsatte 200 Gylden, men atter her forfulgtes han af sit evige Uheld; den bayerske Hær maatte kun rekrutteres af Indfødte, og Senefelder var født i Prag! Han var nu besluttet paa at tage Plads foreløbig som Trykkersvend; men som han i nedslaaet Sindsstemning forlader Ingolstadt, falder der ham tilfældigt et Nodeblad i Haanden, og det slaar ned i ham, at hans Opfindelse særlig egner sig til Fremstilling af Nodetryk, som han maa kunne præstere langt billigere, end det er gjort ved den tidligere anvendte Kobbertrykmetode. Af en Bekendt henvises han til Hofmusikus *Franz Gleiszner,* og da Gleiszner og hans Hustru ser nogle Prøver af Senefelders Nodetryk, bliver de straks saa overbeviste om Forsøgenes store Betydning, at de med stor Beredvillighed forstrækker ham med de nødvendige Pengemidler, giver ham vederlagsfrit Ophold i deres Hus og forsyner ham med Papir og Sten.

Til Trykningen benyttede han en tarvelig, gammel Kobbertrykpresse, som hans Moder havde ladet en Tømrer lave for den beskedne Pris af 6 Gylden.

Det første Arbejde, der fremstod som et Resultat af Senefelders og Gleiszners Kompagniskab, var en »Feldmarsch der Churpfalzbayerschen Truppen« med Klaverledsagelse. Den tryktes i 120 Eksemplarer, hvis Fremstilling havde taget 14 Dage. Titlen var stukket i Kobber og trykt over Stentrykkets øverste Linje; den var udført i Fraktur, den eneste Skrift, som Senefelder paa det Tidspunkt var i Stand til at udføre i Spejlskrift. Musikforlæggeren *Falter* købte de 100 Eksemplarer

for 100 Gylden. Da alle Omkostninger var trukket fra, viste det sig, at de 70 Gylden var ren Fortjeneste. Senefelder saa sig allerede i Tankerne som en velhavende Mand!

Dette første Arbejde i Stentryk udkom 1796, da *Alois Senefelder* var 25 Aar gammel.

Det andet Arbejde var »12 Neue Lieder mit Begleitung des Klaviers«, ogsaa et Værk af Gleiszner. Fra den bayerske Kurfyrste *Karl Theodor* modtog Senefelder en Opmuntring paa 100 Gylden. og Løfte om et Privilegium. Derimod mente Videnskabernes Selskab i München at strække sig vidt, da de tilstillede Opfinderen 12 Gylden; man bemærkede, at dette Honorar maatte være tilfredsstillende i Betragtning af, at Udlægget var 6 Gylden. Senefelder havde nemlig ved Fremsendelsen af sit Tryk i naiv Glæde gjort den Bemærkning, at Nodebladet var fremstillet paa en Presse til denne ringe Pris.

De indkomne Penge blev anvendt til Anskaffelse af en bedre Presse, ligesom den tidligere en Valsepresse med to Valser af samme Konstruktion som Kobbertrykpressen. Til de to Mænds store Forbavselse gav denne bedre Presse dog langt slettere Aftryk. Grunden var den, at Valsen i den ældre Presse havde haft en Fejl, hvorved Papiret straks ved Trykningens Begyndelse holdtes fast ved Stenen, medens den nye Valsepresse trak Papiret med sig, saa man fik et smudsigt og ubrugeligt Aftryk. Nogle Forsøg med en Bogtrykpresse viste sig ligeledes uanvendelige, Stenen sloges allerede ved det første Aftryk i Stykker, ja en nedfaldende Sten havde nær kostet Senefelder Livet.

Senefelder og Gleiszner havde af Grevinde von Kerting modtaget Bestilling paa at trykke en Kantate i Anledning af en Mindefest for Mozart; men da alle deres Forsøg mislykkedes, maatte de overlade Arbejdet til Musikhandler Falter. Denne havde tidligere ytret, at han var villig til at overdrage dem Trykningen af nogle musikalske Værker, og han satte dem nu i Stand til at bygge en ny Presse; den indrettedes saaledes, at hver Valse havde sin selvstændige Bevægelse. Saalænge Senefelder selv betjente Pressen, gik alt godt, idet han var inde i Konstruktionens Enkeltheder, men saasnart andre Arbejdere sattes til Betjeningen, ødelagdes Papiret, og Falter blev utilfreds og vendte tilbage til Kobbertrykket.

Aaret 1797 blev betydningsfuldt for Alois Senefelder. De mange mislykkede Forsøg under Benyttelsen af Kobbertrykpressen bragte Senefelder ind paa at konstruere en særlig Presse, og det lykkedes ham i *Galgepressen* efter mange forgæves Forsøg at finde et Princip med River, der var fastgjort til en fjedrende Bjælke. Riverne gled frem og tilbage og øvede derved et fast og ensartet Tryk uden at tillade nogen Ændring i Papirets Stilling.

Senefelder havde svært ved at komme efter den omvendte Skrift paa Stenen, og han benyttede derfor gerne Gleiszner som den mere øvede til dette Arbejde, men nu var Gleiszner tilfældig bleven syg, og for at lette sig Arbejdet fandt Senefelder paa at lade en duelig Nodeskriver skrive Noderne med præpareret Blæk paa Papiret, hvorefter han trykkede dem over paa Stenen, saa de blev nogenlunde synlige; derefter gik han Skriften efter med sin Sværte. Den Tanke laa nær at finde en Farve, der egnede sig til Overførelse paa Stenen uden at Eftertegning behøvedes, og at give Papiret den Egenskab at slippe Farven paa Stenen.

Til sine Forsøg tog han en Trykside af en gammel Bog, som han dyppede i fortyndet Gummivand og derefter bestrøg med en i tynd Oliefarve dyppet Svamp. Ved Indsværtningen bemærkede han, at de trykte Bogstaver modtog Farven, medens det med Gummivand præparerede Papir skød Farven fra sig. Arket trykte han af paa Papir i sin Presse og fik derved et godt Aftryk i Spejlskrift. Han forsøgte at gøre det samme paa Stenen. I dette Øjemed tog han en glat Sten, tegnede paa den med et Stykke Sæbe, vædede den med tyndt Gummivand og indsværtede derefter Tegningen. Resultatet blev, at de med den fedtede Sæbe bestrøgne Dele

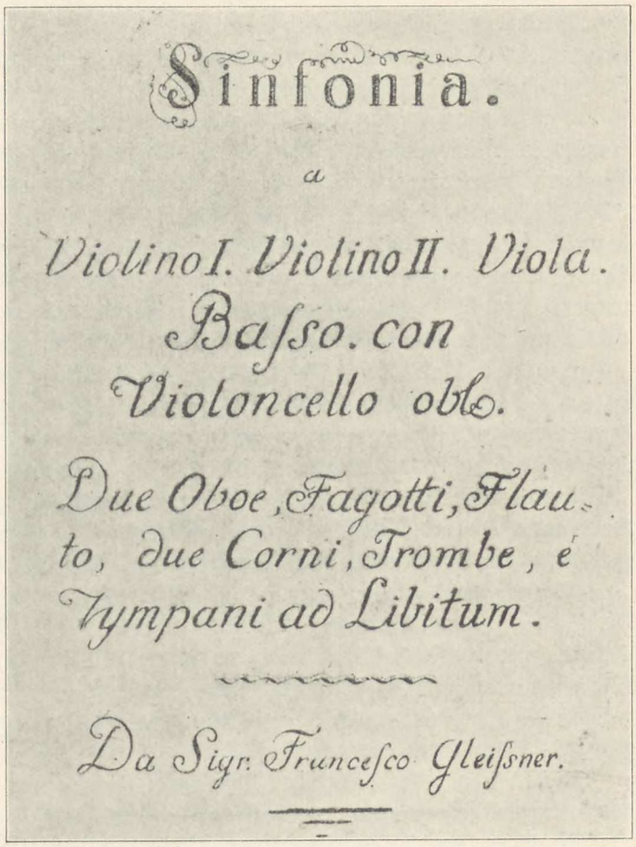
af Stenen modtog Farven, medens den øvrige Sten forblev uberørt. Stenen beholdt efter flere Gentagelser af Forsøget stadig samme Evne til at trykke. Ved et andet Forsøg, da han undlod at overstryge Stenen med Linolie eller Sæbevand før Skriften, flød Blækket ud. Senefelder blev da staaende ved sin første Metode; før Skriften strøg han Stenen over med Sæbevand og tørrede den af. Derefter skrev han med sit Blæk og ætsede derpaa efter med Skedevand. Før Trykningen overgød han Stenen med Gummivand, efterat han havde overbevist sig om, at Gummien forlenede Stenen med den Egenskab, naar den vædedes, at skyde Farven fra sig paa de ubeskrevne Steder.

Fra dette Tidspunkt i Aaret 1797 maa den egentlige Opfindelse af Litografien dateres. Senefelder selv kaldte den nye Fremstillingsmaade *kemisk Tryk*.

Hvor hurtigt den nye Opfindelse fandt praktisk Anvendelse, ser vi af et Brev fra Musikhandler Falter af 19. Maj 1798, hvori han tilbyder Musikhandler Goldbart i Augsburg at levere en Sonate, der tidligere kostede 1 Gylden 30 Kreuzer for – 30 Kreuzer.

Den næste Følge af den nyopfundne Trykmaade var Opfindelsen af Graveringen i Sten, der ogsaa skyldes Senefelder. Han dækkede Stenen med et Gummilag, ridsede i dette og sværtede derefter Stenen ind. Den med Gummi præparerede Stenplade modsatte sig Farven, der kun forblev i de graverede Linjer. Det første Arbejde af denne Art var Titelbladet til en Symfoni af Gleiszner.

Videre Forsøg førte Senefelder til i Aaret 1799 at udføre den første Kridttegning paa Sten. Han fremstillede sit litografiske Kridt ved en Sammensætning af Voks, Sæbe, Talg og Kønrøg, og da Kridtet ikke vilde klæbe sig til den glatte Sten, gjorde han Stenens Overflade kornet ved at gnide Stenen mod en anden med et Mellemlæg af Sand.

DET FØRSTE AF *SENEFELDER* GRAVEREDE ARBEJDE
TITELBLAD TIL EN SYMFONI AF *GLEISZNER*, 1797.
ORIGINALENS STØRRELSE

Den første Tegning paa Sten var en lille Vignet, som Senefelder tegnede til en Vise, der udkom 1797 i Anledning af en Ildebrand i Neuötting i Bayern; men Kridtmaneren aabnede nu store Muligheder for en videre Udnyttelse af Litografien i kunstnerisk Øjemed. Litografisk Billedreproduktion havde Senefelder i Forvejen forsøgt sig med, idet han havde overført et Kobberstik paa Sten. Det første litografiske Billed-Overtryk var et middelmaadigt Kobberstik af *Schön*. Hans Fremgangsmaade ved Overføringen af Billedet, en Fremstilling af »Jesus, der Liebenswürdigste«, var den samme som den foran omtalte ved Overføringen af en Trykside. Dette blev Indledningen til en omfattende Fremstilling af Helgenbilleder, i Reglen Overtryk fra Kobberstik.

Disse Opfindelser bragte efterhaanden en Ændring i Senefelders hidtil ret kummerfulde Livsforhold. Baade han og Familjen Gleiszner, der i de trange Aar havde staaet ham bi, var kommet dybere og dybere i Gæld. Men nu strømmede Bestillingerne ind, og Senefelder besluttede at oplære sine to Brødre, *Theobald* og *Georg*, der hidtil havde ernæret sig som Statister ved Teatret, i den nye Kunst, og samtidig antog han to Læredrenge. Gennem Kurfyrst *Maximilian Joseph* opnaaede han endelig 1799 det længe eftertragtede Privilegium. Det gjaldt for femten Aar for hele Kurfyrstendømmet Bayern og truede med Bøder paa 100 Dukater og Konfiskation af alle Oplag og Materialier Enhver, der forsøgte nogen Konkurrence.

Paa dette Tidspunkt kom den storhertugelige, hessiske Kapelmester *Johan Anton André* paa en Forretningsrejse til München. Han var Indehaver af en Musikhandel i Offenbach a. M. og havde bl. a. af Mozarts Enke erhvervet *Mozarts* hele Efterladenskab i Manuskript. Da han tilfældig læste om Senefelders Privilegium og erfarede, at et Ark Musikalier kunde leveres i Stentryk for 6 Kreuzer, medens det i Kobberstik kostede 24–30 Kreuzer, bad kan sin Ven Falter om en Anbefaling til Opfinderen. Senefelder var straks klar over Besøgets Betydning, og Resultatet af Forhandlingerne blev, at André foreslog Senefelder at afkøbe ham Opfindelsen for 2000 Gylden og selv komme til Offenbach for at indøve Personalet i Stentrykkerkunsten. Senefelder gik ind paa Forslaget. Han modtog straks et Forskud paa 300 Gylden, hvormed han afviklede den mest trykkende Del af sin Gæld, og i Slutningen af 1799 rejste han sammen med Gleiszner til Offenbach. Paa Vejen besøgte de Stenbruddene i Solnhofen for at gøre Indkøb af Kalksten.

André's Folk blev hurtigt oplært i den nye Methode i det af Senefelder indrettede Stentrykkeri. Som det første Arbejde, der udgik fra Andrés Trykkeri, betragtes en »Concerto pour Flute principale etc. par Georg Feldmayr«, 21 stentrykte Sider med kobberstukket Titelblad. Noderne er dog ikke skrevet af Senefelder selv.

Det var under Opholdet i Offenbach, at Senefelder særlig kastede sig over Forsøgene med Kattuner med fortløbende Mønstre, idet han ætsede Mønstrene ind paa en Stenvalse, der forsynedes med Farve fra en Lædervalse.

André ønskede at udvide sin Forretning gennem Filialer i London, Paris, Berlin og Wien. Som Ledere i de tre førstnævnte Byer vilde han ansætte tre af sine Brødre, Senefelder skulde indrette og bestyre Trykkeriet i Wien. Han lovede Senefelder en Femtedel af Udbyttet i Løn; Senefelder, der aldrig glemte de Ofre, Familjen Gleiszner havde ydet ham i hans Trængselsaar, betingede sig, at der ogsaa ydedes Gleiszner en Afgift.

Senefelders to Brødre, Theobald og Georg, havde under Alois' Fraværelse fra München forsøgt Oprettelsen af et Stentrykkeri, men hindredes heri af Broderens Privilegium. Nu kom det til en Ordning mellem Brødrene, idet Alois overlod sine Brødre Trykkeriet i München, mod at de betalte ham en Fjerdedel af Udbyttet.

Imidlertid arbejdede André for sine Filialer. Han rejste til London for at undersøge, hvorledes Forholdene laa for Opnaaelsen af et Privilegium, og da det viste sig, at Betingelsen var, at Opfinderen selv skulde indgive Ansøgning, bevægede André Senefelder til at rejse over til London, hvor *Philip André*, der var udset til at være Leder af London-Filialen allerede befandt sig. Den 20. Juni 1801 modtog Senefelder det af Kong *Georg III.* udstedte Privilegium for England og Irland, den 3. August fulgte Privilegiet for Skotland, gældende for et Tidsrum af 14 Aar. Patentkontoret i London modtog til Gengæld en nøje Beskrivelse af Opfindelsen med ledsagende Tegning af Galgepressen, der har den Ejendommelighed, at Riveren er bleven erstattet af en Valse. Hvorvidt dette er en Fejltagelse af Tegneren, eller om Senefelder har troet dermed at forbedre Pressen, vides ikke; men Senefelder benyttede i hvert Fald altid Riveren og taler ikke i sin Lærebog om nogen Ændring heri.

Under Opholdet i England arbejdede den utrættelige Opfinder stadig paa Forbedringer af sin Kunst. Han gjorde Fremgang i Kridttegningen, og han anstillede de første Forsøg i Aquatintamaneren, en Kombination af Tusch-, Kridt- og Gravuretegning. Men ved Siden af tumlede hans urolige Aand med forskellige Problemer. Da han gennem et Blad erfarede, at Regeringen havde udsat en Præmie paa 33.000 Pund for Opfindelse af et styrbart Luftskib, gik han med Energi op i Forsøget paa at løse Opgaven, men han maatte opgive det og vendte tilbage til sit Stentrykkeri.

Efter syv Maaneders Ophold i London vendte Senefelder i August 1801 tilbage til Offenbach. Her ventede der ham nye Ubehageligheder, denne Gang fra hans nærmeste Familjes Side. Hans Brødre, Theobald og Georg, som han havde oplært i Litografien og skaffet Ansættelse i det Andréske Etablissement, havde faaet Nys om Planerne til Oprettelsen af en Filial i Wien, og de bevægede nu deres Moder til at rejse til Wien for at opnaa Privilegiet, da de syntes, at deres Broder i sin nuværende Stilling havde Fordele nok. Fru Gleiszner, der fik at vide, hvad der var i Gære, søgte at bevæge André til at overlade hende den Opgave at søge Privilegiet og komme Fru Senefelder i Forkøbet, og da Senefelder erfarede, hvorledes der handledes bag hans Ryg, besluttede han straks at rejse til Wien for at bringe Sagen i Orden. André søgte forgæves at holde ham tilbage. Det kom til et hæftigt Optrin og endelig til et afgørende Brud, og Senefelder begav sig med sine to Brødre til Wien.

Det var utvivlsomt et overilet Skridt, Senefelder her indlod sig paa. André, der i et og alt havde vist sig som den upraktiske Opfinders sande Velgører, havde ikke fortjent denne Optræden fra Senefelders Side. Havde Senefelder rettet sig efter Andrés Raad, var han sikkert blevet skaanet for mange Skuffelser. Det indsaa han ogsaa bagefter, og det kom til en Forsoning mellem de to Mænd, da de nogle Aar senere mødtes igen i München; men Samarbejdet kom ikke mere i Stand.

Med de bedste Forhaabninger ankom Senefelder til Wien, men det gik ikke saa glat som ventet med at opnaa et Privilegium. Det var især fra wienske Kunst- og Musikhandlerkredse Modstanden vaktes. En vis Kapuzinermunk *Franz Anton Niedermayer,* der havde lært Stentrykkeriet af Senefelders Brødre og senere havde etableret sig i Regensburg, var af den wienske Musikforlægger *Ignaz Sauer* kaldet til Wien, og det var nu disse Mænds Hensigt at opnaa et Privilegium for den nye Kunst. Inden det lykkedes dem at opnaa dette, var det, at Senefelder ankom. Niedermayer rejste til Paris, anlagde i 1803 en litografisk Anstalt for Musikhandler *Pleyel,* men han maatte atter fortrække og rejse tilbage til Regensburg, da *Friedrich André*, der allerede 1801 var ankommet til Paris, havde forskaffet sig et Privilegium.

I Wien fandt Senefelder imidlertid udmærket Støtte af en indflydelsesrig Mand, Hofagenten *Joseph Hartl v. Luchsenstein.* Denne Mand havde skaffet Kapital for at grundlægge et Kattuntrykkeri, der kunde tage det op med den engelske Konkurrence, og han mente i Senefelder at have fundet den Mand, han havde Brug for.

Medens Senefelders Brødre rejste tilbage til München for at gøre det bayerske Privilegium frugtbringende, blev Senefelder og Gleiszner i Wien. Senefelder byggede en lille Haandpresse for at demonstrere sin Opfindelse, og de Resultater, han opnaaede, var saa overbevisende, at *v. Hartl* sluttede Kontrakt med ham, en Kontrakt, der ogsaa kom Gleiszner tilgode. Medens Kattunvæveriet indrettedes, skulde Presserne anvendes til Nodetrykning, og det var Hensigten, at Senefelder senere skulde lede Kattuntrykkeriet, medens Nodetrykningen overlodes til Gleiszner. Den 17. September 1801 indgav Senefelder sin Ansøgning om Privilegium. Da Bevillingen lod vente paa sig, skaffede *v. Hartl* Senefelder Audiens hos Kejser *Franz*, og han opnaaede Tilladelse til straks at begynde sin Virksomhed. Hans Haab om at faa Arbejde at trykke for de store Komponister slog dog fejl, han maatte nøjes med Gleiszners Kompositioner, der kun fandt ringe Afsætning.

Endelig den 18. September 1803 opnaaede Senefelder det østrigske Privilegium for ti Aar; men nu havde v. Hartl tabt Interessen for Sagen, der stadig fordrede nye Pengeofre, bl. a. var Væveriet gaaet fallit, og han afhændede derfor hele Forretningen til sin Sekretær *Steiner*, der slog sig sammen med en vis *Krasnitzsky*. Disse fik overtalt Senefelder til at sælge dem sit Privilegium for 600 Gylden. Af denne Sum blev der 50 Gylden tilbage, da Gleiszners Gæld var dækket.

Denne Modgang har dog næppe taget stort paa Senefelder, der stadig var optaget af nye Ideer, og hvis Opfindersnille stadig kastede sig over nye Opgaver. Endnu medens han ledede det litografiske Institut i Wien, var han optaget af at drive et Kattuntrykkeri i Pottendorf. Han opfandt en Maskine, en Slags Pantograf, hvorved Tegningen til Kattunerne kunde overføres paa Valserne med stor Lethed. Hvad der tidligere havde taget en Maaned, kunde ved Hjælp af Senefelders Apparat gøres paa et Par Dage. Kattuntrykkeriets Bestyrelse tilbød Senefelder Stillingen som teknisk Direktør med en Aarsgage paa 12,000 Gylden, og den haardt prøvede Mand troede allerede, at han havde faaet Lykken fat, da Napoleons Fastlandsspærring kuldkastede alle Planer, idet Fabriken afskares fra at faa engelsk Bomuld. Senefelder kom nu i Forbindelse med Brødrene *Fabers* Kattuntrykkeri i St. Pölten ved Wien; men næppe havde han underskrevet Kontrakt med Brødrene, der havde lovet at indrette et Valse-Kattuntrykkeri for ham, før Fru Gleiszner overtalte ham til at vende tilbage til München for sammen med Komponisten, Abbed *Vogler* og Friherre *v. Aretin* at oprette et Stentrykkeri, og han anmodede Brødrene Faber om nogle Maaneders Orlov.

Senefelder havde i Tiden fra Salget af Privilegiet indtil Afrejsen til München opretholdt Livet ved at gravere Titelblade til det Steinerske Trykkeri. Det er oplyst, at hans Indtægt fra 29. December 1805 og til 6. December 1806 beløb sig til 106 Gylden og 62 Kreuzer. Hvor beundringsværdigt, at han trods disse kummerlige Forhold ikke tabte Modet, men stadig tumlede med nye Opgaver og arbejdede paa Forbedringer af sine tidligere Opfindelser! I Aaret 1805 falder saaledes Senefelders Opfindelse af Metallografien, Præpareringen af Zink-, Jern-, Messing- og Kobberplader, saa de opnaaede lignende Egenskaber som Stenen. Man kender et Dokument, »Instruktion angaaende Anvendelsen af den kemiske Trykkunst paa Metalplader«, som daterer sig fra Wien 26.–29. Juni 1805, og som Senefelder har solgt til Musikforlæggeren Pleyel fra Paris for 2000 Gylden.

Imidlertid havde Senefelders Brødre ganske ulovligt solgt Senefelders bayerske Privilegium til det Stentrykkeri, som nylig var oprettet af Søndagsskolen for Kunstnere og Teknikere i München, og de havde samtidig faaet Udnævnelse til Professorer i Stengraveringskunsten og Ret til at bære de kurfyrstelige Gymnasialprofessorers Uniform. Skolen lededes af den højtfortjente Professor *Hermann Mitterer*, der bl. a. væsentlig havde forbedret Senefelders Opfindelser, navnlig hvad Kridttegningen angaar. Det var ogsaa ham, der i Aaret 1805 knyttede Navnet *Litografi* til Opfindelsen, tidligere var den stadig kaldt »Stentryk«, »kemisk Tryk« eller »Haandtegnings-Manér«.

I 1806 kom Senefelder tilbage til München og traadte i Forhandling med Abbed Vogler og Friherre v. Aretin. Medens den førstnævnte snart trak sig tilbage og overlod det til Aretin at skaffe de nødvendige Midler, grundlagdes Firmaet under Navnet *Alois Senefelder, Franz Gleiszner og Comp.* Dette Firma udgav flere store og betydningsfulde Værker, fremfor alt Reproduktionen af den Dürerske »Kejser Maximilians Bønnebog«, der udsendtes 1807. Det var *Strixner*, der med Pen paa Sten havde kopieret de Dürerske Tegninger med god Forstaaelse af Originalernes Karakter. En anden Publikation var den i 1808 udkomne første Levering af en litografisk »Mønsterbog« med 40 forskellige Prøver paa litografisk Fremstillingsmaade.

Konkurrencen med Søndagsskolens Stentrykkeri blev tilsidst den Senefelderske Anstalt saa generende, at Opfinderen indsendte en Klage, hvori han begrundede sin Paastand om, at hans Brødre uberettiget havde overdraget Privilegiet til Skolen. Han opnaaede, at da Professor Mitterers Anstalt androg Regeringen om Beskyttelse af dens Produktion, nægtedes denne under Henvisning til, at Privilegiet tilhørte Alois Senefelder. Efter flere Aars Stridigheder mellem de to litografiske Anstalter kom det til en venskabelig Overenskomst, idet Senefelder fik Statsansættelse som Inspektør ved et nyoprettet Trykkeri.

Senefelders Berømmelse var paa dette Tidspunkt trængt saadan igennem, at han opnaaede adskillige Æresbevisninger i Form af Medaljer og Diplomer baade fra Selskaber og kronede Hoveder, og baade fra Ind- og Udland søgtes Opfinderen af Personer, som ønskede at indvies i Stentrykkerkunstens Hemmeligheder, og da der ved Statsansættelsen var sørget tilstrækkeligt for hans Udkomme i økonomisk Henseende, lod han beredvilligt sine Erfaringer komme de Videbegærlige tilgode. Den nye Opfindelse fandt paa denne Maade forholdsvis hurtig Udbredelse overalt i Europa, og samtidig sloges det fast i den offentlige Bevidsthed, at det var *Alois Senefelder*, der var Litografiens Opfinder.

Allerede 1807 blev Senefelder opfordret til at give nøje Oplysninger vedrørende sin Opfindelse, for at man ikke Aarhundreder efter skulde strides om hans Person og hans Værk, saaledes som Tilfældet havde været med Gutenberg. Det var denne Opfordring, der blev den direkte Aarsag til, at det Senefelderske Etablissement udsendte Mønsterbogen med de udførlige Beskrivelser og Prøvetryk. I Januar 1809 udsendte Senefelder yderligere sit Cirkulære »Höchstwichtige Nachricht, die Steindruckerei betreffend«.

Den kunstelskende Kronprins *Ludwig* af Bayern viste Opfinderen stor Interesse, han besøgte ofte den Senefelderske Virksomhed, og han lod Billedhuggeren *Joseph Kirchmaier* modellere en Buste af Alois Senefelder. Denne har senere, udført i Marmor, fundet Plads i »Ruhmeshalle« i Münchens Bavaria.

I Januar 1810 ægtede Senefelder den 17-aarige *Josepha Versch*, der allerede døde 1813 efter at have bragt en Søn, *Heinrich*, til Verden. Allerede i December samme Aar giftede Senefelder sig paany med *Maria Anna Reisz*, der blev ham en god Hustru. Med økonomisk Sans — der altid havde trykket den sorgløse Opfinder — forstod hun at holde pekuniære Vanskeligheder borte fra Hjemmet. Hun bragte ordnede Forhold til Veje og tog sig med moderlig Omhu af den lille moderløse Heinrich. Alois Senefelder fik nu Ro til helt at ofre sig for sin Opfindergerning. Lige saa længe han levede, syslede han med Løsningen af nye Problemer.

Der var ofte sket Opfordring til Senefelder om at skrive en Lærebog i Litografi, og han havde ogsaa nu og da syslet med Tanken, men atter lagt Arbejdet til Side. Under et Ophold i München forsøgte *André* at overtale Senefelder til for Alvor at tage fat paa Bogen, og Senefelder syntes ogsaa at ville efterkomme Opfordringen. Bogen bebudedes i hvert Fald offentligt; men saa kom der atter noget i Vejen. Senefelder maatte rejse til Wien i Anledning af et nyt Stentrykkeris Oprettelse. Sammen med en tidligere Elev, *Lorenz Kohl* og Bogtrykkeren *Karl Gerold* foretog han de fornødne Anskaffelser. *Kohl* og *Heinrich Papin* tegnede og Senefelder ledede Trykforsøgene. Det første bemærkelsesværdige Forlagsværk fra den Geroldske Anstalt udførtes af *Papin* og *C. Klette* 1816; det var *Vierthalers* Rejsebeskrivelse: »Meine Wanderungen durch Salzburg, Berchtesgaden, Österreich«, Stengravurer af Landskaber med Raderings Karakter, just ikke af betydelig kunstnerisk Værd.

En Artikelrække om Litografiens Opfindelse, skrevet af Generalsekretæren i det kgl. bayerske Videnskabernes Akademi *Friederich v. Schlichtegroll*, synes endelig at have gjort sin Virkning med Hensyn til at faa Senefelder til at tage fat

paa sin Bog. I hvert Fald opsøgte Senefelder straks efter sin Hjemkomst fra Wien i Foraaret 1817 Schlichtegroll for at drøfte sine Planer med ham.

Senefelder gik straks med stor Iver i Gang med Arbejdet. Schlichtegroll havde stillet ham i Udsigt, at Kongen og Videnskabernes Akademi gerne saa Arbejdet udført og vilde interessere sig for det, bl. a. vilde Kongen lade sig Værket tilegne. Næste Aar, 1818, udkom Bogen paa *Karl Thienemanns* Forlag i München, og *Karl Gerolds* Forlag i Wien og hos *Ackermann* i London. I 1819 udkom den i Paris hos *Treuttel & Würtz.*

Bogen har stor Betydning, ikke blot som et Dokument, der giver vigtige Bidrag til Opfinderens Levned, men ogsaa fordi den bragte hans mange Modstandere, der rundt omkring udgav sig for Litografiens Opfindere, til Tavshed. Ikke mindst paa Grund af den Aabenhjertighed, hvormed han gav Beskrivelser af sin Opfindelse, blev Bogen et Kildeskrift af Rang, og han fastslog med den klart for Verden, at han var den egentlige og første Opfinder af Stentrykkerkunsten og det kemiske Tryk. Bogen ledsagedes af tyve Mønstertavler, der, hvad den tekniske Udførelse angaar, intet lader tilbage at ønske. Den Dag i Dag giver den et fortræffeligt Overblik over den forskellige Anvendelse af Solnhofenstenen i Reproduktionsteknikens Tjeneste.

Senefelders Stilling som Inspektør lagde ikke større Beslag paa hans Tid, end at han kunde ofre sig for sine Eksperimenter. Især syslede han med Problemet at finde en Erstatning for de tunge Sten. Han bestrøg Pap og Zinkplader med en Blanding af Kridt, Gips, Kalk, Ler, Metaloksyd og Olie, saaledes at de i tør Tilstand fik en saadan Fasthed, at de kunde taale Pressens Tryk. Han var af den Mening, at han i Paris kunde finde bedre Afsætning for disse Plader og foretog i dette Øjemed flere Rejser til denne By i Aarene 1819 og 1820. Han grundlagde et Stentrykkeri; men det gik med dette som med mange af hans tidligere Foretagender — det havde ingen Fremgang. Og da hans Forsøg paa at drive Stentrykkeri i andre Byer heller ikke lykkedes, vendte han tilbage til München. Litografien var allerede paa det Tidspunkt saa udbredt, at man ikke mente at behøve hans Raad, og hans Ustadighed var efterhaanden blevet saa bekendt, at man kun nødig indlod sig i Forretningsforbindelse med ham.

I 1824 udgav han som Tillæg til sin Lærebog et lille Skrift, »Behandlungsart des Überdrucks auf den kleinen lithographischen Handpressen, vom Erfinder der Litographie.« I denne lille Bog gjorde han opmærksom paa sin Opfindelse af Metalplader som Erstatning for Stenen og den nemme Fremstillingsmaade ved Hjælp af Haandpressen. Denne lille, let transportable Presse fik dog kun ringe praktisk Betydning.

I sine sidste Aar beskæftigede Senefelder sig væsentlig med sine Forsøg med Olietryk efter Malerier. Hans Fremstillingsmaade har intet tilfælles med det nuværende Chromotryk, det var en ret omstændelig Teknik; men han kunde fremvise flere ret vellykkede Resultater og lønnedes af Kong Ludwig I med Løfte om et Tilskud paa 2000 Gylden. Han havde 1827 frasagt sig sin Stilling som Inspektør og trak sig helt tilbage til sit Laboratorium for at fuldkommengøre sine seneste Opfindelser. Men længe fik hans utrættelige Aand ikke Lov til at virke. Af de lovede 2000 Gylden havde han faaet den første Rate paa 500 udbetalt; inden Udbetalingen af den anden Rate var forfalden, havde han udstridt.

Senefelder havde de sidste Aar lidt af Gigt og Hovedsmerter. Søndag den 9. Februar 1834 var han for sidste Gang ude. Næste Dag følte han sig utilpas og var stadig lidende indtil 18. Februar. Alligevel var han optaget af sine Opfindelser og stod netop og syslede med Kogningen af litografisk Tusch, da han blev grebet af et pludseligt Gigtanfald og maatte afbryde Arbejdet. Kort efter faldt han bevidstløs sammen. Det var en Hjærneblødning. De følgende Dage henlaa han næsten stadig

Todes-Anzeige.

Es hat dem Allmächtigen gefallen, unsern innigst geliebten Gatten und Vater,

Alois Senefelder,

Inspektor bei der königl. Steuer-Kataster-Commission,
(Erfinder der Lithographie)

heute Vormittags um ½11 Uhr, nach einem 16tägigen Krankenlager, versehen mit allen heil. Sterbsakramenten, im 63sten Lebensjahre, in ein besseres Leben abzurufen.

Indem wir dieses traurige Ereigniß allen unsern Verwandten und Bekannten zur Anzeige bringen, empfehlen wir den Verblichenen zum frommen Andenken, uns aber zur ferneren Freundschaft und Gewogenheit.

München den 26. Februar 1834.

Anna Senefelder, als Gattin.
Heinrich Senefelder, als Sohn.
Theobald und Karl } Senefeldee, als Brüder.
Magdalena Hansen, und Karolina Hesse, } als Schwestern.
Jakobine und Anna } Senefelder, als Schwägerinnen.
und sämmtliche Freundschaft.

Die Beerdigung findet Freitag den 28. Februar Nachmittags 5 Uhr vom Leichenhause aus, und der Gottesdienst am Samstag den 1. März um 9 Uhr Vormittags in der St. Peters-Pfarrkirche statt.

INDBYDELSE TIL *SENEFELDERS* BEGRAVELSE (ORIGINALENS STØRRELSE)

bevidstløs. Den 26. Februar 1834, Kl. 10½ om Formiddagen lukkede han sine Øjne, 62 Aar gammel.

Under stor Deltagelse begravedes han paa den gamle, sydlige Kirkegaard i München. Kong Ludwig hædrede ham ved til hans Grav at bekoste et Gravmæle, der paa en Plade af Solnhofenstenen bærer følgende Indskrift:

Gewidmet von Seiner Majestät *König Ludwig I.* Hier ruht *Aloisius Senefelder*, Erfinder der Litographie – geboren zu Prag den 6. November 1771 – gestorben zu München den 26. Februar 1834.

Münchens Magistrat har 1856 sikret Gravstedets Bevaring for alle Tider.

Senefelders Levned viser os Billedet af en Mand, der helt gik op i Arbejdet for sin Opfindelse. Halvt tilfældigt faldt han over Opfindelsen; men da den først var gjort, arbejdede han ivrigt og maalbevidst paa at fuldkommengøre den. Det laa udenfor hans Interesse at udnytte sine Opfindelser økonomisk. Naar han havde opnaaet Privilegierne og indrettet Etablissementerne, overlod han gerne Driften til andre for selv at kaste sig over nye Arbejder, der kunde tjene til Forbedring og Udvikling af det alt opnaaede. Det lykkedes ham efterhaanden at udnytte Litografien i alle de endnu anvendte Fremgangsmaader, saa der for Eftertiden kun blev lidet at tilføje udover en Forbedring af det alt foreliggende. Kunstner er han kun i ringe Grad, hans Betydning ligger paa det rent tekniske Omraade.

Allerede i Senefelders sidste Aar var Litografien udbredt over det meste af Europa, og den hjertensbrave og uegennyttige Opfinder har sikkert med Tilfredshed kunnet se tilbage paa sit Livsværk, der gik en rig Blomstring i Møde baade paa det kunstneriske og haandværksmæssige Omraade.

Ikke mindst i Kunstens Tjeneste fik Litografien stor Betydning og naaede sin højeste Udvikling i Midten af forrige Aarhundrede, indtil den efterhaanden forfaldt og distanceredes af andre, mere moderne Reproduktionsmaader, der væsentlig tog Fotografien til Hjælp.

Den fotografiske Reproduktionsteknik har imidlertid i de sidste Aartier ogsaa haft Brug for Litografien, og i Forbindelse netop med Fotografien er ogsaa det kunstneriske Litografi gaaet en Genfødelse i Møde.

Alois Senefelders Navn vil, trods alle de store tekniske Fremskridt, bestandig blive bevaret som et af de største og mest betydningsfulde i Grafikens Historie.

LITOGRAFIEN I UDLANDET

Tyskland. Det Formaal, som *Alois Senefelder* forfulgte med de Forsøg, der førte ham til Litografiens Opfindelse, gik senere ud paa Forbedringer og en videre Udnyttelse af Opfindelsen og var udelukkende af praktisk Art. Han vilde finde lettere og billigere Fremstillingsmaader for Noder, Landkort og forskellige Tryksager. Derfor er ogsaa alle de første Stentryk, Litografiens Palæotyper, af overvejende merkantil Art, kun undtagelsesvis ser vi en lille Billedfremstilling og da sjældent fra Senefelders egen Haand. Det var ikke Kunsten, han vilde tjene, og dog blev det i en Række af Aar ikke mindst Kunsten, der nød godt af den nye Opfindelse. Senefelder, der var et saa alsidigt Talent, Skuespiller, Digter, Komponist og øvet Klaverspiller, opnaaede ogsaa i Tegning saa stor Færdighed, at f. Eks. en Madonna, han kopierede, godt kunde gøre Indtryk af at være udført af en øvet Maler.

Det var ganske naturligt, at det blev Tyskland, som ogsaa paa Kunstens Omraade først tog Litografien i sin Tjeneste. Størst Betydning i saa Henseende fik det af *Mitterer* grundlagte kurfyrstelige Stentrykkeri i München. Herfra udgik 1805—07 »Litographische Kunstproducte« i 26 Leveringer. Det var Landskaber, Blomster og Frugter, men i en Udførelse, der sammenlignet med, hvad der senere naaedes, maa betegnes som højst maadelig. Et betydeligt Fremskridt kan spores i de Kopier, *Strixner* 1808 udgav af *Dürers* berømte Randtegninger til Kejser Maximilians Bønnebog. De blev Forbilleder for en Række Arbejder i den følgende Tid. Det var ogsaa Strixner, der sammen med *Ferdinand Piloty* begyndte at udgive Gengivelser af gamle Kunstneres Haandtegninger fra Münchens Kobberstiksamling. Ialt udkom 432 Blade, trykt hos Senefelder.

I Berlin havde *Reuter* allerede 1804 udgivet »Polyautographische Zeichnungen vorzüglicher Künstler«, hvoriblandt der findes enkelte ret gode Blade. Bedre end disse er dog de af 24 bayerske Kunstnere udgivne Haandtegninger, hvoraf en af de bedste er *Peter Hess'* »Donske Kosakker, som overrumpler en fransk Landsby« (1818), et Blad, der er trykt i to Toner. Men endnu var det ikke gaaet op for de Kunstnere, der gav sig af med Litografi, at denne Fremstillingsmaade kunde kræve sin egen Stil, man tegnede stadig i forskellige »Manerer«, Sortkridt-, Blyant- eller Pennemaner.

En Kunstner, som allerede i denne Inkunablernes Tid — Tiden før 1821 — frembragte Blade, der fuldtud staar paa Højde med det bedste, Litografien har givet af Portrætkunst, er *F. C. Gröger*, den kendte Hamburger-Portrætmaler. Da der i

1818 oprettedes en litografisk Anstalt i Hamburg, forsøgte han sig straks i Litografiens Kunst. Hans Portrætter udmærker sig ved deres ganske jævne og fordringsløse Fremgangsmaade. De er holdt i lette, lyse Toner, al Bravur i Stregen er banlyst, og dog vidner de ved deres vederhæftige Redegørelse for alle Billedets Enkeltheder om stor teknisk Færdighed. Er Karakteren af de Portrætterede end alt andet end skarp, saa er der dog en sikker Holdning og Stil over disse gamle Billeder, der levende fremmaner for os den Tid, da de blev til. Blandt de Portrætter, Gröger udførte, er der et Par danske Mænd, nemlig Architekten *C. F. Hansen* og Storkøbmanden Konferensraad *Erichsen*, et Par Blade, der betegner Højdepunktet af Grögers litografiske Portrætkunst.

Litografiens første Glansperiode regnes fra Udgivelsen af de store Billedværker fra Tyverne til ind i Fyrrerne. Størst Berømmelse vandt *Franz Hantstängl* med sit »Dresdner-Gallerie«, der begyndte at udkomme 1835, men dog neppe kan maale sig med *F. Pilotys* ældre »Königliche Gallerie von München und Schleisheim«. Der er dog meget at indvende mod disse Reproduktioner af berømte Malerier. De gengiver sjældent Maleriets Stil og forfalsker næsten altid Originalens Valører. Til Gengæld brillerer de med bestikkende Effekter, stærke Glanslys og sorte Skygger.

Den samme Svaghed for Effekten genfinder man i de tyske Portrætlitografier. En behagelig Undtagelse danner Portrætmaleren *Franz Krüger* (1797—1857), der virkede i Berlin. Han litograferede baade Heste og Hunde, navnlig i Rytterscener, og han var en søgt Portrætkunstner af fyrstelige Personer. Et Par af hans bedste Blade er de aandfuldt tegnede Portrætter af Architekten *Schinkel* og Billedhuggeren *Rauch*. Et særlig smukt Blad er Portrættet af Fru Amtsraad *Kühne*.

Af Kunstnere, der vandt Navn gennem Litografien, kan særlig fremhæves *Otto Speckter* (1807—1871), der virkede i Hamborg, en Søn af den *J. M. Speckter*, der oprettede den første litografiske Anstalt i denne By. Hans Navn lever den Dag i Dag i de Illustrationer, han litograferede til *Heys* Dyrefabler, Børnebøger, der ogsaa er udkommet paa Dansk. I Fyrrerne illustrerede han *H. C. Andersens* Eventyr til Digterens store Tilfredshed.

En anden flittig Kunstner, som har vundet et kendt Navn, er *Theodor Hosemann*, der tegnede Folkelivsbilleder og Folkedragter og udførte mange Illustrationsarbejder. Hans litografiske Værker betales stadig højt i Tyskland.

Som Kunstner er der dog én, der rager højt op over alle de her nævnte, nemlig *Adolph Menzel* (1815—1905). Han var Søn af en Litograf, og allerede som attenaarig fik han Lejlighed til at vise sine Evner, idet en Forlægger lod ham kopiere nogle ældre Illustrationer til Luthers Levned. Kopierne, store Blade i Tværfolio, er langt bedre end Forbillederne, og den unge Kunstner fik snart nye Opgaver. Sit første selvstændige Værk, elleve Illustrationer til *Goethes* »Künstlers Erdewallen«, udgav han 1833, og det følgende Aar begyndte han Udsendelsen af sit næste Værk »Denkwürdigkeiten aus der Brandenburgisch-Preussischen Geschichte«, 12 Blade i Tværfolio, tegnede med Kridt. Værket afsluttedes i 1836, og i livfuld Realisme og overlegen teknisk Behandling vidner det om Menzels tidlige Udvikling som Kunstner og fænomenale Dygtighed. Hans sjældne Egenskaber kom til fuld Udfoldelse i hans Hovedværk »Die Armée Friederichs des Grossen«, der udkom i tre Bind 1851—56. Menzel havde arbejdet derpaa i 15 Aar, og det tæller 436 Blade. Der ligger et uhyre Studium bag alle disse Kompositioner, Slagbilleder, Soldatertyper, Portrætter, alt tegnet livfuldt og let med dreven Pen. Det er sagt, at man blader dette Kæmpeværk igennem med Fornemmelsen af at have en Kunstners Skitsebog i Haanden, og det er sandt. Der er en Friskhed fra først til sidst over disse Tegninger, som man med Henblik paa deres Mængde ikke skulde tiltro en enkelt Mand.

Menzels mest virtuose litografiske Arbejder er dog et Hefte med seks store

Tegninger i Kvartformat, udført i Sortkunstmaner, og et Enkeltblad, den tolvaarige Kristus i Templet, fra Aarene 1851–52. Den Sikkerhed og Lethed, der udmærker Udførelsen af disse Blade, er ikke overgaaet af nogen tysk Kunstner. I den skarpe Karakteristik af de enkelte Figurer og i det dramatiske Liv, der udmærker Kompositionen, har man her den Menzel, der senere vandt et saa berømt Navn som Maler. Kunstneren udførte vel senere flere Litografier, bl. a. i 1864 en smuk Penneteegning til *Schadows* Hundredaarsfest, men fra 1866 opgav han helt denne Side af sin Virksomhed; han kunde gøre det med Bevidstheden om, at ingen i Tyskland havde gjort ham Rangen stridig som kunstnerisk Litograf. Man maa søge til Frankrig for blandt de store Mestre her at finde hans Ligemand.

I Tyskland gaar det som andre Steder. I Aarene 1860–90 frembringes intet kunstnerisk Litografi af Betydning. Det var Tidsskriftet »Pan«, der begyndte at udkomme 1894, som atter vakte Interessen for Originalgrafiken og foranledigede, at adskillige Kunstnere ogsaa forsøgte sig i Litografien. Det er dog ikke let at danne sig et samlet Overblik over Frembringelserne i de senere Aar. Forskellige Kunstretninger kæmper med hinanden, Produktiviteten er rig og mangfoldig. Det vrimler med Navne.

Otto Greiner (1869–1916), der var paavirket af Menzel og Max Klinger, har ydet sin bedste Kunst i Litografien. En sydtysk Kunstner som *Hans Thoma* (f. 1839) har vundet stor Popularitet gennem sine Landskaber, bibelske Billeder og poetiske Æventyrfremstillinger, tegnede med en kraftig Streg, hvorover han lægger en farvet Tone.

Max Liebermann (f. 1847), *Lovis Corinth* (f. 1858), *Käthe Kollwitz* (f. 1867), *Max Slevogt* (f. 1867) er de Navne, man først faar Øje paa i Vrimmelen.

Den mest produktive af disse Kunstnere er Max Slevogt, der har illustreret en Mængde Bøger med Tegninger, der er gengivet i Litografi. I mange Tilfælde gælder det om disse Kunstneres litografiske Arbejder, at de kun uegentlig kan betegnes som Originallitografier, idet de er overført paa Stenen ad mekanisk Vej.

Krigsaarene har i høj Grad forøget Kunstnernes Interesse for den grafiske Kunst. Trangen til at meddele sig hurtigt har skaffet Litografien mange Dyrkere. Næsten alle yngre tyske Kunstnere litograferer. Af de nyeste Navne kan fremhæves *E. L. Kirchner* (f. 1880), *Erik Heckel* (f. 1883), *Karl Schmidt-Rottluff* (f. 1884) og *Oskar Kokaschka* (f. 1886). Men til disse Dyrkere af Kunstlitografien kan føjes en uendelig Række af Navne paa Kunstnere, der som Speciale dyrker den kunstnerisk udførte litografiske Plakat.

Frankrig. Litografien kom til Frankrig i rette Tid. Det varede nogle Aar, inden den blev kendt og udbredt; men Jordbunden var baade i literær og kunstnerisk Henseende saa gunstig, at da den nye Kunst først havde slaaet Rod, tog den et Opsving, som intet andet Land kan opvise Magen til.

Det var, som foran meddelt, *Fréderic André,* der bragte Opfindelsen til Paris, hvor han i 1802 fik Patent paa at oprette et litografisk Institut. Dette var dog kun beregnet paa Nodetryk, og dets Tilværelse var kun af kort Varighed, saa opløstes det, og dets Materiel blev solgt. *Pietro Krohn* fortæller i sin Afhandling »Ved Litografiens Hundredaarsfest« hvorledes det gik til, at Litografien for Alvor fandt Indgang i Paris og dermed i Frankrig.

Efter Slaget ved Austerlitz kom General *Lejeune* til München. Han fortæller selv, hvorledes han besøgte Pinakoteket, og da Kurfyrsten af Bayern mærkede, hvor stor hans Kunstinteresse var, gav han sin Adjudant Ordre til at føre Generalen til det nye Stentrykkeri: »han maatte ikke rejse uden at have set den mærkelige Opfindelse, som vistnok vilde blive til uberegnelig Nytte for Tegnekunsten«. Lejeune troede ikke rigtig paa, hvad man dér viste ham og ytrede Tvivl om de opnaaede Resultaters Paalidelighed. Da Professor *Mitterer* hørte, at Generalen selv

kunde tegne, fik han ham overtalt til at gøre et Forsøg. Skøndt Vognen, som skulde føre Lejeune tilbage til Paris, holdt for Døren, gav han Ordre til at spænde fra. Han tegnede en Kosak paa en litografisk Sten og sendte den til Trykkeriet, medens han tog fat paa Middagsmaden. Neppe var Maaltidet endt, før der bragtes ham hundrede Aftryk af hans Tegning, og nu fik han Troen i Hænde. Hans ivrige Forsøg paa at gøre Litografien anvendelig i kunstneriske Øjemed i Frankrig strandede imidlertid ved Modstand fra den almægtige Museumsdirektør *Denon*, hvem Napoleon havde overdraget Undersøgelsen heraf. Sagen var imidlertid bragt frem, foreløbig kunde dens Fremgang hindres, men den kunde ikke slaas ned. Krigen i Spanien kaldte Lejeune fra Paris. Grev *Lasteyrie* havde gjort flere Forsøg paa at udnytte det af André indkøbte Materiel, men først efter Restaurationen i 1815, og da han havde forskaffet sig Inventarium, Presser og andre Nødvendighedsartikler fra det opløste Senefelderske Etablissement i München, lykkedes det ham at aabne et litografisk Atelier i Paris. Aaret efter flyttede *Gabriel Engelmann* sit Atelier fra Mühlhausen til Frankrigs Hovedstad, og *Delpech* oprettede snart et tredje. Disse Etablissementer var de første i Paris, som trykkede og forlagde Blade af kunstnerisk Betydning. Snart øgedes de betydeligt i Antal.

Ligesom det i det 18. Aarhundrede havde været en fornem Mode at radere, blev det nu en søgt Tidsfordriv, navnlig i den fornemme Dameverden, at dyrke Litografien dilettantisk. Det var en forholdsvis nem Kunst at litografere, det hele gik saa hurtigt! Det blev Mode, at Damer havde et lille Kabinet med litografiske Sten og Kridt. Man tegnede smaa Vignetter og andre Tegninger og fik *Lasteyrie* til at besørge Trykningen.

Mere alvorligt tog *Engelmann* sig af Litografien. Han søgte at interessere Kunstnerne for den nye Teknik, og flere af Frankrigs fremragende Malere, som *Gros, Gerard, Ingres*, litograferede enkelte Blade, der vakte Interesse blandt Samlere; men nogen Tilslutning fra Publikums Side fik disse kunstneriske Forsøg naturligvis ikke.

Det var Karikaturen, navnlig den politiske Karikatur og Satire, som bragte Litografien ud til det store Publikum. Denne Anvendelse af den nye Kunst tog navnlig Fart i Aarene efter 1820.

I Frankrig regner man de litografiske Blade, som er frembragt før Aaret 1817 for Litografiens Inkunabler.

Det største Monument, Litografien satte sig i Frankrig, var Baron *Taylors* mægtige Værk »Voyages Pittoresques et Romantiques dans l'Ancienne France«. Det var et pragtfuldt Folioværk med en Mængde Billeder. Hvert Bind var projekteret til en Pris af 12½ Francs og hele Værket skulde koste 8650 Francs. I 1820 begyndte det at udkomme, og det fortsattes til ind i 60'erne, da var der udkommet 19 Bind. Man havde regnet ud, at hvis Værket skulde fuldføres efter Planen, vilde det komme til at koste — to Millioner og en halv Francs, hver Subskribent vilde komme til at betale 33.000 Francs, og det vilde vare 103 Aar, før Værket blev færdigt!

De udkomne 19 Bind vil imidlertid blive staaende som et af Litografiens Hovedværker. Man har sagt, at med det genfødtes Romantiken i Frankrig. Sikkert er det, at den hidtil saa foragtede gotiske Kunst her fandt begejstrede Skildrere. Fremragende Kunstnere som *Evariste Fragonard*, der følte sig tiltrukket af de gamle romantiske Klostre, *Jean Baptiste Isabey*, der sværmede for de gamle Borgruiner, og flere andre gengav den gotiske Bygningskunsts Mindesmærker. Til Baron Taylors Værk bidrog blandt andre *Horace Vernet, Bourgeois, Eugène Isabey, Charlet Gericault* o. m. fl. En af de mest talentfulde Medarbejdere var *Richard Parkes Bonington*, der døde allerede 1828, kun 27 Aar gammel. Han var Englænder, men hele hans kunstneriske Virksomhed falder i Paris. Han var Elev af *Gros*, og allerede mens han gik paa dennes Malerskole, havde han vakt Opmærksomhed ved

sine litografiske Arbejder. Ialt har Bonington litograferet 67 Blade, over Halvdelen heraf er arkitektoniske Prospekter, Resten er Landskaber og Vignetter. Hans litografiske Stil blev Forbilledet for senere franske Litografers Behandling af Landskaber og Arkitektur.

Baron Taylors »Maleriske og romantiske Rejser« blev det store, men uopnaaede Mønster for mange lignende Værker baade i Frankrig og andre Lande. Det var den romantiske Behandling af Landskabet, der her fandt talentfulde Dyrkere. Med Litografkridtet i Haanden kunde disse unge, sværmende Naturer fremtrylle Lysets og Skyggernes vekslende Spil og skabe en Stemning, som faldt i Datidens Publikums Smag.

Boningtons mest berømte Blad er *Rue du Gros-Horloge à Rouen*, der udkom 1825. Den unge Englænders nærmeste Arvtager som romantisk Skildrer er *Eugène Isabey*. Hans Litografier regnes almindeligt som de mest fremragende i deres Art.

Den politiske Jordbund var i høj Grad gunstig for en Kunst, der som Litografien tillod en hastig Publikation. Man var i alle Befolkningslag utilfreds med den daværende usle Regering. Man mindedes med et Suk den napoleonske Periodes *gloire*. Endnu havde man de gamle Soldater fra den store Armé gaaende imellem sig som levende Vidner om den svundne Tids Hæder. En Række fremragende Kunstnere udnyttede denne Stemning i Folket til kunstnerisk Produktion.

Det var Kunstnere som *Horace Vernet, Jean Henri Marlet, Charlet, Raffet* o. fl.

Horace Vernet (1789–1863), hvem vi Danske bedst kender gennem hans populære Fremstilling af Thorvaldsen paa Museet, var Søn af Maleren Charles Vernet, der i en Alder af 57 Aar med Iver havde kastet sig over Litografien. Det var derfor ikke mærkeligt, at Horace Vernet tidligt forsøgte sig i samme Teknik. Allerede i 1816 begyndte han. Hans første Forsøg er ret famlende, men i sit litografiske Hovedværk, den napoleonske Hærs Uniformer fra 1822, giver han livfulde Scener af de napoleonske Soldaters Historie. Det var Bevægelsen, der for ham var Hovedsagen, hans kunstneriske Behandling er skematisk og tør.

Charlets (1792–1845) Soldaterbilleder havde unægtelig mere af Livet over sig. Man kunde se paa disse Soldater, at de havde gennemgaaet Strabadser. Deres Uniformer sad ikke paa dem fine og nystrøgne; der var gaaet med dem, de var baade hullede og lasede til Tider. Charlet skal have litograferet ca 1100 Blade, deraf ca 650 Soldaterbilleder. Paa 48 Blade er Napoleon fremstillet. Charlet havde som lille Dreng set Kejseren, og hans Billede var indbrændt i hans Bevidsthed. Faa har som han bidraget til at skabe den napoleonske Legende, der senere er ført videre af *Raffet* og *Meissonnier*. Hvor bankede ikke Beskuerens Hjærte af Begejstring og Rørelse, naar han saa Charlets Fremstilling af den lille Skoledreng, der fører sin Kammerat hen til en gammel Soldat, hilser med Haanden op til det bare Hoved og siger: Han vil lade sig hverve som Grenader!

Raffet (1804–1860) var Elev af Charlet, og ligesom denne tegnede han Revolutionssoldater, Napoleon og hans Krigere, men han fremstillede især selve Slaget, de fremstormende Masser, Krudtrøgen, der bølger. Nogle af hans bedste Blade – han har litograferet over 1500 – skildrer Belejringen af Antwerpen, Roms Belejring og Tilbagetoget fra Constantine i Algier 1836. Han har ogsaa tegnet en Del Officersportrætter med en Udnyttelse af Kridtets fineste Virkninger. Hans Slagbilleder har haft stor Betydning for senere franske Militærmalere, helt frem til *Detaille* og *Neuville*.

Side om Side med Begejstringen fra den gamle Tid gik Haanen og Foragten overfor den nye. Det var især under *Carl den X.s* Regering, at Angrebene tog til i Voldsomhed og Hensynsløshed. Litografien viste sig at være et glimrende Middel i den politiske Karikaturs og Satires Tjeneste. Det vrimlede frem med satiriske

Blade. Fremragende Kunstnere som *Dechamps* og selve *Eugène Delacroix* deltog i Felttoget. Karikaturkunsten har aldrig fejret større Triumfer og det var Litografien, der bar den frem. Ikke helt uden Grund har man paastaaet, at Julirevolutionen blev Resultatet af denne Kampagne, og det var derfor naturligt, at »Julikongen« *Louis Philippe* gottede sig hjerteligt over de nærgaaende Satirer over Carl X. Han havde den fulde Forstaaelse af, hvilken Hjælp han havde haft af Litografien. Saa meget større blev hans Forskrækkelse, da han mærkede, at Satiren efterhaanden vendte sig mod ham selv. Mesterlige Tegnere som *Charles Philippon*, der grundlagde Bladene *La Carricature* og *Charivari*, *Grandville* og fremfor alle *Daumier* tog *Louis Philippe* under Behandling, saa han i 1835 fandt det nødvendigt at standse Kampagnen med strenge Pressebestemmelser. Kunstnerne vendte da deres Brod mod mere uskyldige Emner indenfor det daglige Liv.

Der kunde være Grund til at nævne adskillige af de Kunstnere, som i denne Periode, Aarene omkring 1830–40, vandt Navn som fremragende satiriske, litografiske Tegnere, men det vilde føre altfor vidt i denne korte historiske Oversigt. Vi maa nøjes med at henvise til *Pietro Krohns* kendte Behandling af dette Emne i hans Afhandling »Ved Litografiens Hundredaarsfest« og skal kun ganske kort dvæle ved et Par af de berømteste Navne, *Daumier* og *Gavarni*.

Honoré Daumier (1808–1879) debuterede 1831 i »Charivari«. Han var en kraftig og voldsom Natur, hans første politiske Karikaturer var dog ret uskyldige. Alligevel indbragte en Tegning ham 6 Maaneders Fængsel. Det var en Fremstilling af Louis Philippe som Kæmpen, der sluger alle de Budgetter, hans Ministre bringer ham. I Fængslet modnedes Daumier som Kunstner, og i Aarene 1832–35, en altfor kort Periode, ydede han sit bedste. Hans mærkeligste Værk er fem store Satirer, han tegnede for Philippons »Association mensuelle lithographique«, nogle kraftigt virkende Kompositioner af stor agitatorisk Virkning, fremragende i Form saavel som i Farve. Da det efter 1835 var ham forbudt at dyrke den politiske Satire, slog han sig til Ro med sit gode Humør og tegnede Vittighedsbilleder, hvoraf flere kopieredes i *Georg Carstensens* »Portefeuillen« og »Figaro«. Groteske og pudsige Situationer vrimler frem under hans Hænder. Et af de Billeder, der var gengivet i »Figaro«, forestiller en Mand, der stikker Hovedet ud af Kupévinduet og raaber: Stands for Guds Skyld, Hr. Konduktør, jeg har ondt i Maven! Konduktøren svarer: Om en Time er vi i Roskilde, den gaar snart.

Det var Billeder, der kun gik ud paa at faa Folk til at le. Af større Værdi var den ypperlige Suite af Dommere og Sagførere fra 1848, et kosteligt Galleri af Narre.

Daumier virkede helt op i sin høje Alder, først Krigen 1870 fik ham til at nedlægge Arbejdet.

Gavarni (1801–1866) hed egentlig *Guillaume Sulpice Chevallier*. Han regnes som Frankrigs bedste Hoved og fineste kunstneriske Begavelse indenfor de satiriske Kunstneres Kreds. I 1824 udførte han sit første Litografi, en sammenhængende Billedrække med Smaadjævle i lystige Scener, men svagt og spinkelt tegnet. Det var efter en Rejse i Pyrenæerne, hvorfra han ogsaa hentede sit Kunstnernavn *Gavarni*, at han tog den faste Beslutning, at han vilde være Kunstner. Fra Aaret 1830 eksisterer en Mængde Studier efter Naturen, tegnede Gadeprospekter, Huse, han studerer grundigt, tegner Dragter, enkelte Klædningsstykker, Hænder, Hoveder og Fødder, selv Folderne i et Par Benklæder, Skødernes Fald i en Frakke bliver Genstand for hans kunstneriske Iagttagelse. Ligeledes studerer han Menneskenes Bevægelser, i Gang, i Løb, i Spring. Han vinder efterhaanden fuldkomment Herredømme over sin Blyant. Sin første Berømmelse vandt han med sine Tegninger til *Emile de Girardins* Tidsskrift »La mode« og med »Physionomies de la population de Paris« fra 1832. Den Lykke, han gjorde, fristede ham til at starte sit eget Blad. Der kom 19 Numre, saa gik Bladet ind, og han havde paadraget sig en saadan

Gæld, at han i lang Tid maatte sidde i Gældsfængsel. Som ældre giftede han sig. I sin Alderdom syslede han med Matematik, som han altid havde haft Interesse for.

Næppe nogen Kunstner har efterladt sig en saa overvældende Masse Arbejder. Man regner, at han har udført ca. 10,000 Blade, de fleste Litografier.

Gavarni var Pariserlivets specielle Skildrer. Han havde studeret sine Typer saa grundigt, at han kunde se paa et Menneske ved første Øjekast, hvad hans Bestilling var. Han underholdt sine Venner paa Kaféen med denne sin Evne, og undersøgte man hans Paastand nærmere, viste det sig næsten altid, at den holdt Stik. Han har i sine Figurer skildret Forbryderen, Byens Udskud, baade det mandlige og kvindelige. Han har taget den Smaahandlende, Gadesælgeren, Gøgleren, Dagdriveren og Kunstneren paa Kornet. Gadedrengen saavel som Studenten, Børsmanden og den lille Detailhandler, de var alle hans Modeller. Han har skildret Livet paa Gaden og paa Kaféen, i Knejperne og i Teatret. Han har tegnet den unge indsmigrende Kvinde og den gamle Rufferske. Han var Samfundskildrer mere end Karikaturtegner og i de Tekster, hvormed han ledsagede sine Tegninger, har han med forbløffende sproglig Virtuositet truffet hver enkelt Individualitets Udtryksform. Han sagde selv: Jeg begynder at tegne uden at tænke paa Underskriften, saa siger Personerne selv til mig, hvad jeg skal skrive.

Han behandlede Litografkridtet med indsmigrende Elegance, undertiden fremhævede han en Kontur med Pennen eller udskrabede de hvide Reflekser i Skyggerne. Hans udprægede Sans for Farver giver ofte hans Billeder et kunstnerisk Sving, som hans Samtidiges Arbejder af lignende Art savner. Som Samfundsrevser er han finere end *Daumier*. Naar denne ler af fuld Hals, smiler Gavarni. Naar Daumier lader sin Harme frit Spil, bevarer Gavarni Hovedet koldt. Herpaa beror ofte Virkningen af hans Satire.

Ved Siden af Satirikerne havde Litografien ogsaa sine Dyrkere af de stille Folkelivsscener, Genrebillederne og Interiørerne, ligesom Kobberstikket havde haft det i Slutningen af det 18de Aarhundrede. Vi skal blot nævne en Kunstner som *Leopold Boilly* (1761–1845), hvis bedste Blad er et parisisk Gadebillede, *Les Déménagements*, en Skildring af Flyttedagens Genvordigheder, fremtrædende Portrættegnere som *Grevedon* og *Achille Devéria*. Navnlig den sidste har i en Række Portrætter og Gengivelser af Modedamer tegnet Skikkelser af megen Elegance og Ynde. Som oftest nøjedes han med en omhyggelig Udførelse af Hoved og Hænder, selve Kroppen var angivet med en bred, kraftig Streg, det er Blade af megen Aandfuldhed.

De franske Litografier fra denne Periode hæver sig højt over de samtidige tyske, det gælder baade Originallitografierne og en senere Tids Kopier og Gengivelser af andres Billeder. Med Udgangen af 40'erne gik Litografien i Frankrig som andre Steder mere og mere over til at blive en Reproduktionskunst. Litografen gengav Malerier og Tegninger af ældre og nyere Kunstnere, men i Frankrig gjordes det bedre og smukkere end i andre Lande.

Genfødelsen af Kunstnerlitografiet kom ogsaa fra Frankrig. Allerede i 1863 havde *Henry Fantin-Latour*, som da var en ung Kunstner, forsøgt paa at litografere; men det voldte ham som saa mange andre Kunstnere før ham stort Besvær at udføre sine Tegninger omvendt paa Stenen. Da lærte han i 1877 i Lemerciers Trykkeri i Paris en ny Fremgangsmaade, som blev en stor Lettelse for ham og fik stor Betydning for Genfødelsen af Originallitografiet. Fantin-Latour lærte at udføre sin Tegning paa autografisk Kalkérpapir, som kunde overføres omvendt paa Stenen, hvor han derefter kunde foretage de nødvendige Retoucher og Rettelser, før Trykningen fandt Sted. Fantin-Latour, der var meget musikalsk interesseret, har især udført mange Kompositioner som Illustration til musikalske Værker af Berlioz, Brahms og Wagner. Han skabte sin egen litografiske Stil, en blød, udvisket Streg, der dannede sarte, tilslørede Farver af en egen mystisk Stemning.

Ogsaa *Edouard Manet* (1832—1883) forsøgte sig i 70'erne som Litograf. Han har kun litograferet nogle enkelte Blade, bl. a. sin Fremstilling af Kejser Maximilians Død, men hans Benyttelse af Kridtet er præget af en brutal Kraft og en Pointering af Hovedsagen, som i høj Grad understreger hans Billeders virkningsfulde Originalitet.

Fra disse to Kunstnere forplantede Interessen for det kunstneriske Litografi sig til videre Krese. Der stiftedes i 1884 et *Société des Artistes Litographes*, og fra den Udstilling, som *Ecole des Beaux-Arts* foranstaltede i 1891, kan man regne, at Kunstnerlitografiet fik sin Genfødelse. En meget lang Række af franske Kunstnere har siden da dyrket den litografiske Kunst, og fremragende Blade er i Massevis strøet ud over Verden fra den litografiske Presse.

Nogle enkelte af de mest fremragende Navne skal nævnes her:

Adolphe Willette benytter Litografien til sine dystre Tendensbilleder, hvori han skildrer Sult og Nød. Han tegner Napoleons Tilbagetog og lader Døden føre an som Trommeslager. *Eugène Carrière* henaander i sine Litografier, som i sine Billeder, Kvindehoveder, der svøber sig ud af Taagerne, *Odilon Redon* har ogsaa i Litografien fundet et Middel til at lade sine Febersyner fremtræde i halvt udviskede, fløjelsbløde Toner, *J. F. Rafaëlli* er derimod den nøgterne, haandfaste Naturalist, der planter sine Figurer paa en Vej eller i et Landskab med let henkastede Streger.

Som moderne Satiriker har *Steinlen* udfoldet en meget omfattende Virksomhed. Han har givet triste Skildringer af Fattigfolks Liv, har tegnet Gaden med dens mangfoldige Færdsel og har ligeledes som Plakatkunstner udnyttet Litografien kunstnerisk.

Toulouse-Lautrec, H. Ibels og *Forain*, der især har grebet Træk af Storbyens daglige Liv som Genstand for deres Virksomhed. I let karikerede, ofte løst henkastede men altid ypperligt komponerede Billeder har de genoptaget den Behandling af Pariserlivet, som deres store Forgængere øvede i 30'erne og 40'erne.

Det moderne franske Litografi spænder fra den højeste Patos til den mest overgivne Humor, fra Sjælelivets dybeste Rørelser til Døgnlivets hastigt glemte Foreteelser; men den galliske Spiritualitet fornægter sig ikke selv i et flygtigt Rids i et af Boulevardens Vittighedsblade.

England. I England kom man forholdsvis sent ind paa Litografien. Endskønt *Senefelder* allerede i Aaret 1800 havde været i London for at skaffe sig et Patent paa sin Opfindelse, saa man stadig *Philip André* nævnt som »Polyautografien«s Opfinder. Først i Aaret 1813 træffer man paa Betegnelsen *Litografi* i England, nemlig som Titel paa en Haandbog i den nye Kunst.

De første Litografier, der udkom i England, var udførte af indvandrede Franskmænd og Tyskere, men efterhaanden kom Englænderne med, og samtidig fik Senefelder Oprejsning som Opfinder, idet Londons *Society of Arts* i 1819 lod ham tilstille Selskabets Medalje.

I 1822 udkom det første mere anselige litografiske Værk i England. Det var *Britannia Delineata*, en Række store litografiske Illustrationer, udførte af *Hullmandel, Westall, Prout* og *Harding*.

En Kunstner som *Turner*, for hvem Litografien skulde synes at have egnet sig fortræffeligt, har, saavidt vides aldrig udført et Litografi, men en Række af hans Tegninger kopieredes af *Harding, Simpson* o. fl.

Det første virkelig vellykkede engelske Litografi fremkom i 1826. Det var *R. J. Lane's* »Portfolio of Illustrations of John Philip Kemble in the Various Parts he has Substained«. Det er otte Tegninger i den indsmigrende Manér, som Lane indførte i engelsk Litografi, som forener Omhu i Udførelsen med malerisk Kraft.

Ogsaa en Række gode Portrætter foreligger fra Lanes Haand. Fremhæves kan Portrættet af Mrs. Jameson.

Til Baron Taylors førnævnte store Værk udførtes flere af Illustrationerne af engelske Kunstnere og tryktes af *Hullmandel*.

Englændernes store Interesse for Sporten gav sig bl. a. Udslag i en Række Litografier, der forevigede Hestevæddeløb, men de er, naar *James Wards* Hestebilleder undtages, uden almindelig Interesse.

I Aarene 1830—40 udkom forholdsvis faa Bøger med litografiske Illustrationer. I 1822 begyndte *John Gould* sit store Værk »Birds of de World«, hvoraf der udkom over 40 Bind; men desværre var dette mægtige Værk ganske uden kunstnerisk Betydning. Noget lignende gælder *Owen Jones'* Værk om *Alhambra*, der begyndte at udkomme 1836 og først afsluttedes 1845.

Den store Periode i den engelske Litografis Historie ligger mærkeligt nok mellem Aarene 1845 til 1865, da den i andre Lande var i Tilbagegang. Englænderne nærede i Virkeligheden Foragt for Litografier, fordi de var billigere at fremstille end Træsnit og Staalstik; det var ikke et kunstnerisk, men et rent og skært Pengespørgsmaal, der forhindrede Litografien i at trænge igennem.

Det er betegnende, at de Mennesker, der købte for Eksempel *Samuel Prouts* »Drawing Books« i Virkeligheden var de samme, som nu til Dags slaar sig til Ro med de tyske »Ansichtskarten« eller selv producerer deres Billeder som Amatørfotografier. Man kan endnu blade Prouts Bøger igennem med Fornøjelse, særlig hans »Sketches in Flanders and Germany«, men hans Billeder er karakterløse og monotone og minder mest om Kopier.

En fremragende engelsk Litograf var *Richard Parker Bonington*, men hele hans kortvarige Virksomhed faldt som tidligere omtalt i Paris og tilhører helt og fuldt Frankrig.

En typisk engelsk Litograf var *James Duffield Harding*, hvis tekniske Færdighed omspændte saa godt som alle Metoder. Hans Indflydelse paa Samtid og Eftertid er da ogsaa betydelig, og der udkom i hans Tid faa Bøger, som ikke bar hans Navn enten som original Kunstner eller som reproducerende Litograf. Et af hans dygtigste Arbejder er »Sketches at Home and Abroad« (udkommet uden Angivelse af Aar, men Tegningerne stammer fra 1834—35), udførte med Pen i en malerisk og raffineret Teknik.

Andre Litografer var *Nash*, *Boys*, *Tayler*, *Barnard* og *Lewis*, men fremfor alle *George Cattermole*. Hans Jagtscener og Gengivelser af middelalderlige Scener er de bedste, der er frembragt i England. *Boys* er bekendt for sine »Views of Paris«, *Nash* for sine »Baronial Hall of England« og »Historic Mansions«, der er vederhæftige og teknisk set gode Gengivelser af Bygningsværker.

Der var naturligvis mange andre Kunstnere, der dyrkede Litografien i England, men det er uoverkommeligt her at nævne dem alle. Vi maa for dem, der ønsker udførligere Besked om engelsk Litografi, henvise til et Værk som f. Eks. *Joseph Pennells* »Litography and Litographers«.

De fleste engelske Litografier udkom i store Albums og Mapper, men ogsaa adskillige Tidsskrifter og Magasiner anvendte Litografien. Saaledes udkom 1826 nogle ret vellykkede men faa Numre af »Parthenon« og samme Aar grundlagdes »The Minor« i Glasgow. »Punch«s Forgænger, »London Charivari« laante ikke blot sit Navn, men ogsaa den litografiske Reproduktionsmetode fra sin parisiske Navnefælle, men opgav den forøvrigt med det samme.

Den Mand, der fik størst Betydning som Udgiver af store litografiske Værker i England, var *Louis Haghe*, der i 1823 kom til London fra Belgien. Hans Hovedværk var »Picturesque Sketches of Belgium«, 1845, der udmærkede sig mere ved teknisk Rutine og glat Skønhed end ved kunstnerisk Originalitet, det vandt imidlertid

stor Popularitet. Af andre større Værker kan nævnes *Wilkies* »Oriental Sketches«, *Roberts* »Holy Land«, *J. F. Lewis'* »The Alhambra«, »Sketches of Spain and Spanish Character«, »Sketches of Constantinople«.

I Skotland var det *William Simpson.* som vandt det største Navn som Litograf, navnlig med sine Billeder fra Krim, 1865. Hans »India« der udkom 1867, blev det sidste store litografiske Rejseværk, der udsendtes.

Det gik med Litografien i det britiske Rige som andre Steder. Den blev drevet rent haandværksmæssig. Det meste af, hvad der præsteredes i Aarene 1870—1900, faldt helt udenfor kunstnerisk Bedømmelse. Med Rette, syntes det, kunde Simpson 1891 betegne Litografien som »a finished Chapter of Illustrative Art«.

En enkelt Kunstner var der dog, som i denne ellers døde Periode vedligeholdt, eller rettere sagt genfødte, den litografiske Kunst. Det var Maleren *I. Mc. Neill Whistler.* Det var Tyskeren *Thomas Way,* der bevægede Whistler til at forsøge sig med Tegninger til Litografi, og fra 1875 til 1895 frembragte denne Kunstner en Række af ca. halvandet Hundrede Blade, der er prægede af hans særegne Stil og fik en Betydning for Kunstnerlitografiet i England, som kan sidestilles med *Fantin-Latours* i Frankrig eller *Ad. Menzels* i Tyskland.

Da Kunstbladet *The Studio* grundlagdes 1893, fik Litografien en trofast Støtte. Allerede i sit første Nummer bragte dette Tidsskrift en stor Litografi, »Burning Brush in the Fens« af *R. W. Macbeth* og i 3. Bind 1894 fremkom *Whistlers* »Gants de Suède«.

C. H. Shannon har med Kridt tegnet flere smukke Flodstudier, og *T. R. Way,* en Søn af Thomas Way, har udgivet flere Albums med Billeder fra det gamle London, men naar højest i en Række Reproduktioner efter Whistlers Malerier og Pasteller. *Will Rothenstein* har udgivet to Bind Portrætter, »Oxford Characters« (1896) og »English Portraits« (1898), hans bedste Værk. Enkelte fremragende Blade skyldes Kunstnere som *G. F. Watts, Frank Short, Fr. Leighton* og *John S. Sargent.*

Efter Udstillingen i Paris 1895 i Anledning af Litografiens Hundredaarsfest er Interessen for den litografiske Kunst stadig øget. En Mængde Kunstnere har forsøgt sig som Litografer. *Joseph Pennell,* som har skrevet et fortræffeligt Værk, »Lithography and Lithographers«, har helt helliget sig Kunsten og har udgivet flere Serier, og Kunstnere som *E. J. Sullivan* og *Frank Brangwyn* har vundet Navn som Udøvere af den litografiske Kunst. Paa Initiativ af *F. E. Jackson* grundlagdes Tidsskriftet »The Neolith«, der fremstilledes litografisk — baade Illustrationer og Tekst — og i det Aar det eksisterede, 1907—08, fik stor Betydning for Kunstens Udvikling, idet en talrig Kreds af Kunstnere sluttede sig til det. Denne Interesse førte til, at disse Kunstnere sluttede sig sammen i et Selskab, som under *Joseph Pennells* Ledelse købte en litografisk Presse og ansatte en Trykker. Det blev til *The Senefelder Club,* som i 1909 aabnede sin første Udstilling i London, hvortil ikke alene engelske Kunstnere bidrog, men som ogsaa fandt Tilslutning fra Kunstnere i andre Lande. Klubben afholdt ikke blot aarlige Udstillinger i London men har tillige afholdt en lang Række Udstillinger paa Kontinentet og i Amerika.

Vi har i denne kortfattede Oversigt over det kunstneriske Litografi holdt os til Hovedlandene, Tyskland, Frankrig og England; men i de fleste Lande har Udviklingen været en lignende, og Lande som Østrig, Belgien, Holland, Schweitz, Italien og Spanien kan fuldt saa vel som de nævnte opvise Navne, der har haft Betydning for Litografiens Udvikling. I Amerika endelig har Litografien, navnlig hvad Tekniken angaar, gjort Fremskridt, som ikke staar tilbage for Europa; men det vilde føre altfor vidt her at komme nærmere ind derpaa. Vi maa i saa Henseende henvise til de Specialværker fra de enkelte Lande, som i rigt Maal forefindes.

EM. BÆRENTZEN AD. KITTENDORFF J. W. TEGNER

LITOGRAFIENS HISTORIE I DANMARK

Litografiens Historie i Danmark er, for den kunstneriske Sides Vedkommende, tidligere udførligt behandlet af *Pietro Krohn* i hans foran nævnte Skrift, dog er det kun Perioden indtil 1880, han omtaler mere indgaaende.

Litografien i Danmark har selvfølgelig ikke, taget som en Helhed, den Betydning i Stentrykkets Historie som Kunsten fik i de store Lande og da navnlig i Frankrig. I Sammenligning med, hvad der præsteredes i dette Land, var Danmarks Bidrag kun lille, men det udelukker ikke, at der herhjemme udførtes flere smukke Arbejder, som vi har Grund til at være glade for.

Det var ikke saa meget Kunstnerne, der i Litografiens første Aar dyrkede Stentrykket herhjemme, kun enkelte forsøgte sig med selvstændige Arbejder. Det meste, der blev gjort, var litografiske Kopier, Portrætter, landlige Prospekter, Gengivelser af Malerier o. l.

Den første, der vides at have dyrket Litografien i Danmark, var en Tysker, *Heinrich Wensler*. Han kom i Aarhundredets Begyndelse hertil som Kobberstikker. Hans mest kendte Arbejde i dette Fag er hans Konturstik efter *Kratzenstein-Stubs* Haandtegninger, udgivne 1818. Men allerede i 1812 havde han paa Udstillingen af indenlandsk Kunstflid i København fremlagt de første danske Stentryk, nogle Broderimønstre, tegnede med Pen.

Den bekendte Kunst- og Musikhandler *C. C. Lose*, der var af den Formening, at Wensler var en dygtig Kunstner og inde i alle Litografiens Finesser, sluttede Kompagniskab med ham og fik i 1815 kongeligt Privilegium paa at drive litografisk Virksomhed i otte Aar. Det var Loses Hensigt fornemlig at anvende Litografien til Nodetryk men dog ved Siden af lade udføre Kunstblade. Det viste sig snart, at han havde regnet forkert med Wensler. Denne kunde nok behandle Pennen, men han var ganske ude af Stand til at benytte Litografiens fornemste Hjælpemiddel, Kridtet. Man ser det af en Tegning, Wensler udførte, en Fremstilling af et gammelt Træ ved en Brønd. Det er en ganske naiv Tegning, og Billedet har nu kun historisk Interesse som det første danske Kridtlitografi. Allerede inden Aaret var omme, var Wensler færdig hos Lose. Hans senere Skæbne er ukendt.

Lose fandt Erstatning i to Tyskere, *Ludwig Fehr*, der var øvet i Kridttegning, og *Enger*, der var Nodegravør. En Del Portrætter og et større Værk, »Doktor Syntax's Rejse for at opsøge det Pittoreske«, 27 litograferede Kopier efter engelske Kobberstik, var noget af det væsentligste, Fehr udførte. Flere Omstændigheder gjorde imidlertid Lose ked af det. Manglen paa tekniske Kundskaber vanskeliggjorde Tryk-

ningen, den store Pengekrise lagde yderligere Hindringer i Vejen for Bedriften, og da der endelig i hans Trykkeri, naturligvis uden hans Vidende, var fremstillet falske Bancosedler, blev han ked af det Hele og ophævede i 1820 sit Etablissement.

Imidlertid formaaede daværende Kaptajn I. N. B. v. Abrahamson Kong Frederik den VI til at interessere sig for Sagen, og Kongen købte da Trykkeriet, som Abrahamson, der var stærkt beskæftiget med den paa det Tidspunkt meget aktuelle indbyrdes Undervisning, mente at kunne bruge til Fremstilling gennem Stentrykning af de mange i Skolerne anvendte trykte Tabeller.

Trykkeriet fik Navnet »Det kongelige Stentrykkeri«, og Abrahamson blev Direktør, medens Kaptajn N. B. v. Krossing blev Inspektør.

Den sidstnævnte havde selv en Tid dyrket den litografiske Tegning. Nu fik han flere andre Officerer knyttet til Etablissementet som Tegnere, medens Underofficerer besørgede Trykningen. Det var en helt militær Institution, og det meste, der udførtes, blev Korttegninger. Krossings Forsøg paa at fremstille kunstneriske Arbejder havde ikke ret Heldet med sig. Fra 1822 til 1827 udkom »Det kongelige Danske Stutterie« i Frederiksborg, tegnet efter Naturen og udgivet af *C. D. Gebauer*. Det er Dyremaleren *Christian David Gebauer* (1777–1831), der har udført disse Hesteportrætter i dobbelt Folioformat, haandkolorerede Kridttegninger. I Reglen er Hestene i disse Tegninger stillet op, ret op og ned, set i Profil. Trods nogen Friskhed i Kridtets Behandling mangler disse Hesteportrætter Karakter. Bedre lykkedes de Vignetter, Gebauer graverede i Sten til hvert Heftes Omslag.

Til Hovedomslaget raderede Kaptajn *I. H. Mansa* (1797–1885), ligeledes i Sten, en Fremstilling af Frederiksborg Slot efter en Tegning af I. C. Dahl. Det er ligesaa ukunstnerisk som hans øvrige litografiske Blade.

H. C. Hyllested (1794–1838) udgav 115 haandkolorerede Kridttegninger af den danske Hærs og Flaades Uniformer, udført i det kongelige Stentrykkeri, skønt de udkom i Altona. Det er et rent dilettantisk Arbejde. Af et planlagt større Værk, »Stentrykte Blade i tvangfri Hefter«, som *Krossing* udgav, udkom kun faa Hefter.

I 1831 udsendtes 1. Hefte af et stort Galleriværk i Lighed med de tyske. »De kongelige Billedgallerier paa Kristiansborg, Fredenborg og Frederiksborg Slotte, udgivet af *Brøndsted, I. C. Spengler, J. L. Lund* og *N. B. Krossing*«, og det fortsattes til 1837. Ialt udkom syv Hefter med fire Blade i hver. Det var Maleren *J. L. Lund*, der havde det kunstneriske Ansvar for dette Værk, der udførtes af Elever paa Akademiet; men det er en ren Ynk at se disse Blade, der ganske forvansker Originalens maleriske Tone og forøvrigt viser, i hvor høj Grad man var tilbage i teknisk Henseende, hvad Trykningen angaar. I Stedet for at blive til Ære for det kongelige Stentrykkeri blev det tværtimod Institutionens Dødsstød. Trykkeriets Rolle som kunstnerisk Anstalt var udspillet, og det ophævedes 1843.

En af det kongelige Stentrykkeris Elever, Løjtnant *C. F. Th. Henchel* (1801–1853), anlagde 1827 et Stentrykkeri i Kjøbenhavn. Han litograferede en Del Portrætter, de bedste er Dr. I. C. I. Fabricius' Portræt efter Bissen og Chr. Drewsens efter C. A. Jensen. Trods alle Anstrengelser lykkedes det ham dog ikke at hæve sin Anstalt op over den kongelige.

Blandt hans Medarbejdere kan nævnes *F. A. A. Schepelern* (1796–1883), *Johan Frederik Møller*, den saakaldte »jyske Møller« (1797–1871), og *P. C. Schøler* (1803–1867). I 1848 ophævede Henchel sin Anstalt.

Ingen af disse Litografer naaede dog de bedste af de yngre Kræfter, som Krossing havde knyttet til det kongelige Stentrykkeri. Nævnes kan *W. Heuer* (1790–ca. 1856), der bl. a. har litograferet gode Portrætter af Claus Schall og I. M. Thiele, *Asmus Kaufmann* (1806–1890), der ligeledes litograferede Portrætter, bl. a. af I. P. Mynster, Oehlenschlæger, botanisk Gartner Holbøll og Kammerherre Hauch, ligesom han var Medarbejder ved Galleriværket, og *B. A. Bendixen* (1810–1877),

der har litograferet Dobbeltportrættet af Prins Frederik (den senere Frederik VII) og Arveprinsesse Caroline i Anledning af deres Forlovelse. Fra 1831 er Portrættet af Jens Baggesen og fra 1832 det efter Naturen tegnede Portræt af Viceadmiral St. A. Bille. Bendixen vilde imidlertid være Historiemaler, og i Stedet for at blive en dygtig Litograf, hvad han havde Betingelser for, blev han en maadelig Maler.

Af Landskabslitografer var der i denne Periode ikke mange, og særlig dygtige var ingen af dem. Kobberstikkeren *S. H. Petersen* (1787–1860) har bl. a. litograferet fem Prospekter fra Møens Klint og et Par Blade fra Frederiksberg Have og Søndermarken. Det er paalidelige, men ret tørre Tegninger. *I. F. Fritz* (1798–1870) har udført nogle Prospekter fra Københavns Omegn, som han lod trykke dels i Hamborg, dels i Altona, og det er særdeles vellykkede Blade, omhyggeligt udførte. I 1827 grundlagde han sammen med *H. P. Behrens* et Stentrykkeri i Flensborg, hvorfra udgik et fortjenstfuldt Værk over den Brüggmanske Altertavle i Slesvig, 37 Blade, litograferede af *C. C. A. Bøhndel*. Værket udkom 1828–34.

En Tysker *J. W. Vos*, der var indkaldt af Krossing, tegnede i 1834 »Parti af Branden i Hillerød« og udgav senere »Kjøbenhavns Promenader og nærmeste Omgivelser«, fire Blade fra Langelinie, Esplanaden og Kastellet, hvoraf navnlig Kongeporten til Kastellet er et meget godt tegnet Arbejde. Naar endvidere nævnes *F. H. Sødrings* Prospekt af Rønneby Vandfald i Bleking, *Edv. Lehmanns* »Erlandsens Mølle paa Lille Skansebakke ved Frederiksborg« og *Emil Wolffs* »Helsingør og Kronborg« er det vigtigste af dansk Landskabsmaleri inden 1838 nævnt.

Udenfor de to nævnte københavnske litografiske Etablissementer dyrkedes Litografien af en Række Kunstnere. De fleste yngre Malere forsøgte sig med Tegninger paa Sten, og derved fremkom en Række Blade, som, i Modsætning til de faglige Litografers Kopier efter Kunstneres Malerier og Tegninger, udmærker sig ved Frihed og Friskhed. Da Kunstnerne for at faa deres Tegninger bedre trykt sendte Stenen til Hamborg, vil man paa adskillige danske Litografier fra denne Periode finde Paaskriften *Hamb. Steindr.*

En af de første danske Kunstnere, der forsøgte sig i Litografien, var Portrætmaleren *Chr. Horneman* (1765–1844). Hans Portrætter af Kommandør Peder Norden Sølling fra 1820, Thorvaldsen fra 1821 og Kuhlaus noget senere udførte Portræt minder i den sarte og meget delikate Udførelse noget om Grögers Litografier. Om Kuhlaus Portræt er at fortælle, at han kopierede sit Pastelportræt af Komponisten over paa Stenen, men glemte at sætte det omvendt. Følgen var, at Kuhlau, som var blind paa højre Øje, paa Aftrykket blev blind paa venstre, og Kunstneren maatte da kassere sit første Billede og udføre et nyt. Alle Hornemans Litografier paa et Par nær, deriblandt Søllings Portræt, er trykt i Hamborg. De maa betegnes som nogle af de smukkeste Portrætlitografier, der er udførte i Danmark.

Vor udmærkede Kobberstikker *I. F. Clemens* (1749–1831) har ogsaa forsøgt sig i Litografien og bl. a. udført et smukt Portræt af Oehlenschlæger 1822.

Af andre Kunstnere, som litograferede, kan nævnes *L. Fraenckel* (1772–1857), der bl. a. tegnede Livjægernes Chef, Kammerherre Holstein, Gehejmekonferensraad V. I. A. Moltke og Generalløjtnant Schulenburg, *Moses Mendel* (1800–1831), *C. L. Pløtz* (1804–1849), *N. C. Kierkegaard* (1806–1882), *I. Friedländer* (1810–1861) og *Niels Simonsen* (1807–1885).

De yngre Malere, som udgik fra Eckersbergs Skole, har næsten alle forsøgt sig i Litografien. Saaledes har *Vilh. Bendz* (1804—1832) i 1830 tegnet et karakterfuldt Portræt af den kendte Bestyrer for Borgerdydskolen Michael Nielsen. Der findes ogsaa en morsom Øjebliksstudie af en gabende Mand fra Bendz' Haand. Manden var Bendz' Genbo. Han kom hver Morgen op fra sin Kælder med Nathuen paa Hovedet og gabede, og saaledes har Bendz taget ham paa Kornet.

Constantin Hansen (1804–1880) har tegnet et udmærket levende Portræt af Bo-

tanikeren I. Wilken Hornemann, *Jørgen Kold* litograferede 1833 Havnekontrollør Læssøe, *Vilhelm Marstrand* (1810–1873) har tegnet et Portræt af den 94-aarige Pastor Beyer i Ornat, *Chr. Købke* har paa ét Blad tegnet tre Portrætter, en Søster, sin Svoger, Pastor N. L. Feilberg, og sin Fader. Efter Købkes Tegning udførte hans Fælle fra Malerskolen *P. H. Gemzøe* (1811–1879) Portrætterne af Pastor Feilberg og Filosoffen F. C. Sibbern. Det sidste er et af de ypperste Portrætlitografier, der er udført i Danmark. Gemzøe forlod da ogsaa Malerkunsten for helt at hellige sig Litografien. Vi omtaler ham nærmere senere.

En ypperlig Portrætlitograf var ligeledes Maleren *David Monies* (1812–1894). Hans første famlende Forsøg som Litograf var et Portræt, han som attenaarig udførte af Skuespiller N. P. Nielsen, men ved stadig Øvelse blev han efterhaanden Mester, og en Række udmærkede Portrætter foreligger fra hans Haand. Af Mængden kan fremhæves Portrætterne af Pastor H. G. Clausen, Johanne Louise Heiberg efter *Aumonts* Maleri, Grev Yaldi, Generaladjudant Bülow, Christian Winther, Skuespiller Frydendahl, Oberst d'Origny, Komponisten I. P. E. Hartmann, Orla Lehmann, den senere Biskop, Professor Martensen og Botanikeren I. F. Schouw. Flere af disse Portrætter var tegnede efter Kunstnerens egne Malerier, saaledes Yaldi og Frydendahl, men adskillige er udført efter selve Personerne. Der er et Liv og en Friskhed over Opfattelsen i disse Portrætter, som er sjælden i dansk Portrætlitografi, de er udførte med en kraftig og karakterfuld Streg, og Farvevirkningen i de forskellige Stoffer er fortrinlig. Hertil kommer, at de gode Resultater er opnaaede paa den naturligste Maade. Fra Begyndelsen af Fyrrerne litograferede Monies ikke mere.

Med Aaret 1837 indtraadte et Vendepunkt i den danske Litografis Historie. I dette Aar grundlagde *Emilius Ditlev Bærentzen* (1799–1869) sit Institut, som skulde faa saa stor Betydning for Litografiens Udvikling herhjemme.

Em. Bærentzen var Søn af en Fyrbøder i Kancelliet. Han kom i Apotekerlære, men 16 Aar gammel forlod han denne Tjeneste og rejste til Vestindien, hvor han fik Ansættelse i et Regeringskontor. For at opnaa et ledigt Embede rejste han efter fem Aars Forløb tilbage til Danmark og gav sig til at læse til dansk-juridisk Eksamen. Eksamen fik han, endda med Udmærkelse, men da var Embedet givet bort til en anden! En gammel Interesse for Kunsten vaagnede paany, han opgav al Tanke om at komme frem ad Embedsvejen, blev Elev paa Kunstakademiet for at uddanne sig til Portrætmaler og rejste 1829 udenlands med offentlig Understøttelse. I Aaret 1831 kom han til Paris, hvor han lærte at litografere. I Paris litograferede han et Selvportræt, der viser ham som en smuk ung Mand. Han sidder og tegner ved et Bord, og der er noget let og muntert over hans Ydre, som passer godt til Skildringen af hans Personlighed. Han var ingen synderlig dyb Natur. Pietro Krohn siger om ham, at han var en munter og livlig Mand, praktisk anlagt, som helst vilde komme saa nemt til al Ting som muligt. Han opnaaede gerne en let overfladisk Lighed i sine Billeder og blev staaende derved. Det er sjældent, at han har udført noget saa fint og nydeligt som det yndefulde Portræt af sin Hustru, en ung Dame med Pibekyse siddende i en Stol. Dette Portræt udførtes ogsaa i Paris.

Efter Hjemkomsten til Danmark fik han mange Bestillinger som Portrætmaler, men i Ny og Næ litograferede han et Portræt. De blev maadeligt trykt i Det kongelige Stentrykkeri, og som den praktiske Mand han var, indsaa han snart, at der vilde ligge en udstrakt Virksomhed i Danmark for et litografisk Trykkeri.

I 1887 prøvede han paa at faa et Portræt trykt hos Grosserer *H. L. Danchell*, som bestyrede sin Svigerfaders Voksdugsfabrik og derved havde faaet Presser til sin Raadighed, og dette Bekendtskab førte til, at de to Mænd samme Aar oprettede *Em .Bærentzen og Comp.'s lithografiske Institut*, som i en Aarrække beherskede den litografiske Virksomhed i Danmark.

Endnu i 1837 udkom 1. Hefte af »Galleri af danske Kunstneres Arbejder, udstillede i det kongelige Akademi for de skønne Kunster i København, udgivne i litograferede Blade«. Det er i enhver Henseende et Værk, der staar højt over det kongelige Stentrykkeris Arbejder af lignende Art.

Det var netop et heldigt Tidspunkt for Udgivelsen af et saadant Værk. De unge danske Malere, *Eckersbergs* Elever, havde særlig kastet sig over Genremaleriet, hentende Motiver baade i Hjemmet og paa deres Rejser i Italien. Det første Hefte indeholdt »Køkkenscene« og »Italienske Piger ved en Brønd« efter *Küchler*, »Fulde Matroser« efter *Marstrand*. Billederne var i dobbelt Folioformat, og der kom aarligt et Hefte med 3 Billeder. Det sidste Hefte udkom 1840.

Til sit Forehavende fik Em. Bærentzen snart draget de bedste af det kongelige Stentrykkeris kunstneriske Kræfter til sig. *Gemzøe* litograferede tre Blade, *Lehmann* to, *Hunæus, Kjærskou* og *Monies* hver ét. Han litograferede selv tre Blade og bestræbte sig for at gengive Maleriets Karakter, hvad der dog kun til Dels lykkedes ham. Han træffer meget godt det vage udflydende i Küchlers Malemaade, den kraftige Farve hos Ernst Meyer og Marstrands sikre Form, men han kommer aldrig bort fra den døde, kornede Baggrundsbehandling, som er et Særkende for tyske Litografier.

For at opnaa større Lethed ved Behandlingen af Kridtet søgte Bærentzen at skaffe sig finere Stene af samme Art, som de franske Litografer benyttede. Han søgte i sine mange Portrætter at opnaa en friere Behandling, og i enkelte af det store Portrætværk »Dansk Pantheon« lykkedes det ham ogsaa; i denne Samling Portrætter af Datidens kendte danske Mænd har Em. Bærentzen sat sin litografiske Virksomhed et smukt Minde. Nogen større Evne for dybere Karakteristik ejede han ikke, og det var maaske derfor, at Portrætter af smukke Damer lykkedes ham bedst. Nogle af hans bedste Blade er Fremstillingerne af Lucile Grahn i »Cachucha« og i »Sylfiden«, Md. Larcher i »Yelva« og Portrættet af Fru Heiberg, alle fra 1839. Han har senere to Gange litograferet Fru Heiberg, men det første var og blev det bedste. I 1844 tegnede Bærentzen Danserinden Augusta Nielsen i »La Lithouanienne«. Et meget smukt Portræt, der endog taaler Sammenligning med gode franske Dameportrætter, er Billedet af hans Svigerinde Frk. Winning.

I 1843 udtraadte Grosserer Danchell af Etablissementet, og Bærentzens Svoger, *Em. Winning* indtraadte i hans Sted. I 1845 overlod Bærentzen, der var bleven ked af Litografien, hele Virksomheden til Winning.

Den foran nævnte *Asmus Kaufmann* var i 1844 efter et otteaarigt Ophold i Udlandet vendt tilbage til Danmark. Han havde dygtiggjort sig ved Arbejde i Hamborg, Dresden og München. Først tænkte han paa selv at oprette en litografisk Anstalt, men opgav det og traadte i Forbindelse med Bærentzens Institut, hvor han litograferede flere Portrætter og tog fat paa et nyt Galleriværk. Først efter Krigen, i 1851, udkom »Blade fra det kongelige Billedgalleri paa Christiansborg og den grevelige Moltkeske Samling«. Til dette Værk udførte han en Del Litografier efter Malerier af G. Don, Metzu, Pieter de Hooch og Salvator Rosa, Blade, der staar paa Højde med de Haufstängelske Litografier. Kaufmann opgav imidlertid snart sin litografiske Virksomhed.

En flittig Litograf, som blev sin Kunst tro hele Livet, var derimod *Gemzøe*, som vi flygtigt har omtalt ovenfor.

P. H. Gemzøe var Søn af en Bygningsforvalter og fødtes i København. Han var Ungdomsven af Maleren Bendz, og hans Lyst til Tegning førte til, at han 1829 kom ind paa Kunstakademiet og samtidigt arbejdede under *Eckersberg* som Maler. 1832 blev han Elev af Modelskolen og udstillede 1833 og 1835 et Par Portrætter og »Et Parti fra Figursalen«. Han havde tidligt øvet sig i at tegne paa Sten, og da Em. Bærentzen oprettede sit Stentrykkeri, blev Gemzøe en af dets første Litografer.

Han erkendte imidlertid sin Uerfarenhed i teknisk Henseende og opnaaede en mindre Rejseunderstøttelse af Akademiet, for hvilken han rejste til München for at dygtiggøre sig. I fire Aar opholdt han sig i denne By, hvor Litografien stod højt, og uddannede sig hos *Nohe* og *Kohler*, saa han blev en dygtig og selvstændig Litograf. Efter sin Hjemkomst arbejdede han atter hos Em. Bærentzen & Comp., men udførte ogsaa for egen Regning en Del Billeder.

Det var nemlig Genrebilleder og Portrætter, han udførte. Det er saaledes ham, vi skylder de udmærkede Gengivelser efter Marstrands Holbergscener og Exners Amagerbilleder. Et af hans sidste større Arbejder var den fortrinlige Gengivelse af Marstrands Portræt af Høyen.

Med dyb Bekymring saa den flittige Mand Fremtiden i Møde, da han følte Alderens Tryk, og i et Anfald af Melankoli fandt han Døden for egen Haand den 3. Oktober 1879.

I Perioden fra Fyrrerne til Tredserne blomstrede især Portrætlitografien, og den fandt mange mere eller mindre heldige Dyrkere.

Blandt de flittigste Portrætlitografer kan nævnes *C. E. Fortling* (1809—1875), *L. A. Kornerup* (1822—1894), *I. A. G. Barlach*, (1822—1856) *Isak Wilhelm Tegner* (1815—1893), *Egmont T. Ruschke* (1814—1879) og *Andreas Martin Petersen* (1813—1875).

C. E. Fortling har foruden en Del videnskabelige Arbejder for Eschricht, Prosch og Bendz (Lægen) udført en Del Portrætter, bl. a. af Biskop Mynster, Grundtvigs store Portræt af Marstrand og Portrætter af Christian IX og Dronning Louise.

L. A. Kornerup var ligesom Fortling uddannet paa Akademiet, han litograferede for denne og for Em. Bærentzen og havde sammen med Fortling arbejdet paa et videnskabeligt Værk af Professor Bendz. Fra 1858—61 har han udstillet en Række Portrætter, som han selv havde tegnet og litograferet. Han endte som Retoucheur for Fotografer.

Barlach var født i Flensborg 1822. Han gik paa Akademiet i København. Efterat han havde lagt sig efter Litografien, forlod han 1853—54 København og slog sig ned i sin Fødeby. Sidste Gang, man hørte fra ham, var i 1856, da han sendte et af ham litograferet Portræt til København for at trykkes.

I. W. Tegner, som ved sin mægtige Produktion staar som en af de mest fremtrædende danske Litografer, var født i Helsingør 23. Juni 1815. Han begyndte i 1831 at søge Kunstakademiet og blev 1846 Elev af Modelskolen.

I Kaptajn Henckels Stentrykkeri lærte han Litografien og gik 1838 som Litograf over i Bærentzens Institut, og her arbejdede han, indtil han i 1850 sammen med *Ad. Kittendorff* grundlagde det kendte litografiske Etablissement *I. W. Tegner & Kittendorff*.

I. W. Tegner har udført over et Tusind Portrætter. Litografien havde afløst Kobberstikket som Portrætkunst, og det var endnu, før Fotografiet havde taget Overhaand. Litografien, der i Forhold til Kobberstikket var billigst, passede godt til hele den borgerlige Tidsalder. Enhver Person med en Smule Agtelse for sig selv skulde have sit Portræt litograferet. I. W. Tegner var Manden, som med samvittighedsfuld Udførelse og træffende Lighed kunde imødekomme de Krav, der stilledes. Ved Rejser i Berlin, Dresden og Paris havde han uddannet sig i sin Kunst, hans omhyggelige Udførelse var borgerlig og jævn, ikke fri for nogen Tørhed. Blandt hans bedste Blade kan fremhæves Thorvaldsens Portræt efter Horace Vernet, Oehlenschlægers efter Gertner, Tordenskjolds efter Denner, Lars Mathiesens efter Gertner og Griffenfeldts efter Wüchters. Han døde 21. December 1893.

A. M. Petersen behandlede Kridtet med afgjort Lethed og mere end sine samtidige søgte han at overføre Originalens Karakter paa Stenen, naar det var et Maleri, han arbejdede efter. Blandt hans Portrætter kan fremhæves Kommandør Jessens efter Gröger, Thorvaldsens, Joachim Frederik Schouws og A. S.

Ørsteds, alle efter C. A. Jensen. Han nedsatte sig senere som Tegnelærer og Litograf i Malmø og døde ugift her den 28. Januar 1875.

Af en lidt yngre Generation var *Johan Hassel* (1834–1914), *Adolf Lønborg* (1835–1916), *Jacob Rudolf Hartnack* (1851–1890) og *Harald Jensen* (f. 1834).

Af disse arbejdede *Adolf Lønborg* en Tid hos Em. Bærentzen & Comp. men nedsatte sig senere som Fotograf. *Hartnack* har bl. a. udført Portrætter af Baron Bertouch-Lehn, Geheimeraad Emil Rosenørn og Provst Warburg, ligesom han har litograferet en Del af Tavlerne til J. B. Løfflers Værk om Gravstenene i Roskilde Domkirke.

Harald Jensen blev 1851 Lærling hos Em. Bærentzen under Edv. Westerbergs Ledelse og begyndte samtidig at søge Kunstakademiet.

I Aarene 1858—59 dygtiggjorde han sig som Litograf i Wien og München og var senere et halvt Aars Tid i Paris. I mange Aar arbejdede han derfor i det Institut, hvor han havde staaet i Lære, men fra 1887 arbejdede han mere selvstændigt. Foruden forskellige Portrætter bl. a. Docent Fjord, som er mere fri i Behandlingen end Tegners, har han fremstillet en Række store Farvelitografier, de saakaldte Olietryk, bl. a. Christian IX's Portræt efter H. Olrik, Frederiksborg Slot efter Købke, »De to Munke« og »Kortspillerne« efter Carl Bloch. Han var særlig dygtig i den Kunst at tegne med en Pen paa Sten. Han har saaledes udført en lille Gengivelse i Kobberstikmaner efter Blochs »Prometheus«, ligesom han har udført nogle smukke arkitektoniske Billeder, raderet i Sten, bl. a. det Indre af Mariekirken i Haderslev.

Samtidig med Portrætlitografien blomstrede ogsaa Gengivelsen af Landskaber. Litograferne arbejdede dels efter Malernes Tegninger, dels efter egne, ofte var Resultatet mere af topografisk Interesse end af kunstnerisk Betydning.

Julius Hellesen (1823–1877), der var uddannet som Landskabsmaler, har bl. a. udført et »Parti af Klampenborg« og et Farvebillede af Rosenborg Slot. Hans Elev var *Johan Wilhelm Ludvig Dahl* (1818–1885).

Tyskeren *A. Nay* arbejdede i flere Aar hos Bærentzen, men rejste senere til Stockholm; han var en baade flittig og flink Kunstner.

Ferdinand Larsen (1830–1892) arbejdede ligeledes for Bærentzen, senere i det Hoffensbergske Etablissement. Han har udført en Del Blade til Værket »Billeder fra Land og Sø« (begyndt 1869) og nogle store Farvelitografier, bl. a. »Sundet ved Kronborg« efter Neumann, »København fra Søsiden« efter Vilhelm Melbye, »Parti fra Gammelstrand« efter Heinrich Hansen, et stort og figurrigt Billede, udført med megen Dygtighed.

Otto Bentzon (f. 1842) arbejdede som Litograf hos Hoffensberg & Fr. Trap og har bl. a. udført nogle Blade til »Danske Mindesmærker«, indre Udsigter til Roskilde Domkirke og Hellig tre Kongers Kapel, m. m.

Blandt Landskabslitograferne indtager *Nordahl Grove* (1822–1885) en fremtrædende Plads. Han var Landskabsmaler, men dyrkede for Livsopholdets Skyld billige Landskabslitografier. Siden 1851 arbejdede han for J. W. Tegner & Kittendorff og har navnlig udført en Mængde Blade til de store Værker »Danske Herregaarde« og »Skaanske Herregaarde« efter *F. Richardts* Tegninger.

Chr. Th. Bergh (1830–1907) grundlagde 1856 et litografisk Institut, hvorfra der udgik saavel videnskabelige Litografier som Kunstblade, bl. a. udførte han en Del Facsimiler efter Haandtegninger af Marstrand og Vilh. Pedersen. Senere udførte han Segl til et Værk af Dr. Henry Petersen.

Af videnskabeligt arbejdende Litografer indtager *C. Cordts* (1844–1910), der ellers havde sin Livsstilling ved Telegrafvæsenet, en særlig fin Plads, navnlig som Tegner af naturhistoriske Afbildninger.

Den Mand, som fremfor nogen anden kom til at indtage en betydende Stilling

blandt danske kunstnerisk arbejdende Litografer, var imidlertid *Johan Adolf Kittendorff* (1820–1902). Han er den, der har ført den reproducerende Litografi i Danmark længst frem.

Adolf Kittendorff var født i København d. 5. April 1820. Han begyndte efter at have været i Malerlære at litografere hos Bærentzen 1838. Her traf han I. W. Tegner og den fra Tyskland indkaldte *Karl Müller*, som var særlig dygtig i Landskabslitografi og specielt anbefalet af den berømte norske Landskabsmaler I. C. Dahl i Dresden. De tre unge Mennesker havde det Held at vinde 2000 Rdl. paa en Seddel, de havde i Lotteriet, og de besluttede nu at købe Brødrene *Berlings* litografiske Anstalt og drive den i Fællesskab. Müller døde imidlertid allerede 1848.

Først 1850 stiftedes det senere saa bekendte Firma *I. W. Tegner & Kittendorff*, der blev en farlig Konkurrent til Bærentzens Etablissement og egentlig dets Overvinder. Em. Bærentzen & Comp. gik i 1874 op i »Hoffensberg, Jespersen & Fr. Trap«, men I. W. Tegner & Kittendorff bestod lige til 1893, da det opløstes.

I 1845–46 havde Kittendorff med Pen paa Sten tegnet Lundbyes Tegninger til Kaalunds »Fabler for Børn« og Rørbyes til Chr. Winthers »Fem og tyve Billeder for smaa Børn«. Det kan ikke nægtes, at selv for den dygtige Kittendorff glippede det, da han forsøgte sig i at kopiere Lundbyes aandfulde Tegninger, derimod har Rørbyes Tegninger snarest vundet ved hans Gengivelser.

Flere lignende Arbejder, tegnet med Pen paa Stenen, udførte Kittendorff, men det var dog først, da han tog fat paa Kridtet, at han frembragte sine betydeligste Arbejder.

Krigen 1848–50 gav Adolf Kittendorff rig Lejlighed til at vise sin Dygtighed som Kridttegner. En lang Række Krigsbilleder udførte efter Niels Simonsens og I. Sonnes Originaler, foreligger fra hans Haand, saaledes »En Bivouak efter Slaget ved Slesvig«, »Slaget ved Mysunde«, »Stormen paa Frederiksstad«, alle efter Simonsen, og det figurrige »Slaget ved Isted« efter Sonne. Sin enestaaende Evne til at tumle med Masserne dokumenterede han i »Afskeden ved det nordiske Studentermøde i Kjøbenhavn den 17. Juni 1862«, et Blad, der forestiller Kvæsthusbroen myldrende fuld af Folk, som hilser de to bortdragende Dampskibe. Henved Tusinde Smaafigurer, de største knapt en Tomme store, svinger med Hattene og hilser med Huerne. Bladet er udført efter Fotografi, men fint og levende gennemført,

Adolf Kittendorffs betydeligste Indsats i Litografien er »Billeder efter danske Malere«. I 186 Blade af beskedent Format har han gengivet Arbejder af 133 Malere, ældre og yngre. De fleste af Bladene gengiver Malerier af Kunstnere fra Perioden 1830–80, enkelte noget tidligere, saaledes Billeder af Abildgaard, Jens Juel, Kratzenstein-Stub og C. F. Høyer, færre noget senere bl. a. Zahrtmann og Jul. Paulsen. Det er Genremalerierne, der er de overvejende i Antal i denne Samling, Landskaber, Marinebilleder, Arkitektur, og Dyrebilleder findes, men Portrætter og Blomstermalerier er ikke taget med.

Da det er oplysende for Kittendorffs personlige Smag, skal vi nævne, hvilke Malere han fortrinsvis har valgt til at repræsentere i sin Samling. Dalsgaard og Sonne er hver repræsenteret med 5 Arbejder, Marstrand med 4, Eckersberg, Ernst Meyer, Küchler, Rørbye, Constantin Hansen, Roed, Adam Müller, Lundbye, Exner, Vermehren, Carl Bloch og A. Dorph hver med 3.

Ad. Kittendorff var en ualmindelig dygtig Tegner, og det er først og fremmest denne Egenskab, man beundrer i hans Gengivelser af Malerierne. Med sit skarpe Blik og sin sikre Haand gengav han enhver af Billedets Enkeltheder. Konturerne er fast formede, hver Detalje trofast gengivet. Hvad det skorter ham som de fleste reproducerende Litografer paa, er den nøje Overholdelse af Farvetonernes rette Forhold. En underordnet Enkelthed kan undertiden dominere paa Hovedsagens Bekostning, men trods denne Svaghed er næsten altid Helheden bevaret. Hans

Gengivelser var før Fotografiens nuværende Udvikling, fuldt tilfredsstillende, de bedste, der gaves herhjemme.

Han var jævnaldrende med Eckersbergs Elever og ejede deres Sans for den omhyggelige Tegning, det er derfor ogsaa deres Billeder, han gengiver bedst. Det er stadig en kunstnerisk Nydelse at tage et af Kittendorffs smaa Blade i sin Haand og bemærke, hvorledes han ved Hjælp af Kridtet og fire Tonplader har naaet et saa tilfredsstillende Resultat. Saadanne Blade – nævnt i Flæng blandt Mængden – som Købkes »Frederiksborg Slot«, Bluncks »Danske Kunstnere i Osteriet la Cenzola«, Constantin Hansens »Danske Kunstnere i Rom«, Marstrands »St. Antonio-Festen i Rom«, Rørbyes »Professor Lorentzen i sit Atelier«, Jens Juels »Kunstneren og hans Hustru«, og fremfor dem alle Bendz' »Finchs Kaffehus i München« er smaa Perler af litografisk Teknik. Af senere Tiders Arbejder kan fremhæves Vermehrens »En jysk Faarehyrde paa Heden«, Carl Blochs »Gamle Fyre i et Værtshus«, Heinrich Hansens »Det Indre af Kirken St. Sablon i Bryssel«, men Rækken kunde forøges med mange andre.

De danske Litografer var næsten alle udelukkende paavirkede fra Tyskland. Derfra stammer deres haarde Konturer og ret stereotype Behandling af Flader og Baggrund, den Lethed og Elegance, som udmærker mange af de franske Litografer, opnaaede Danskerne ikke. Selv en saa dygtig Tegner som Kittendorff var bundet af sin Uddannelse i den tyske Skole, skønt han vistnok aldrig kom udenfor Landet. En Mand, som gjorde kraftige Forsøg paa at løsrive sig og vinde en friere Behandling af Kridtet, var *Edvard Westerberg*.

Edvard Westerberg (1824–1865) var Københavner, Søn af en Murersvend. Han fødtes 8. November 1824. Efter sin Konfirmation kom han i Lære i Em. Bærentzens Stentrykkeri og fik 1837 Adgang til Kunstakademiets Skoler. En haardnakket Sygdom og hans tidlige Død var Skyld i, at han ikke efterlod sig mange Arbejder. Han har litograferet enkelte Portrætter og »Kaffeselskabet i den politiske Kandestøber« efter Marstrand. I dette Blad har han gengivet Figurerne med en sjælden Friskhed og med Held søgt at bevare den Marstrandske Pensels Karakter i Gengivelserne. Flere af Figurernes Hoveder er som tegnede med Marstrands Haand. Til den svenske Kalender »Svea« udførte han en Række ganske smaa Billeder efter svenske Kunstneres Malerier. De Originaler, han gengav, er desværre af banalt Indhold, Genrebilleder af d'Uncker, Salomon, Wallander og Fagerlin, men de er ypperligt gengivne. Hans bedste Blad er en Gengivelse af d'Unckers »De Forsvarsløse«, hvori alt, Figurer og Baggrund er friskt opfattet, let og malerisk behandlet. Desværre døde denne lovende Litograf tidligt, 8. Marts 1865, kun 40 Aar gammel.

I denne Periode var der ogsaa enkelte Kunstnere, udenfor de reproducerende Litografers Kreds, der udførte Originallitografier.

Maleren *I. Vilhelm Gertner* (1818–1871), der var en meget rutineret Portrættegner, og som fik stor Indflydelse paa dansk Portrætlitografi, tegnede selv en Række Portrætter paa Stenen, og han retoucherede en stor Del af de talrige Billeder, som andre tegnede efter hans Malerier. Hans behændige og sikre Haand er let kendelig i Arbejder, han har haft at gøre med, og der er mange nydelige Enkeltheder at glæde sig over i hans Blade. Han har bl. a. udført Portrætter af Eckersberg (1843), Biskop Martensen (1854) og Christian IX som Prins. Særlig det sidste giver en karakteristisk Prøve paa hans Kunst.

Af andre Kunstnere, der selv tegnede og litograferede, kan nævnes *Friedländer* (1810–1864), *Hunæus* (1814–1866) (Portrætter af Provst Münster og Frk. Julie Rosenkilde), *F. F. Helsted* (1809–1875), *Salomon R. Henriques* (1815–1886), *Nathan R. Henriques* (1820–1846) og *L. A. Smith* (1820–1906) m. fl.

Da Maleren *Ernst Meyer* under sit Besøg i København i Vinteren 1843–44 en Dag kom op i det Bærentzenske Stentrykkeri, fik han Lyst til at litografere, og

han tegnede da paa Stenen to morsomme Profiler af den aldrende Thorvaldsen. De fremstiller Kunstneren med et noget spidsborgerligt Ydre, med store Briller paa Næsen, men de var sikkert af ypperlig Lighed.

A. Harttung har bevaret Erindringen om Fru Johanne Louise Heibergs Teaterliv i en Serie paa 12 Blade, han har ligeledes tegnet en Scene af »Et Vajsenhusbarn«, som den Gang gik paa Folketeatret med Agnes Lange, senere Fru Nyrop, i Titelrollen.

Jørgen Roed (1808—1888) søgte i 1874, da hans Søn, den unge lovende Maler *Holger Roed*, var død, at fastholde hans Træk i et Litografi, som han udførte efter et Portræt, han selv i sin Tid havde malet. Han udførte Billedet to Gange, da han ikke var tilfreds med det første. Dette smukke lille Portræt er det sidste, som nogen af de ældre Malere har litograferet.

En meget produktiv litograferende Kunstner var *Edv. Lehmann* (1815—1892). Han uddannede sig paa Kunstakademiet til Portræt- og Genremaler, men da han tidligt maatte tjene til Brødet, bl. a. for at ernære sin blinde Fader, begyndte han i en ung Alder at litografere. Han tegnede et Par Blade i Bærentzens Samling af danske Billeder, og ikke faa Portrætter, dels efter egne, dels efter andres Tegninger. Af hans mest bekendte Blade, der i sin Tid vandt stor Udbredelse, kan nævnes Fremstillingen af Thorvaldsens Hjemkomst 1839 efter Westphals Maleri og Frederik den Sjettes Ligfærd: »Bønder bære Kongens Kiste til Roskilde«. I Georg Carstensens »Portefeuille« findes adskillige mindre Blade fra hans Haand.

Efter en Udenlandsrejse 1842—44 blev Lehmann ansat som Kostumetegner ved Det kgl. Teater. Fra den Tid stammer den bekendte Serie af Scener fra forskellige Skuespil, omhyggeligt udførte Tegninger, som dog for Størstedelen er litograferede af A. Kittendorff.

Derimod tegnede Lehmann selv paa Stenen det bekendte Blad af de tre Frøkner Price, *Dagmar, Amalie* og *Juliette Price*, dansende »Pas de trois cousines«. Det regnes for hans bedste Arbejde. Senere fik han en hel Del at bestille til Jul. Chr. Gersons Maanedsskrifter for Børn. Under Krigen 1848—50 tegnede han en Del Krigsbilleder, hvoraf de bedste er to Kompositioner fra Slaget ved Isted. I 1858 led *Edv. Lehmann* sin Faders sørgelige Skæbne at blive blind, men en heldig Operation gengav ham ti Aar senere Synet, og han begyndte da paany at litografere. Hans behændigt komponerede og let formede Billeder er dog ret trivielt udførte, og mange af hans Litografier, der maa tælles i hundredvis, virker nu kun kedsommeligt.

Krigen i 1848 kaldte ogsaa Slagmaleren *Niels Simonsen* (1807—1885) frem som Litograf. Han havde en Snes Aar tidligere forsøgt sig med Litografkridtet, og nu indsaa han, hvilket fortræffelig patriotisk Agitation, der kunde skabes med dets Hjælp. I Løbet af kort Tid tegnede han en Række Blade, hvis Figurer udmærker sig ved Liv og Bevægelse, men Kompositionen er løs og Karakteristiken teatralsk. Det agitatoriske er altfor fremtrædende, Danskerne er set med Sympati, Fjenden derimod altfor karikeret. Desværre hørte Niels Simonsen snart op med at litografere, han havde absolut Talent derfor. Sine senere Tegninger overlod han Kittendorff. Nu blev Kompositionerne nok mere korrekte, og Bladene vandt i malerisk Skønhed, men de tabte i umiddelbar Friskhed.

Forinden de her omtalte Originallitografier, der alle er tegnede med Kridt, findes en ikke ringe Mængde Overtryk af Pennetegninger. De har størst Interesse ved de Kunstnere, der har frembragt dem. Flere af vore bedste Malere har forsøgt sig paa dette Omraade. Saaledes foreligger der fjorten Blade fra *Constantin Hansens* (1804—1880) Haand. De bedste er hans store Konturtegning efter Maleriet »Ægirs Gæstebud«, og hans otte Illustrationer til Folkevisen »Marsk Stig« (1861).

Marstrand har tegnet et enkelt Blad, et Portræt af en lille Pige, hans Datter.

P. C. Skovgaard (1817–1875) har litograferet tolv Blade, deriblandt Portrætterne af J. Th. Lundbye (to forskellige), Lorenz Frølich, Carlo Dalgas og Sv. Grundtvig.

J. Th. Lundbye (1818–1848) har udført to og tyve Blade, Marinemalerne *Anton Melbye* (1818–1875), *Emanuel Larsen* (1823–1859) og *I. C. Neumann* (1833–1891) hver et.

Lorenz Frølich (1820–1908), der fra sin tidlige Ungdom nærede stor Interesse for den grafiske Kunst, og som ved sin sjældne Sans for Linjens Skønhed havde store Betingelser for at skabe noget smukt, har ogsaa forsøgt sig i Litografien og benyttede tidligt den nemme Fremgangsmaade, som Overtrykket bød ham. Hans første Forsøg er fra 1845. I dette Aar udførte han sammen med Lundbye og Skovgaard »Mindeblade om den nordiske Højtid den 13. Januar 1845«.

Vi nøjes med at anføre, hvad Frølichs specielle Bibliograf paa Grafikens Omraade, Pietro Krohn, meddeler:

»Frølich havde tegnet ni siddende Gudeskikkelser fra den nordiske Mythologi i store Kartoner, som smykkede Festsalen. Disse kækt tegnede Figurer og den af Skovgaard komponerede Lokeskikkelse gengav han tilligemed det ellevte Billede: de tre staaende Helte Ørvarodd, Holger Danske og Stærkodder. Lundbye tegnede alle Randtegningerne omkring Figurerne og Skovgaard Titelbladet. Nogle nydelige Smaabilleder i Kaalunds og Gersons »Maanedsskrift for Børn« skriver sig fra samme Aar. Først ti Aar efter, 1854—55, litograferede Frølich paany. Efter nogle Smaaforsøg tegnede han med Pen paa Sten i Medlemsbladet for 1855 fra Flensborg Kunstforening, den smukke Komposition »Dannevirke«, hvor Dronning Thyra med sine to unge Sønner ved Siden giver Ordre til Voldens Anlæg. Samtidig litograferede han seks Blade til Chr. Winthers Digt »Hjortens Flugt«. De er tegnede med Kridt og gjort færdige ved Hjælp af et Par Tonplader. Figurerne er let og sikkert nedkastede paa Stenen, svage Skygger er fint angivne, og de landskabelige Omgivelser er henaandede med fuldendt Kunst. I de to Blade til »Flugten«, hvor Junker Strange bundet til Hjorten flyver gennem Luften og hvor Dyret udmattet er sunket om ved Egetræets Rod, medens Junkeren lempeligt søger at løse sine Baand, i disse to Blade kappes Frølichs rytmiske Linjeskønhed med Winthers malende Vers, og her har han sikrest grebet Digtets Poesi. Frølich søgte før og siden andre Midler til Udtryk for sin Kunst. Litografien kan kun beklage, at denne Ære ikke tilfaldt den.«

I Danmark var som i andre Lande Aarene 1870–1880 en Nedgangsperiode for det kunstneriske Litografi.

Det var Fotografien, der efterhaanden havde fortrængt Litografien fra dens kunstneriske Omraader, baade naar det gjaldt Portrætfremstilling, Gengivelse af Prospekter eller Reproduktion af Malerier. Og navnlig paa det sidstnævnte Omraade, Gengivelsen af Kunstværker, kan det jo ikke nægtes, at Fotografiet gav mere end Litografiet havde givet, hvad Linje og Form angik. Litograferne bidrog forøvrigt selv i ikke ringe Grad til, at Fotografien maatte trænge sejrrig igennem, idet de i udstrakt Grad mere og mere tog den til Hjælp. Og da samtidig Litografiens nemme og billige Reproduktionsteknik tillod, at saakaldte Kunstblade kunde fremstilles i Monstreoplag og spredes blandt Masserne, blev den litografiske Kunst efterhaanden saa demokratiseret, at den mere kræsne Kunstforstandige tilsidst ikke gad eje et Litografi. Kunsten i Litografien sygnede hen, medens den merkantile Del blomstrede og fulgte den fotografiske Reproduktionstekniks rivende Udvikling – her som i andre Lande.

Litografiens Genfødelse naaede dog omsider ogsaa til Danmark.

I Overgangstiden, førend Kunstnerne fulgte Eksemplet fra Udlandet, navnlig

Frankrig og England, og gav sig til at bruge Litografkridtet, var den Del af Litografien, der ofredes den egentlig kunstneriske Side af Faget, væsentlig repræsenteret af I. W. Tegners Portrætter og en Række af de saakaldte »Olietryk«, Farvelitografier, som udførtes af kunstnerisk uddannede Litografer. Vi har foran nævnt Serien »Fra Land og Sø«, der udsendtes af Det Hoffensbergske Etablissement, og enkelte andre meget populære Blade.

Det nyere danske Kunstlitografi daterer sig fra Begyndelsen af Halvfemserne. Det var den franske Methode, at tegne med litografisk Kridt paa Papir, der betingede den Udbredelse, som Litografien paa dette Tidspunkt fik blandt Kunstnerne. Det var en Genvej, man gik med denne Overføringsmethode; men da Erfaringen viser, at det er meget vanskeligt at faa en Kunstner til at ofre Tid paa den ulige vanskeligere Opgave at tegne direkte paa Stenen, bør man vel ikke gaa for strængt i Rette hermed. Det kunstneriske Resultat forsoner med Fremgangsmaaden.

En hel Række Kunstnere begyndte paa dette Tidspunkt at litografere. En af de første var *P. S. Krøyer* (1851—1909). Han tegnede et Fiskerhoved, der staar djærvt, med bløde, fede Strøg paa Papiret. Desværre opgav Krøyer Kridtet med det samme til Fordel for Gravstikken. Der er ingen Tvivl om, at han med sin usædvanlige Tegnefærdighed vilde have naaet ganske andre Resultater som Litograf end som Raderer.

Michael Ancher (f. 1849) tegnede samtidig et Fiskerhoved, der nok i Udtrykkets Fynd men ikke i Udførelsens Elegance kan staa Maal med Krøyers.

Carl Thomsen (1847—1912) har tegnet »En Samtale i Præstegaardshaven«. *Frants Henningsen* (1850—1908) et Par Smaablade, »Høstfolk paa Marken« og »En Landevej«, *Hans Nikolaj Hansen* (f. 1853) »Farende Svende«, »Cestiuspyramiden« o. fl. Blade, *Godfred Christensen* (f. 1845), *Thorvald Niss* (1842—1905), *Chr. Zacho* (1843—1913), *Ludvig Kabell* (1853—1902), *Fr. Winther* (1853—1916), *Chr. Clausen* (1862—1911) *Oscar Matthiesen* (f. 1861), *Knud Larsen* (f. 1865), *G. F. Clement* (f. 1867), *Julius Paulsen* (f. 1860) har tegnet enkelte Blade, men det blev kun spredte Prøver.

Julius Rosenbaum (f. 1848) har udført en Del Originalportrætter af Skuespillere, bl. a. Kammersanger Schram, Balletmester Hans Bech og Emil Poulsen, og han har med paaskønnelsesværdig Omhu gengivet et Par Malerier, nemlig I. F. Willumsens franske Vaskeriscene og M. Therkildsens »Ved Skovleddet«.

Langt større Betydning end de her nævnte Kunstnere fik dog *Johan Rohde* for det danske Kunstnerlitografis Udvikling.

Johan Rohde (f. 1853), der foruden at være en fremragende Maler altid har følt en levende Interesse for Kunstlivets Rørelser paa de forskellige Omraader, ikke mindst inden for Kunsthaandværket, hvor han er bleven en Foregangsmand, har ogsaa som Litograf, baade som reproducerende og selvstændig udøvende Kunstner, præsteret en Række fremragende Arbejder. Allerede i Begyndelsen af Halvfemserne udførte han sine store Gengivelser af Millets »Brændehuggeren og Døden« i Ny Carlsberg Glyptotek, Vilh. Hammershøis »Syende Pige« og Joakim Skovgaards »Engelen rører Vandet i Bethesda Dam«. Det er Billeder, der bærer Præget af en aandfuld Kunstnerhaand, ikke tørre fotografisk virkende Gengivelser, men hver virkende med sin Kunstners Ejendommelighed, saa man kunde tro dem udførte af vedkommende Kunstner selv.

Johan Rohde har senere udført en Række originale Blade. Her skal kun nævnes hans Portrætter af Verkade og Willumsen, hans Aftenlandskab og Kvindeportræt.

Der er ingen Tvivl om, at de nævnte Forsøg af forskellige Kunstnere havde deres Andel i, at Litografien baade som kunstnerisk Reproduktionsmiddel og som selvstændig Kunstart efterhaanden paany levede op. Medvirkende hertil var sikkert ogsaa den Interesse, som vaagnede for den kunstnerisk udførte *Plakat*.

Vi skal ikke her skrive den kunstneriske Plakats Historie, men blot ganske kort berøre Forholdet.

En Række fremragende franske Kunstnere havde vist, at Kunsten ikke burde holde sig for fin til ogsaa at erobre dette store og betydningsfulde Felt, hvor man kunde faa de store Masser i Tale. Bevægelsen bredte sig, og den naaede ogsaa til Danmark, hvor der i de sidste 20—30 Aar er fremstaaet en Række Tegnere og Malere, som med Talent har kastet sig over Plakattegningen.

Pionererne, *Paul Fischer* (Panoptikonplakat), *Alfred Schmidt* (Jens's Oplevelser), *Kalko* (Valmuen), *Carsten Ravn* (Tivoliplakaten Gurre), *Jastrau* (Clubben Cyklisten), *Knud Larsen* (Gyldendal) og *E. Krause* (Gyldendal), gjorde et godt og stort Arbejde, og de efterfølges af saa velkendte Kunstnere som *Vald. Andersen* (f. 1875), blandt hvis mangfoldige Ydelser kan nævnes den fortrinlige Plakat fra Børnehjælpsdagen 1908 (den Nyfødte), Journalistforbundets Danseudstilling, Brightonplakaten o. fl., *Axel Nygaard* (f. 1877): Kunstnernes Julelotteri 1916 og 1917 o. fl., *Sven Brasch* (f. 1886): Danske Kvinders Fredsdag, en Plakat for en Danseskole o. fl. og *Thor Bøgelund* (f. 1890): Skandinavisk Flyveudstilling 1919, Tivoliplakaten »Den blaa Dæmon« o. fl.; men der dukker stadig nye Navne op, og vi blev aldrig færdige, hvis vi skulde nævne dem alle.

En Række Kunstnere, hvis væsentligste Virksomhed falder paa andre Omraader har ogsaa givet sig af med Plakattegning. Saaledes skyldes et Par af de ypperste danske Plakater *I. F. Willumsen*, der bl. a. udførte Plakaten til sin egen Udstilling, (Maleren, der arbejder i Marken) og et Par til Den frie Udstilling. *Johannes Kragh* har ligeledes udført et Par Plakater til denne Kunstnersammenslutning, endvidere kan nævnes *Joakim Skovgaard* (Genforeningsplakaten), *Gudmund Hentze* (Plakaten for »Adresseavisen«), *Bertha Dorph* (Friluftsteatret), *Helweg-Møller* (Den danske Uge), *N. V. Dorph* (Dorph-Petersens Landvin), *Ejnar Nielsen* (Lirekassemanden) o. m. a.

I Forbindelse med denne halvt merkantile, halvt kunstneriske Udnyttelse af Litografien, bør de satiriske Ugeblade nævnes. Allerede 1863 satte de et af deres første Skud, nemlig Ugebladet »Pjerrot«, der var et primitivt Blad paa fire Sider, af hvilke de tre var Bogtryk med Billederne i Træsnit, den fjerde Side var Stentryk, tegnet i Autografi af en ukendt Kunstner, og signeret: F. Cato, Tryk. 1873 udkom »Punsch«, som forsøgte at fremstille et ottesidigt Blad i Autografi. Dette blev dog, efter seks Numre, opgivet som upraktisk, og Fortsættelsen blev fremstillet i overført Bogtryk, med Billederne som hidtil autografisk tegnede af Gamborg, Hans Tegner, Alfred Schmidt, Axel Thiess og Clante. Hvad der iøvrigt fremkom af lignende Blade fremstilledes paa samme Maade. Først Klods-Hans (1899) tog alle til Litografiens Raadighed staaende Midler i sin Tjeneste, ligesom Antallet af de til Bladet knyttede Kunstnere med Alfred Schmidt, Axel Thiess og Jensenius i Spidsen, snart sagt er legio.

Ogsaa de satiriske Aarsrevyer, først »Oldfux«, senere »Blæksprutten« m. fl., har i rigt Maal udnyttet Litografien, specielt Farvelitografien, i Satirens Tjeneste.

En morsom Idé, som i Løbet af kort Tid slog voldsomt an, var de saakaldte »Samlermærker«, Reklameplakater i Miniaturformat. Udmærkede Tegnere, til Dels de samme, som virkede i Plakattegningens Tjeneste, varierede Motiverne for disse smaa litografiske Blade, hvoraf enkelte var virkelige Kunstværker. Men Idéen med at bevæge Børn — og Voksne med for den Sags Skyld — til i Albums at opklæbe disse Mærker var alt for god. Den ødelagdes, idet Markedet oversvømmedes af en Mængde tarvelige Efterligninger, saa Samlerne forvirredes og hverken vidste ud eller ind. Tilsidst slappedes Interessen — og Krigen gjorde Resten.

Vi bør maaske, medens vi et Øjeblik har fjernet os fra det egentlige Kunstnerlitografi, minde om, at Litografien ogsaa er taget i Undervisningens Tjeneste. Ernst Bojesen lod i sin Tid forskellige Kunstnere som *Rasmus Christiansen*, *Fritz Kraul*, *Tom Petersen* o. fl. udføre forskellige instruktive Billeder til Ophængning

i Skolernes Klasseværelser, og andre Forlag har, ogsaa med kunstnerisk Bistand, udført forskellige fædrelandshistoriske Billeder i samme Øjemed. Ideen er nu ved at blive taget op igen, idet en Del Haandværkerorganisationer paatænker at lade fremstille en Række store Vægbilleder, der skal vise Værkstedsarbejdet i de forskellige Haandværksfag, tjenlige som Paavirkning for Lærlingetilgang til disse Fag. De anseelige Billeder tænkes udførte efter Originaler, malet af ansete danske Kunstnere.

Blandt de reproducerende Litografer, som virker endnu og har ført Evnen til med kunstnerisk Omhu at gengive et Maleri ned til vore Dage, maa endnu nævnes *Niels Halkjær* (f. 1854). Han har bl. a. udført forskellige anseelige Blade som Gengivelsen af A. Dorphs »En ung Fiskerkone venter sin Mand hjem fra Søen«, P. C. Skovgaards »Bondedammen i Hellebæk«, C. Frederik Sørensens »Morgen ved Kronborg« og Therkildsens »Kom saa, Busse«. Det er Blade, der uden at krænke Originalernes Karakter dog er behandlet med betydelig Friskhed. I den seneste Tid har han tegnet det Portræt af Alois Senefelder, som indleder dette Værk.

En Litograf, der skønt tysk, dog bør nævnes i denne Forbindelse, er *P. W. Johannsen*, der har arbejdet for flere københavnske litografiske Firmaer. Han har saaledes bl. a. udført Gengivelser efter Carl Thomsens »En Søndag Eftermiddag i Præstegaarden« og Farvelitografier efter Otto Baches »Et Kobbel Heste udenfor en Kro« og efter Frants Henningsens Maleri »Christian den 9de paa Børnehjælpsdagen«.

P. W. Johannsens senere Virksomhed, under hvilken han har vist sig som en overmaade dygtig reproducerende Litograf, særlig i Farvetekniken, falder i Udlandet og ligger derfor udenfor denne Skildrings Plan.

Det egentlige Kunstnerlitografi har faaet sin Renæssance i de allersidste Aar. I Danmark som i Udlandet er Interessen for den grafiske Kunst vokset med Aarene. Fotografiens stadigt udviklede Teknik og voksende Indflydelse navnlig i de reproduktionstekniske Fag kunde kun for en Tid holde den kunstneriske Produktion indenfor Grafiken nede. Mange Steder i Udlandet dannedes Kunstnersammenslutninger med det Formaal at støtte Grafiken og fremelske Dyrkere baade af det længe oversete Træsnit og af Litografien.

Hvad der navnlig havde holdt Kunstnerne tilbage fra Litografien, var, som foran bemærket, de med denne forbundne tekniske Vanskeligheder. Kun faa Kunstnere gad ofre Tid paa at sætte sig ind i Tekniken og skaffe sig Øvelse i at tegne omvendt paa Stenen. Det hjalp straks noget, da det viste sig, at en Kunstners Tegning med Lethed lod sig overføre fra Papiret paa Stenen, og endnu større blev Kunstnernes Tilslutning, da man gennem den saakaldte »graa Tuschmetode« blev i Stand til med en særlig fremstillet Tusch at tegne paa upræpareret Papir af ligegyldig hvilken Art og derfra overføre enhver Tonestyrke paa Stenen.

Ved den Lettelse i Arbejdet, som derved tilbødes Kunstneren, vandtes mange Kunstneres Interesse for Litografien, og de Resultater, der er opnaaet, gør den Anerkendelse, som Metoden har mødt i Udlandet, fuldt berettiget.

En af de første Kunstnere, som med Iver gik op i Arbejdet for at fremstille litografiske Kunstblade ad denne Vej, var *I. F. Willumsen* (f. 1863).

Allerede tidligere havde Willumsen arbejdet for Litografien, idet han, som nævnt, havde udført nogle Plakater, som dog ved andres Hjælp var overført paa Stenen. Nu greb han selv, det var vistnok i 1909, Kridt og Tusch og Farver for ogsaa paa Litografiens Omraade at lade sin utrætteligt eksperimenterende Aand sætte sit Fræg paa et indledende og grundlæggende Arbejde indenfor dansk grafisk Kunst. En lang Række Blade er Resultatet af dette Arbejde.

Et af de tidligste og tillige morsomste er den lille farvelitografiske Gengivelse af den famøse Champagneplakat, som skaffede Kunstneren saa mange Fortrædeligheder. Han havde faaet Bestillingen til denne Plakat af et fransk Firma, og da

Tegningen var færdig, ønskede Firmaet ikke at modtage den. I lange Tider stod den upaaagtet, saa fandt en Del af Udkastet Anvendelse som Skærmbrædt, en anden Del havnede paa en Hædersplads i den Hirschsprungske Samling.

Willumsens Tanker kredsede stadigt om dette Smertensbarn, der er saa fuldt af ungt, sprudlende Humør – man erindrer, at det er en Klynge kaade Amoriner, der springer rundt mellem Bordets Druer og gør alskens Spillopper – og han samlede det altsammen i et forholdsvis lille Blad, og nu hører »Champagneplakaten« simpelthen til de klassiske Værker i vor nyere Kunst.

Med megen Energi kastede Willumsen sig over den litografiske Fremstilling. Da det viste sig, at Tegnepapiret kun modstræbende modtog Tusch paa de Steder, hvor man havde anvendt Bortradering med Viskelæder, helmede Willumsen ikke, førend han havde eksperimenteret sig til en Vædske, der bragte Papiret tilbage til sin oprindelige Tilstand.

Blandt Willumsens Litografier kan foruden Champagneplakaten nævnes Uglen, der er fremstillet i brun Tusch, Selvportrætterne, hans Hustrus Portræt og de farveprægtige Bjerglandskaber, trykte i fem-seks Farver.

Blandt de mange yngre Kunstnere, som senere med Held har udført litografiske Arbejder, er *Luplau Janssen* (f. 1869) en af de mest produktive. Han har især fremstillet en Række Børnebilleder, »Moderen ved Vuggen« o. fl.. Adskillige af hans Litografier er udførte i Farver.

Vald. Andersens første litografiske Arbejde var Gustav Esmanns »Ibs Rævejagt«. Denne gav ham Anledning til en Snes friske og fornøjelige Illustrationer, som han tegnede med Kridt paa kornet Sten, ligesom han selv udførte Farvepladerne.

L. Find (f. 1869) har i »Bogen om Hanne« skabt en Række friske og fornøjelige Børnetegninger, som i den litografiske Reproduktion ganske har bevaret Originalernes Karakter. En anden Børnebog er Frk. *Bodil Müllers* »Skoven«, der som Reproduktionsværk staar meget højt. Farvekridtets Streger og Toner er overalt gengivet med nøje Overholdelse af Valørerne.

En yngre Kunstner, hvis store Tegnefærdighed ogsaa er kommen Litografien til Gode, er *Edvard Saltoft* (f. 1883). En ypperlig Fremstilling af en gammel Højesteretsdommer, et karakterfuldt Portræt af Kunstnerens Moder og flere andre Blade røber et Talent, der synes at have alle Betingelser for at frembringe noget særdeles smukt inden for denne grafiske Kunstart.

Ogsaa *E. Krause* (f. 1871), der ellers som Grafiker fortrinsvis dyrker Raderingen, har forsøgt sig med et Par litografiske Blade, saaledes Nyhavn og Frederiksberg Have.

Frk. *Marie Henriques* har i et Par Farvelitografier, hvoraf det ene er et Parti fra Erechtheion, skabt et Par meget smukke Blade, lyse og lette i Tonen, med hele Akvarelteknikens kølige og klare Friskhed bevaret.

Ove Svensson har i Farvelitografi fremstillet et Par københavnske Gadepartier, Larslejstræde med St. Petri Spir og Gammelstrand, og i disse Blade anslaaet en elegisk Stemning, der har gjort dem meget yndede. Med megen Dygtighed har samme Kunstner, ligeledes i Farvelitografi, reproduceret Vilh. Hammershøis Maleri med Larslejstræde og St. Petri Spir – altsaa samme Motiv, som tidligere anvendt af Svensson selv.

Niels Hansen (f. 1880) har udgivet en Mappe med en Række litografiske Tegninger, alle udførte med let og sikker Haand i en Teknik, som næppe har beredt større Vanskeligheder ved Reproduktionen. Det samme gælder de Blade, som skyldes Malerne *Jens Lund* (f. 1871) og *Aage Lund* (f. 1892).

Den udmærkede Fuglemaler *Johannes Larsen* (f. 1867) har som Grafiker ogsaa forsøgt sig litografisk, og et Par smukke Blade, baade i sort og i Farve, foreligger fra hans Haand.

Den Interesse, Litografien vandt hos Kunstnerne, efterhaanden som Tekniken

fandt lettere Metoder til Fremstillingen, har den bevaret til den allerseneste Tid. En Kreds af vore yngste Kunstnere, der i sin Tid samlede sig om Kunsttidsskriftet »Klingen«, har med Iver bl. a. dyrket Litografien, og ikke faa Blade, ogsaa Farvelitografier, foreligger fra disse Kunstneres Haand. Vi nævner af Navne *Axel Salto, Wilh. Lundstrøm, Jais Nielsen, Anton Hansen, Alb. Naur, Mogens Lorentzen* og *Svend Johansen.*

Den Opmærksomhed, Metoden til Overførelse af Kunstnertegninger vakte, bredte sig ogsaa til vore norske og svenske Frænder. Kunstnere som Nordmanden *Henrik Lund* og Svenskeren *Ossian Elgstrøm* m. fl. har faaet deres Blade trykt hos danske Litografer. — Allerede *Edv. Munch* lod nogle af sine første Litografier udføre hernede.

Den fotografiske Reproduktionstekniks rivende Udvikling har kun for en Stund kunnet hemme eller svække Folkets Trang til Kunstblade, der mere intimt end de mekaniske Fremstillingsmidler tillader det, kan bringe Kunstner og Publikum i Berøring med hinanden. Teknikens Udvikling er kun et Gode, naar den tjener til at lette denne Forbindelse, thi jo færre Mellemled, der er mellem Kunstneren og hans Værk, desbedre. Derfor vil Litografien altid betyde meget for Kunsten. Ingen reproducerende Kunstart er i Stand til saa direkte som Litografien at give netop det, som Kunstneren har ydet.

Men har Litografien med dens smidige Evne til trofast at gengive et Kunstværk haft sin store Værdi indenfor Kunstens Verden, saa har den ikke haft mindre Betydning i vor dagligdags Tilværelse, ind i hvilken den har kastet et Væld af Farver — saa glimrende, saa mangeartet, saa rigt paa ondt og godt som selve Livet. Litografiens Farver er alle Steder, og vi møder dem, hvor vi saa end vender os hen.

De straaler imod os fra Gadeplakater og fra al Verdens Pap- og Papirskilte i al Verdens Butiker. De lyser os imøde fra næsten hver en Flaske, vi tager i vor Haand — lige fra Flasken med den jævne og beskedne Øl- eller Sodavandsetiket til Flasken med den elegante og kostbare Vin- eller Likøretiket.

De lokker os fra hver en Konservesdaase, og de frister os fra hver en Biscuit- og Kikspakning, fra Cigarkasser og Cigaretæsker, og de giver den »mavebæltede« Cigar dens Præg af Fornemhed.

De saa at sige dufter imod os fra de fine Toiletsæbers Omslag, fra Parfumeflasker, fra Chocoladehylstre og fra Indpakninger om tusinde andre gode og lækre Sager.

Og Litografiens Farver vækker gennem en uendelig Vrimmel af kolorerede Postkort vor Lyst til at drage ud for at se fremmede Steder, og de forlener Checkblanketter, Aktiebreve, Obligationer o. s. v. med den kølige Ro og Værdighed, der passer saa godt til disse Papirer, og til Gengæld kalder de Latteren frem gennem de mangfoldige farvetrykte Vittighedsblade, og de giver gennem Hærskaren af Julehæfter de korte Dages triste Aarstid et mildt og fornøjeligt Farveislæt, de øger Kortspillerens Glæde ved at skænke ham de moderne Spillekort med deres dekorative Bagsider og deres smukke og mangefarvede Billedblade. De taler gennem Billedbøger og Glansbilleder deres muntre og fantasirige Sprog til vore Børn, og gennem farverige Anskuelsestavler og kolorerede Bilag til adskillige Skolebøger kaster de et forsonende Skær over mangen en kedelig Undervisningstime.

Litografiens Farver har skabt det uundværlige Grundlag for al Undervisning i Geografi, thi paa absolut og vederhæftig Maade indprenter de i Barnets Bevidsthed Form og Størrelse af de forskellige Lande ved paa Kortet at lade disse fremtræde med stærkt skillende Farver. Ikke blot for Skoleatlasset, men ogsaa for de store videnskabelige Atlasværker, for de fortræffelige Kort, som næsten alle Landes Generalstabe lader udarbejde, for Navigatørens Søkort og for det almindelige Turistkort har Farvelitografien haft en ganske eminent — for ikke at sige en skabende — Betydning.

Litografien har mere end nogen anden Opfindelse tilført netop det dagligdags Liv en straalende og smilende Kolorit, som selv af dem, der med Rette eller Urette erklærer denne Farvepragt for smagløs, vilde blive haardt savnet, om den ikke var.

Men ogsaa den enkeltfarvede (den sorte) Litografi har sin Mission inden for det praktiske Liv. I lange Tider spillede Autografering en uhyre Rolle ved Mangfoldiggørelse i mindre Oplag af de mest forskelligartede skriftlige Arbejder, og paa dette Omraade er Autografien den Dag i Dag ikke uden Betydning, selv om den i stigende Grad er ved at fortrænges af mere moderne Metoder.

Ved Reproduktion af tekniske Tegninger har Autografering ogsaa for sin Tid gjort udmærket Fyldest, men er nu helt fortrængt af den nyere Tids Fremgangsmaader, hvorved den med almindeligt Tegnetusch udarbejdede Original ved Hjælp af Lys lader sig direkte overføre til Zink, hvorfra Trykningen derpaa foregaar litografisk (Zinktryk). Hvad disse Lysoverføringsmetoder rummer i deres Skød, er det vanskeligt at forudsige, dog peger mangt og meget af den allerseneste Tids Udvikling hen paa ret ubegrænsede Muligheder, men alle de herhen hørende Spørgsmaal ligger for meget hen i det uvisse til, at der her skal gaas ind derpaa.

Alois Senefelder var i den for en Opfinder ikke helt almindelige Situation, at han egenhændigt førte sin Opfindelse saa langt frem, at han med nogen Klarhed kunde se de overordentlig omfattende og mangeartede Omraader, hvorpaa den kunde bringes til Anvendelse, og det er derfor ikke underligt, at han slutter sin Bog om Litografien med nogle fromme Ønsker for Opfindelsen: – Gid den aldrig maa blive misbrugt i slette Øjemed, det give Gud, thi saa er den Time velsignet, da jeg opfandt Litografien.

Senefelders Ønske var fromt, men Litografien er desværre alligevel bleven misbrugt i mange slette Øjemed. Adskillige Forsyndelser overfor Kunsten og den gode Smag har den paa sin Samvittighed. Men hvad der af ondt og slet og forbryderisk end kan læsses paa Litografiens Skuldre – den bør dog løfte Hovedet i Bevidstheden om, at de Goder, den har ført med sig, langt og mangefold overstiger dens onde Gerninger.

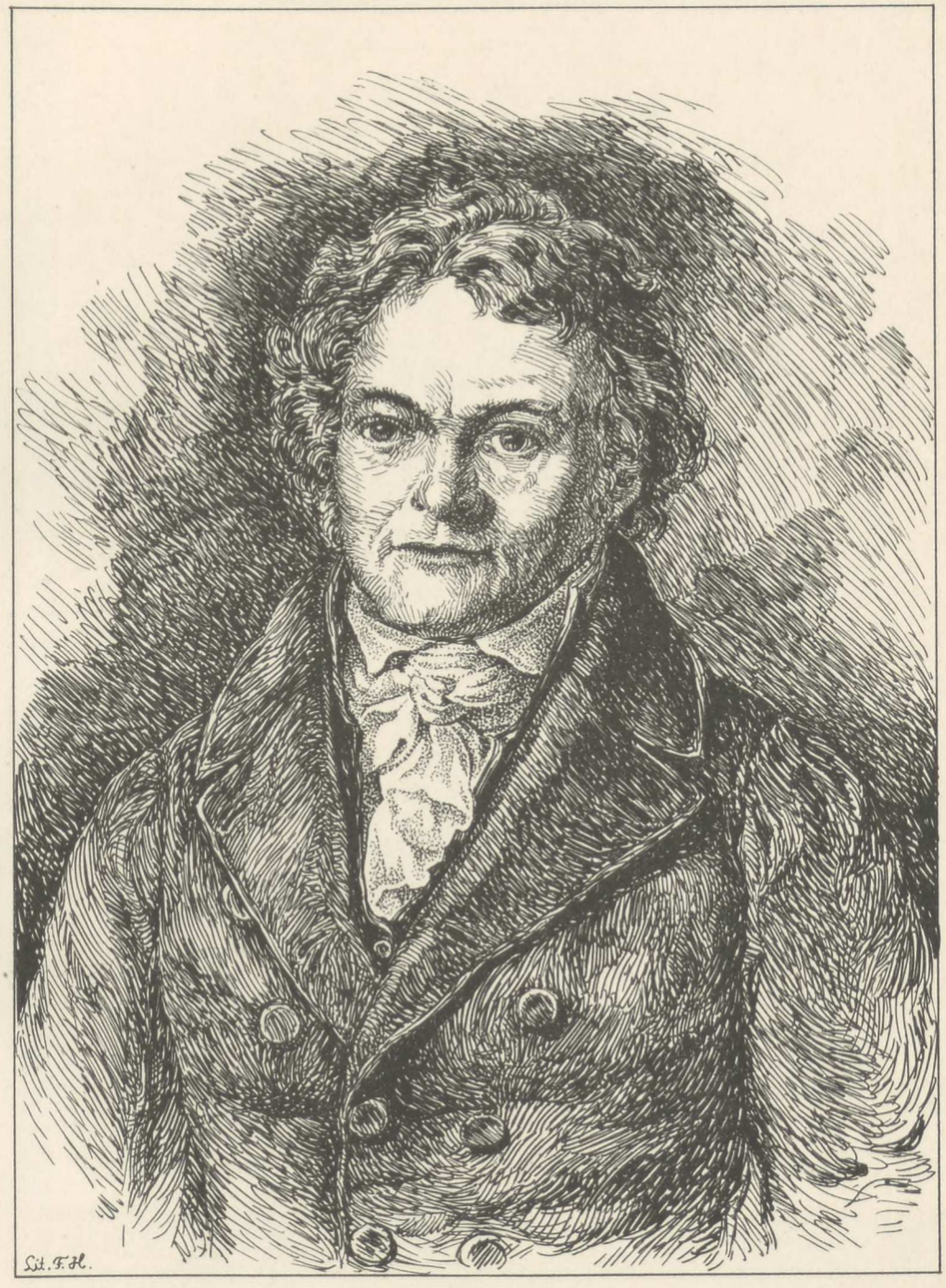
Senefelders Opfindelse var ligesom *Gutenbergs* et af de store Skridt, som Menneskeheden tog paa Vejen mod en mere fuldkommen Kultur.

FORTEGNELSE OVER BILAG

Indledningsportræt af A. Senefelder, tegnet af Niels Halkjær med Kridt paa kornet Sten

BILAG

Pennetegning paa Sten af F. Holmgren ... 1
Gravure, graveret ca. 1850–60 af ubekendt Litograf ... 2
Graveret og overført Brevhoved og Checkblanket ... 3
Fotolitografisk Reproduktion af Gravuretryk ... 4
» » » » ... 5
Kridttegning af A. Kittendorff paa kornet Sten ... 6
Fotolitografisk Reproduktion af Kort med indlagt Maskingrund ... 7
Overført Kobberstik med indlagt Maskingrund ... 8
Farvelitografi i 10 Farver og Bronze ... 9
Etiketter fra ældre Tider ... 10
Etiketter fra den nyere Tid ... 11
Samlermærker tegnet af forskellige Kunstnere ... 12
Tegning af Axel Thiess til Blæksprutten ... 13
Tegning af Alfred Schmidt til Klods Hans ... 14
Plakat af Vald. Andersen til Børnehjælpsdagen 1908 ... 15
Plakat af Vald. Andersen for Journalistforbundets Danseudstilling ... 16
Plakat af Vald. Andersen til dansk Kunstudstilling i Brighton ... 17
Plakat af Axel Nygaard til Kunstnernes Julelotteri 1916 ... 18
Plakat af Axel Nygaard til Kunstnernes Julelotteri 1917 ... 19
Plakat af Sven Brasch til danske Kvinders Fredsdag ... 20
Plakat af Sven Brasch til en Danseskole ... 21
Plakat af Thor Bøgelund til Flyveudstillingen 1919 ... 22
Plakat af Thor Bøgelund til Pantomimeteatret ... 23
Zinktryk i 2 Farver af teknisk Tegning ... 24
Reproduceret Akvarel af Aage Lund: En Gade i Kalundborg ... 25
Barnehoved tegnet med Blyant direkte paa Zink af Aage Lund ... 26
Originaltegning af Vald. Andersen ... 27

Bilag 1. A. Senefelder's Portræt tegnet og punkteret (Kalvekrødset) med Pen og litografisk Tusch paa glat Sten. Trykt i Hurtigpresse hos Andreasen & Lachmann.

Bilag 2. Graveret i Sten og trykt direkte fra denne i Haandpresse hos P. Christiansen.

Skanderborg, d. 19

·Petroleumsmotorer·
Vindmotorer

A. BLOM & SÖN

Specialiter:
Landbrugsmaskiner, Amerikanske Plove,
Deerings anerkjendte
Slaa-Meje & Bindemaskiner.

JERNSTØBERI MASKINFABRIK

Anlæg af
Vandværker & Acetylén Gasværker.

Telegramadresse
BLOM
Telefon No 11.

Herr .....

C. KRÜGERS TAPETFABRIK · KJØBENHAVN ·

Copenhagen, the ..... 19 For £

At three months after date pay this First of Exchange (Second not being paid) to the order of .....

Annulleret

Value in account. Which place to account as advised.

To
Messrs. A. Rüffer & Sons
39, Lombard Street
London E.C.

C. KRÜGERS TAPETFABRIK

Bilag 3. Brevhoved og Checkblanket graveret i Sten og derfra ved Overtryk ført over til den egentlige Tryksten. Trykt i Hurtigpresse hos Carl Otto's Eftf.

Reproduktion 1922. - Axel E. Aamodt, Kjøbenhavn.

Bilag 4. En af de første Gravurer udført i Danmark. Reproduceret fotolitografisk efter et Tryk fra Originalgravuren. Trykt i Hurtigpresse.

ever. Amen.

Arrangeret af L.M.d'Olin Hallberg.

udfordt i C.F. Aamodt's lith Inst Østrg. N: 9

Udgivet og forlagt, af C.F. Aamodt.

1860.

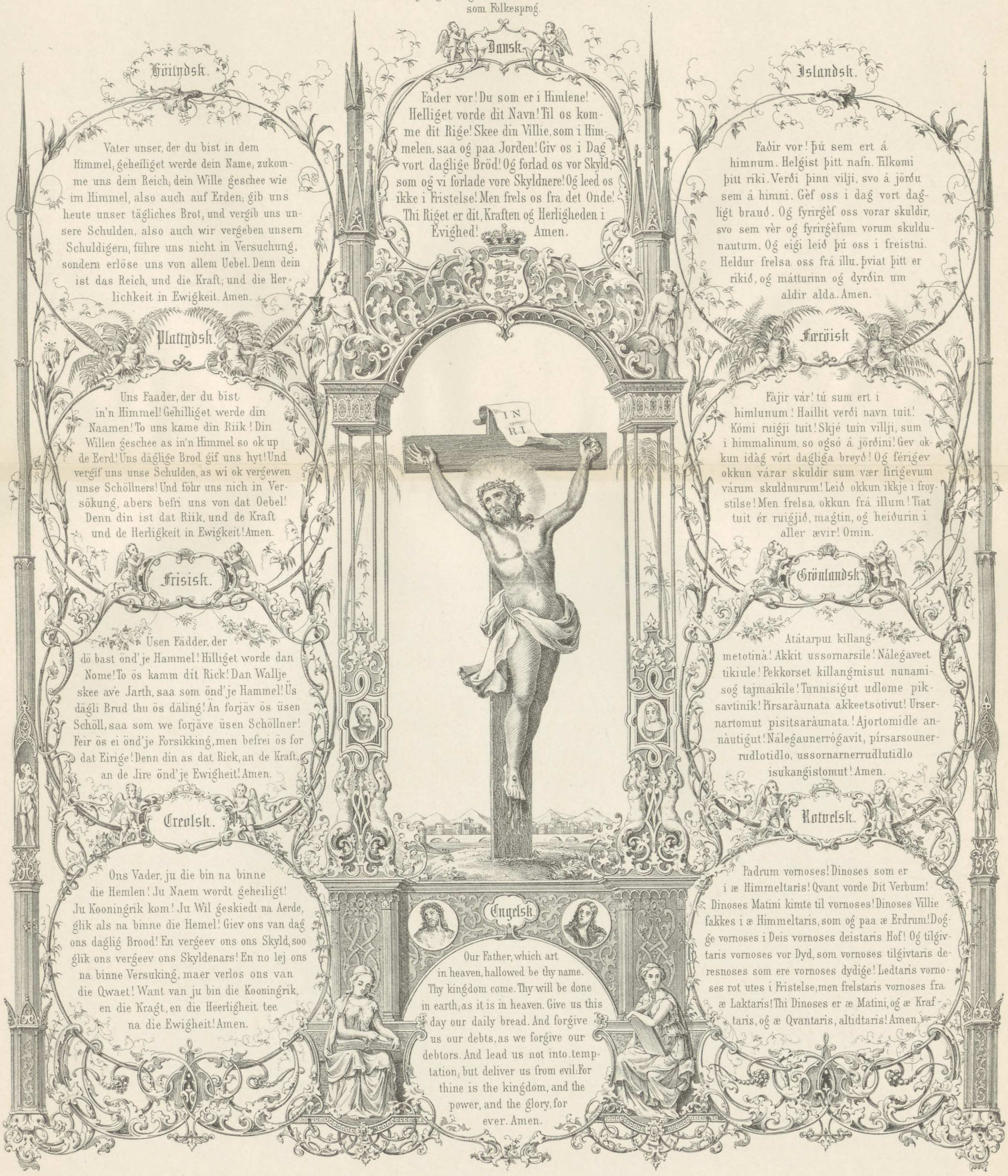
Eneberettiget.

Bilag 5. Ligesom Bilag 4 en fotolitografisk Gengivelse efter Gravure. Trykt i Hurtigpresse.

Reproduktion 1922. - Axel E. Aamodt, Kjøbenhavn.

Fader Vor!

i de forskjellige Tungemaal, der tales i den danske Stat, som Folkesprog.

Dansk.

Fader vor! Du som er i Himlene!
Helliget vorde dit Navn! Til os komme dit Rige! Skee din Villie, som i Himmelen, saa og paa Jorden! Giv os i Dag vort daglige Brød! Og forlad os vor Skyld, som og vi forlade vore Skyldnere! Og leed os ikke i Fristelse! Men frels os fra det Onde!
Thi Riget er dit, Kraften og Herligheden i Evighed! Amen.

Höitydsk.

Vater unser, der du bist in dem Himmel, geheiliget werde dein Name, zukomme uns dein Reich, dein Wille geschee wie im Himmel, also auch auf Erden; gib uns heute unser tägliches Brot, und vergib uns unsere Schulden, also auch wir vergeben unsern Schuldigern, führe uns nicht in Versuchung, sondern erlöse uns von allem Uebel. Denn dein ist das Reich, und die Kraft; und die Herlichkeit in Ewigkeit. Amen.

Islandsk.

Faðir vor! Þú sem ert á himnum. Helgist þitt nafn. Tilkomi þitt riki. Verði þinn vilji, svo á jörðu sem á himni. Gèf oss i dag vort dagligt brauð. Og fyrirgèf oss vorar skuldir, svo sem vèr og fyrirgèfum vorum skuldunautum. Og eigi leið þú oss i freistni. Heldur frelsa oss frá illu. Þviat þitt er rikið, og mátturinn og dyrðin um aldir alda. Amen.

Plattydsk.

Uns Faader, der du bist in'n Himmel! Gehilliget werde din Naamen! To uns kame din Riik! Din Willen geschee as in'n Himmel so ok up de Eerd! Uns däglige Brod gif uns hyt! Und vergif uns unse Schulden, as wi ok vergewen unse Schöllners! Und föhr uns nich in Versökung, abers befri uns von dat Oebel! Denn din ist dat Riik, und de Kraft und de Herligkeit in Ewigkeit! Amen.

Færöisk

Fájir vár! tú sum ert i himlunum! Haillit verði navn tuit! Kómi ruigji tuit! Skjé tuin villji, sum i himmalinum, so ogsó á jörðini! Gev okkun idàg vórt dagliga breyð! Og férigev okkun várar skuldir sum vær firigevum várum skuldnurum! Leið okkun ikkje i froystilse! Men frelsa okkun frá illum! Tiat tuit ér ruigjið, magtin, og heiðurin i aller ævir! Omin.

Frisisk.

Usen Fädder, der dö bast önd'je Hammel! Hilliget worde dan Nome! To ös kamm dit Rick! Dan Wallje skee ave Jarth, saa som önd'je Hammel! Üs dägli Brud thu ös däling! Än forjäv ös üsen Schöll, saa som we forjäve üsen Schöllner! Feir ös ei önd'je Forsikking, men befrei ös for dat Eirige! Denn din as dat Rick, an de Kraft, an de Jire önd'je Ewigheit! Amen.

Grönlandsk.

Atátarput killangmetotinà! Akkit ussornarsile! Nálegaveet tikiule! Pekkorset killangmisut nunamisog tajmaikile! Tunnisigut udlome piksavtinik! Pirsaràunata akkeetsotivut! Ursernartomut pisitsaràunata! Ajortomidle annàutigut! Nálegaunerrógavit, pírsarsounerrudlotidlo, ussornarnerrudlutidlo isukangistomut! Amen.

Creolsk.

Ons Vader, ju die bin na binne die Hemlen! Ju Naem wordt geheiligt! Ju Kooningrik kom! Ju Wil geskiedt na Aerde, glik als na binne die Hemel! Giev ons van dag ons daglig Brood! En vergeev ons ons Skyld, soo glik ons vergeev ons Skyldenars! En no lej ons na binne Versuking, maer verlos ons van die Qwaet! Want van ju bin die Kooningrik, en die Kragt, en die Heerligheit tee na die Ewigheit! Amen.

Rotwelsk.

Padrum vornoses! Dinoses som er i æ Himmeltaris! Qvant vorde Dit Verbum! Dinoses Matini kimte til vornoses! Dinoses Villie fakkes i æ Himmeltaris, som og paa æ Erdrum! Dogge vornoses i Deis vornoses deistaris Hof! Og tilgivtaris vornoses vor Dyd, som vornoses tilgivtaris deresnoses som ere vornoses dydige! Ledtaris vornoses rot utes i Fristelse; men frelstaris vornoses fra æ Laktaris! Thi Dinoses er æ Matini, og æ Kraftaris, og æ Qvantaris, altidtaris! Amen.

Engelsk.

Our Father, which art in heaven, hallowed be thy name. Thy kingdom come. Thy will be done in earth, as it is in heaven. Give us this day our daily bread. And forgive us our debts, as we forgive our debtors. And lead us not into temptation, but deliver us from evil: For thine is the kingdom, and the power, and the glory, for ever. Amen.

Arrangeret af L.M.d' Olin Hallberg.

udfördt i C.F. Aamodt's lith. Inst. Ostrg. N: 9

Udgivet og forlagt, af C.F. Aamodt.
1860.
Eneberettiget.

Bilag 5. Ligesom Bilag 4 en fotolitografisk Gengivelse efter Gravure. Trykt i Hurtigpresse.

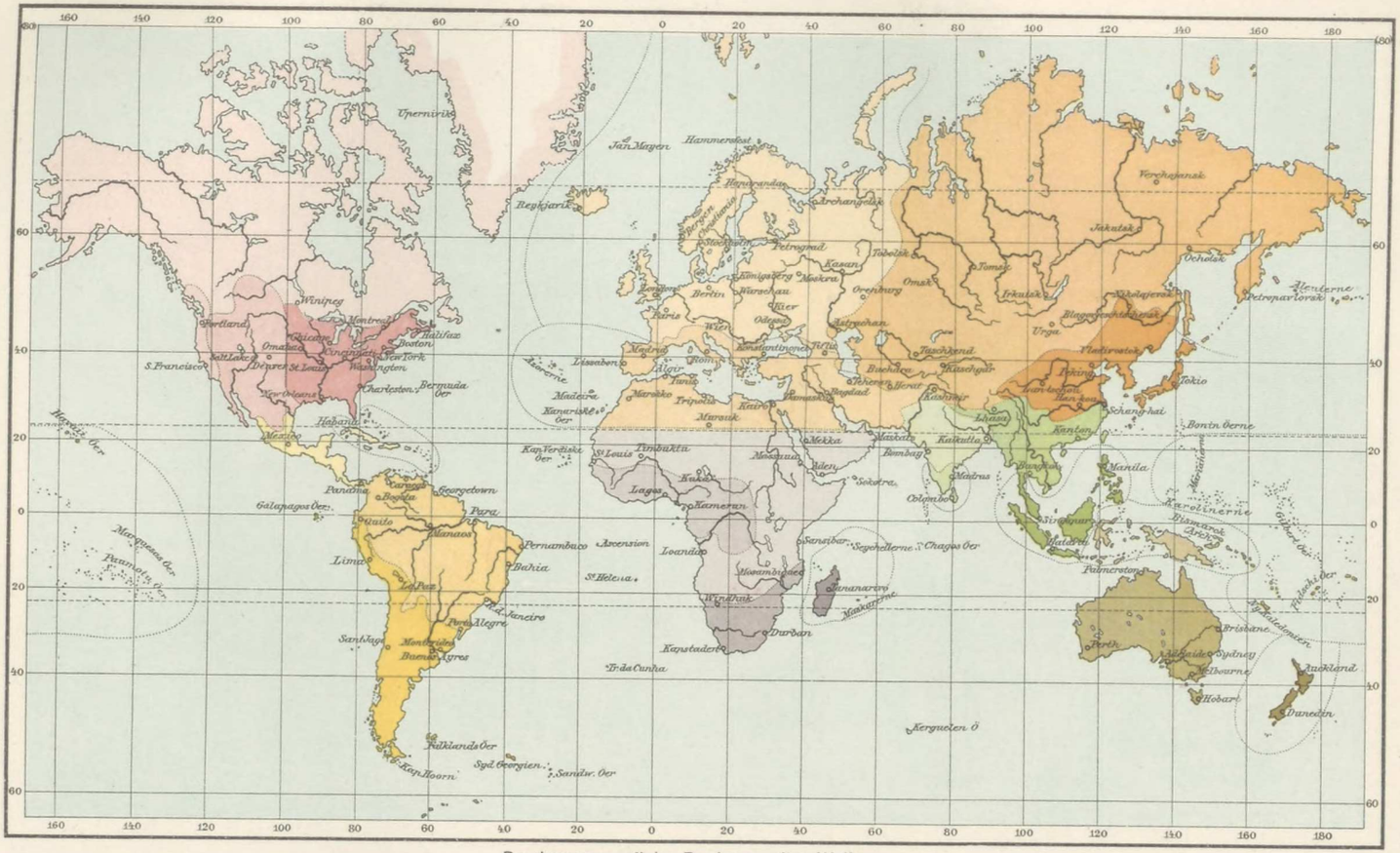
Reproduktion 1922. - Axel E. Aamodt, Kjøbenhavn.

Axel Helsted pinx 1884. Ad. Kittendorff lith.

EN FRIER.

Bilag 6. Tegnet med Kridt paa kornet Sten af Ad. Kittendorff. Trykt med Sort og Tone i Haandpresse.

De dyregeografiske Regioner efter Wallace

Palæarktiske Region
- Europæiske Subregion
- Mediterrane „
- Sibiriske „
- Mandshuriske „

Nearktiske Region
- Kanadiske Subregion
- Kalifforniske „
- Rocky-Mountains „
- Alleghany „

Neotropiske Region
- Vestindiske Subregion
- Meksikanske „
- Brasilianske „
- Patagoniske „

Æthropiske Region
- Østafrikanske Subregion
- Vestafrikanske „
- Sydafrikanske „
- Malagassiske „

Orientalske Region
- Forindiske Subregion
- Sydindiske „
- Bagindiske „
- Malajiske „

Australske Region
- Polynesiske Subregion
- Austromalajiske „
- Australske „
- Ny Zeelandske „

Salmonsen's Konversationsleksikon. Disse 24 Nuancer er fremstillet i 3 TryK. Axel E. Aamodt's lith. Etabl.

Bilag 7. Den sorte Grundplade er fra en Papirtegning fotolitografisk overført i formindsket Maal til Sten. Farverne er — paa enkelte dækkede Partier nær — indlagt som Maskingrund. Denne bestaar af et System af fine Linier, der en Gang for alle er indgraveret i en Sten, hvorfra man ved Overtryk fører den over paa den Sten, hvor den skal anvendes. For at indføre f. Eks. den blaa Farve paa ovenstaaende Kort føres først den sorte Grundplan ved et Afklask over paa en rensleben Sten, og her dækkes alle de Partier, hvor den blaa Farve ikke skal figurere, med en Opløsning af Gummi-arabicum. Naar Gummien er tør, indføres Maskingrunden, saa den dækker hele Kortet, men paa de Steder, hvor den ligger oven paa Gummien, flyder den bort, naar Stenen afvaskes med Vand. Ved at variere Linietætheden, ved at anvende krydsende Linier og ved at trykke flere Farver over hverandre kan man — som Kortet viser — opnaa en lang Række af Variationer. Trykket er udført i Hurtigpresse.

Bilag 8. Den sorte Plade er fra Kobberstik overført paa Sten. Farverne er indlagt som Maskingrund (se Bilag 7). Trykt i Hurtigpresse.

ORDENER.

Salmonsens Konversationsleksikon. *Axel E. Aamodt's lith. Etabl.*

1. Elefantorden, Danmark. 2. Dannebrogsorden, Danmark. 3. Dannebrogsmændenes Hæderstegn, Danmark. 4. St. Olafs-Orden, Norge. 5. Sværd-Orden, Sverige. 6. Æreslegionens Orden, Frankrig. 7. Leopoldsorden, Belgien. 8. Christus-Orden, Portugal. 9. Victoria-Orden, England. 10. Løve-Orden, Nederlandene. 11. Jernkrone-Orden, Østerrig. 12. St. Mauritius- og Lazarus-Orden, Italien. 13. St. Anna-Orden, Rusland. 14. Røde Ørns Orden, Preussen. 15. Isabella den Katolskes Orden, Spanien. 16. Frelserens-Orden, Grækenland. 17. Medjidje-Orden, Tyrkiet. 18. Hvide Elefant-Orden, Siam. 19. Chrysanthemum-Orden, Japan.

Bilag 9. Grundpladen tegnet med Pen og fotolitografisk overført til Sten. Farvepladerne litograferet paa Sten. Trykt i Hurtigpresse.

Bilag 10. Gengivelse af flerfarvede Etiketter fra ældre Tid. Grundpladen fremstillet ved Overtryk fra Gravurer, Farvepladerne litograferede. Trykt i Hurtigpresse hos Kruckow-Waldorff.

Bilag 11. Gengivelse af flerfarvede Etiketter fra den nyere Tid. Trykt i Hurtigpresse og præget hos Kruckow-Waldorff.

1

100

175

200

206

161

87

1021

572

1003

176

Bilag 12. »Ægte A. & L.« Samlermærker.
Fra 1912-14 fremstilledes af disse ialt 1059 Numre.

Nr. 1 tegnet af Vald. Andersen for Andreasen & Lachmann. Nr. 100 tegnet af Arnold Kuntze, Leipzig. Mærket blev trykt i varierende Bundfarver paa Kontor-Fagudstillingen 1913. Nr. 175 tegnet af Arnold Kuntze for A. & L.'s Samlermærkeudstilling paa Købestævnet i Fredericia 1913. Nr. 200 tegnet af Thor Bøgelund for A. & L.'s internationale Samlermærkeudstilling under »Den danske Uge« 1913. Nr. 206 tegnet af Arkitekt A. J. F. Brandt til Politiken's Samlermærkeudstilling 1913 i Paladshotellets store Sal. Nr. 161 tegnet af A. Holm for 14 Dages Bladet »Samlermærket«. Nr. 87 tegnet af Arkitekt Holger Jacobsen for Bohave Udstillingen i Tivoli 1913. Nr. 1021 tegnet af Johannes Glob for Børnehjælpsdagen i Fredericia 1914. Nr. 572 tegnet af Axel Nygaard for Tivoli 1914. Nr. 1003 tegnet af Vald. Andersen for Politiken's Hus paa den baltiske Udstilling i Malmø 1914. Nr. 176 tegnet af Axel Nygaard for Rundskuedagen i Tivoli 1913. Nr. 207 tegnet af Thor Bøgelund for C. Stenders Forlag. Nr. 590 tegnet Henry Andreasen for Dansk Engelsk The Co. — Trykt i Hurtigpresse hos Andreasen & Lachmann.

207

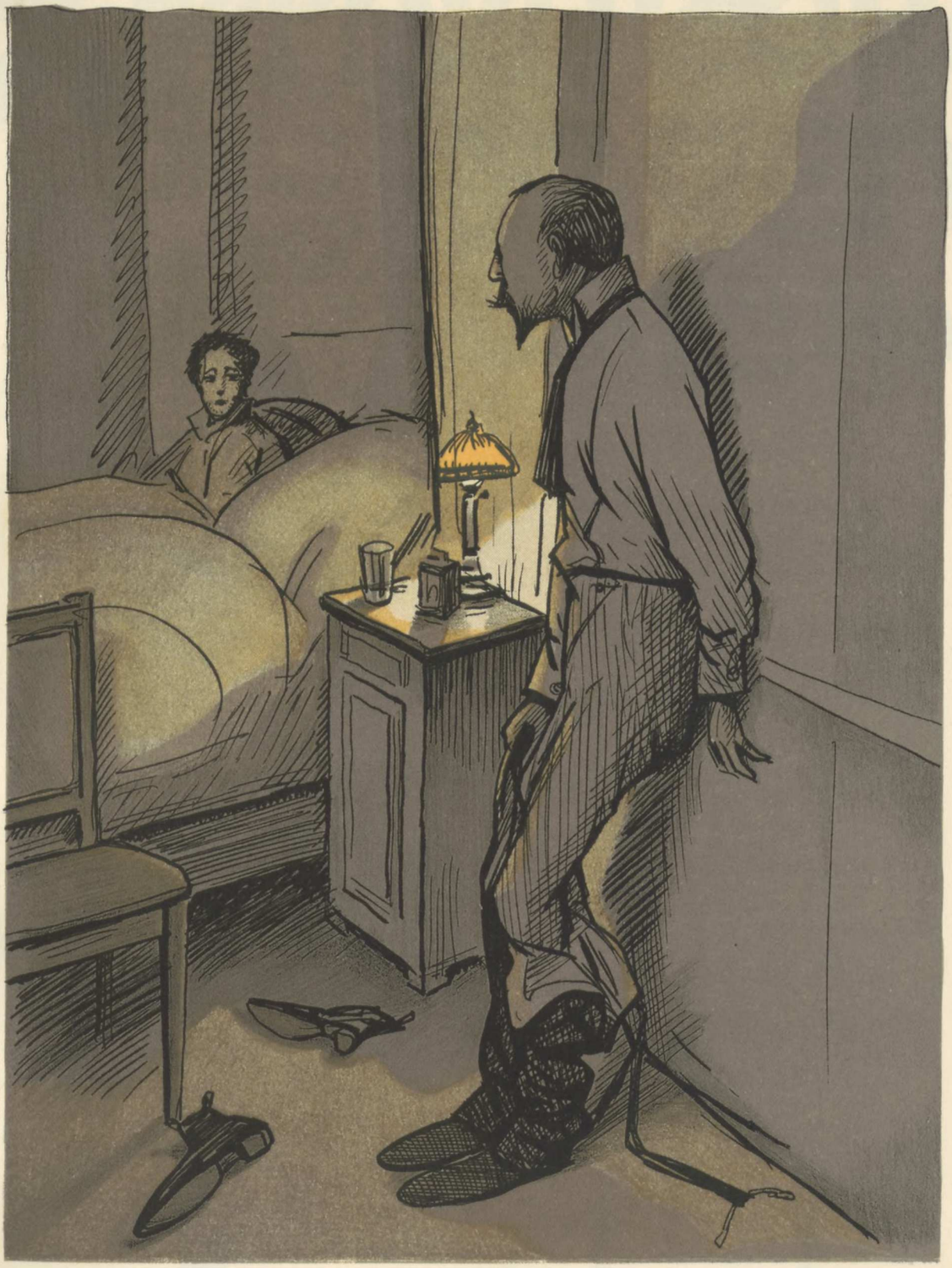

590

Fra Kongeballet i Randers.

Bilag 13. Grundpladen tegnet med Pen og fotolitografisk overført til Sten. Farvepladerne litograferet paa Sten. Trykt i Hurtigpresse hos Chr. Cato.

Tegning af
Alfred Schmidt

Petersen kommer hjem Klokken seks Morgen, lister sig stille ind i Soveværelset og begynder lydløst at klæde sig af. Fru Nusse søvndrukken:

— Go'maarn, Adolf, — skal du allerede op?
— Tja — jo — jeg havde tænkt det, men — — jeg tror, jeg lægger mig lidt igen.

Bilag 14. — fremstillet som Bilag 13. Trykt i Hurtigpresse hos Vilh. Søborg's Eftf.

Bilag 15. Plakat af Vald. Andersen. Originalplakatens Grundplan er tegnet med litografisk Kridt paa Papir og overført paa Sten. Farvepladerne er malet med graa Tusch paa Papir og derfra overført paa Sten. Nærværende Gengivelse er udført fotolitografisk. Trykt i Hurtigpresse hos Chr. Cato.

Bilag 16. Plakat af Vald. Andersen. Originalplakaten er tegnet direkte paa kornet Sten af Kunstneren. Nærværende Gengivelse er kopieret litografisk. Trykt i Hurtigpresse hos Vilh. Søborg's Eftf.

BRIGHTON
PUBLIC ART GALLERIES
AN EXHIBITION
of modern Danish Art
WILL BE HELD IN THE ABOVE
GALLERIES UNTIL JULY 7th. 1912

OPEN WEEKDAYS 10 a.m. TO 8 p.m. SUNDAYS 2.30. TO 5 p.m.
ADMISSION FREE
Henry D. Roberts, DIRECTOR

Bilag 17. Plakat af Vald. Andersen — fremstillet som Bilag 15. Trykt i Hurtigpresse hos Chr. Cato.

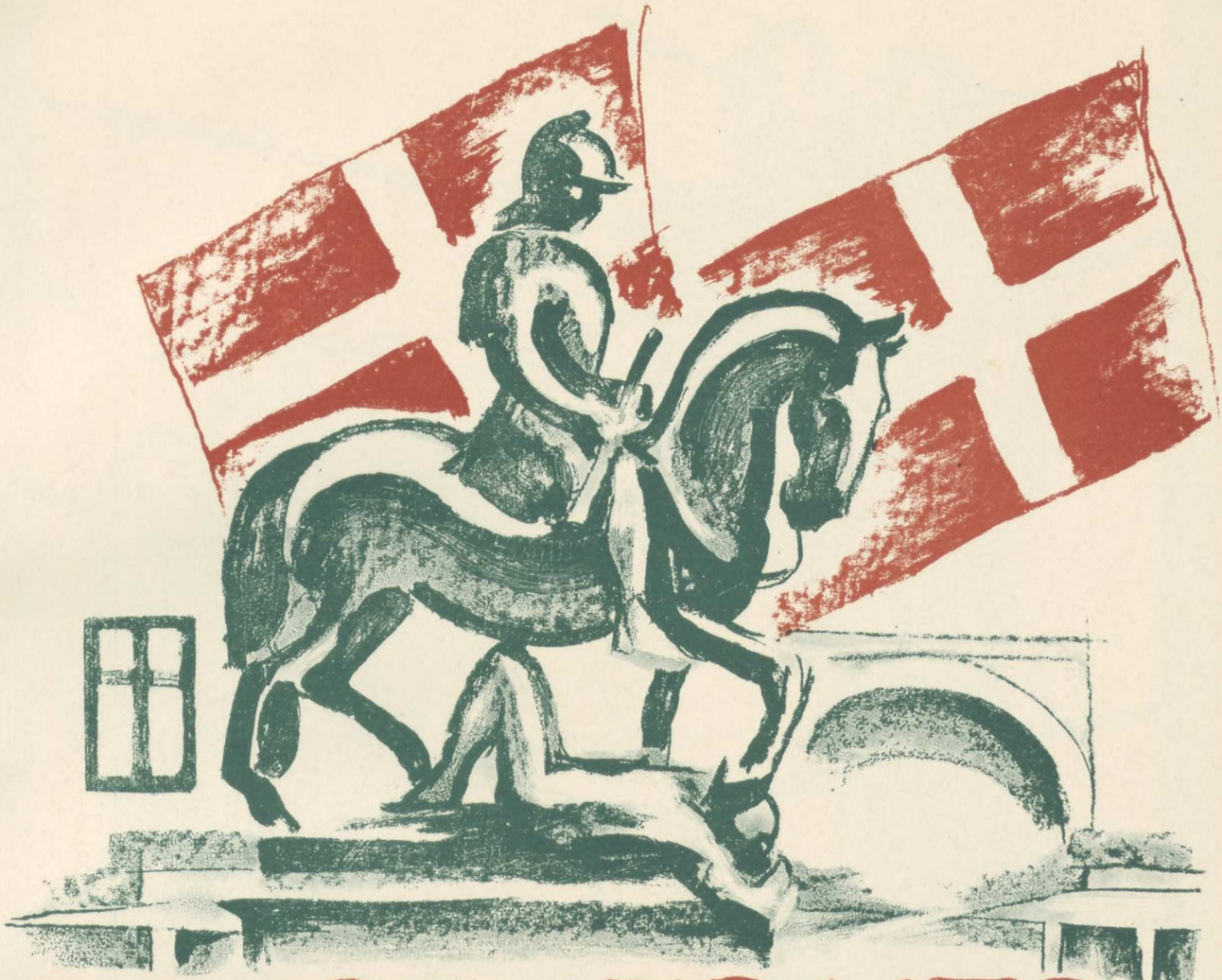
Kunstnernes og Forfatternes Julelotteri

Lodsedler a **1 Kr.** sælges til Fordel for

POLITIKENS JULEINDSAMLING

Bilag 18. Plakat (1916) af Axel Nygaard, fremstillet som Bilag 15. Trykt i Hurtigpresse hos Chr. Cato.

KUNSTNERNES
JULELOTTERI
CHARLOTTENBORG
12-8, FRI ENTRÉ, LODSEDDEL 1 Kr.

Bilag 19. Plakat (1917) af Axel Nygaard, fremstillet som Bilag 15. Trykt i Hurtigpresse hos Chr. Cato.

Bilag 20. Plakat af Sven Brasch, fremstillet som Bilag 16. Trykt i Hurtigpresse hos Kruckow-Waldorff.

Bilag 21. Plakat af Sven Brasch, fremstillet som Bilag 16. Trykt i Hurtigpresse hos Kruckow-Waldorff.

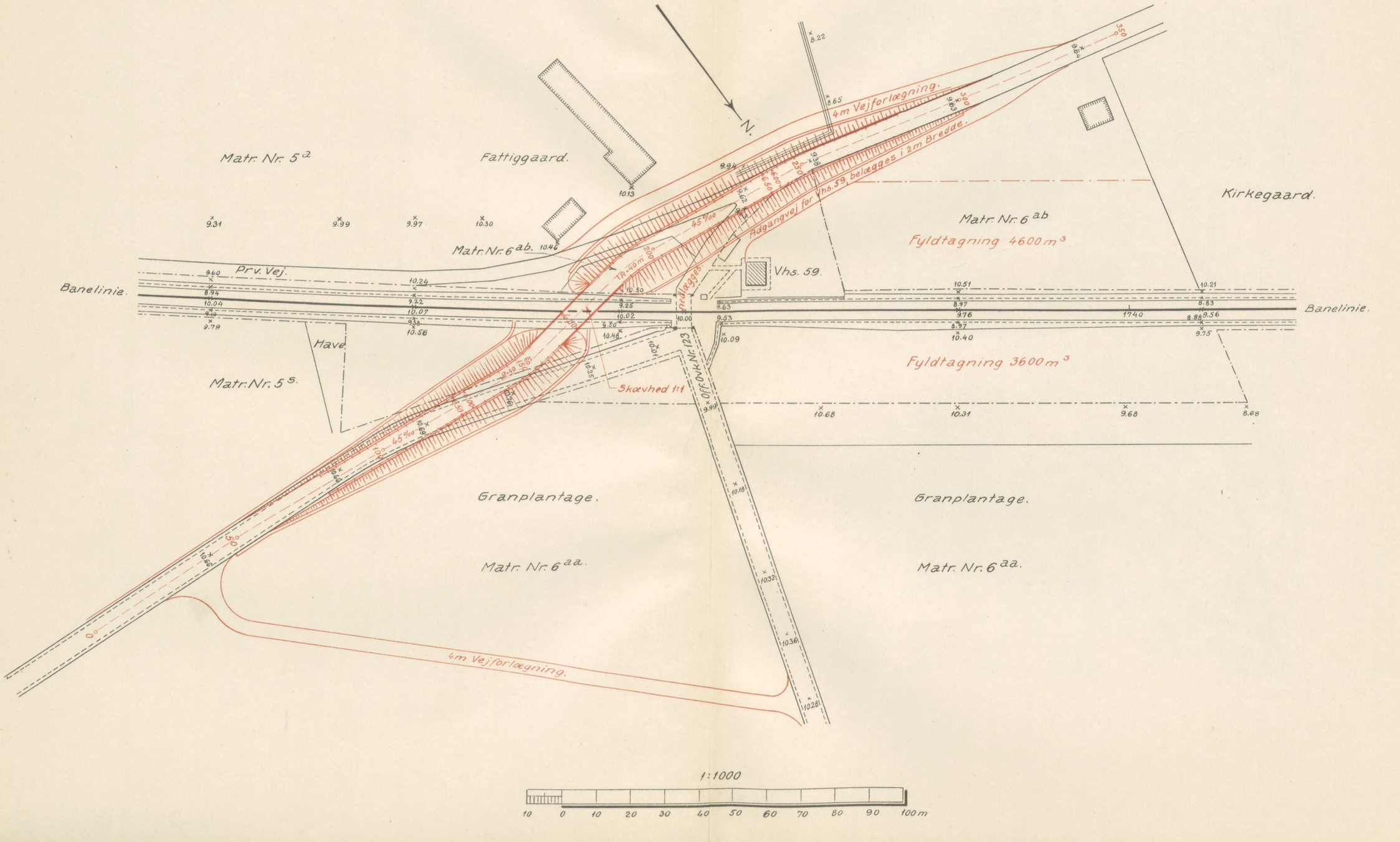

Bilag 22. Plakat tegnet af Thor Bøgelund paa Papir og derefter af en Faglitograf litograferet paa glat Sten. Nærværende Gengivelse er ligeledes litograferet paa Sten. Trykt i Hurtigpresse hos Andreasen & Lachmann.

Bilag 23. Plakat af Thor Bøgelund. Fremstillet som Bilag 22. Trykt i Hurtigpresse hos Andreasen & Lachmann.

Vejoverføring til Erstatning for Off. Ovk. Nr. 123.

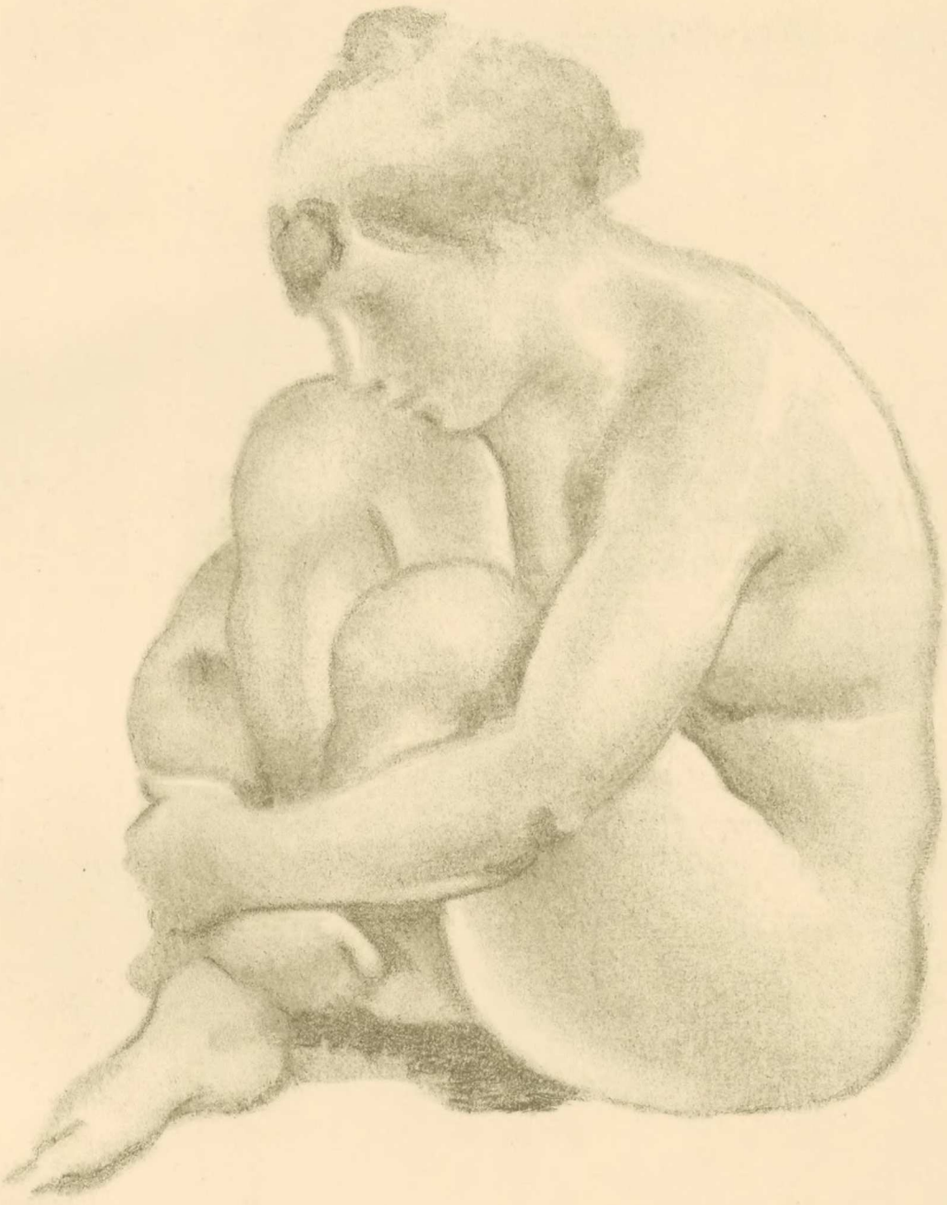

Bilag 25. Akvarel af Aage Lund. Trykt fra Zink i Rotationsoffsetpresse hos Kruckow-Waldorff.

Bilag 26. Barnehoved tegnet af Aage Lund med Blyant direkte paa kornet Zink. Trykt i Rotationsoffsetpresse hos Kruckow-Waldorff.

Bilag 27. Tegnet af Vald. Andersen med graa Tusch paa upræpareret Papir og herfra overført paa Sten. Trykt i Hurtigpresse hos Chr, Cato.

DANSK LITOGRAFISK PRINCIPALFORENING GENNEM 25 AAR

DANSK LITOGRAFISK PRINCIPAL-FORENING GENNEM 25 AAR

7' NOVEMBER

1897~1922

PAA
EFTERFØLGENDE
BLADE ER FORTALT DANSK
LITOGRAFISK PRINCIPALFORENINGS
HISTORIE
GENNEM DENS 25 FØRSTE LEVEAAR

Samtidig
har man søgt at skildre Organisationslivet udadtil og indadtil, saaledes som det har formet sig i et ungt Fag omkring Overgangen fra 19de til 20de Aarhundrede. Alt afgørende og betydende Stof er taget med. Undertiden har man maattet gaa noget videre og medtage Smaatræk, som synes mindre væsentlige — dette har været nødvendigt for at faa frem netop det kulturhistoriske Billede, man har ønsket at tegne, og faa det tegnet saa korrekt som muligt. Det har desuden været Hensigten, at det fortalte skulde kunne tjene til Vejledning og Oplysning for de Ledende indenfor Foreningen i de kommende Tider

DEN FØRSTE FORENINGSMÆSSIGE SAMMENSLUTNING DER KENDES indenfor det litografiske Fag, er Den litografiske Forening, der blev dannet den 12. Marts 1857 i København med et Medlemstal af 37, saavel Mestre som Svende. Den blev efter sin vel nok vigtigste Opgave ogsaa kaldt Den litografiske Syge- og Begravelseskasse.

I Foreningens Love angives dens Formaal at være »at danne et Samfund af Litografer og Stentrykkere, der ved regelmæssige Sammenkomster søge at tilvejebringe en nærmere Sammenslutning og et venskabeligt Forhold mellem hinanden; at sikre Medlemmerne en Udbetaling i Sygdoms- og Dødstilfælde, og at virke til Oprettelse af en Stiftelse for aldrende Medlemmer af Foreningen, samt disses Enker.«*

Foreningen eksisterer den Dag i Dag som statsanerkendt Sygekasse.**

I 1872 dannedes en ny Forening Senefelders Minde, der havde selskabelig Karakter, og som i Lighed med Den litografiske Forening havde baade Mestre og Svende som Medlemmer. Den 1. December 1875 reorganiseredes Foreningen under Navn af Den litografiske Forening, Senefelders Minde, og dens Formaal blev udvidet til at omfatte gensidig Hjælp for Medlemmerne under vanskelige Forhold. Foreningens forskellige Virkefelter angives saaledes i dens Love:

»Forbundets Formaal er at danne en fast Organisation af Fagets Udøvere for ved Hjælp af denne at kunne værne og fremme Medlemmernes Interesser saavel i faglig som i økonomisk Henseende. Dette Formaal søges opnaaet ved:

1. at yde Medlemmerne en Understøttelse eller Laan under Arbejdsløshed,
2. at yde arbejdsløse Medlemmer en Rejseunderstøttelse,
3. at understøtte enhver tilrejsende Kollega,
4. at afholde maanedlige Discusionsmøder,
5. selskabelige Forlystelser«.

Den 26. April 1895 ophævedes Foreningen og de tilbageværende 23 Medlemmer delte dens Midler.***

* Overalt, hvor Citater anvendes, har man nøje fulgt Originalerne, baade hvad Ortographi og Sætningsbygning angaar, selv hvor der foreligger aabenlyse Fejl.

** Om denne Forenings Historie henvises iøvrigt til V. H. O. Hemmingsen: Den litografiske Forenings Historie, Carl Allers Forlag.

*** Se Dansk Litografisk Forbund's Jubilæumsskrift, 1920.

Dens Ophævelse gav Anledning til Dannelsen af den første rent faglige Organisation, Litografisk Fagforening, hvis Formaal var at varetage Trykkernes Interesser overfor Arbejdsgiverne. I det af daværende Stentrykker *I. P. Jensen* udsendte Opraab hedder det:

»Ærede Kollegaer.

Da det formodentlig er Dem bekendt, at Litografisk Forbund (Senefelders Minde) er ophævet af Mangel paa Tilslutning, og vi som Følge deraf ikke har nogen Forening indenfor vort Fag, der kan varetage vore Interesser i faglig Retning, indbyder vi herved til Dannelse af en ny Forening, der saavidt mulig kunde samle hele Faget i en kraftig Organisation, saaledes at vi i Tilfælde af Stridigheder og mulige Overgreb fra d'Herrer Principalers Side maatte kunne hævde vor Ret paa bedste Maade ved Samraad med hverandre, hvorimod vi, som det nu er, bliver nødt til at finde os i Vilkaarligheder, der maatte blive budt os af d'Herrer Principaler.«

Omtrent samtidig hermed dannedes der Foreninger af samme Karakter i Odense og Aarhus, som allerede den 1. Januar 1896 sammensluttedes med Litografisk Fagforening under Navn af Dansk Litografisk Forbund.*

Der fandtes paa dette Tidspunkt af Arbejdere i Faget omtrentlig:

	i København	i Provinsen
Litografer	kendes ikke	19
Trykkere	105	51
Litografiærlinge	5	10
Trykkerlærlinge	26	35

Gennemsnitslønnen var for:

Litografer	Kr. 28,67	Kr. 27,31
Trykkere	» 23,45	» 20,68

Arbejdstiden var for:

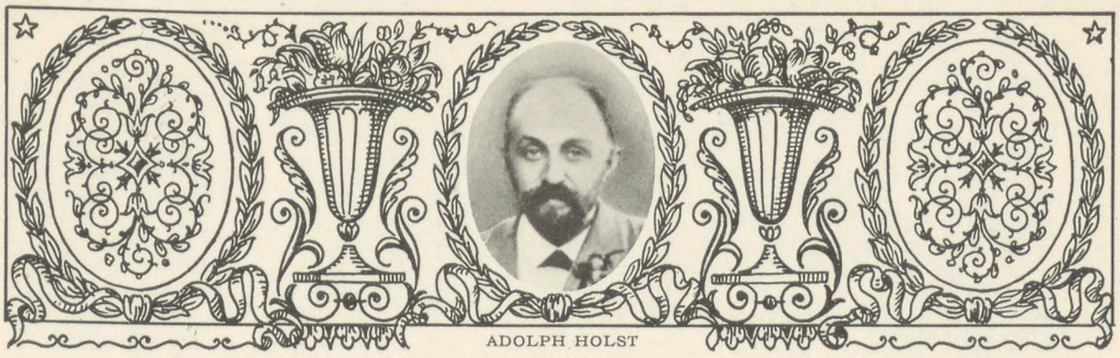
Litografer	8¾ Time	9½ Time
Trykkere	9½ »	9½ »

Paa Dansk Litografisk Forbunds Kongres 26. September 1896 vedtoges det at rette Krav til Principalerne om:

1. at ingen Trykker maa arbejde ved mere end een Haandpresse eller een Hurtigpresse samtidig, og

2. at alt Overarbejde skal betales med et Tillæg af mindst 50% paa den daglige Timeløn.

* Se Dansk Litografisk Forbund's Jubilæumsskrift, 1920.

ADOLPH HOLST

Disse Krav blev imødekommet fra Principalernes Side, dog findes det første Punkt ikke i den et Aarstid senere afsluttede Overenskomst.

Paa Forbundets følgende Kongres i Aarhus den 5. September 1897 blev der vedtaget en Række nye Krav til Principalerne angaaende Lærlingehold, Minimalløn, 9½ Times Arbejdstid, 14 Dages Opsigelsesfrist og Ulykkesforsikring.

Allerede den 10. September kan Formanden for Odenseafdelingen meddele i Forbundets Medlemsblad Lito, at der har været Møde med Principalerne, som har maattet indrømme Arbejderne forskellige Fordele, saavel i Odense som i Svendborg og Nyborg.

Andre Steder har de rejste Krav og Forhandlingerne derom ikke saa hurtigt ført til de af Trykkerne ønskede Resultater. I Lito's Nummer for November 1897 skriver Forbundets Forretningsfører *Albert C. Petersen:*

»Resultatet af vore Fordringer ere:

Provinsprincipalerne have dannet en Forening, der har vedtaget, at ingen enkelt Principal maa underskrive, men at de ere villige til at forhandle. Bestyrelsen er: *Holst*, Aalborg, Formand, *S. Backhausen*, Aarhus, og *Chr. Møller*, Odense. Forhandlingerne vil som Følge heraf blive førte mellem Hr. Holst og mig, jeg har paabegyndt disse.

I København er der ikke opnaaet noget endeligt Resultat.«

Den her omtalte Forening af Principaler i Provinsen var blevet dannet i Aarhus den 7. November 1897 under Navn af Foreningen for Stentrykkeriejere i Provinsen og er Moderforeningen til Principalernes nuværende Sammenslutning.

Motivet til Foreningens Dannelse var at skabe en til Dansk Litografisk Forbund svarende Organisation af Principaler for derigennem at skabe ensartede Forhold under Forhandlinger med Arbejderne og i de forskellige Virksomheder.

Det var *Adolph Holst*, der tog Initiativet og under 1. November 1897 udsendte en saalydende Indbydelse:

»Da det sikkert bliver en Nødvendighed for Stentrykkerieierne at skride til en Sammenslutning fremkommer nærværende for at forespørge, om De maatte være villig til at deltage i et Møde angaaende denne Sag, som jeg har tænkt mig afholdt i Aarhus første Søndag den 7. November.

Denne Opfordring har jeg udsendt til samtlige Stentrykkeriejere udenfor København, idet jeg formoder, at Københavnerne ville danne en selvstændig Forening.

Jeg haaber at modtage et samtykkende Svar pr. omgaaende Post, og skal da uopholdelig meddele nærmere om Mødetid og Sted. Skulde De ikke sympathisere med Sagen, beder jeg Dem alligevel om Svar, da der uden tilstrækkelig Tilslutning selvfølgelig ingen Møde vil blive afholdt.«

Aalborg, den 7/11 1897

Hr Ludv. Larsen
Randers.

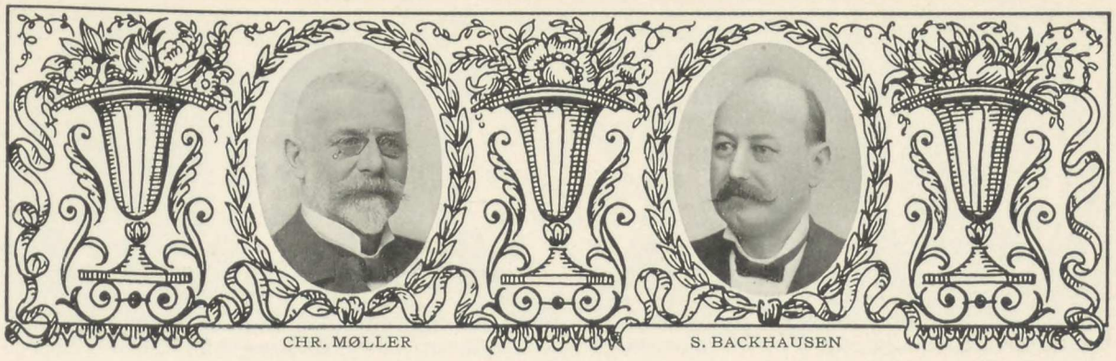
Da det sikkert bliver en Nødvendighed for Skentypefabrikerne at skride til en Sammenslutning, tillader mig herved at forespørge, om De maatte være villig til at deltage i et Møde angaaende denne Sag, som jeg har tænkt mig afholdt i Aalborg første Søndag d. 7de Dec.

Denne Opfordring har jeg udsendt til samtlige Skentypefabrikører udenfor Kjøbenhavn, idet jeg formoder at Kjøbenhavnerne ville danne en selvstændig Forening.

Jeg haaber at modtage et samtykkende Svar pr. omgaaende Post, og skal da nærmere meddele Dem Mødetid og Sted. Skulde De ikke sympathisere med Sagen, beder jeg Dem dog give mig Svar, da der uden Deres Tilslutning selvfølgelig ingen Møde vil blive afholdt.

Med Højagtelse
Adolph Holst.

Faksimile af den Skrivelse, hvorved *Adolph Holst* tager Initiativet til Dannelsen af den første Principalsammenslutning.

CHR. MØLLER S. BACKHAUSEN

Tilslutningen var tilstrækkelig og Foreningen kom til Verden.

Blandt dens første Medlemmer var *Adolph Holst*, Aalborg, *Ad. Hartmann*, Kolding, *Ludv. Loria* ved *Alb. Nielsen*, Randers, *F. Schur*, Horsens, *Hagen & Sivertsen* ved *Christoffer Møller*, Odense, *H. Hansen*, Odense, *A. Hvilsted*, *E. Sperling*, *S. Backhausen* og *Aarhus Æskefabrik* ved *C. Prange*, Aarhus.

Foreningens første Love, Forhandlingsprotokoller og Regnskabsbøger er gaaet tabt. De faktiske Oplysninger om Foreningens første Historie er derfor sparsomme. Kun saa meget har kunnet oplyses, at Foreningens første Bestyrelse var: *Adolph Holst*, Aalborg (Formand), *S. Backhausen*, Aarhus, og *Chr. Møller*, Odense, og at Foreningen ved Forhandlinger med Forbundet om en under 14. Februar 1898 i Odense afsluttet Overenskomst, var repræsenteret af *Christoffer Møller*, *F. Schur* og *A. Hvilsted*.

En tilsvarende Forening fandtes ikke i København, og da der i December 1897 blev afsluttet Overenskomst med Forbundet, blev den underskrevet af hver enkelt af de 34 københavnske Firmaer, som tiltraadte Overenskomsten, der havde følgende Ordlyd:

»København, i December 1897.

Vi undertegnede Stentrykkeriejere i København indgaa herved paa at indføre følgende Punkter, der ere fremsatte af Dansk Litografisk Forbund, i vore Etablissementer, fra 1. Januar 1898 af at regne:

Punkt 1. Ved Antagelsen af Lærlinge efter følgende Skala:

For	1	Udlært	... ...	1 Lærling
»	2–3	Udlærte	... ...	2 Lærlinge
»	4–5	»	... ...	3 »
»	6	»	... ...	4 »

Dog maa Antallet af Lærlinge ikke overstige 4. En Forbundter betragtes ogsaa som Lærling. Skalaen har ikke tilbagevirkende Kraft.

Punkt 2. En Minimumsløn stor 20 Kr. og for ny Udlærte som forblive hos Læremesteren, det første Aar 18 Kr.

Samme Løn skal være garanteret Akkordarbejdere.

Punkt 3. Indførelse af en 9½ Timers Arbejdstid, uden Afkortning i Lønnen.

Punkt 4. Indførelse af en gensidig Opsigelsesfrist af mindst 14 Dage.

Forbundet forpligter sig til at bistaa Principalerne hvis nogen af dets Medlemmer bryder denne.

Punkt 5. Alt Overarbejde betales med et Tillæg af 50 % ekstra.

Georg Andersen, E. E. Berg & Co., Axel E. Aamodt,
Wilh. Hansen, Sophus Kruckow, Carl Ottos Eftf., Henrik Sandberg, F. E. Bording,

Budtz Müllers Eftf., Chr. J. Cato, Vilh. Søborgs Eftf., Carl Aller, Pacht & Crone, Frode Hass, Det Hoffensbergske Etablissement, N. C. Rom, Alfr. Jacobsen, C. Simonsen, C. Olsen, A. Iversen, Ferd. Hansen, S. C. Svendsen, L. Sievertsen, J. A. Schønberg & Hartvig, Philipsen & Co., Gislason Pedersen, Schou & Co., C. Sørensen, Centraltrykkeriet.

Dog har Centraltrykkeriet taget det Forbehold, at da deres Maskiner trykker Dag og Nat, kan der ikke gives Tillæg for Natholdet.«

Overenskomsten er senere tiltraadt af *Carl Mortensen*, (Dansk Kartonfabrik), Løngangsstræde 37, *Arnold Schmitz*, Kompagnistræde 32, og *Viggo Møller*, Kompagnistræde 16.

Den for Firmaerne i Provinsen opnaaede Overenskomst var saalydende:

»Imellem Forening af Stentrykkeriejere og Dansk Litografisk Forbund er indgaaet følgende Overenskomst:

Punkt 1. Ved Antagelse af Lærlinge efter følgende Skala:

For	1 Udlært	... ...	1 Lærling
»	2–3 Udlærte	... ...	2 Lærlinge
»	4–5 »	... ...	3 »
»	6 »	... ...	4 »

Antallet af Lærlinge maa ingensinde overstige 4. Forbundtere betragtes ogsaa som Lærlinge. Herfra undtages Litografilærlinge.

Punkt 2. Minimalløn 18 Kr. ugentlig, dog for ny udlærte som arbejde hos Læremesteren det første Aar efter Læretiden 16 Kr.

Punkt 3. Arbejdstiden er $9^1/_2$ Time daglig.

Punkt 4. En gjensidig, *skriftlig* Opsigelsesfrist af 14 Dage fra Lønningsdagen. I Tilfælde hvor en af Parterne bryder denne Bestemmelse, kan han kun staa som Medlem af sin respektive Forening, naar han erlægger en Bøde af 50 Kr. til sin Forening, der igen skal betale den til den anden Forening.

Punkt 5. Arbejdstimer over 57 Timer ugentlig betales med 50% Tillæg.

Punkt 6. En Trykker maa kun passe en Maskine eller Haandpresse.

Punkt 7. Lovbefalede Helligdage betales med fuld Løn, men i Uger hvor der er Helligdage bliver uberettiget Forsømmelse af Arbejdstiden, at fradrage med den normale Løn + 50 %.

Ovenstaaende Overenskomst er gjældende fra 1. Marts 1898 til 1. April 1899, og derefter for et Aar ad Gangen, den kan opsiges med 3 Maaneders Varsel til Ophøring den 1. Juli.

Endvidere forpligter omstaaende Foreninger sig til loyalt at overholde denne Overenskomst, og at paasé, at Overtrædelser ikke finde Sted. Klager som maatte kunde fremkomme maa sendes til den respektive Forenings Bestyrelse, der saa foretager det fornødne.

Saaledes vedtaget paa et Møde i Odense, den 13. Februar 1898, af dertil bemyndigede Udvalg for de respektive Foreninger.

For Foreningen af Stentrykkeriejere:

Chr. Møller. *Arthur Hvilsted.* *F. Schur.*

For Dansk Litografisk Forbund:

Alb. Petersen. *Chr. Hansen.* *P. S. Christiansen.*«

København. Odense. Aarhus.

Det er interessant at se, hvorledes Dansk Litografisk Forbund overfor Principalerne anbefaler og motiverer forskellige af Forslagene. Om Lærlingeskalaen hedder det:

»Da det viser sig at en stor Del af Lærlinge bliver udlært saaledes, at ingen Principal kan være tjent med at faa disse i Arbejde, maa det betragtes som en Uret mod Lærlingene at lade disse faa en mangelfuld Uddannelse, og for at forhindre, at enkelte Principaler udnytter Lærlingene for meget og derved skader Forholdet mellem d'Herrer Principaler med Hensyn til Konkurencen, formener vi, at ovenstaaende Skala maa være det rette Forhold.«

Minimallønsforslaget faar følgende Anbefaling:

»Da de fleste af d'Herrer alt betaler over denne Løn, vil De som Støtte imod Konkurence indbyrdes, faa samme Grundlag at arbejde paa.«

Opsigelsesfristen paa 14 Dage begrundes meget kortfattet saaledes:

»Den gensidige Betryggelse for begge Parter ved en saadan Opsigelsesfrist turde være saa indlysende, at al Motivering er overflødig.«

Man forstaar godt, at Forbundets Forslag, der vidner om saa stor Omsorg for Principalerne, blev vedtaget — til Gengæld forbavses man lidt, naar man under Forhandlingerne i 1921 hører Forbundet erklære Opsigelsesfristen for ganske overflødig.

Om de opnaaede Resultater af den nye Overenskomst gav Forbundet paa sin Kongres i 1898 følgende Oplysninger:

64 Medlemmer havde opnaaet ½ Times forkortet Arbejdstid, repræsenterende 9984 Timer aarlig.

84 Medlemmer havde opnaaet 50 % Tillæg for Overarbejde.

33 Medlemmer havde opnaaet Forhøjelse af Ugelønnen, repræsenterende 3328 Kr. aarlig.

79 Medlemmer havde opnaaet 14 Dages Opsigelsesfrist.

42 Medlemmer havde opnaaet Helligdagene fuldt betalt.

Fra Forbundets Side var der Tilfredshed med de Fordele, Arbejderne havde naaet. Glæden derover gav sig følgende Udtryk i Lito for Februar 1898:

»Forbundets Repræsentanter maa her udtale sin Tak for den Imødekommenhed og Venlighed de mødte hos d'Herrer Repræsentanter for Principalerne, der lettede Arbejdet meget, samtidig fik vi det Indtryk at d'Herrer havde faaet den rette Forstaaelse af hvad det gælder, saa at vort Formaal, at samle alle Fagets Udøvere, saavel Principal som Arbejder, til i sideordnede Foreninger at værne om Fagets Interesser, om kortere eller længere Tid vil blive naaet.

Med kollegial Hilsen

København, d. 14. Febr. 1898.

Alb. Petersen.«

Principalerne paa deres Side var vel ogsaa nok tilfredse, men havde de kunnet se ind i Fremtiden, var de dog næppe saa villigt gaaet ind paa Forbundets Krav. Det var f. Eks. utvivlsomt rigtigt, at der i Lærlingespørgsmaalet blev vedtaget regulerende Bestemmelser for at bremse nogle enkelte Principalers Tilbøjelighed til at holde Lærlinge. Men man burde have behandlet dette Forhold som et indre Anliggende og afvist Forbundets Indblanding. At dette ikke skete, har senere hævnet sig paa hele Fagets Udvikling.

Forbundet og dets Medlemmer var – som det ses af ovenstaaende Motiveringer af Overenskomstforslagene – ikke uden Interesse for Principalernes Forhold. Undertiden førte denne Interesse ind paa Omraader, som for en Nutidsbetragtning kun vedkom Principalerne. I Lito for Marts og April 1898 findes en Diskussion om, hvorvidt et jysk Firma har gjort sig skyldig i Smudskonkurrence. To Repræsentanter for en Lokalforening af Forbundet indleder Diskussionen med en skarp Paatale af den skete Leverance, og de anmoder »enhver Principal om ikke at levere noget Arbejde i samme Retning, i alt Fald ikke under hvad det koster i reel Udgift.« Anmodningen understreges senere meget kraftigt:

»Skulde imidlertid disse faa Linier ikke blive taget til Følge, se vi os nødsaget til selv at tage »Haand i Hanke« med og lade de faa ofre dem for de mange, ved at standse Arbejdskraften paa slige Steder, eller paa anden Maade, da saadant absolut maa have til Følge, at andre Forretninger ikke vil kunne staa for en saadan Konkurrence, men ophører at arbejde og vi selv blive gjorte arbejdsløse.«

Omsorgen for Principalerne har – som det ses – et Sidemotiv af en noget egoistisk Art, hvilket yderligere understreges gennem følgende Bemærkning:

»Grunden hvorfor at nærværende fremkommer er fordi at vi tydelig indser, at vi aldrig, saalænge sligt existerer, kan naa vore ufravigelige Bestræbelser nemlig

højere Løn og kortere Arbejdstid, da dette kun kan naas ved en sund og god Konkurrence blandt Principalerne.«

I en redaktionel Tilføjelse hedder det, at det kun er paa indstændig Anmodning, at Artiklen er optaget, da de paaankede Forhold rettest hører under Principalernes Omraade. Diskussionen føres dog videre i adskillige, ikke korte Indlæg, til Redaktionen afslutter den med en tilfreds Bemærkning om, at den indledende Artikel »nok har gjort sin Virkning, for saa vidt som den har vakt adskillige Overvejelser til Live«.

Det interessanteste ved hele Polemiken er, at der dengang fandtes Firmaer, som fandt det forsvarligt at sælge en Vare for Kr. 30,00 à 32,00, naar samme Vare – vel at mærke uden Tillæg af almindelige Handelsomkostninger – i Fremstilling havde kostet Kr. 28,80, og det interessante forringes ikke derved, at man i 1922 støder paa Fænomener af ganske samme Art.

En anden Disput i Lito viser, at Forbundets Ledelse efter Evne søgte at holde Justits blandt sine Medlemmer. Den begynder paa følgende Maade:

»Giv Agt!

Det er meget beklageligt, naar selv Kolleger, som man antager for gode Organisationsmedlemmer, glemme indgaaede Forpligtigelser, saaledes at de tilsidesætte det Hensyn, som de skylde baade dem selv og andre. I København har vi fornylig haft det Tilfælde, at en Kollega har forladt sin Plads uden Opsigelse, ifølge vore Love § 2 skal vi straks exkludere denne Kollega, og naar dette ikke er sket, er det fordi den forurettede Principal i dette Tilfælde ikke ønsker, at hans tidligere Arbejder skal lide en saa streng Straf. Jeg vil spørge denne Kollega, om hvorledes han mener at vi i Forbundet med Kraft skal kunne hævde de vundne Fordele, naar vi ikke strengt overholde vore Forpligtigelser?«

Kollegaens Svar er som Forsvar meget mat, og rent værdiløst gør han det med en afsluttende Bemærkning om, at det er »menneskeligt – omend forkert – at slaa en lille Skæv, uden Tanke om derfor at opgive sin Plads«.

Dette lille Indblik i Dansk Litografisk Forbunds datidige Ledelses Opfattelse af Forholdet mellem Principaler og Trykkere vidner om stor Respekt for den trufne Aftales Ukrænkelighed, et Forhold, der – omend Tidsaanden dengang var en anden end nu – tjener de daværende Ledere af Forbundet til Ære.

Det kunde undertiden hænde, at en Trykkers Interesse i Principalens Forretning blev ganske direkte, fordi han tillod, at en Del af hans Ugeløn blev staaende i Forretningen som et Tilgodehavende for ham. Endskønt Ugelønnen laa nede mellem 20 og 25 Kr., kunde den opsparede Sum godt blive betydelig. Saaledes meddeler Forbundet gennem Lito, at »da Esbjerg Metalvarefabrik er under Konkurs er

Blokaden hævet, den dér sidst arbejdende Trykker er bortrejst til Tyskland, hans Tilgodehavende i Fabrikken er 750 Kr.«.

Den under 1. Marts 1898 indgaaede Overenskomst mellem Foreningen af Stentrykkeriejere og Dansk Litografisk Forbund havde – som tidligere nævnt – kun Gyldighed til Udløbet af Marts Maaned det følgende Aar. Samtidig udløb den i December Maaned 1897 sluttede Overenskomst mellem Forbundet og de københavnske Stentrykkeriejere.

Forbundet, der paa dette Tidspunkt talte 196 Medlemmer, rejste ny Krav, bl. a. ønskede det forbedrede Lønninger, Arbejdsdagen afkortet til 8 Timer, Sommerferie paa 8 Dage med fuld Løn m. m. De københavnske Principaler stod svagt overfor disse Krav, fordi der ikke var noget organiseret Samarbejde mellem dem. Det skete, at en eller anden Virksomhed stillede sig imødekommende overfor et udtalt Ønske fra Trykkernes Side, medens de øvrige Stentrykkeriejere ikke saa sig i Stand til at gøre det samme. Forbundet saa imidlertid saaledes paa det, at kan en Forbedring indføres eet Sted, saa kan de øvrige Virksomheder ogsaa gøre det. Den stedvise Forbedring af Trykkernes Forhold fremkaldte Krav fra Forbundets Side om den almene Forbedring, og Kravet kunde fremsættes med større Styrke, fordi Forbundet kunde hævde, at Muligheden for at indrømme det krævede var til Stede, da det allerede var indrømmet dér eller dér. Eksempelvis kan det nævnes, at Kravet om 8 Dages Sommerferie med Løn allerede i 1897 var indrømmet Trykkerne i *Carl Allers* Etablissement; ganske naturligt rejstes det ved Overenskomstens Udløb overfor samtlige andre Stentrykkerier.

I denne Forholdenes Tilstand laa der en stærk Opfordring til Principalerne om at organisere sig for at skabe en Modvægt mod Medhjælpernes Sammenslutning. Kort før Overenskomstens Udløb blev der dannet en Forening af københavnske Stentrykkeriejere. Om dens Stiftelse og første Møde fortæller Forhandlingsprotokollen følgende:

»1899.

Den 9. Februar samledes paa anonym Indbydelse (D'Herrer *Chr. J. Cato, L. Andersen* og *Chr. Petersen*) en Del Stentrykkeriejere i Restauratør Buriis' Lokale, Nørrevoldgade 17.

Hr. *Chr. J. Cato* indledede og Hr. *Chr. Petersen* (Firma E. E. Berg & Co.) udviklede nærmere de Betragtninger der havde foranlediget Indbyderne til at sammenkalde dette Møde.

Hensigten var at danne en Forening af Principaler til Modvægt mod Medhjælpernes Fagforening, der rimeligvis til 1. April vilde fremsætte nye Fordringer bl. a. forkortet Arbejdstid, højere Løn, 8 Dages Sommerferie med fuld Gage og Fordring om at en afskediget Arbejder skulde antages ved ny Vacance saafremt han ikke havde faaet Arbejde i Mellemtiden. Det var nødvendigt at være organiserede, for

at kunne svare paa slige Fordringer. Taleren foreslog Dannelsen af en Forening af Principaler i Stentrykfaget.

Der udspandt sig en Del Discussion, men blev det til Slut enstemmigt vedtaget, at danne en saadan Forening og paa Forslag af Hr. *Galle* nedsattes et femmands Udvalg til at udarbejde Lovforslag, søge at faa de Principaler som ej vare mødt til at indmelde sig i Foreningen, samt forberede og indkalde en konstituerende Generalforsamling.

Dette Udvalg holdt flere Møder og paa det sidste d. 23. Marts enedes man om Forslag til Bestyrelse, Voldgift og Revisorer som skulde fremlægges paa den til om Aftenen indvarslede Generalforsamling i Søpavillonen som Hr. *Galle* lovede at dirigere.

Torsdag d. 23. Marts 1899 afholdtes den indvarslede Generalforsamling i Søpavillonen der var mødt 24 Deltagere. Hr. *Chr. J. Cato* aabnede Mødet, bød Velkommen og foreslog Grosserer *Galle* til Dirigent hvilket vedtoges.

Dirigenten takkede for Hvervet, bad Forsamlingen fatte sig i Korthed, da der jo var meget at behandle og opfordrede Deltagerne til at tegne sig paa en fremlagt Liste til en Fællesspisning der vilde blive afholdt ca. Kl. 10½ for at man derigennem kunde lære hinanden nærmere at kjende.

Hr. *L. Andersen* gav en kort Motivering af Lovforslaget.

Dirigenten satte derefter Dagsordenens Punkt 1, Forslag til Love under Discussion og da først Tittelen (Foreningens Navn) som Udvalget havde tænkt sig som Grafisk Forening for Principaler.

Hr. *H. Crone* fandt at man ikke skulde tage Lystrykket i Betragtning og foreslog at Navnet paa Foreningen skulde være Forening af Stentrykkeriejere i København.

Hr. *Tauber* foreslog i Stedet for Stentrykkeriejere at anvende Ordet Kunsttrykkere. Hr. *J. P. Løye* foreslog Litografisk Principalforening i København.

Ved Afstemning vedtoges dette sidste Forslag som Navn for Foreningen.«

Derefter discuteredes Lovenes enkelte Paragrafer meget indgaaende, og da denne Diskussion var afsluttet, suspenderedes Generalforsamlingen, og man gik til Bords.

»Retterne var Fiskefilet og Karpun, under Maaltidet herskede en meget livlig Stemning.

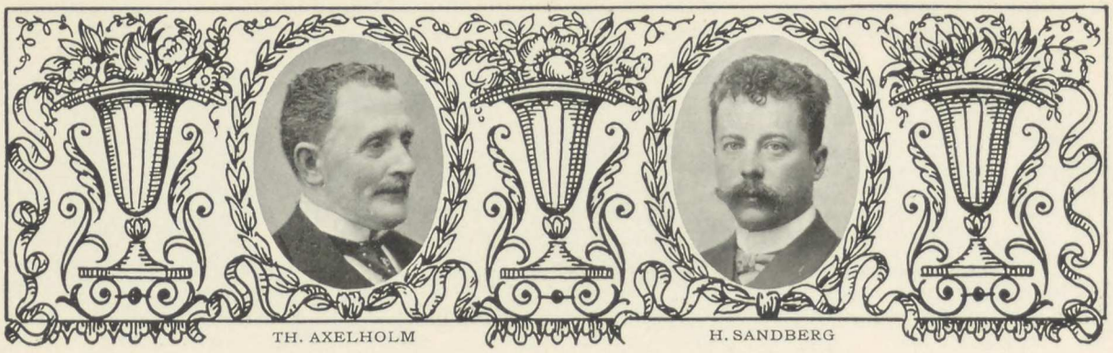
Efter Maaltidet lod Dirigenten foretage Valg af Bestyrelse.

Hr. *Chr. J. Cato* valgtes til Formand med 22 Stemmer.

Til Bestyrelsesmedlemmer Hr. *Chr. Petersen* med 22 Stemmer og Hr. *Løye* med 22 Stemmer og Hr. *Ferd. Hansen* med 19 Stemmer.

Dernæst havde *Galle* 1 Stemme til Formand, *L. Andersen* 3 Stemmer, *Wiborg* 1 Stemme.

Til Voldgiften valgtes d'Herrer *L. Andersen* 23 St. *Galle* 21 St. *Sandberg* 18 St. *Andreasen* 14 St.

TH. AXELHOLM H. SANDBERG

Dernæst havde Hr. *Tauber* 10 St. Til Revisorer valgtes d'Herrer *Schouw* med 19 St. og *Frode Hass* med 16 St. Hr. *Tauber* fik 9 St.

Hermed var Dagsordenen udtømt og Dirigenten sluttede Generalforsamlingen.

Til Slutning serveredes Caffe og Cognac. Hr. *Løye* takkede Dirigenten for den expedite Maade hvorpaa Generalforsamlingen var ledet. *Axel Holm** udbragte Formandens Skaal. Derefter fulgte flere Taler og Skaaler i Rad, der alle var Udtryk for et smukt og hjerteligt Forhold der gav de bedste Forhaabninger om et godt Samarbejde til Held for den nydannede Forenings fremtidige Virksomhed.

Kl. 1¾ hævede Formanden, Hr. *Cato* Mødet.

d. 23. Marts 1899. / *H. Sandberg.*

Chr. J. Cato. *Chr. Petersen.*
Ferd. Hansen. *J. P. Løye.*

Som Dirigent.
C. F. L. Galle.«

Den første Opgave, den nystiftede Forening blev stillet overfor, var Forhandlingerne om og Afslutningen af en ny Overenskomst med Dansk Litografisk Forbund, der som ovenfor anført havde rejst en Række af Krav om Forbedringer af dets Medlemmers Arbejdsvilkaar. Principalforeningen stillede sig afvisende, og det lykkedes den at gennemføre Afvisningen paa bedste Maade, idet de førte Forhandlinger resulterede i en Forlængelse af den bestaaende Overenskomst til 1. Juli 1900. Medvirkende til det gunstige Resultat har formentlig den store Lockout i Byggefagene været.

Som det vil ses af følgende Mødereferater, har Foreningens ordinære Sammenkomster fortrinsvis været af selskabelig Karakter:

»Ifølge en fra Bestyrelsen udsendt Meddelelse afholdt Litografisk Principalforening en Sammenkomst Torsdag d. 15. Juni Kl. 8 i Søpavillonen. 16 Medlemmer var mødt og Formanden Hr. *Cato* bød disse Velkommen, aabnede Mødet og erklærede at der i Øjeblikket ikke forelaa Sager af Betydning, hvorfor Sammenkomsten nærmest kunde betragtes at være af selskabelig Art, det meddeles at Bestyrelsen havde plejet Underhandlinger med d'Herrer Principaler i Provinserne angaaende en Sammenslutning af disses og vor Forening, men at der endnu ikke forelaa noget Resultat, man haabede at Forholdene i en nær Fremtid nok vilde føje sig paa bedste Maade. Sluttelig meddelte Formanden at Bestyrelsen havde valgt Hr. *Axel Holm* til Kasserer og *Sandberg* til Sekretær, derefter oplæstes Forhandlingsprotokollen og Mødets alvorlige Del var hermed sluttet.

* Fik senere Navneforandring til Axelholm.

F. SCHUR

Paa Forslag af Hr. *Cato* afholdt man derpaa en Fællesspisning der paa en munter og behagelig Maade varede til henad Midnat.

Formanden hævede da Mødet.«

»Paa Foranledning af et fra flere Medlemmer fremsat Ønske udsendte Bestyrelsen Fredag d. 16. Juni en Indbydelse til en Herre-Skovtur der skulde foretages d. 22. Juni Eftermiddag Kl. 1 fra Søpavillonen. Som Deltagere tegnedes paa en udsendt Liste 11 Medlemmer.

Man samledes ifølge Bestemmelsen Kl. 1 og i Løbet af kort Tid var alle vel anbragt i en stor Char á banc der rummede hele Selskabet og under en livlig Passiar rulledes ad Lyngbyvejen til Gjentofte. I Gjentofte Kro's Have gjordes et lille Holdt, en Forfriskning indtoges og Turen fortsattes til Ørholm, her tilbragtes en lille Timestid, dels med et Slag paa en derværende Keglebane og dernæst med at tilfredsstille en fælles indre Trang i Retning af Smørrebrød og Øl, hvorefter man atter steg til Vogns. Heden var tropisk, Støvskyerne tætte, og disse to Onder paa den iøvrigt meget smukke Sommerdag, søgte man at raade Bod paa, ved at medtage en mindre Forsyning af Øl i Vognen der snart viste sig at være en heldig Foranstaltning. Derpaa kørtes til Skodsborg, hvor Middagen indtoges paa Hotel Øresund, da Klokken nu var blevet henad 8 gik Deltagerne med god Appetit løs paa det velanrettede Maaltid der krydredes, ikke mindst af de velformede og hjertelige Taler der fremkom ved Bordet, et Par Ord som Hr. *Møller* udtalte til Ære for Hr. *Cato* gjorde sikkert et meget behageligt Indtryk paa alle, ligesom Hr. *Cato* heller ikke lod Lejligheden gaa forbi til at sige et Par for Tilfældet afpassede Ord i hvilke jævnlig sporedes Bestræbelserne for at angive den rette Tone og Aand i Foreningen. Efter Middagen var Hr. *Kruckow* saa elskværdig at indbyde Deltagerne til at bese sin i Charlottenlund beliggende Villa, selvfølgelig modtoges Indbydelsen og man begav sig paa Vej. I Hr. *Kruckow's* nydelige Hjem tilbragte man en Timestid paa den behageligste Maade. Med en Tak til Hr. *Kruckow* besteg vi atter Vognen og med et sidste Hurra for Familien paa »Solhjem« kørtes til Traktørstedet »Over Stalden« her nødes de sidste Forfriskninger og den i alle Maader vellykkede Tur var endt, ad Strandvejen kørtes tilbage til København.«

Grænsen mellem Medhjælper og Principal var ikke videre skarp. Man finder *Lars Andersen* som Medindbyder til Stiftelsen af Principalforeningen, *Henrik Sandberg* som Sekretær ved det konstituerende Møde og *C. Andreasen* som Deltager i Principalernes ovenfor skildrede Skovtur – samtidig med, at de alle tre staar som Medlemmer af Dansk Litografisk Forbund.

Som anført, var der ført Forhandlinger med Foreningen af Stentrykkeriejere i Provinsen om en Sammenslutning af de to Foreninger. Initiativet hertil blev taget af *Christoffer Møller* fra Odense, som kort efter den konstituerende Generalforsamling i den københavnske Principalforening havde været i København og arbejdet

PROVINSFORENINGEN I HORSENS 1899

for Sammenslutningstanken. Virkelig Interesse havde han kun mødt hos *J. Chr. Cato.*

Forhandlingerne blev imidlertid fortsat, og det varede kun meget kort Tid, før de førte til et positivt Resultat. Om de afsluttende Forhandlinger indeholder Forhandlingsprotokollen følgende:

»Efter Forhandling med Principalforeningen i Provinserne havde Bestyrelsen for Københavns Forening indbudt Provins Bestyrelsen til et Møde i Søpavillonen, Onsdag d. 26. Juli Kl. 3 for mulig gjennem nærmere Drøftelse at opnaa en Sammenslutning af begge Foreninger. I den Anledning afholdt Bestyrelsen for Principalforeningen i København et forberedende Møde Tirsdag d. 25. Kl. 11 1/2 i Havnecafeen for at drøfte hvilken Stilling til Sagen vi her i København burde indtage.

Det vedtoges som absolut Grundlag for Samarbejde at fordre:

ensartede Arbejdsforhold specielt med Hensyn til Løn og Arbejdstid, saaledes at enhver Bestemmelse vedrørende disse Forhold bliver ganske de samme for Provinserne som København.

I øvrigt var man enig om at betragte den ærede Provinsbestyrelse som vor Forenings Gjæster og modtage og beværte dem paa bedste Maade, alt under Ansvar af en kommende Generalforsamlings Bestemmelser.

Onsdag d. 26. Juli afholdtes det berammede Møde med Repræsentanter for Provinstrykkerierne.

D'Herrer *Adolph Holst* (Aalborg) *F. Schur* (Horsens) og *Chr. Møller* (Odense) vare mødte, Hr. *Cato* dirigerede og efter en til Tider ret livlig Discussion enedes man om følgende:

Paa et af Bestyrelserne for Forening af Stentrykkeriejere i Provinsen og Litografisk Principalforening i København afholdt Møde vedtoges at danne en fælles Forening for hele Landet. Man blev enig om at arbejde hen til at tilvejebringe ensartede Arbejdsforhold med Hensyn til Løn og Arbejdstid for begge de nuværende Foreninger; at yde hinanden al Støtte under fremtidige Konflikter og foreslaa at sætte følgende Bestemmelser som Grundlag for et fortsat Samarbejde i nævnte Retning, alt under Forudsætning af de respektive Foreningers Godkendelse.

1. Bestyrelsen bestaar af 7 Medlemmer hvoraf Provinserne repræsenteres af 3 Medlemmer og København af 4 og menes det at være heldigst om Formanden er bosiddende i København.

I ODENSE · MARTS 1900

2. Kontingentet er Kr. 10,00 pr. Forretning med et Tillæg af Kr. 2,00 for hver faglig uddannet litografisk Arbejder Forretningen beskjæftiger.

3. Alle Beslutninger tages med simpel Stemmeflerhed, undtagen Lovændringer, hvortil fordres $^2/_3$ Stemmers Majoritet.

4. I saadanne Tilfælde der vedrører Strejke eller Lockout skal der paa Forlangende stemmes efter følgende Skala

For indtil 2 Arbejdere afgives... ... ... 1 Stemme
» » 5 » » ... ... 2 »
» » 10 » og derover afgives 3 »

Søpavillonen d. 26. Juli 1899.

Da Mødets Deltagere ikke mente at have Mandat til yderligere at gaa i Detailler om Sagen afsluttedes den alvorlige Del af Mødet hvorefter vore Gæster inviteredes til Middag og derefter paa en Kjøretur.

Efter at have tilbragt en behagelig Aften tog vi Afsked med hinanden med gensidigt Løfte om at virke for Gjennemførelse af de behandlede Sager.«

De to Foreninger afholdt derefter Særgeneralforsamlinger, Provinsforeningen i Horsens og Københavnsforeningen selvfølgelig i København, om Sammenslutningen, som begge Steder fandt den fornødne Sympati. Den 18. Marts 1900 afholdt de to Foreninger et Fællesmøde i Odense, hvor Sammenslutningen blev fuldbyrdet under Navn af:

Dansk Litografisk Principalforening.

Ved Mødet var tilstede:

S. Backhausen, Chr. Olsen, C. Prange og *E. Sperling* fra Aarhus, *A. Holst*, Aalborg, *F. Schur*, Horsens, *Christoffer Møller, Holger Møller, H. Hansen* og *William Larsen*, Odense, *Peter Meyer*, Svendborg, *A. Nielsen*, Randers.

J. Chr. Cato, L. Andersen, C. Andreasen, C. F. L. Galle, Ferd. Hansen, Th. Axelholm, H. Hornsyld (for Schouw & Co.), *L. Irich, Sophus Kruckow, J. P. Løye, Viggo Møller, Chr. Petersen* og *H. Sandberg* fra København.

Under Førerskab af *Chr. Møller* med Familie og for at uddybe de nye Bekendtskaber, der var blevet stiftet paa Generalforsamlingen, foretog nogle af Deltagerne en rask og fornøjelig Udflugt til Fruens Bøge.

Den første Bestyrelse bestod af *J. Chr. Cato*, Formand, *Ferd. Hansen, J. P. Løye, Chr. Petersen, Adolph Holst, F. Schur, Christoffer Møller.*

De første Love fik følgende Ordlyd:

§ 1.

Foreningens Formaal er at fremme Sammenhold og Samarbejde mellem Medlemmerne, for derved at hæve Faget, modarbejde Smudskonkurrence og i øvrigt at virke for Standens Interesser, navnlig ved at støtte hverandre i Bestræbelserne for et indbyrdes kollegialt Forhold blandt Medlemmerne, samt ved at virke hen til, at et godt Forhold vedblivende kan finde Sted mellem Arbejdsgivere og Arbejdere. Dette Formaal søges opnaaet ved

a) at samle alle Arbejdsgivere inden for Faget.
b) at virke hen til at Stridigheder med Arbejderne søges bilagte ved Voldgift (uden Arbejdsstandsning).
c) Oprettelsen af en Fond til at støtte hverandre under Arbejdsstandsning foraarsaget ved Konflikter og kollegialt yde hinanden al Bistand under saadanne.

§ 2.

Enhver, som driver selvstændigt Erhverv som Stentrykker eller Litograf, eller er Bestyrer af en saadan Forretning, og som ikke er Medlem af nogen Arbejder-Fagforening, kan optages som Medlem. Indmeldelse sker ved skriftlig Henvendelse til et af Bestyrelsens Medlemmer.

§ 3.

Det aarlige Kontingent er Kr. 10,00 for hver Forretning med Tillæg af Kr. 2,00 for hver faglig uddannet litografisk Arbejder Forretningen beskæftiger. Kontingentet opkræves af Kassereren forud, i Kjøbenhavn kvartalsvis og for Provinsernes Vedkommende halvaarsvis ved Postopkrævning.

§ 4.

Udtrædelse af Foreningen kan kun ske 1. Juli med 6 Maaneders Varsel, ved skriftlig Henvendelse til Formanden. Vedkommende betaler Kontingent til Udtrædelsesdatoen.

§ 5.

Naar et Medlem ikke inden Halvaarets Udgang har betalt Kontingent, og han af Kassereren er mindet derom, udslettes han og kan kun indtræde paany, naar Restancen samt Kr. 10.00 til Foreningens Kasse er betalt.

Dog er Medlemmet forpligtet til at overholde Foreningens Love og Bestemmelser, indtil han med lovligt Varsel kan udtræde.

§ 6.

Medlemmerne ere forpligtigede til indbyrdes at give samvittighedsfulde Op-

lysninger om pladssøgende Arbejdere og om dubiøse Debitorer. Ingen af Foreningens Medlemmer kan modtage et andet Medlems Lærling uden med dettes Samtykke.

§ 7.

Naar et Medlem ikke holder sig Lovene eller Generalforsamlingens Beslutninger efterrettelige, kan han af Voldgiften idømmes Mulkt, indbetales denne ikke, kan vedkommende exkluderes ved en Generalforsamlings Afgørelse, der er taget med $^2/_3$ Stemmers Majoritet.

§ 8.

Bestyrelsen.

Bestyrelsen bestaar af Formanden og 6 Bestyrelsesmedlemmer, der vælges af Generalforsamlingen, heraf skal 4 Medlemmer være bosiddende i Kjøbenhavn og 3 i Provinserne. Formanden skal have Domicil i Kjøbenhavn. Formandens Funktionstid er 1 Aar ad Gangen. Af den øvrige Bestyrelse afgaar hvert Aar 3 Medlemmer efter Tur. 1ste Gang August 1901 og ved Lodtrækning. Styrelsen vælger selv Kasserer og Sekretær for 1 Aar ad Gangen. Gjenvalg kan finde Sted.

§ 9.

Voldgiften.

Generalforsamlingen vælger hvert Aar en staaende 5 Mands Voldgift, 3 fra Kjøbenhavn og 2 fra Provinserne, hvis Hverv dels er at bilægge Uenigheder indenfor Foreningen, dels at repræsentere Foreningen som Halvdelen af et Fællesudvalg af Arbejdsgivere og Arbejdere i Tilfælde af Konflikt. Samme Udvalg kan idømme Bøder. Gjenvalg kan finde Sted.

Styrelses og Udvalgsmedlemmer tilstaas Kr. 6,00 i Diæter pr. Dag, samt fri Rejse paa II Kl. Jernbane og I Kl. Dampskib for Rejser, der foretages i Foreningsanliggender.

§ 10.

Generalforsamlingen.

Generalforsamlingen er Foreningens højeste Myndighed, kun den kan vedtage, ophæve eller forandre Love. Regnskabsaaret gaar fra 1. Juli–31. Juni. Den ordinære Generalforsamling afholdes en Gang aarlig i August Maaned. 1. Gang i Kjøbenhavn 1901, 2. Gang i Provinserne, fremdeles 2 paa hinanden følgende Gange i Kjøbenhavn og 1 Gang i Provinserne i den By hvor den forudgaaende Generalforsamling maatte bestemme det.

Generalforsamlingen er beslutningsdygtig naar mindst Halvdelen af Medlemmerne ere mødte personlig eller ved skriftlig Fuldmagt, dog kan ingen repræsentere mere end 2 Firmaer. Generalforsamlingen bekjendtgjøres med Meddelelse om Forhandlingsgjenstandene pr. Brevkort mindst 8 Dage før Afholdelsen. Med-

lemmer der ønske Forslag fremsatte til Behandling paa den ordinære Generalforsamling maa meddele disse skriftlig til Formanden senest ultimo Juli. Generalforsamlingen vælger paa Formandens Forslag en Dirigent. Alle Afstemninger, med Undtagelse af Lovændringer og Beslutninger vedrørende Strejke eller Lock-out der fordrer 3/4 af de afgivne Stemmer afgjøres ved simpel Stemmeflerhed.

I Tilfælde af Strejke eller Lock-out skal der paa Forlangende stemmes efter følgende Skala: Hvert Firma har 1 Stemme, dertil lægges for

2	Arbejdere	1	Stemme
5	»	2	»
10	»	3	»
20	» og derover	4	»

Ved Arbejdere forstaas alle faglærte litografiske Arbejdere, der beskjæftiges i Forretningen.

§ 11.

Paa den aarlige Generalforsamling skal Bestyrelsen

1) aflægge Beretning om Foreningens Virksomhed i det forløbne Aar.
2) forelægge det reviderede Regnskab til Godkjendelse.
3) forelægge eventuelt indkomne Forslag.
4) foranstalte Valg af Styrelsen og Voldgift i Henhold til § 8 og § 9.
5) foranstalte Valg af 2 Revisorer til at gjennemgaa Regnskabet, en fra Kjøbenhavn og en fra Provinsen.

§ 12.

Extra ordinær Generalforsamling indvarsles af Styrelsen, dels naar den ordinære Generalforsamling ikke har været beslutningsdygtig, dels naar den selv finder det nødvendigt, eller mindst 10 Medlemmer forlanger det. Den indkaldes skriftlig med mindst 8 Dages Varsel og Indkaldelsen skal være ledsaget af Dagsorden. Der kan kun tages Beslutning i de paa Dagsordenen opførte Sager. Beslutninger tages med Undtagelse af Lovændringer eller Erklæring om Lock-out eller Bestemmelse angaaende Strejke (der fordrer mindst 3/4 Stemmers Majoritet) uanset de Mødendes Antal.

Extra ordinær Generalforsamling afholdes paa det Sted hvor Bestyrelsen finder det mest tjenligt.

§ 13.

Foreningens aarlige Overskud anbringes i et solidt Pengeinstitut eller tilfalder den under § 1 c. nævnte Fond.

§ 14.

Foreningens Ophævelse kan kun vedtages med 5/6 af Foreningens Medlemmers Stemmer. der skal da samtidig træffes Bestemmelse om Anvendelse af Foreningens eventuelle Formue.

§ 15.

Alle Valg foregaar ved skriftlig Afstemning.

Straks efter Sammenslutningen opsagde Dansk litografisk Forbund den gældende Overenskomst til Ophør den 1. Juli s. A. Samtidig fremsatte Forbundet Forslag til en ny Overenskomst; det blev mødt med et Modforslag fra Principalernes Side, hvorom der blev forhandlet i Møder om Dagen og i Møder om Natten; hvad den ene Organisation vedtog, forkastede den anden; Bestyrelserne gik til deres Generalforsamlinger og tilbage igen til Forhandlingsmøderne, hvor Generalforsamlingsbeslutningerne underkendtes og saa resulterede det hele i, at den løbende Overenskomst i alt væsentligt blev forlænget fra 1. Juli 1900 til 30. Juni 1904.

Medens Principalforeningens Repræsentanter underskrev Overenskomsten under Forbehold af en Generalforsamlings Sanktion, saa underskrev Forbundets Repræsentanter uden noget Forbehold og uden – hverken før eller efter Underskriften – at høre deres Medlemmers Mening paa en Generalforsamling om det endelige Grundlag for Overenskomsten. Saaledes gaar det ikke mere til, men lige omvendt. Nu er det Principalerne, der tør give deres Repræsentanter frie Hænder, medens Forbundets Repræsentanter kun kan slutte med Forbehold af en Generalforsamlings Sanktion.

Af mere betydende Ændringer og Tilføjelser i Overenskomsten skal nævnes:

Minimalløn forhøjes fra Kr. 18,00 til Kr. 19,00 ugentlig det første Aar efter Læretiden og derefter til Kr. 23,00.

De personlige Lønninger forhøjes med Kr. 2,00. Arbejdstiden nedsættes til 54 Timer ugentlig. Overarbejdsbetalingen ansættes til 50% for de første 4 Timer, derefter 100%. Paa Søn- og Helligdage til 50% før Kl. 9 og derefter til 100%. Lovbefalede Helligdage betales med fuld Løn. Forbundets Medlemmer skal levere ordentlig Arbejde samt overholde Arbejdstiden.

Der nedsattes en faglig Voldgiftsret med en Opmand valgt udenfor Foreningerne.

Opsigelse skal være skriftlig og med 14 Dages Varsel, dog ved midlertidig Arbejde kortere, hvis det forud er aftalt.

Akkordarbejdere garanteres Minimalløn. Gensidighedsbestemmelse om ikke at arbejde paa ringere Vilkaar og ikke at betale mindre end Minimallønnen.

Forbundet hæfter ikke for ødelagt Arbejde.

Forbundet opnaaede ved denne Overenskomst at forbedre Medlemmernes Arbejdsvilkaar paa flere Omraader. De fik en Merløn af ca. 17,500 Kr. aarlig, samtidig med at Aarets Arbejdstimeantal blev forkortet med 19,500 Timer.

VED JÆGERHUSET, AUGUST 1901

I tilsvarende Grad var Overenskomsten utilfredsstillende for Principalerne, og Forholdet mellem de to Organisationer fik et noget skarpere Præg, hvad der desuden medførte en noget strængere Justits indadtil i Foreningerne for derved at styrke Sammenholdet udadtil. Som et Eksempel paa en Vedtagelse, der viser, hvorledes Forbundets Bestyrelse ved at skærpe Bestemmelserne for Medlemmerne gør sig stærkere overfor Principalerne, skal anføres en Vedtægt af 25. Oktober 1901, der siger:

»Det fastholdes, at ingen maa tage Plads uden først at have henvendt sig til Afdelings Formanden og faaet Besked om Lønnen, som skal søges holdt paa det engang naaede Standpunkt.«

I de samme Aar opstod Spørgsmaalet om aftalte ensartede Priser i Principalforeningen. Det blev ivrigt diskuteret, men noget positivt kom der ikke ud deraf udover Fællesbekendtgørelser i Dagbladene om de almindelige Prisforhøjelser. Imidlertid oparbejdede der sig en Stemning for en stærkere Fællesoptræden ved Prisfastsættelser, og der blev stillet Krav til Bestyrelsen om Indkaldelse af en ekstraordinær Generalforsamling med dette Punkt paa Dagsordenen. Bestyrelsen efterkom dog ikke Kravet, og Prisspørgsmaalet kom derfor først under Debat paa Aarets ordinære Generalforsamling den 25. August 1901. Af Landets 52 Trykkeriejere stod 47 i Foreningen; paa Generalforsamlingen var de repræsenteret af 24 Medlemmer, der saa at sige alle deltog i Diskussionen, som til Tider antog en noget bevæget Karakter, og som afsluttedes med Nedsættelsen af et Udvalg, der skulde foretage en Revision af Lovene under særligt Hensyn til fælles Prisberegninger. Paa samme Generalforsamling blev det vedtaget, at Sten med Litografi ikke maatte udleveres Kunderne til Ejendom, samt at der ved Bestillinger af Vareposter til successive Levering altid skulde forlanges behørig Slutseddel eller Kontrakt.

Trods Debatten som allerede nævnt af og til var ret heftig, saa sluttede Generalforsamlingen med en fælles Udflugt til Lyngby, Jægerhuset og Holte.

Det nedsatte Udvalg har øjensynlig lidt under indre Vanskeligheder, som har forhindret det i at faa løst den stillede Opgave. Paa Generalforsamlingen den 26. Januar 1902 blev det oplyst, at to af Udvalgets Medlemmer vilde udmelde sig af Foreningen, dersom Udvalgsflertallets Forslag blev vedtaget. Saa vidt kom det dog ikke, idet de lod sig forsone. Under Diskussionen faldt der Udtalelser, der er karakteristiske for Spørgsmaalet om fælles Priser – ogsaa i 1922. Et eksempelvis Udrag skal anføres:

SOPHUS KRUCKOW A. HVILSTED

»Taleren *Lars Andersen* oplyste at de to Udmeldelser kom af Uoverensstemmelse i Lovudvalget, ikke over dette Forslag som her skulde behandles, da dette var at betragte som en barberet Puddel imod Flertallets Forslag som var mere, radikal og skulde kunne binde Medlemmerne. Han havde ikke kendt noget lignende, at man såa saa personligt paa Forholdene, at det hele falder med een Mand. Faget var for blandet med andre Fag – Bogtryk, Æskefabrikker, Posefabrikker etc. saa det gik ud over det rent litografiske. Man skulde have Love saa at man stod Ryg mod Ryg og ikke aad hinanden. Meningen er vel at Provinserne vil melde sig ud for bedre at kunne konkurere, man havde Eksempler paa Prisopgivelser, hvor næppe Papiret var betalt, og bebrejdede man dem det, var det en Fejlregning. Litograferne viste ved deres Sammenslutning, hvad der kunde opnaas ved at slaa sig sammen. Litografisk Arbejde* blev nu betalt med 1ste Klasses Priser og er mange Gange 3die Klasses Arbejde, og samtidig bekæmpes Antagelse af Lærlinge.«

Den førte Diskussion bevirkede dog, at der skete et Personskifte i Bestyrelsen hvis Antal samtidig nedsattes til 5. Bestyrelsen kom derefter til at bestaa af:

Sophus Kruckow, Formand, *Ferd. Hansen*, *Lars Andersen*, *A. Holst*, *A. Hvilsted*.

Denne Bestyrelse fungerede til Generalforsamlingen den 26. August 1902, da *Ferd. Hansen*, erstattedes med Suppleanten *Chr. Petersen*, der samtidig valgtes til Formand. Den paa denne Tid herskende store Arbejdsløshed indenfor Faget fremkaldte en Opfordring fra Dansk Litografisk Forbund til Samarbejde mellem de to Organisationer. Bl. a. fandt der en Fælleshenvendelse Sted til Generaldirektoratet om en Forhøjelse af de daværende Toldsatser, der var 8 Skilling pr. ℔ Papir og 33 Skilling pr. ℔ forarbejdede Sager. Henvendelsen førte ikke til noget Resultat.

I April 1902 rejste Forbundet Kravet om, at den 1ste Maj skulde være Fridag. Principalforeningens Bestyrelse indtog det vage Standpunkt, at lade de enkelte Medlemmer afgøre, om de for deres Vedkommende vilde gaa ind paa det rejste Krav eller ej.

I Maj 1902 forsøgte Forbundets Afdeling *Litografen* at skaffe sine Medlemmer Ret til at anbringe et Mærke, en Signatur paa de af dem udførte Udkast, Skitser o. l. Principalforeningen afslog Ønsket, som dog senere blev imødekommet, og som da ogsaa findes i den nugældende Overenskomst.

Paa samme Tid fremkom der fra Forbundet Forslag til Forhandling om fastere Regler for den i Henhold til Overenskomsten af 23. Juni 1900 nedsatte Voldgiftsret, som havde fungeret første Gang den 26. August s. A. i en Sag mellen C. Simonsens Eftf. *(O. Baden & H. Hansen)* og Forbundet med det Udfald, at saavel Sagen som

* Der sigtes her til det af akkordlønnede Litografer (Tegnere) udførte Tegnearbejde.

Omkostningerne blev hævet. Forbundets Forslag blev henvist til Forhandling paa den førstkommende ordinære Generalforsamling. Den fandt Sted paa Hotel Mejlborg i Aarhus den 24. August 1902, men Forslaget ses ikke at være behandlet.

Forbundet fandt, at de hygiejniske Forhold i Trykkerierne lod meget tilbage at ønske. Som Grundlag for Kravet om Forbedring af Sundheds- og Renlighedstilstanden paa Arbejdspladserne fremskaffede det et statistisk Materiale, som endskønt nok noget ensidigt dog taler et tydeligt Sprog:

RENLIGHEDSFORHOLD PAA STENTRYKKERIERNE I KØBENHAVN · AAR 1902

Antal Trykkerier	Vaskes Gulve	Antal Trykkerier	Poleres Vinduer	Antal Trykkerier	Hvidtes Loft og Vægge
9	pr. Uge	1	pr. Uge	7	i Aar
3	hver 14. Dag	2	hver 14. Dag	2	for 1 Aar siden
1	hver 6. Uge	12	hver Maaned	4	for 2 Aar siden
1	hver 2. Maaned	2	hver 6. Uge	2	for 3 Aar siden
1	hver 3. Maaned	1	hver 2. Maaned	4	for 4 Aar siden
1	hver 9. Maaned	4	hver 3. Maaned	7	fra 6 til 17 Aar
6	hvert Aar 1 Gang	4	1 Gang hvert Aar		siden
7	aldrig	1	naar det ønskes	2	vides ikke
1	vides ikke	2	aldrig		
		1	vides ikke		

Særlige Bemærkninger:

7 Trykkerier klager over at Gasmotoren oser skrækkeligt. 3 Trykkeriers Belysning meget mangelfuld.

PROVINSERNE:

Antal Trykkerier	Vaskes Gulve	Antal Trykkerier	Poleres Vinduer	Antal Trykkerier	Hvidtes Loft og Vægge
1	naar det ønskes	3	pr. Uge		
2	pr. Uge	4	hver 14. Dag	7	pr. Aar
1	hver 14. Dag	3	hver 2. Maaned	3	for 2 Aar siden
3	hver ½ Aar	7	hver 3. Maaned	1	for 3 Aar siden
1	hvert Aar	3	hvert ½ Aar	10	aldrig
10	aldrig	1	aldrig		
3	vides ikke				

Særlige Bemærkninger:

1 Trykkeri klager over meget daarlige Lokaler.

Imidlertid skete der det, at inden Forbundets Krav om forbedrede hygiejniske Tilstande i Trykkerierne blev aktuelt, fremkom Arbejdsraadets Regulativ

ALBERT NIELSEN

for Bogtrykkerier, der midlertidigt ogsaa gjaldt for Stentrykkerier, og derved ordnedes disse Forhold uden Vanskelighed.

Ifølge Principalforeningens Love skulde Generalforsamlingerne indkaldes med 8 Dages Varsel. Det blev imidlertid ikke taget helt bogstaveligt. Sommergeneralforsamlingen i 1902 fandt – som ovenfor nævnt – Sted den 24. August, men Indkaldelserne, der ganske vist er dateret den 16., er af Postvæsenet først stemplet til Afsendelse den 18. August 1902 Kl. 6-8 Eftm. Medlemmerne gjorde ingen Ophævelser i den Anledning, de kom gerne, hvad der maaske kan skyldes den Opfordring, der laa i den efter Generalforsamlingen stedfindende Middag, som lød paa Suppe, Fisk, Steg og Dessert for 2 – skriver to – Kroner.

Paa denne Generalforsamling var det, at det paa Forslag af *Albert Nielsen*, Randers, blev paalagt Bestyrelsen at undersøge Betingelserne for Indtrædelse i Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening.

Af Forhandlingsprotokollen over samme Generalforsamling er der Grund til at meddele følgende kuriøse Uddrag: »En Skrivelse fra Dansk Litografisk Forbund blev oplæst, men kunde ikke behandles, da den var kommen for sent ifølge vore Love«, og det synes efter alt foreliggende, at Forbundet lod sig nøje med den Besked.

Om de paa den Tid – omkring 1902 – gældende Lønnings- og Arbejdsforhold faar man et ret godt Indtryk gennem en Statistik med tilhørende Bemærkninger fra Lito:

Byrd Trykkere eller Litografer	Højeste Løn Kr.	Laveste Løn Kr.	Gennemsnits-Løn Kr.	Arbejdsd. Længde Tm.	Antal Udlærte	Antal Lærlinge	Antal Lærlinge pr. Udlært
Trykkere i København	45.00	19.00	27.78	9	113	28	1 Lærl. pr. 4,04 Tr.
Trykkere i Provinserne	31.50	19.00	24.18	9	60	27	1 » - 2,2 »
Litografer i København	45.00	19.00	29.32	$8^3/_4$	41	5	1 » - 8,2 Lith.
Litografer i Provinserne	40.00	19.00	29.39	9	17	28	1,65 » - 1 »

Bemærkning.

Statistiken for Litografer i København er meget mangelfuld.

»Man vil særlig lægge Mærke til Lærlingeforholdene i Provinserne, for Trykkerne er Procents Forholdet højt, men for Litografer er det ligefrem uforsvarligt, at tænke sig, at for hver 2 Udlærte er der over 3 Lærlinge, og at det i mange Tilfælde gaar ud over Uddannelsen kan man let tænke sig naar man hører, at flere Steder er der 3 a 4 Lit. Lærlinge uden nogen Udlærte. Disse Lærlinge skal udelukkende uddannes af deres Læremester, som i disse Tilfælde ere Litografer, men at saadanne Lærlinge tit bliver forsømte ligger nært at formode, ligesom de

i de fleste Tilfælde faar deres Opsigelse saa snart de ere udlærte, ja! i flere Tilfælde endog inden Læretidens fulde Udløb. Naar her saa føjes til, at Arbejdsløsheden for Trykkere og Litografer for Exemp. i Januar 1903 har været *20* vil man forstaa hvor svært det er for disse unge Mennesker at drive noget Udbytte af de 5 Aar de har staaet i Lære, for at blive Litografer, og viser det os ydermere hvor nødvendigt det er at faa en Lærlingeskala ogsaa for Litografer.

Forretningsføreren.«

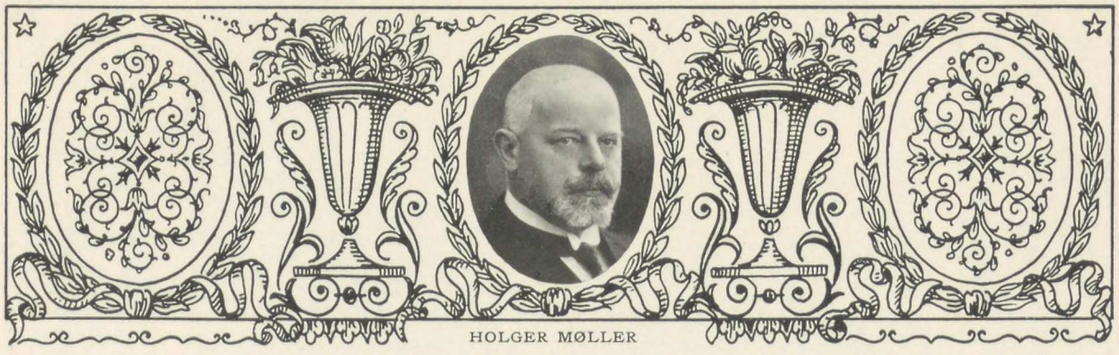
Meget iøjnefaldende er det store Antal Lærlinge, særlig Litograflærlinge i Provinsen. Det Misforhold, der her er imellem Antallet af Lærlinge og af udlærte, gør det lettere forstaaeligt, at Dansk Litografisk Forbund rejste Kravet om en passende Lærlingeskala, og endnu mere forstaaelig bliver Kravets Fremkomst, naar man erfarer, at der netop i samme Tidsrum indenfor Faget til Stadighed var 20 Arbejdsløse, d. v. s. 10 %.

Den 26. Marts 1903 benyttede Foreningen for første Gang et almindeligt Medlemsmøde som Generalforsamling. Her blev bl. a. drøftet Arbejdsraadets Forslag til et særligt Regulativ for Stentrykkerier, der hidtil havde været underkastet Regulativet for Bogtrykkerier. Endskønt Regulativet med dets Bestemmelser om Renholdelse m. m. af Trykkerierne ikke var videre velset af Principalerne, tiltraadte de det, idet de foreslog visse Ændringer, som at Kalkning af Lokalerne kun skulde foregaa hvert 3die Aar, og »at den daglige fugtige Afvaskning af Gulvene skulde bortfalde«. Om Forslagets to første Paragrafer mente man, at der ikke kunde gøres noget ved dem, »særlig da de først skal træde i Kraft om 10 Aar«. Endvidere drøftedes de kvindelige Trykkeriarbejderes Forhold paa Centraltrykkeriet samt 1. Maj som Fridag. Med Hensyn til det sidstnævnte Punkt foreslog Bestyrelsen, at Medlemmerne vedblivende skulde staa frit, kun maatte de ikke indrømme Frihed uden Erstatning.

I Maj 1903 fremkommer der fra Fællesrepræsentationen for Dansk Haandværk og Industri Forslag om, at Fagets Lærlinge skal aflægge Svendeprøve. Hertil svarede Bestyrelsen, at den ikke indsaa, hvorledes en saadan Prøve skulde arrangeres for at give et fyldestgørende Bevis for Lærlingens Dygtighed, idet nemlig det litografiske Fag er meget forgrenet, hvorfor der til et Arbejdes Færdiggørelse som oftest vil fordres Medvirkning af flere Personer.

Samtidig rejser Principalforeningen en Klage overfor Forbundet i Anledning af, at Medlemmer af Forbundets Afdeling Litografen paatager sig Arbejde direkte fra Kunderne. Besværingen resulterer i, at Forbundet lover fremtidig at forhindre, at noget saadant sker. Løftet var sikkert lige saa ærligt, som det var besværligt at sørge for, at det blev holdt, hvilket det nemlig ikke blev.

Henpaa Efteraaret udgaar der fra Københavns Bogtrykkerforening Opfordring

HOLGER MØLLER

til at etablere et Samarbejde mellem denne Forening, Bogbinderlauget og Dansk Litografisk Principalforening. Til dette Formaal blev der af de tre Foreninger nedsat et Fællesudvalg, som skulde fremkomme med Forslag. Dette skete aldrig, og Udvalget er sporløst gledet ud af Tilværelsen, og noget egentligt organiseret Samarbejde mellem de tre interessebeslægtede Fags Arbejdsgivere er aldrig kommet i Stand. Derimod har de allersidste Aars vanskelige Arbejdsforhold skabt en loyal og frugtbringende Forstaaelse mellem os og Københavns Bogtrykkerforening og Reproduktionsanstalternes Principalforening, hvorfor Dansk Litografisk Principalforening skylder de to nævnte Foreninger stor Tak. Formentlig har det her indledede Forstaaelsesforhold Fremtiden for sig.

Paa Generalforsamlingen den 16. August 1903 i København blev det – atter paa Forslag af *Albert Nielsen*, Randers – vedtaget at indmelde Foreningen i Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening. Indmeldelsen fandt Sted den 3. September s. A. Endvidere vedtoges det, at alle Udkast fremtidig skulde forsynes med Firmastempel.

Paa samme Generalforsamling udtraadte *A. Hvilsted* af Bestyrelsen og erstattedes med *Holger Møller*, Odense.

Efter Generalforsamlingen foretog Deltagerne en Udflugt til Marienlyst.

Den 23. Marts 1904 afgik Foreningens Stifter *Adolph Holst* ved Døden og hans Plads i Bestyrelsen besattes med *A. Hvilsted.*

Den 1. Juli 1904 udløb Overenskomsten med Dansk Litografisk Forbund. Efter korte Forhandlinger blev der sluttet en ny Overenskomst med Gyldighed for 4 Aar, og som paa følgende Punkter ændrede den tidligere Overenskomst.

Minimallønnen blev forhøjet fra Kr. 19,00 til Kr. 20,00 det første Aar efter Læretiden og derefter til Kr. 24,00.

1. Maj blev anerkendt som Fridag fra Kl. 12 Middag, men der blev ikke fastsat noget om Betaling af Løn.

Antallet af Lærlinge i Trykkerierne blev yderligere begrænset efter følgende Skala:

indtil	2	Trykkere	1	Lærling	
»	4	»	2	»	
»	6	» og derover	3	»	som Maksimum
»	2	Litografer	1	»	
»	3	» og derover	2	»	som Maksimum

Der blev endvidere fastsat Bestemmelser om og for Aflæggelse af Svendeprøve.

Det blev bestemt, at en Lærling ikke maa sættes til at passe en Hurtigpresse paa egen Haand, hvilket var at forstaa saaledes, at han nok maa passe Maskinen alene, men kun, hvis der i umiddelbar Nærhed var en Trykker, der kunde føre Tilsyn med ham.

Sommerferien blev anerkendt med en Varighed af 6 Dage; Spørgsmaalet om

VED MARIENLYST • AUGUST 1903

Løn under Ferie blev som en Privatsag henvist til Afgørelse mellem den enkelte Arbejder og hans Principal.

Litograferne opnaaede Ret til at mærke Udkast med et Prismærke, samt til at kræve Prøvetryk. Desuden fritoges de for Fremtiden for Pligten til at sætte en Ikke-Fagmand ind i de litografiske Arbejdsgrene.

Endelig blev det vedtaget, at hvor Arbejdsforholdene var bedre end fastsat i den ny Overenskomst, dér maatte de ikke forringes.

Hvad Principalerne fik som Vederlag for disse mange Indrømmelser er kort fortalt; de opnaaede nemlig kun en Bestemmelse om, at Forbundet hæftede med et Beløb af indtil Kr. 100,00 for de Erstatninger, dets Medlemmer blev idømt.

At denne Overenskomst, der bragte Medhjælperne langt flere Forbedringer af deres Kaar end nogen tidligere Overenskomst, af disse blev hilst med Glæde, er saare forstaaeligt. Den redaktionelle Spidsartikel i Lito for Juni 1904 giver et godt Udtryk for den Tilfredshed, Forbundets Medlemmer følte ved den nye Overenskomst. Om det saa er Erstatningsbestemmelsen, hilses den som en Vinding, »fordi ingen fremtidig kan blive trukket af eller blive nødt til at give Erstatning efter Principalens Forgodtbefindende«.

Og Principalforeningens Formand, *Chr. Petersen*, gjorde sit til, at denne Opfattelse, at endog Erstatningsbestemmelsen var en Vinding for Medhjælperne, blev betragtet som rigtig, ved at erklære, »at der ikke efter denne § vil blive Tale om Erstatninger for rene Ubetydeligheder, ligesom ogsaa det store Apparat og de ikke ubetydelige Omkostninger som Voldgiftsretten kræver, vil sætte en passende og rimelig Grænse i denne Henseende.«

Besynderligt nok findes denne Erklæring ikke omtalt i Principalforeningens Bestyrelsesprotokol, i hvilken den daværende Formand – det være sagt til hans Ros – dog ellers har indført alle Aarets Begivenheder indenfor Foreningen.

Den tidligere omtalte Diskussion i Lito i 1898 om Smudskonkurrence førte senere – i 1900 – til en Diskussion i Principalforeningen om ændrede Konkurrenceforhold. I Sommeren 1904 blev Emnet atter taget op til en almindelig Drøftelse, og denne Gang sluttedes der af med det Resultat, at Bestyrelsen paa Generalforsamlingen den 31. Juli 1904 fremsatte Forslag om en Tilføjelse til Lovenes § 6 og § 7 om Straf for paa »ufin Maade at paatage sig et Arbejde eller levere saadant til en Pris, der er utilladelig lav«.

Da Generalforsamlingen paa Grund af for ringe Tilslutning ikke var beslut-

VED SVENDBORG · AUGUST 1906

ningsdygtig, kunde Forslaget ikke blive vedtaget. I Stedet for vedtog Generalforsamlingen en saalydende Resolution: »Det henstilles til Medlemmerne at arbejde hen til, at Tanken i Bestyrelsens Forslag søges realiseret i Praksis«.

I Foraaret 1905 blev det nødvendigt for Principalforeningen atter at beskæftige sig med de kvindelige Trykkeriarbejderes Forhold. En Arbejdsnedlæggelse hos et enkelt københavnsk Firma førte til et Fællesmøde i Arbejdsgiverforeningen med Dansk Typografforbund. Den 18. Maj afsluttedes Forhandlingerne med Indgaaelse af en Overenskomst, der fik Gyldighed til 1908, og hvori det bl. a. blev fastsat, at

Minimallønnen er Kr. 13,00 ugentlig,
Arbejdstiden er 9 Timer daglig,
Opsigelsesfristen 8 Dage, Helligdage betales med fuld Løn,
Faglig Voldgift indføres.

Paa Principalforeningens ordinære Generalforsamling den 13. August s. A. genoptoges det paa Generalforsamlingen Aaret før diskuterede Forslag om Straf for ufin Konkurrence med det Resultat, at Forslaget blev vedtaget. Det er de første effektive Bestemmelser, Foreningen træffer om Medlemmernes indbyrdes Konkurrence med dertil hørende Idømmelse af Bod ved eventuelle Overtrædelser.

I Løbet af 1905 faldt der ved Voldgiftsretten tvende for de fremtidige Forhold betydningsfulde Kendelser.

Den ene drejede sig om en Lærling hos *Vilh. Søborgs Eftf.* og gik Principalforeningen imod. Dommen lød paa, at Lærlingen selv efter et Aars Læretid kun maatte sættes til at passe en Hurtigpresse under en Trykkers Tilsyn. Overenskomstens Bestemmelse om Ret til Enebetjening af Hurtigpresser ved Lærlinge, der har været 1 Aar i Lære, blev ved den afsagte Kendelse gjort værdiløs. Endskønt Kendelsen er i afgjort Uoverensstemmelse med Overenskomstens herom handlende Bestemmelse, blev den som Voldgiftsdom respekteret.

I den anden Sag, som drejede sig om en hos *Sophus Kruckow* beskæftiget Tegner, der havde udført sine Farveplader paa Sten efter eget Udkast, blev der vedtaget et Forlig paa Basis af følgende Udtalelse af Voldgiftsretten:

»Hvis en Kunstner selvstændigt udfører et litografisk Arbejde, hvortil han har leveret Udkast, kan han selvfølgelig ogsaa selv udføre Farvepladerne.«

Det følgende Aar fremkommer en ny Sag for Voldgiftsretten. Sagen medfører ingen Kendelse, men alligevel er den ikke uinteressant. Den drejer sig om en lokal Strejke hos *Sophus Kruckow*, hvor alle Trykkere paa een Gang opsagde deres

PETER MEYER

Pladser. De blev i den Anledning holdt i Karantæne af Principalforeningen, hvorfor de fik Sagen indbragt for Voldgiftsretten. Protokoltilførslerne viser, at Sagen affødte Skærmydsler og Stridigheder, og at der fra begge Steder blev anvendt saa skarpe Udtalelser, som man – heldigvis – hverken før eller senere møder i Foreningens Historie. Voldgiftsdommeren traf den salomoniske Afgørelse at hæve Sagen.

Ved Foreningens Generalforsamling d. 19. August 1906 i Svendborg blev *J. P. Løye* og *Ferd. Hansen* indvalgt i Bestyrelsen i Stedet for *Soph. Kruckow* og *L. Andersen.*

Ogsaa paa denne Generalforsamling kom Prisspørgsmaalet under Debat; der blev af *Peter Meyer*, Svendborg, fremsat Forslag om at lade udarbejde en Minimalprisliste for de mere gængse Arbejder. De paa tidligere Generalforsamlinger vedtagne Lovbestemmelser, der skulde sætte en Stopper for illoyal Konkurrence, var ikke tilstrækkelige, idet de kun gjaldt »ufin Konkurrence«. Diskussionen mundede ud i et Paalæg til Bestyrelsen om at tage Forslaget op til Overvejelse og nærmere Udarbejdelse. Generalforsamlingen sluttede med en fornøjelig Udflugt i Svendborgs smukke Omegn.

Slutningen af 1906 og hele Aaret 1907 var meget rolige. Der skete intet af Betydning for Foreningens Historie. I 1907 er der et Tidsrum af ni Maaneder, som ikke har efterladt sig noget Spor i Arkivet – der afholdtes ingen Møder, hverken i Bestyrelsen eller i Voldgiftsretten.

Bestyrelsen benyttede sig af Roen indenfor Foreningen og udarbejdede, som det var den paalagt, et Forslag til en Minimalprisliste. Desuden startede den »Medlemsblad for Dansk litografisk Principalforening« med *J. P. Løye* som Redaktør. Det var overordentlig velredigeret og vidner om det store og omhyggelige Arbejde, *Løye* gjorde, for at gøre Bladet saa læseværdigt og stofrigt som muligt. Han blev ret hurtigt alene om at yde Stof til Bladet, men alligevel gennemførte han Foretagendet i flere Aar, først i 1912 blev Arbejdet utilfredsstillende for ham, da han stadigt ikke mødte en til hans Anstrængelser svarende Forstaaelse hos sine Kolleger, og han lod derfor Bladet gaa ind.

Meget af Bladets Indhold kan læses med Fornøjelse den Dag i Dag, ikke blot af dem, som derigennem faar opfrisket gamle Minder, men ogsaa af de yngre, der kun kender den Tid som noget historisk. Det giver et udmærket Indblik i Foreningens og Fagets Tilværelse og er et indholdsrigt Kildeskrift for den, der beskæftiger sig med Foreningens Historie. Beklageligt kun, at dets Levetid blev saa kort.

Med god Grund kan her gengives et Par Uddrag af Bladets Spalter:

»Til Overvejelse.

I Referatet fra sidste Generalforsamling nævner Bladet som Talere bl. a. Justitsraad *Sørensen* og Ingeniør *Schultz* — kunde Titlerne ikke bortfalde? I en faglig

Sammenslutning findes der kun Fagfæller, og det vilde jo blive morsomme Ting, en saadan gennemført Titulation kunde møde frem med – f. Eks. Dannebrogsmand Petersen, Bærer af Medaillen for Druknendes Redning Hr. Olsen, Hr. Lægdsrulleformand Hansen o. s. v. – altsaa, D'Herrer Redaktør og Sekretær, lad os nøjes med de gode gamle Navne, som vi i vort lille Fag kender saa godt.« –

»Arbejdsløsheden blandt Fagets Udøvere skal efter Forlydende være ret stor – der nævnes 16–20 i de forskellige Grene. Vi har søgt dels en Maskintrykker, dels en Litograf – det tog over en Uge for at bringe gentagne Annoncer i Social-Demokraten til eventuelle Søgendes Kundskab, og endda opnaaedes et ret sparsomt Udbytte – en Maskintrykker blev antaget, men af Litografer meldte sig ingen. Er Grunden mon, at Social-Demokraten er det forkerte Blad at søge i, eller er Arbejdsløshedstilskuddet saa rigeligt – for det kan vel ikke være udelukkende Kemigrafer og Haandpressetrykkere, der gaar ledige – eller maaske det er os, der er saa uheldige.« –

»Firmaet N. N. Ørstedsvej, som vi har sagsøgt for Betaling af Udkast til et Reklamekort, har hævdet, at saadanne bestilte »Udkast« ikke blev forlangt betalt af andre Trykkerier – paa Forespørgsel nævnede Vedkommende Navnene paa de største Trykkerier, dels i Provinsen, dels i København. Det er en mærkelig Opfattelse, mange Forretningsfolk har, at de kan ulejlige ca. 10 Trykkerier med at lave Udkast til det samme Stykke Arbejde, uden at de paa Forhaand har meddelt, at det drejer sig om en Konkurrence, hvor Udkastet ikke vil blive betalt. Vi vil nu forsøge at faa en Dom for saadanne Tilfælde. – *C. Andreasen.*«

»*Dansk Arbejde*«.

»Cigarfabriken »Danmark«, der rimeligvis hedder »Danmark« for lettere at skaffe sig Kunder ved at anslaa de nationale Strenge, har, for bedre at vise Køberne, hvad vi herhjemme kan udrette, udsendt en stor Reklame Plakat med Fremstilling af Fabrikens Fabrikata hvilende foran vort største nationale Værk, Kristiansborg Slot. Nu kan man da ikke tvivle om, at man ikke som dansk Mand kan undlade at købe danske Varer. Desværre viser det sig, at dette nationale Værk er, som det viser sig af Trykkerstedet, fremstillet paa en »Kunstanstalt« i Tyskland. Et smukt nationalt Træk, der fremtræder saa ublufærdigt, at ikke engang det tyske Trykkersted er undladt. Husk det, kære Kolleger, naar De næste Gang tænder en »Danmark«s-Cigar. *C. Andreasen.*«

De gengivne Uddrag her virker som meget andet i Bladet saare nutidigt – Tiden har ikke travlt med at forandre sig.

I disse Aar blev Grundlaget for de obligatoriske Svendeprøver lagt, idet der d. 1. Sept. 1906 blev afsluttet følgende Aftale mellem Dansk Litografisk Principalforening og Dansk Litografisk Forbund:

Regler for Aflæggelse af Svendeprøver.

1) Lærlingen aflægger Svendeprøven paa Lærestedet.

2) Trykkerlærlinge skal aflægge Prøve saavel i Maskintrykning som Haandpressetrykning. Litograflærlingens Svendeprøve skal bestaa af et Gravurearbejde med bunden Skrift og Tegning, eventuelt med Asfaltætsning, et Kridtarbejde paa Sten, samt et mindre Farvearbejde.

3) Svendeprøverne bedømmes af 2 faglige Skuemestre, udnævnt af det Offentlige efter Indstilling af de kontraherende Foreninger.

4) I Tilfælde af, at en Prøve ikke anerkendes, er Læremesteren forpligtet til at beholde Lærlingen yderligere i 3 Maaneder, hvorefter ny Prøve aflægges. Bliver denne ligeledes kasseret, forelægges Sagen for Voldgiften, der undersøger og afgør, hvor Ansvaret rettelig bør lægges. Antages 2den Prøve, er Principalen forpligtet til at udbetale den Udlærte Differencen imellem den i de 3 Maaneder oppebaarne Løn og Minimallønen 20 Kr.

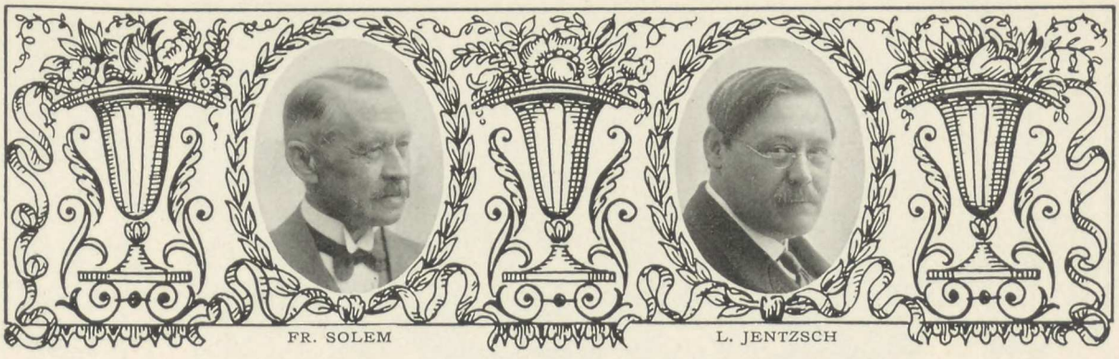
5) Læremesteren maa ikke afskedige en Lærling, forinden han har aflagt Svendeprøve, og Dansk litografisk Forbund maa ikke anerkende en Lærling som udlært, forinden han har aflagt Svendeprøve i Henhold til Reglernes § 4.

Disse Regler træder i Kraft 1. September 1906.

Forholdene førte dog med sig, at Dansk Litografisk Forbund ingen Indflydelse fik paa Valget af Skuemestre, idet Københavns Magistrat, der lige fra Indførelsen af »de frivillige Svendeprøver« i 1896 og til Udgangen af 1905 havde benyttet Litograf *Th. Berg* som sagkyndig Bisidder, nu – samtidig med at Aflæggelsen af Svendeprøver blev obligatorisk – efter Indstilling af Principalforeningen beskikkede *Chr. Petersen og C. Andreasen* som Skuemestre, og *Chr. Cato* og *Gislason Pedersen* som Suppleanter – alle Medlemmer af Principalforeningen. Arbejdet viste sig hurtigt ikke at kunne overkommes af de to Skuemestre, hvorfor Suppleanterne gik nd i det og fungerede ganske paa samme Maade som Skuemestrene. I 1912 erstattedes *Chr. Petersen* med *Fr. Solem* og i 1919 traadte *L. Jentzsch* ind i Stedet for *Gislason Pedersen*. Andre Personskifter har ikke fundet Sted.

Den 11. August 1907 blev den ordinære Generalforsamling aabnet i Vejle. Den varede i 3 Dage, idet en Del af Tiden blev benyttet til Udflugter i Byens Omegn og til Kolding under *S. Backhausens* Førerskab. Blandt de Vedtagelser, der skete paa Generalforsamlingen, skal nævnes: Oprettelse af en Afdeling for Underbestyrere og Værkførere, Paalæg til Medlemmerne om at antage saa mange Lærlinge som muligt, samt Opfordring til Medlemmerne til at virke for, at de udenforstaaende Virksomheder indmeldte sig i Foreningen.

Ingen af de tre Beslutninger blev hurtigt ført ud i Livet. Ganske vist fik Bestyrere, Underbestyrere, Værkførere og de dermed ligestillede Funktionærer Adgang til Foreningen allerede i 1908, men først i 1918, da Forholdet blev lovfæstet paa

FR. SOLEM L. JENTZSCH

mere klar Maade, benyttede de sig deraf i betydende Udstrækning. De to andre Beslutninger blev først realiseret senere, nemlig henholdsvis i 1910, da de fleste udenforstaaende Firmaer indmeldte sig en blok i Foreningen, og i 1919 da der blev indført en Afgift for Virksomheder, som ikke havde det normerede Antal Lærlinge.

I 1907 omfattede Foreningen 40 Forretninger, der beskæftigede 183 faglærte og 186 ufaglærte Arbejdere og Kvinder.

Den 28. April 1908 blev der uden Vanskeligheder afsluttet Overenskomst med Paalæggerskerne. I samme Maaned blev der fra Dansk Litografisk Forbund fremsendt Opsigelse af Overenskomsten pr. 1. Juli s. A. tilligemed et Forslag til en ny Overenskomst, hvis fornemste Krav var Forhøjelse af Arbejdslønnen, 8-Timers Arbejdsdag og Løn under Sommerferie.

Arbejdsgivernes Standpunkt overfor disse Krav er klart udtalt i følgende Artikel i Medlemsbladet for Juli 1908:

»Nogle Betragtninger i Anledning af Fordringen om Sommerferie og 8-Timers Arbejdstid.

Naar vi siger, at der hele Landet over i det litografiske Fag ialt er mellem 50 og 60 Forretninger, der tilsammen har lidt over 100 Hurtigpresser og omtrent lige saa mange Haandpresser samt ved disse beskæftiger ca. 200 Trykkere, – saa kommer vi sikkert Virkeligheden meget nær.

Hvad vilde det nu betyde for disse 50–60 Forretninger, om Kravet fra Svendenes Side om Sommerferie og 8-Timers Arbejdsdagen blev gennemført, og hvad vilde Følgerne blive?

Lad os nu først regne med Sommerferien. Naar 200 Mand skulde have hver en Uges Ferie i Løbet af f. Eks. 10 Sommeruger, saa blev der altsaa i disse 10 Uger Brug for 20 Mand ekstra a 31 Kr. om Ugen (Gennemsnitslønnen nu), det vil sige en Merudgift for Principalerne af 6,200 Kr.

Og hvad vilde Svendene opnaa ved, at dette pekuniære Offer fra vor Side blev bragt?

Ja, de unge og ugifte, der havde Slægtninge i Provinserne, kunde naturligvis tage ud og besøge disse og have det meget behageligt; men de ældre og gifte vilde næppe faa Raad til at tage Familien med paa en saadan Rejse, ja ikke engang kunne komme af Sted selv, naar Familien skulde leve hjemme – saa maatte de mindst have dobbelt Løn i Ferieugen!

Altsaa vilde de, der vel nok trængte haardest til Rekreation, sikkert for Størstedelen kun opnaa en Uges Hvile i Hjemmet, og det er vel ikke just det, der tilsigtes.

Indførelsen af 8 Timers Arbejdstid daglig vilde imidlertid medføre langt større Vanskeligheder og Udgifter, om den overhovedet var mulig.

Alene det, at 200 Mand daglig skulde arbejde hver en Time kortere end før, vilde jo nødvendiggøre Antagelsen af 25 Mand ekstra til fuld Beskæftigelse Aaret rundt.

VED VEJLE · AUGUST 1907

Men hvor skulde disse 25 Mand komme fra?

Allerede nu kniber det i travle Tider haardt med at faa brugbar faglært Arbejdskraft, hvorfor ikke saa lidt Overarbejde jævnlig er nødvendigt, og Resultatet af den forkortede Arbejdstid kunde gerne blive det, at der i *Virkeligheden blev arbejdet lige saa længe som før,* kun at det betød *en betydelig større Fortjeneste for Arbejderne* og *en Merudgift for os* i Overarbejdspenge af ca. 1 Kr. daglig for hver af de 200 Mand, det vil sige *1,200 Kr. ugentlig eller over 62,000 Kr. aarlig!*

Ikke sandt, det blev en ganske artig Ekstraskat for et saa lille Fag som vort, og det skulde nok gøre os bedre skikkede til at tage Konkurrencen op med Udlandet!

Men der kunde jo anskaffes flere Maskiner og Haandpresser, vil der maaske blive indvendt.

Forudsat at den nødvendige Arbejdskraft kunde skaffes, hvad vi meget betvivler, var dette jo en Udvej, for saa vidt Pengene og Pladsen til at sætte Maskinerne paa var til Stede; men alene Nyanskaffelsen af f. Eks. 15 Maskiner og ligesaa mange Haandpresser med Tilbehør vilde komme til at andrage henimod *150,000 Kr.*

Og fornuftigvis vilde denne Forøgelse af Materiellet særlig falde paa de faa store Forretninger, medens Flertallet, der kun har 1 à 2 Maskiner, maatte nøjes med disse, betale Overarbejdspenge eller finde sig i, at Arbejdet tog af og Indtægterne formindskedes med Omsætningen.

Hvorledes vi end ser paa Sagen, vilde Resultatet altsaa blive overordentlig store Merudgifter for Principalerne, uden mindste Udsigt til en blot nogenlunde tilsvarende Forøgelse af Indtægterne.«

Det fra Forbundet fremsendte Forslag blev da ogsaa enstemmigt forkastet af den d. 31. Maj afholdte Generalforsamling.

Bestyrelsen udarbejdede et ny Forslag, som den 4. Juni blev tilstillet Forbundet. Under en Forhandling, der fandt Sted den 12. Juni henviste Forbundet til, at Kemigraferne og Typograferne havde faaet indført en Arbejdsdag paa 8 Timer, samt at det var blevet almindeligt i det litografiske Fag at give Sommerferie. Det oplyste influerede ikke paa Principalforeningens Holdning, og Mulighederne for at naa en Overenskomst ad fredelig Vej var minimale. Den 24. Juni modtog Principalforeningen det første Strejkevarsel og den 3. Juli det andet. For at hindre en Arbejdsstandsning i Faget, traadte de to Hovedorganisationer mæglende til og fik bragt et For-

handlingsmøde i Stand den 9. Juli. Da Forbundets Repræsentanter her imidlertid stillede det for Principalerne uantagelige Ultimatum, at de overhovedet ikke vilde forhandle, før Arbejdsgiverne havde taget absolut Stilling til en Forkortelse af Arbejdstiden, blev Mødet hævet, og Strejken traadte i Kraft Dagen efter, den 10. Juli 1908.

Den 24. Juli gik Arbejdsgiverforeningen ind i Striden og udsendte første Varsel for Sympatilockout i Bogbinderier og Bogtrykkerier med Undtagelse af Dagbladene. Ugedagen efter udsendtes andet Varsel. De samvirkende Fagforbund lod ikke Svaret vente, den 27. Juli gav de første og den 3. August andet Strejkevarsel for Dagbladstrykkerierne. Den 10. August blev denne Strejke effektiv. Dagbladene startede ved de københavnske Bogtrykkeres Hjælp et fælles Blad »Pressen«, som det lykkedes at føre igennem saalænge Strejken varede.

Der blev gjort store Anstrængelser for at bringe den generende Arbejdskonflikt, der truede med at gribe om sig, til Ophør. Den 5. August forhandledes der i 11 Timer, uden at der naaedes noget Resultat. Den 8. August optog Hovedorganisationerne en Forhandling, der ogsaa endte resultatløst. Da det trak op til Storlockout, greb daværende Indenrigsminister *Sigurd Berg* ind og opfordrede Hovedorganisationerne til endnu engang at forsøge at forhandle sig til Rette; de gik ind derpaa, og den 11. August kunde Ministeren stille følgende Mæglingsforslag:

»Samtlige Strejker og Lockouter hæves og Arbejdet genoptages i saa vidt muligt samme Omfang som før Arbejdsstandsningerne.

Med Hensyn til de forhaanden værende Konflikter vedtages forøvrigt følgende:

Litograferne.

Arbejdstiden ændres fra de nugældende nominelle 9 Timer til effektive 8½ Time; der indføres betryggende Garanti for Arbejdstidens Overholdelse. Samtlige andre Krav bortfalder.

Denne Ordning gælder til 1. Januar 1910.

Organisationerne er enige om, at det er begrundet i særlige Forhold, at der er opnaaet Enighed om Arbejdstiden i Litograffaget, og De samvirkende Fagforbund erkender, at der ikke herfra kan drages Konsekvenser for andre Fags Vedkommende.

Arbejdsgiverforeningen hævder, at de nuværende Konjunkturer ikke tillader Fremsættelse af Krav om Forkortelse af Arbejdstiden, og De samvirkende Fagforbund kan i Almindelighed tiltræde denne Opfattelse og vil gennem Cirkulære gøre de tilsluttende Organisationer bekendt hermed.«

Forslaget blev først forkastet af Forbundets Forhandlingsudvalg, men Forbundets Repræsentantskabsmøde i Odense den 13. August vedtog, at Forslaget skulde forelægges Medlemmerne. Dagen efter vedtog De samvirkende Fagforbund det

M. SØRENSEN

foreslaaede Forlig, og dermed betragtedes det som definitivt vedtaget. Da ogsaa Principalforeningens Bestyrelse havde accepteret det, genoptoges Arbejdet.

Den paa Basis af Forliget indgaaede Overenskomst gav Forbundets 323 Medlemmer en Afkortning i Arbejdstiden fra 9 Timer til 8½ Time pr. Dag, men samtidig præciserede den, at Arbejdstiden er effektiv, og hvad der skal forstaas ved effektiv Arbejdstid, samt fastsatte en Straf for ulovlig Forsømmelse i Arbejdstiden.

Overenskomsten havde Gyldighed til 1. Januar 1910, men blev dog først af Forbundet opsagt den 1. Juli 1914.

Den 20. September 1908 godkendte Principalforeningens Generalforsamling Bestyrelsens Vedtagelse af Forliget. Desuden ændredes de i Lovene indeholdte Regler om Afstemning ved fremtidige Strejker og Lockoutsituationer. I Stedet for de af Bestyrelsen udtraadte Medlemmer, *Ferd. Hansen* og *Holger Møller*, indvalgtes *Lars Andersen* og *M. Sørensen*.

Samtidig med Forligets Afslutning blev der af de to Organisationer nedsat et Fællesudvalg til Udarbejdelse af nye Regler for Behandling af faglige Stridigheder. Udvalget sluttede sit Arbejde i November 1909, og i samme Maaned anerkendte Hovedorganisationerne Udvalgets Forslag, som i Hovedtræk indeholder følgende Regler:

Det fastslaas, at ingen faglig Uoverensstemmelse maa give Anledning til Arbejdsstandsning, førend Mægling og eventuel Voldgift har været forsøgt.

Til Mæglingsudvalget udpeger hver Part een Mand, medens der, hvis Sagen gaar til Voldgift, udpeges 2 Mand fra hver Side samt en Opmand, der vælges af Parterne i Forening.

Der fastsættes Tidsfrister for Sagernes Behandling, saaledes at Parterne afskæres fra at forhale Rettens Afgørelser, og endelig udformes der nærmere Regler for Omkostningernes Begrænsning og Fordeling.

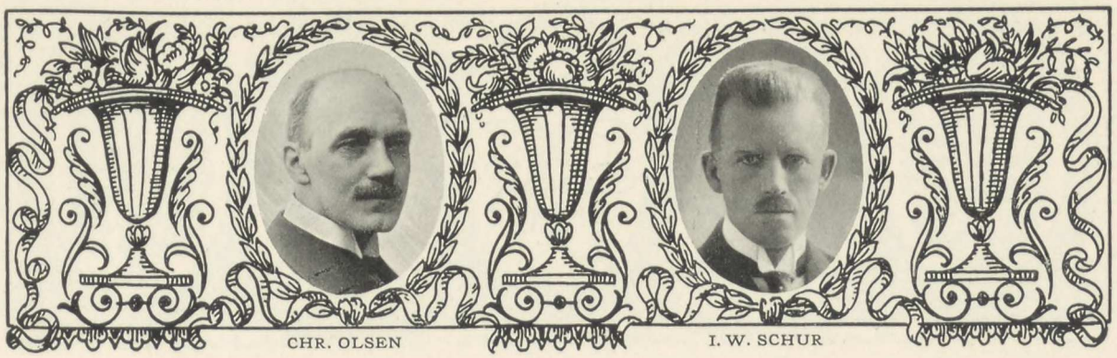
I 1909 anskaffede et Par af de københavnske Virksomheder de herhjemme hidtil ukendte Zinkrotationsmaskiner. I den Anledning fremsatte Forbundet følgende Krav:

1) Minimallønnen for selvstændige Zink-Rotationstrykkere er 45 Kr., for Zink-Overtrykkere 35 Kr. ugentlig.

2) Kun udlærte litografiske Trykkere maa uddannes til Rotationstrykkere.

Da Principalforeningen afviste Kravene, blev de indbragt for Hovedorganisationerne til Afgørelse. Arbejdsgiverforeningen erklærede dem imidlertid for uopfyldelige, og Sagen blev dermed henlagt.

Generalforsamlingen den 15. August 1909, som afholdtes i Aarhus, besluttede bl. a. Indsendelse til Foreningens Bestyrelse af ugentlige Lønningslister. Desuden vedtog Generalforsamlingen, da Bestyrelsen ikke som vedtaget paa Generalforsamlingen i 1906 havde faaet udarbejdet et Forslag om Minimalpriser for alt Stentryk-

CHR. OLSEN I. W. SCHUR

arbejde, at nedsætte et Udvalg til Løsning af denne Opgave. Udvalget kom til at bestaa af *Chr. Cato, Lars Andersen, C. Andreasen, M. Sørensen, Chr. Olsen* og *Wilh. Schur.*

Paa det følgende Aars (1910) Generalforsamling, hvor *A. Hvilsted* og *M. Sørensen* traadte ud af Bestyrelsen, og *Chr. Olsen* og *Holger Møller* indvalgtes, fremkom Udvalget med et udarbejdet Forslag om en Minimalprisliste med dertil hørende Overholdelsesbestemmelser. Forslaget blev vedtaget og har med større eller mindre Ændringer været gældende Lov for Principalforeningen lige til 1921.

For at den vedtagne Prisliste kunde blive effektiv, var det nødvendigt at søge Tilslutning til den hos de Virksomheder, der stod udenfor Foreningen. Der blev derfor indledet Forhandling med disse Firmaer, hvilket resulterede i, at 7 Firmaer indmeldte sig i Foreningen, hvis Medlemsantal derved blev forøget til 50. Samtidig havde Forbundet 257 Medlemmer, hvoraf 66 Litografer og 191 Trykkere.

De første Ændringer i den i August 1910 fastslaaede Prisliste blev allerede vedtaget i Januar 1911 paa en ekstraordinær Generalforsamling. De gik ud paa Ret til Prisberegning efter større Maskinformat, end det vedkommende Firma selv disponerede over, samt at Oplag under 1/4 Ris var udenfor Prislisten. En foreslaaet Ændring, der gik ud paa at yde Mellemhandlere Rabat, blev – som gentagne Gange senere – forkastet.

Den 13. August 1911 afholdt Foreningen sin ordinære Generalforsamling i Aalborg. I Bestyrelsens Sammensætning skete den Ændring, at *Lars Andersen* blev remplaceret af *Ferd. Hansen.* Formanden, *Chr. Petersen,* var ikke tilfreds med Medlemmernes Forhold overfor Foreningen og Faget. Han beklagede meget, at de ugentlige Lønningslister blev indsendt upræcist til Foreningen; derved vanskeliggjordes det for Foreningen at give Arbejdsgiverforeningen de Oplysninger, denne forlangte.

Ligeledes beklagede han den Uvilje, der var blandt Medlemmerne mod at holde Lærlinge, idet kun 60 % af det tilladte Antal Lærlinge paa det Tidspunkt var taget i Lære; han paaviste Forbindelsen mellem Lærlingeknapheden og den herskende Mangel paa Arbejdskraft indenfor Faget, og han hævdede ud fra sin store faglige og saglige Indsigt, at denne altfor knappe Uddannelse af Lærlinge vilde, om der ikke skete en Ændring, blive en Katastrofe for Faget. Formandens pessimistiske Betragtninger gav Anledning til en livlig Diskussion om Lærlingeholdet, som har været og er et af Foreningens mere betydende indrepolitiske Spørgsmaal. Diskussionen resulterede i en Opfordring til Bestyrelsen om paa næste Generalforsamling at fremsætte Forslag til en Vedtægt, gaaende ud paa at paalægge Principalforeningens Medlemmer en Pligt til at tage det for hver enkelt normerede Antal Lærlinge i Lære. –

Chr. Petersen skulde ikke selv faa Lov til at opleve, hvorledes Forholdene

paa dette Omraade yderligere udviklede sig, og hvorledes han fik Ret i sin Forudseenhed; men en og anden, der i de sidste Aar har bebrejdet den nuværende Formand, *K. V. Koch*, at de i 1922 gældende Lærlingerestriktioner er hans Forslag og derfor ufaglige, maa vel bøje sig for Fagmanden: *Chr. Petersen*, der er den første, som har rejst Spørgsmaalet.

Paa samme Generalforsamling blev nogle i Minimalprissager afsagte Voldgiftsdomme Genstand for Kritik, idet man mente, at der var taget for lemfældigt paa de skyldige. Fra Bestyrelsens Side forsvaredes de afsagte Kendelser med, at de paagældende Bestemmelser om Minimalpriser var saa uklart affattede, at de ikke hjemlede strengere Domme, hvorfor Voldgiften ikke havde turdet gaa videre. Generalforsamlingen ønskede at faa Bestemmelserne ændret og suppleret, og det tidligere nedsatte Udvalg udarbejdede da et Supplement til Minimalprislisten, som blev forelagt for og vedtaget paa en ekstraordinær Generalforsamling den 21. Januar 1912. Supplementet afgiver et talende Vidnesbyrd om, hvor vanskeligt det var ogsaa den Gang at faa Medlemmerne til at respektere deres egne Beslutninger, og det skal derfor her gengives efter Medlemsbladet for Januar 1912:

»Til Medlemmerne fra Voldgiftsudvalget.

Da det har været en Del af Medlemmernes Opfattelse, at de ikke kunde dømmes for et i Strid med Minimalprislisten afgivet Tilbud, naar dette blev trukket tilbage *inden* det resulterede i Ordre, har Voldgiften, som det fremgaar af de den 13. August offentliggjorte Domme, ikke ment at kunne forsvare de idømte Bøder opkrævede.

For at forhindre ufrivillige Overtrædelser har Voldgiften, da flere af Minimalprislistens Paragraffer ikke er udtømmende affattede, besluttet til Vejledning for Medlemmerne at udsende de Bestemmelser om Prislistens Forstaaelse, som den for Fremtiden vil lægge til Grund for sine Kendelser.

Den i ovennævnte Anledning vedtagne Bestemmelse lyder saaledes:

»Minimalprislisten er overtraadt, saasnart det er bevist, at et Medlem har afgivet Tilbud paa nyt Arbejde, som er i Strid med Minimalprislisten (selv om Bestilleren er en af Forretningens faste Kunder), uden Hensyn til hvorvidt Tilbudet akcepteres eller ikke, eller trækkes tilbage ved Paatale.«

Ved Bedømmelse af, hvorvidt et Arbejde kan kaldes »nyt« eller »gammelt«, har Voldgiften bestemt at lade følgende være Rettesnor:

Ved »*gammelt*« Arbejde forstaas kun saadant, som det Trykkeri, der paany skal give Tilbud, allerede tidligere har udført, og som ikke ved den nye Forespørgsel er saa væsentlig ændret, at det maa karakteriseres som »nyt« Arbejde.

Som Eksempler vedlægges to Sæt Cement-Etiketter. Forskellen imellem de to Løve-Etiketter indbyrdes eller imellem de to Tiger-Etiketter indbyrdes betegner Græn-

sen for tilladelige Ændringer ved »*gammelt*« Arbejde. Har Trykkeriet derimod kun udført Løve-Etiketter, og skal afgive Tilbud paa Tiger-Etiketter, eller omvendt, maa disse ikke beregnes under Minimalprisen. De vil altsaa være at betragte som »nyt Arbejde«.

Af de som Eksempler henlagte Etiketter følger hermed en formindsket Gengivelse, for at Medlemmerne kan se, hvorledes Voldgiftens Opfattelse er.

Paa Grundlag af det Materiale, der ved de behandlede Sager har været fremlagt, er Voldgiften desuden bleven bekendt med flere af Medlemmerne anvendte fejlagtige Beregningsmaader, f. Eks. er det urigtigt at beregne et Ark efter Skala A's Pris, naar det paa en af Lederne er større end det for A angivne Maximum 55×74 cm., selv om det paa den anden Led er meget mindre (f. Eks. 40×76 cm. eller 57×57 cm.)

Eller dersom det paa begge Leder er lidt større end 55×74 cm., selv om det langt fra naar til B's Størrelse (f. Eks. 56×76 cm.)

I alle saadanne Tilfælde *skal der regnes* efter Skala B. Det samme gælder selvfølgelig ogsaa for de andre Skalaers Vedkommende.

Det er ligeledes urigtigt at beregne skraatskaaret Papir uden Hensyn til Spidserne. *Det skal beregnes* efter den Længde fra yderste Spids til yderste Spids, der fremkommer ved at false Arket paa den lange Led.

Det er ligeledes urigtigt at beregne et større Oplag, f. Eks. 20 Ris A, saaledes: Indr. 2 Kr., 20 Ris à 2,25, ialt Kr. 47,00.

Det skal beregnes saaledes:

Indr. 2 Kr., 10 Ris à 2,50 og 10 Ris à 2,25 ialt Kr. 49,50.

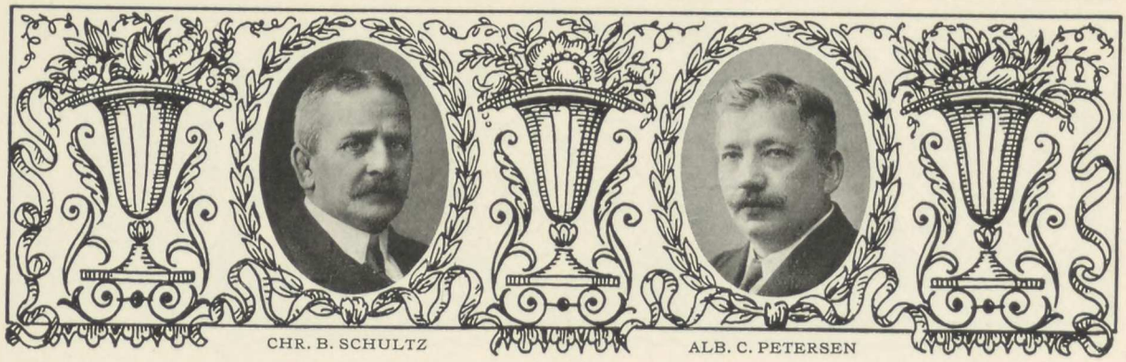
Det er ligeledes urigtigt at beregne Skæring og Hugning af Etiketter, Emballager, Brugsanvisninger etc., etc., hvis Størrelse er udover en almindelig Øl-Etiket, eller er trykt paa svært, eller paa gummieret Papir, eller er lakerede eller er med afhuggede Hjørner eller udhuggede i Facon, eller saadanne, der kun leveres i smaa Oplag, eller lignende Tilfælde, efter den i Minimalprislisten speciel for Masseoplag af Øl-Etiketter anførte Mindstepris (4 Øre for Skæring, 5 Øre for Hugning pr. $^0/_{00}$).

Det skal beregnes efter en højere Pris, som staar i Forhold til det forøgede Arbejde, det kræver.

Ved mulige Tvivlsspørgsmaal af denne Art vil Voldgiften søge faglig Assistance for at fastslaa en sund Pris.

Voldgiften vil i Reglen ikke tage Hensyn til Paastande om, at uholdbare Tilbud skyldes Fejltagelser, Fejlregninger eller lign., eller er afgivet af et Medlems Rejsende, Personale o. a. uden Medlemmets Sanktion.

Da Voldgiften indser, at det er nødvendigt at dens Kendelser er juridisk uangribelige og at den i de Bestemmelser, hvorefter den dømmer, ikke kommer

CHR. B. SCHULTZ ALB. C. PETERSEN

udenfor, hvad der er hjemlet i Minimalprislisten, søges ved enhver Anledning juridisk Bistand.

København d. 21. Sept. 1911.

I Voldgiftsudvalget:

Carl Andreasen. *Chr. Cato.*
Louis Jentzsch. *W. Schur.* *M. Sørensen.*«

Den bristende Evne hos Medlemmerne til at overholde Minimalprislisten synes endnu mærkeligere, naar man erfarer, at der paa det gældende Tidspunkt var rigeligt Arbejde i Faget, hvad der fremgaar af en Meddelelse om manglende Arbejdskraft i Medlemsbladet for Januar 1912:

»Overbud paa Arbejdsløn.

Fra flere forskellige Sider er der til Bestyrelsen indgaaet Besværinger over, dels at enkelte Firmaer tog Arbejdere, der var uddannede i en speciel Branche, fra deres Kollegaer ved at byde en højere Løn, end Vedkommende hidtil havde haft, dels at Ny-Udlærte antoges af andre til en betydelig højere Løn end de overenskomstmæssige 20 Kr. ugentlig, der er fastsat for det første Aar. Begge Dele er selvfølgelig forkasteligt, da det hverken er kollegialt eller klogt.«

De her paaklagede Forhold var ikke noget for den Tid ejendommeligt. Erfaringen viser, at Kollegialitetsfølelsen med Hensyn til Arbejdsløn og Minimalpriser svinger i et bestemt Forhold til Udbudet af Arbejde. Det kan kort udtrykkes:

Rigeligt Arbejde giver Overholdelse af Minimalprislisten, men ukollegiale Overbud paa Arbejdskraften.

Lidt Arbejde giver Overholdelse af Lønvedtægten, men ukollegiale Underbud paa Priserne.

Det er under saadanne Forhold forstaaeligt, at Udvalget angaaende Minimalprislisten blev anmodet om at udarbejde supplerende Bestemmelser til og Forklaringer af det allerede vedtagne. Udvalget om- og gennemarbejdede hele Vedtægten om Minimalpriser og forelagde paa Generalforsamlingen den 18. og 19. August 1912 paa Hotel Hafnia i København et fuldstændigt Forslag til Vedtægt om Minimalpriser med dertil hørende Overholdelsesbestemmelser, som blev vedtaget.

Ogsaa Lovene havde i længere Tid trængt til at blive reviderede, i hvilken Anledning der var blevet nedsat et særligt Udvalg, som paa denne Generalforsamling forelagde et Forslag til nye Love, som vedtoges. Til Bestyrelse valgte Generalforsamlingen *Chr. Petersen, L. Jentzsch, Alb. Petersen, Chr. Olsen* og *Chr. B. Schultz;* af disse valgtes *Chr. Petersen* til Formand. Kort Tid efter Valget nedlagde han imidlertid sit Mandat og erstattedes med *L. Jentzsch.* Hvornaar Udtræ-

delsen er sket, kan ikke oplyses, men Protokollen over Bestyrelsesmødet den 24. Maj 1913, som indeholder Navnene paa Bestyrelsens Medlemmer, nævner ikke *Chr. Petersen*, men Suppleanten *Chr. Cato*.

Chr. Petersen var første Gang blevet valgt den 24. August 1902 og havde i 10 Aar været Formand for Bestyrelsen. Paa Generalforsamlingen den 31. August 1913 blev han enstemmig optaget som Æresmedlem af Foreningen.

Ved hans Død den 15. Febr. 1916 skriver »C. A.« i Bogtrykkerbladet:

»Som Formand havde *Chr. Petersen* sin egen Maade at lede Foreningen paa; han elskede Fred og Ro og lagde altid et forsonende Skær over de opstaaende Konflikter. Da han mærkede, at Tiden fordrede fastere og strengere Bestemmelser, forstod han bedst selv, at det maatte overlades yngre Kræfter.«

Forholdet mellem Principal og Medhjælper var i disse Aar meget roligt. Faget havde udviklet sig betydeligt, i 1912 – 100 Aar efter Litografiens Indførelse i Danmark – var der 68 Trykkerier med ca. 300 Litografer, Trykkere og Slibere og med ca. 120 Hurtigpresser, 4 Rotationsmaskiner og 160 Haandpresser. Trykkerierne var naturligvis ikke alle lige store, enkelte har været endda meget beskedne, hvad der fremgaar af følgende Avertissement i Lito:

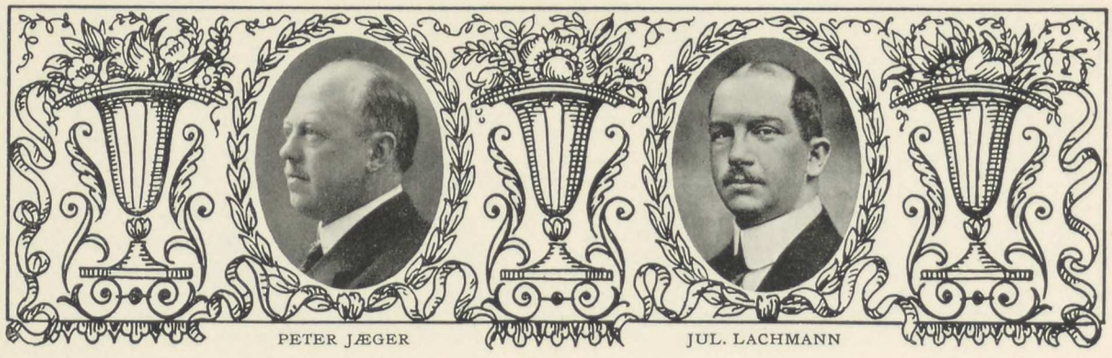
»*Stentrykkeri*
er til Salg for 400 Kr. paa Grund af anden Levevej. Der er Hurtigpresse, Haandpresse og ca. 100 Sten samt Valser og Tilbehør; kan nemt fortsættes i Odense af en Fagmand.«

I April 1912 blev den første Overenskomst med Sliberne afsluttet. Den fastsatte en Minimalløn af Kr. 18,00 og en Arbejdstid af 8½ Time.

Ved et Møde i Arbejdsgiverforeningen den 4. Juli 1912 fornyedes den bestaaende Overenskomst med Paalæggerskerne til 1. Juli 1914 med den ene Ændring, at Arbejdstiden skal være den samme som for de faglærte litografiske Arbejdere.

I Aarene 1912 og 1913 førte Bestyrelsen Forhandlinger med Forbundet om en Gensidighedsbestemmelse, der gik ud paa, at Principalforeningens Medlemmer kun maatte beskæftige Medlemmer af Forbundet, og at disse kun maatte arbejde for Principalforeningens Medlemmer. Der blev udarbejdet et Forslag, som blev forelagt Augustgeneralforsamlingen i 1913 i Odense. Forslaget mødte Modstand, og i Stedet for vedtoges følgende Resolution:

»Forsamlingen vedtager at anmode Bestyrelsen om at undersøge gennem Forhandling med Arbejdsgiverforeningen og Dansk Litografisk Forbund om, hvorvidt en Bestemmelse, der fastsætter, at Medlemmer af Dansk Litografisk Principalforening kun maa beskæftige Medlemmer af Dansk Litografisk Forbund og omvendt: Medlemmer af Dansk Litografisk Forbund kun maa arbejde hos Medlemmer af Dansk

PETER JÆGER JUL. LACHMANN

Litografisk Principalforening, vilde være gavnlig og tilraadelig for Foreningens Medlemmer, og derpaa paa en senere Generalforsamling at fremlægge Resultat af en saadan Undersøgelse.«

Formaalet med denne gensidige Overenskomstbestemmelse var bl. a. at tvinge de udenforstaaende Firmaer ind i Foreningen for derigennem at sikre Overholdelsen af de vedtagne Minimalpriser, som Generalforsamlingen i denne Forbindelse kom ind paa at drøfte. Under Diskussionen viste der sig saa megen Brøstfældighed ved de gældende Overholdelsesbestemmelser, at de henvistes til Revision af et nyt Udvalg.

Til Bestyrelse valgte Generalforsamlingen *Chr. Cato* (Formand), *C. Andreasen*, *L. Jentzsch*, *Chr. B. Schultz* og *Chr. Olsen*. I Efteraaret 1913 fratraadte *L. Jentzsch* og erstattedes med Suppleanten *P. Jæger*.

Den nye Bestyrelse opfordrede Københavns Bogtrykkerforening til at etablere et Samarbejde med Principalforeningen. En af Aarsagerne hertil var, at *Th. Axelholm*, der havde fungeret som Foreningens Kasserer lige siden 1899, trak sig tilbage fra denne Post, som han havde røgtet med megen Trofasthed gennem de mange Aar. Opfordringen blev modtaget velvilligt, og Samarbejdet blev indledet ved Oprettelse af et fælles Kontorhold med Dr. phil. *E. Mackeprang* som Sekretær. Samarbejdet hørte desværre meget hurtigt op, fordi Sekretæren ikke magtede at løse den stillede Opgave. Beklageligvis har dette Forsøg skabt et føleligt Hul i Principalforeningens Arkiv.

Derefter overtog *Jul. Lachmann* Foreningens Kontor- og Sekretærarbejde, som han varetog sammen med Kasserervirksomheden med stor Interesse og Dygtighed. Ogsaa paa anden Maade arbejdede *Jul. Lachmann* for Foreningens Trivsel, han deltog altid i Møderne, og gennem Indlæg i Diskussionen bidrog han med Indsigt og Forstaaelse til den bedste Løsning af de forekommende Sager. Hans Evne til at belyse et Diskussionsemne fra alle mulige og — man kunde næsten sige — umulige Sider var ganske enestaaende. Hans store Interesse for Foreningen bekræftedes yderligere gennem en Dotation paa Kr. 5000,00, som ved hans Død, den 17de Februar 1920, blev udbetalt til Foreningens Understøttelsesfond, hvor det er bogført som Julius Lachmanns Mindelegat.

Selve Understøttelsesfondet blev iøvrigt oprettet i November 1916, da Maskinfabrikant *I. A. G. Eickhoff* skænkede Foreningen Kr. 500,00, som skulde anvendes i Understøttelsesøjemed blandt Medlemmerne. Dette Beløb suppleredes op til Kr. 2000,00, dels ved Tilskud fra Foreningens Kasse og dels ved Bidrag fra Bestyrelsens Medlemmer. Ved *Lachmanns* Død forøgedes Fondet som nylig nævnt med Kr. 5000,00. Ved Bidrag og Bøder fra Medlemmerne er det yderligere forøget til i 1922 at udgøre ca. Kr. 13000,00. Fondets Understøttelser ydes ved Udbetaling af Renten af hvert fulde Kr. 2000,00 til ældre Medlemmer eller deres Enker.

Det tidligere Medlemsblad for Dansk Litografisk Principalforening ophørte at udkomme i August 1912. I Oktober 1913 gjordes et nyt Forsøg med et Medlemsblad under Navn af Stentrykkerbladet. Dets Udsendelsesterminer var meget uregelmæssige, og dets Eksistens blev meget kort. Allerede i August 1916 udsendtes det sidste Nummer, som kun var det niende.

De Forhandlinger, som Foreningen havde indledet med Forbundet om de ovenfor omhandlede Gensidighedsbestemmelser førte til, at Forbundet paany fremsatte Krav om højere Lønninger og forkortet Arbejdstid. Disse Krav blev gjort til Genstand for en Diskussion paa en ekstraordinær Generalforsamling den 15. Februar 1914, hvilket førte til Nedsættelse af et Udvalg angaaende Revision af den med Forbundet indgaaede Overenskomst. Ogsaa paa denne Generalforsamling debatteredes Minimalprislisten, idet der blev udtalt Ønske om at faa Arbejdet klassificeret, og navnlig om at faa Prislistens Bestemmelser gjort effektive. Det blev paalagt Bestyrelsen at tage begge Spørgsmaal under Overvejelse for til sin Tid at fremkomme med Forslag.

Straks efter Generalforsamlingen optog det nedsatte Udvalg Overenskomstforhandlinger med Forbundet. Der afholdtes ikke mindre end 8 Møder, hvis Resultat blev den under 2. Juli 1914 vedtagne Overenskomst. Dens væsentligste Bestemmelser er følgende:

En Forhøjelse af Lønningerne, en mindre, midlertidig Udvidelse af Lærlingeskalaen og en Bestemmelse om, at Overenskomsten den 1. Juli 1917 kan forlænges til 31. December 1920 med Indførelse af 8 Timers Arbejdsdag, hvilket til sin Tid ogsaa skete.

Samtidig blev der afsluttet Overenskomst med Paalæggerskerne for det tilsvarende Tidsrum.

Disse Overenskomsters Langvarighed havde sikkert kunnet skaffe Faget en meget ønskelig Arbejdsro, men den umiddelbart efter indtrædende Verdenskrig omstyrtede her som paa saa mange andre Punkter de vedtagne Bestemmelser.

De første Udslag, Krigssituationen giver sig indenfor Faget, er de to supplerende Overenskomster af 5. og 11. August 1914, der er saalydende:

»Paa Grund af den nærværende kritiske Situation har undertegnede Bestyrelser for D. L. P. og D. L. F. afholdt Fællesmøde og er enedes om følgende: For saa vidt muligt at undgaa Opsigelser og Afskedigelser af de forskellige Trykkeriers Personaler, er det vedtaget, at Overenskomstens Paragraffer for Arbejdstiden og Arbejdslønnen ændres saaledes, at den nuværende Arbejdstid kan reduceres efter Forretningernes Tarv, ligesom Arbejdslønnen vil være at udbetale i samme reducerede Forhold, dog maa Reduktionen ikke være over 50%. Opsigelsesfristen suspenderes mod, at den afskedigede vil være at refundere 14 Dages Løn efter

Krisens Udløb. — For at bibeholde Ro indenfor Faget, vedtog man ikke at antage Folk, som er i Arbejde; men derimod, at saadanne kunde søges gennem vore Kontorers Telefoner: Central 6867 og Byen 1903 y.

Ligeledes for at bevare rolige Forhold vedtoges det, at det ene Firma ikke maa søge at erhverve andre Firmaers Arbejdere.

Disse Bestemmelser gælder, indtil andre Bestemmelser indtræffer.

Bestyrelserne afholder Fællesmøder, saa ofte Situationen kræver det.«

*

»For at forebygge Misforstaaelser meddeles, at den i omstaaende Cirkulæreskrivelse af 5. August tilladte Reduktion af Arbejdstiden ikke maa finde Sted samtidig med, at der gives Vedkommende en Opsigelse (betinget eller ubetinget). Vil man reducere Arbejdstiden, maa vedkommende Arbejder ikke samtidig opsiges. I Tilfælde af Opsigelse skal Vedkommende have sin fulde Ugeløn i de resterende 14 Dage. Annuleres en given Opsigelse, indtræder Arbejderen igen i fast Plads (med 14 Dages Opsigelse og fuld Løn), hvis han ikke antages som midlertidig Arbejder (8 Dage med fuld Løn).

Samtidig bemærkes, at Reduktion af Arbejdstid kan finde Sted i forskelligt Omfang for hver enkelt Arbejder.«

Disse Aftaler er naturligvis i høj Grad præget af Øjeblikkets Nervøsitet og Uro. Man staar i hvert Fald nu ganske uforstaaende overfor, hvad Bestemmelsen: »Ligeledes for at bevare rolige Forhold, vedtages det, at det ene Firma ikke maa søge at erhverve andre Firmaers Arbejdskraft« har at gøre i en Aftale mellem Principalforening og Forbund.

Den ordinære Augustgeneralforsamling 1914 vedtog Bestyrelsen at aflyse paa Grund af Forholdenes Usikkerhed.

Paa Principalforeningens Foranledning og under Arbejdsgiverforeningens Medvirken blev der optaget Forhandlinger med de beslægtede Fag om Samarbejde. Ved et Møde af Repræsentanter for de forskellige Foreninger den 30. Januar nedsattes et Fællesudvalg til Udarbejdelse af Forslag til Love, og paa et den 25. August s. A. afholdt Møde dannedes »Fælleskommissionen af de grafiske og dermed beslægtede Fag.«

De i Kommissionen repræsenterende Foreninger var:

Københavns Bogtrykkerforening,

Dansk Provins Bogtrykkerforening,

Bogbinderlauget i København,

Centralforeningen af Bogbindermestre i Provinserne,

Dansk Litografisk Principalforening,

Reproduktionsanstalternes Principalforening og Foreningen af Lyskopieringsanstalter.

Som Sekretær blev antaget Dr. polit. *E. Mackeprang.*

Kommissionen nedsatte under Hensyn til Arbejdets Deling følgende Udvalg:

1. Organisationsudvalget, der skulde beskæftige sig med de udenfor Foreningerne staaende Virksomheder, og hvem det ogsaa lykkedes at erhverve en Del Medlemmer for Foreningerne;

2. Leverandørudvalget, der skulde forhandle med Fagenes Leverandører om Indskrænkning af Salg paa Afbetaling gennem Købekontrakter, men hvis Virksomhed strandede paa Leverandørernes Modstand;

3. Et Udvalg vedrørende Fængselsarbejde, hvilket Udvalg blev tiltraadt af Papirhandlerforeningen, men hvis Arbejde strandede paa Regeringens ganske uforstaaende og uforstaaelige Stilling;

4. Toldudvalget, hvis Arbejde blev resultatløst, da Toldlovens Revision blev udsat,

5. Papirudvalget, der skulde forhandle med De forenede Papirfabrikker, men som trods et betydeligt Arbejde intet opnaaede, idet det løb Panden mod den kinesiske Mur, der dannes af Papirhandlerforeningens Papirordning og De forenede Papirfabrikker. —

Det mest betydende Udbytte af Kommissionens Virksomhed kom frem gennem en Henvendelse til Arbejdsgiverforeningen om en fælles Ulykkesforsikring, idet den nemlig gav Anledning til Oprettelsen af Arbejdsgiverforeningens Ulykkesforsikring.

I den følgende Tid førtes en Del Forhandlinger med forskellige udenforstaaende Virksomheder, der resulterede i nogle Indmeldelser, saaledes at kun tre københavnske og tre Provinsfirmaer blev staaende udenfor. Den 1. August 1915 talte Foreningen 49 Medlemmer.

Naturligvis indgik der til Bestyrelsen forskellige Klager over Overtrædelse af Minimalprisbestemmelserne; Bestyrelsen lagde imidlertid Klagerne til Side, fordi Overholdelsesbestemmelserne nu som tidligere ikke var tilstrækkeligt klare i Udtrykkene.

Den første ordinære Generalforsamling efter Krigens Udbrud blev afholdt den 25. August 1915 i Taarnpavillonen i Tivoli, hvor der aflagdes Beretning for de to forløbne Aar. Som sædvanlig kom Minimalpriserne under Diskussion for at blive vedtaget i ny Affattelse. Desuden vedtog Generalforsamlingen, at det er forbudt at engagere litografisk Arbejdskraft, som er i Arbejde andet Steds, samt at alle Nyengagementer af Arbejdskraft iøvrigt skal ske i Forstaaelse med Foreningens Kontor. Endelig enedes man om følgende:

»Forsamlingen vedtager, at det maa være Medlemmernes Pligt — forsaavidt Forholdene tillader det — at antage det Antal Lærlinge, som Lærlingeskalaen til-

K. V. KOCH

lader. Hvis Lærlingeskalaen ikke fuldt ud udnyttes, er Bestyrelsen berettiget til at kræve Oplysning om Grunden og eventuelt afgøre, om Forholdene er af den Beskaffenhed, at Dispensation kan gives.«

Som Bestyrelse genvalgtes *Chr. Cato, C. Andreasen, P. Jæger, Chr. Olsen* og *Chr. B. Schultz.*

I November s. A. blev der truffet Aftale med Bogtrykkerorganisationerne om, at deres Medlemsblad, Bogtrykkerbladet, maatte blive sendt til Principalforeningens Medlemmer. Den 1. Oktober 1918 ændres dette Forhold derhen, at Bladet under Navn af De grafiske Fag bliver Organ for de grafiske Mesterforeninger i Danmark og dermed ogsaa for Principalforeningen, hvis officielle Meddelelsesorgan det siden har været.

Da Manglen paa Arbejdskraft indenfor Faget stadig var følelig, og da Henstillingen til Medlemmerne om at tage det i Lærlingeskalaen tilladte Antal Lærlinge i Lære, ikke blev taget til Følge, blev der paa Forslag af *K. V. Koch* paa Generalforsamlingen den 3. September 1916, der afholdtes i Hotel Royal i Aarhus, enstemmigt vedtaget, at Firmaer, som ikke holdt det tilladte Antal Lærlinge, uden Hensyn til Aarsagen skulde erlægge en Afgift. Vedtagelsen mødte imidlertid stærk Modstand hos en Kreds af Medlemmer, som ikke havde deltaget i Generalforsamlingen, og blev derfor ikke effektueret; først to Aar senere blev den af den da siddende Bestyrelse ført ud i Livet.

Paa samme Generalforsamling ændrede man de i 1915 vedtagne Engageringsbestemmelser, idet man var bleven klar over, at de var i Strid med Septemberforliget, og man enedes derfor om følgende:

»Medlemmerne skal skriftlig meddele Foreningens Kontor enhver Opsigelse saavel fra Principalens som fra Arbejderens Side senest den paafølgende Lørdag, eventuelt tillige Oplysning om Grunden til Opsigelsen. Ingen maa endvidere antage Arbejdskraft (Litografer og Trykkere) uden at Arbejdsvilkaarene godkendes af Bestyrelsen. I Tilfælde af Overtrædelse kan Bestyrelsen idømme Bøder i Henhold til Lovenes § 5 og bestemme, at den ulovligt antagne Arbejder igen afskediges.«

Iøvrigt blev Manglen paa fornøden Arbejdskraft i den følgende Tid mere og mere generende. Af Bestyrelsesprotokollen fremgaar det, at der i stor Udstrækning finder Engagementer af Arbejdere fra andre Virksomheder Sted. Bestyrelsen reagerer derimod ved at idømme Bøder. Alene i 1916 falder der 20 Bødepaalæg til 12 Firmaer. De nægter imidlertid at betale, og det lykkes ikke Bestyrelsen at bryde denne Modstand, hvad der for det første ikke forbedrede Forholdene,

EMIL WINTHER

og for det andet medførte, at den københavnske Del af Bestyrelsen nedlagde sine Mandater.

Den ved Verdenskrigen skabte Dyrtid fremkaldte baade fra Paalæggerskernes og fra Dansk Litografisk Forbunds Side Krav om Dyrtidstillæg. I den Anledning blev der den 18. Marts 1917 afholdt en ekstraordinær Generalforsamling, som delegerede sin Myndighed til at fastsætte Dyrtidstillægget til et Udvalg. Tillægget fastsattes af Udvalget til Kr. 30,00 pr. Kvartal for gifte og Kr. 20,00 pr. Kvartal for ugifte Medlemmer af Forbundet, medens det for Paalæggerskerne blev det samme som i Bogtrykfaget.

Da den gældende Overenskomst den 1. Juli 1917 udløb, krævede Principalforeningen i Henhold til de i Overenskomsten derom indeholdte Bestemmelser den forlænget uforandret for de kommende tre Aar mod at afkorte Arbejdstiden til 8 Timer daglig. Denne Forlængelse af Overenskomsten, som man ventede sig meget af, fik paa Grund af den stadig tiltagende Dyrtid kun ringe Betydning.

Den 26. August 1917 afholdt Foreningen sin ordinære Generalforsamling i København. Af de trufne Beslutninger skal anføres, at forskellige af Lovenes Bestemmelser ændredes, og at Minimalpriserne blev forhøjet. Medens Overholdelsen af Minimalpriserne ikke mere voldte Vanskeligheder, saa gav de stadig stedfindende Overtrædelser af Engagerings- og Lærlingebestemmelser Anledning til en baade langvarig og ivrig Diskussion. At Forholdene paa disse to Omraader laa saaledes, skyldtes den overvældende Travlhed og Beskæftigelse, der paa den Tid herskede indenfor Faget.

Til Bestyrelse valgtes *K. V. Koch, Emil Winther, J. P. Løye, Chr. B. Schultz* og *Chr. Olsen*. Bestyrelsen konstituerede sig med *Koch* som Formand.

Denne Konstituering fremkaldte en Protest fra 21 af Foreningens Medlemmer, der hævdede, at *Winther* burde være Formand, dels fordi han ved Bestyrelsesvalget havde opnaaet det højeste Antal Stemmer, og dels fordi han indenfor Bestyrelsen var den eneste faglærte. Da Bestyrelsen ikke ønskede at ændre sin Afgørelse, krævedes der indkaldt en ekstraordinær Generalforsamling, som blev afholdt den 14. Oktober s. A.. Bølgerne gik højt, og Debatten var meget langvarig – efter tre Timers Forløb blev der holdt Pause, hvorpaa der forhandledes endnu 1 Time, da der blev krævet Afstemning over et stillet Tillidsvotum til Bestyrelsen. Da Afstemningsresultatet var 13 Stemmer for og 13 Stemmer imod, meddelte Bestyrelsen, at samtlige dens Medlemmer stillede deres Mandater til Raadighed. Derefter suspenderedes Generalforsamlingen for et Tidsrum, der var tilstrækkelig langt til en almindelig Frokost. Da Forhandlingerne genoptoges, var Stemningen mere forsonlig, og som et Kompromis vedtoges det enstemmigt at anmode Bestyrelsen om at fungere videre til den ordinære Generalforsamling, dog med den Ændring i Bestyrelsens Sammensætning, at *L. Jentzsch* indtraadte i Stedet for

E. Winther. Heri indvilgede Bestyrelsen. – Derpaa vedtoges det fra 1. Oktober 1917 at fordoble Dyrtidstillægget til Dansk Litografisk Forbunds Medlemmer.

Den nye Bestyrelse tog med Kraft og Energi fat paa Arbejdet med at udrydde den Mangel paa Respekt for Generalforsamlings- og Bestyrelsesvedtagelserne, som Medlemmerne i de sidste Aar havde vist. En Række af gamle Bødesager blev optaget og gennemført og for at statuere et Eksempel blev et Medlem, der ikke vilde bøje sig for Bestyrelsens Afgørelse, ekskluderet.

I Juni 1917 rejste Forbundet, der paa det Tidspunkt havde 506 Medlemmer, en Klage over Principalforeningens Vedtægtsbestemmelse om, at der ikke maatte antages Arbejdskraft uden forudgaaende Henvendelse til Foreningens Kontor. Klagen førte ikke til noget Resultat, hvorfor den blev genoptaget i November Maaned s. A. og bragt frem for den faste Voldgiftsret, som afgjorde Sagen derhen, at Principalforeningens Resolution af 3. September 1916 om Antagelse af Arbejdskraft maatte staa ved Magt, saafremt Forbundet ikke vilde slette en tilsvarende Bestemmelse i dets Love, men dog maatte Organisationerne ikke blande sig i Lønspørgsmaal, som skulde afgøres alene af den paagældende Principal og Medhjælper. Denne Afgørelse var i og for sig selvmodsigende, men bragte dog Forholdene midlertidig til Ro.

Den fastere Politik og klarere Ledelse, som Bestyrelsen indførte i Foreningen, mødte naturligvis i Begyndelsen nogen Modvilje. Det varede dog ikke længe, før Medlemmerne anerkendte Bestyrelsens Arbejde og Arbejdsmaade. Paa en ekstraordinær Generalforsamling den 17. Marts 1918 tilsagde Foreningen Bestyrelsen sin Støtte gennem en saalydende Resolution:

»Generalforsamlingen giver Bestyrelsen sin Tilslutning i dens Opfattelse af, at den er berettiget til at anvende alle de Midler, Lovene hjemler for at faa Medlemmerne til at respektere disse«.

Denne Resolution fremkaldte en Protest fra en Række Provinsfirmaer, idet de fremsendte Anmodning til Arbejdsgiverforeningen om at blive løst fra deres Medlemsforhold til Principalforeningen. Arbejdsgiverforeningen fik Striden bilagt paa det Grundlag, at de to Provinsbestyrelsesmedlemmer ved fremtidige Bestyrelsesvalg skulde foreslaas af Provinsens Repræsentanter, hvorved Provinsen blev tilsikret sin rette Repræsentation i Bestyrelsen.

Paa Grund af den stadig voksende Dyrtid blev der i Marts 1918 tilstaaet Dansk Litografisk Forbunds Medlemmer en Forhøjelse af Dyrtidstillægget til 35 Kr. mdl. for gifte og 24 Kr. for ugifte, idet der dog blev taget det Forbehold, at hele Dyrtidstillægget bortfaldt i Tilfælde af Arbejdsstandsning eller kollektiv Arbejds-

UDENFOR SKØRPING KRO · AUGUST 1918

vægring. Dette Forbehold har utvivlsomt været medvirkende til den nærmest følgende Tids forholdsvise Ro indenfor Faget. Iøvrigt laa Lønningerne paa dette Tidspunkt omtrent saaledes:

	København	Provinsen
Overtrykkere	Kr. 39.82	Kr. 33.06
Maskintrykkere..	» 40.19	» 33.36
Litografer	» 46.89	» 34.06
Slibere	» 26.56	» 23.50

hvortil kommer det ovenfor omtalte Dyrtidstillæg.

Lørdag den 17. August s. A. afholdtes ordinær Generalforsamling i Aalborg, hvor man bl. a. vedtog det ovenfor nævnte Forslag fra Arbejdsgiverforeningen om Valg af Provinsens Repræsentation indenfor Bestyrelsen, samt Nedsættelse af et Udvalg til Besørgelse af Fællesindkøb af Brugsartikler, som Medlemmerne paa Grund af de ved Krigen skabte Tilførselsvanskeligheder næsten ikke var i Stand til at skaffe sig, f. Eks. Olie, Terpentin, Benzin o. l., men da Krigen kort efter ophørte, fik Udvalget ingen lang Levetid, men det arbejdede iøvrigt godt og effektivt, saa længe det var nødvendigt. Medlemmer af Udvalget var *Chr. Cato*, *Chr. B. Schultz* og *P. Voegtle*.

Generalforsamlingen var oprindelig tænkt udstrakt over to Dage, men da det lykkedes at tilendebringe Forhandlingerne allerede om Lørdagen, fik Deltagerne Søndagen til fri Disposition. Heraf benyttede en Del Medlemmer sig til under Førerskab af Foreningens elskværdige Aalborgværter med Damer at foretage en Udflugt til Ræbild Bakker for endelig at slutte Sammenkomsten med en fornøjelig Middag paa Skørping Kro. –

Bestyrelsesvalget havde det Udfald, at Bestyrelsen genvalgtes enstemmigt og *K. V. Koch* til Formand med alle Stemmer mod een.

Atter i November Maaned nødvendiggjorde Dyrtiden en Forhøjelse, og det endda en meget betydelig Forhøjelse af Dyrtidstillæget til Forbundets Medlemmer; det fastsattes til 80 Kr. mdl. for gifte og 65 Kr. for ugifte.

De i andre Fag urolige Arbejdsforhold, der skyldtes Pengenes stadig vigende Købeevne i Forbindelse med de ved Krigsforholdene skabte abnorme Omsætnings- og Arbejdsforhold, forplantede sig efterhaanden til det litografiske Fag. Den ved den svigtende Lærlingeantagelse- og uddannelse skabte Mangel paa Arbejdskraft

gjorde det let for Medhjælperne at gennemtvinge forskellige mere eller mindre berettigede Krav. De opnaaede ikke blot den fælles Forøgelse af Dyrtidstillæget, men ogsaa betydelige personlige Tillæg.

Overfor disse stadigt stigende Krav stod navnlig Fagets største Virksomhed vanskeligt, idet den var under Pres fra anden Side for at skaffe de store Mængder af bestilt Arbejde færdigt. Dens Holdning overfor Medhjælperne var derfor usikker; i en vanskelig Situation gav den efter, medens den burde have staaet fast ved de gældende Overenskomster. Denne manglende Fasthed gjorde meget til, at Arbejdsforholdene indenfor Faget blev ganske utaalelige. Det hørte til Dagens Orden at møde frem med Krav om Lønforhøjelse under fremsat Opsigelse. Bestyrelsen mente ikke at kunde gribe ind, dertil var Forholdene paa hele Arbejdsmarkedet for usikre, og det vilde utvivlsomt ogsaa kun have forværret Situationen ved at skabe Uro i videre Krese. Derfor sluttede en Del Principaler i København sig sammen og nedsatte en Slags Eksekutivkomité med uindskrænket Myndighed over de ved de paagældende Principalers Virksomheder ansatte Personaler. Da der den 16. Februar 1919 skete 14 Opsigelser fra Medhjælpernes Side, alle paa Grund af afslaaede Krav om Lønstigning, foranledigede Komitéen, at der af de under den staaende Virksomheder afskediges andre 16 Medhjælpere. Afskedigelserne fandt Sted uden Diskussion, Principalerne viste – for en Gangs Skyld – en fuldendt Disciplin, de indsaa, at her gjaldt det om at staa sammen. Forbundet reagerede da ogsaa hurtigt og anmodede om en Forhandling. Den fandt Sted den 20. Februar 1920, men endte resultatløst, da Forbundet nægtede at underskrive følgende Erklæring:

»Principalforeningens Medlemmer og Forbundets Medlemmer tager de givne Opsigelser tilbage, og Forbundets Medlemmer gaar i Plads paa de gamle Betingelser; samtidig tilbagekalder Forbundet det givne Forbud mod Overarbejde, og Forbundet giver absolutte Garantier for, at Medlemmerne ikke yderligere rejser Lønkrav, da Lønningerne for Tiden er i en Højde, som Principalerne ikke kan eller vil overskride. Principalforeningen erklærer sig saa villig til bl. a. at forhandle om en Forhøjelse af det bestaaende Dyrtidstillæg.«

Forbundets Afslag var ingenlunde Principalforeningen ubehageligt. Under Forhandlingerne udtalte Formanden: »Jeg havde ventet et Afslag, og vi ønskede det, og vi vil ikke skjule, at vi helst ser aaben Kamp i Stedet for den stadige Kamp i det skjulte.«

Om Ordene er faldet som angivet, kan ikke bevises, men Udtalelsen »aaben Kamp« karakteriserer aldeles *K. V. Koch*.

Forhandlingerne gav iøvrigt det Resultat, at der indvarsledes til en ekstraordinær Generalforsamling den 23. Februar 1919, hvor Medlemmerne delegerede

Bestyrelsen deres Ret til at erklære Lockout i Faget. Med Forbundet genoptoges derefter Forhandlingerne, som under Arbejdsgiverforeningens Medvirken den 4. Marts s. A. endte med følgende Forlig:

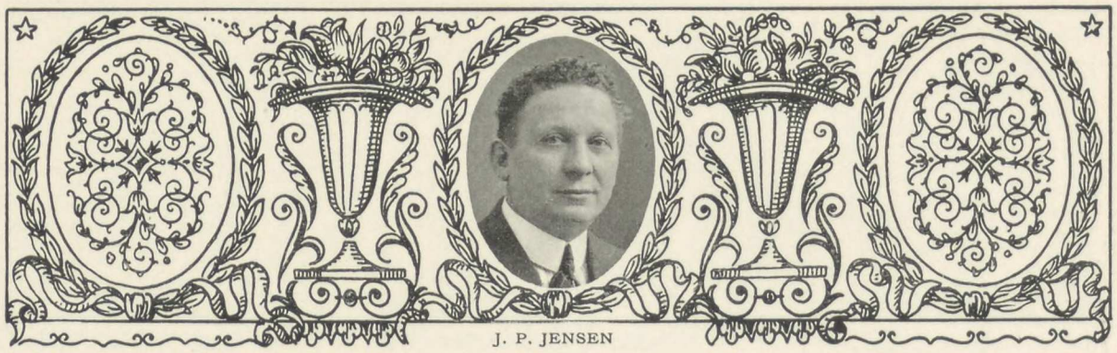
»Ved et Fællesmøde i Dag enedes Parterne om følgende:

Der optages straks Forhandling om en ny Dyrtidsordning, omfattende saavel København som Provinserne. De stedfundne Opsigelser, saavel fra Principalernes som fra Arbejdernes Side, tages tilbage, forsaavidt de er foretaget fra og med den 7. Februar, og de vedkommende Arbejdere indtræder i de hidtidige Pladser paa de hidtidige Vilkaar, dog saaledes, at i Tilfælde, hvor der fra Arbejdsgiverens Side er givet Løfte om en bestemt Lønforhøjelse, opretholdes den.

Overarbejde i hidtidigt Omfang maa ikke nægtes, og det er en Forudsætning, at Obstruktion ikke finder Sted«.

Forbundet respekterede ikke det indgaaede Forlig, hvorfor Principalforeningen paa en ekstraordinær Generalforsamling den 23. Marts s. A. vedtog at lade erklære Lockout og kun at forhandle med Forbundet under Hovedorganisationernes Medvirken. Den 16. April s. A. holdtes der Møde mellem Parterne; ogsaa dette Møde endte uden Resultat, og Principalforeningen sammenkaldte derfor atter en ekstraordinær Generalforsamling, der afholdtes den 17. April, hvor man godkendte de af Bestyrelsen foretagne Skridt, der bl. a. havde medført, at der var udstedt 1ste Lockoutvarsel den 5te April og 2det Varsel den 11te April. – Lockouten, den første i det litografiske Fag, traadte i Kraft den 19de April 1919. Den blev af lang Varighed, men den bragte ikke Principalerne store Fordele, hvilket i første Linie skyldtes den Omstændighed, at man i Provinsbogtrykfaget i Slutningen af Juni havde afsluttet en Overenskomst, der – fra et Arbejdsgiverstandpunkt set – var yderst uheldig. Den 4. Juli s. A. sluttede Lockouten med en Overenskomst og 8 Dage senere blev Arbejdet genoptaget. Men eet belærte Lockouten dog Forbundet om, nemlig at ogsaa Arbejdsgiverne indenfor Faget havde lært Sammenholdet og dets Værdi, og heri kan man maaske finde en af Grundene til, at Forhandlingerne i 1922 mellem de to Foreninger har faaet et lettere Forløb.

I Overenskomsten var fastsat, at de Personer, som under Konflikten havde hjulpet til i Virksomhederne, ikke i nogen Maade skulde have Ulemper i den Anledning, naar Arbejdet genoptoges. I Praksis voldte det store Vanskeligheder at faa denne Bestemmelse respekteret, og i et enkelt Tilfælde saa Principalforeningen sig nødsaget til at gaa til Voldgiftsretten. Sagen angik en Principalsøn, som havde hjulpet Faderen i Virksomheden. Forbundet, som han var Medlem af, idømte ham til fuld Afgørelse af Sagen en Mulkt, som han betalte. Alligevel forhindrede Forbundet Tilgang til Arbejdsstedet i ca. ½ Aar under Paaberaabelse af, at Indehaverens Søn var »Skruebrækker«, hvorfor ingen kunde arbejde sammen med ham.

J. P. JENSEN

Forbundet gik endog saa vidt, at det søgte at holde udenlandsk Arbejdskraft, som var antaget til Arbejde i Virksomheden, og som intet kendte til de faktiske Forhold, borte, idet det benyttede sig af den engang for alle af det selv afgjorte Sag.

En anden Bestemmelse i Lockoutoverenskomsten gik ud paa Nedsættelse af et Udvalg til Anbringelse af ledig Arbejdskraft, bestaaende af 3 Repræsentanter for hver af de to Parter. Principalerne valgte *I. P. Jensen, L. Jentzsch* og *P. Voegtle.* Blandt andet ønskede man igennem dette Udvalgs Arbejde at faa konstateret, om det var nødvendigt at indføre Arbejdskraft fra Udlandet. Forbundets Repræsentanter i Udvalget blev bragt i en meget vanskelig Situation derved, at de, som personlig mødte med den bedste Vilje til at naa en fredelig Ordning, snart maatte skifte Taktik. Forholdene krævede af dem, at de skulde skaffe mere eller mindre øjeblikkelige Tillæg til de personlige Lønninger, hvilket kun kunde ske ved, at de førte Bevis for, at der fandtes tilstrækkelig ledig Arbejdskraft i Faget, hvorved Forbundets Medlemmer vilde faa en moralsk Ret til at opsige deres Pladser paa Lønkrav, der kunde altid henvises til, at Virksomheden kunde skaffe sig Arbejdskraft fra anden Side, saafremt man ikke vilde imødekomme Kravene.

Følgelig mødte det snart med en lang Liste over Arbejdsledige, til Trods for, at Faget i de to sidste Aar – ja, i Virkeligheden gennem mange Aar – havde lidt under en kronisk Mangel paa Arbejdskraft. Listen viste sig dog snart at være af en problematisk Værdi, mange af de opførte var ikke mere i Landet, andre var ubrugelige i Faget, og andre ønskede overhovedet ikke fast Arbejde. Listen, der var tænkt som et Bevis paa, at der var den fornødne Arbejdskraft i Landet, blev herefter lagt hen som værdiløs i denne Forbindelse. Derpaa meddelte Forbundet en Række nye Navne paa Arbejdsledige. Principalforeningens Repræsentanter i Udvalget opdagede straks, at det var Folk, som havde opsagt deres Pladser paa Lønkrav med det Formaal at være Arbejdsledige.

Forbundets Stilling i dette Spørgsmaal var selvmodsigende, idet man nemlig paa den ene Side paastod, at disse »Arbejdsledige« var til Disposition, og følgelig var der ingen Grund til at indkalde udenlandsk Arbejdskraft, medens man paa anden Side ikke vilde erkende, at der var nogen Mangel paa Arbejdskraft paa de Steder, hvor Opsigelse var sket, førend den Dag Fratrædelse fandt Sted.

Ved et paagaaende Arbejde fra Principalforeningens Udvalgsrepræsentanters Side lykkedes det at faa Medlemmerne til øjeblikkelig at indberette enhver Opsigelse, samt mere regelmæssig end hidtil at indsende de ugentlige Lønningslister. Derved blev Udvalget i Stand til dels gennem et Kartotek over Medhjælperne at imødegaa Forbundets Paastande om Tilstedeværelsen af rigelig ledig Arbejdskraft, og dels fra Oktober 1919 gennem en ugentlig Lønstatistik i De grafiske Fag at holde Medlemmerne underrettet om Fagets almindelige Lønniveau.

Som Følge af, at Medlemmerne fulgte Foreningens Repræsentanters Forskrifter,

K. LEVIN

var det lykkedes disse paa et Møde at overbevise Forbundets Repræsentanter om, at der nu ikke fandtes mere ledig Arbejdskraft, hvorfor disse sidste forlod deres tidligere Standpunkt og afgav en saalydende Erklæring:

»Det erkendes, at de den 27. August 1919 ledige Overtrykkere er anbragte, hvorfor der paa det angivne Tidspunkt ingen arbejdsløse Stentrykkere (Over- og Maskintrykkere) findes — og at Forbundet i Henhold til Overenskomsten af 4. Juli 1919 forpligter sig til ved eventuel Henvendelse fra Statspolitiet eller andre Myndigheder at erkende, at Forbundet ikke paa nogen Maade vil forhindre, at udenlandske Kolleger søger eller slutter Engagementer med Dansk Litografisk Principalforenings Medlemmer.

Den 2. September 1919.

(sign.) *Peter Voegtle.* (sign.) *Asger E. A. Schmidt*«.
D. L. P. D. L. F.

Med en saadan Erklæring i Haanden skulde det synes muligt at fremskaffe den fornødne fremmede Arbejdskraft, men det blev det alligevel langtfra. Der tilbød sig Arbejdskraft nok fra Udlandet, men naar den Arbejdssøgende i Henhold til de internationale Regler henvendte sig til Dansk Litografisk Forbund om Arbejde, blev det ham meddelt — trods den afgivne Erklæring og ganske i Strid med de faktiske Forhold — at der var Arbejdsløshed i Faget i Danmark, og at Tilgang derfor var forbudt. Søgte den Arbejdssøgende alligevel Indrejsetilladelse, saa forhindrede Forbundet, at han fik Tilladelsen, ved overfor de paagældende Myndigheder at paavise, at der var Arbejdsløshed nok i Faget — en Arbejdsløshed, der som tidligere, naar der var Brug for den, fremskaffedes ved at lade beskæftigede danske Medhjælpere opsige deres Pladser paa Lønkrav. Dog lykkedes det 5 udenlandske Arbejdere at komme ind i Landet, men der maatte en Voldgiftssag til for at skaffe dem Arbejde, og det opnaaedes endda kun for de fire af dem. Forbundets Fremgangsmaade var principielt set ikke noget nyt, baade i det litografiske og andre Fag kendtes den, men sjældent har den antaget saa obstruktive Former som i det her nævnte Tilfælde.

Udvalgets Arbejde blev paa Grund af de stadige Opsigelser og Lønkrav saa stærkt forøget, at Udvalget maatte have fuld Myndighed i disse Spørgsmaal og kræve Medlemmernes ubetingede Tilslutning til sit Arbejde. En den 1. November 1919 afholdt ekstraordinær Generalforsamling viste i begge Henseender Udvalget sin hele Tillid.

Ved Hjælp af det af Udvalget med Assistance af Fuldmægtig *K. Levin* udarbejdede Kartotek over Medhjælperne, blev der foretaget en Klassificering af dem

FORENINGENS KONTOR · FARVERGADE 6

efter Dygtighed og Hurtighed. Forbundets Repræsentanter nægtede at deltage i Arbejdet med Klassificeringen, endskønt det blev dem tilsagt fra Principalernes Side, at Klassificeringen ikke var beregnet paa at faa de mindre dygtige sat ned i Løn, men tværtimod paa at højne Lønnen for de dygtige og hurtige Medhjælpere.

Klassificeringen blev derpaa foretaget af Principalerne alene paa Basis af Oplysninger om hver enkelt Medhjælper fra hans Lærested og senere Arbejdspladser.

Det fremkomne Resultat blev forelagt for en større Kreds af Foreningens Medlemmer, specielt de faglærte, og blev korrigeret efter disses Udtalelser.

Efter at Klassifikationen var tilendebragt og godkendt af Medlemmerne vedtog en ekstraordinær Generalforsamling følgende Resolution:

»Dansk Litografisk Principalforening samlet til Generalforsamling den 29. November 1919 vedtager, at der søges Forhandlinger med Forbundet, idet den bærende Tanke i Forhandlingerne skulde være, at eventuelle Lønforhøjelser fortrinsvis falder paa dygtige Arbejdere, medens de mindre dygtige kun faar et ringe eller intet Tillæg. Samtidig bør det forlanges, at der ydes os virkelige Garantier, dels for at vi faar Arbejdsro, og dels for at der fastsættes bestemte Definitioner i Overensstemmelse med vore Ønsker med Hensyn til, hvad der forstaas ved Arbejdsløse.«

Da Forbundet imidlertid ikke var villigt til at samarbejde med Foreningen for at faa fastslaaet en bestemt Definition af Begrebet »Arbejdsløse«, saa fik Resolutionen ingen praktisk Betydning.

Paa den ordinære Generalforsamling den 31. August 1919 i København genvalgtes samtlige Tillidsmænd og vedtoges en Forhøjelse af Priserne i Minimalprislisten, foranlediget ved Arbejdslønningens Stigning, og endvidere vedtog man enstemmigt, belært af Ulemperne ved Mangel paa Arbejdskraft, følgende:

»Alle Firmaer, der ligegyldigt af hvad Grund, ikke holder det Antal Lærlinge, de i Henhold til den til enhver Tid gældende Skala, er berettiget til, betaler Kr. 15,00 pr. Maaned for hver Lærling, de mangler i fuldt Lærlingetal.

Det bemærkes udtrykkeligt, at dette ogsaa gælder de Firmaer, der maa anses for inkompetente til at holde Lærlinge.

De herved indvundne Bidrag gaar til en Fond, hvis Midler anvendes til Forbedring og Forøgelse af Fagets Arbejdskraft – eventuelt til Oprettelse af en Fagskole.

S. SØDRING A. WØRNER P. VOEGTLE O. ISACSSON B. BARRE
C. B. SCHULTZ C. JOHNSON A. LAGRELIUS P. M. BYE K. V. KOCH J. GRØNLUND

Det første skandinaviske Litografmøde · København den 29. Juni 1920

Over Fondens Midler fører Kassereren Regnskab paa samme Maade som over Foreningens øvrige Midler.

Restancer medfører samme Følger som Kontingentrestancer.«

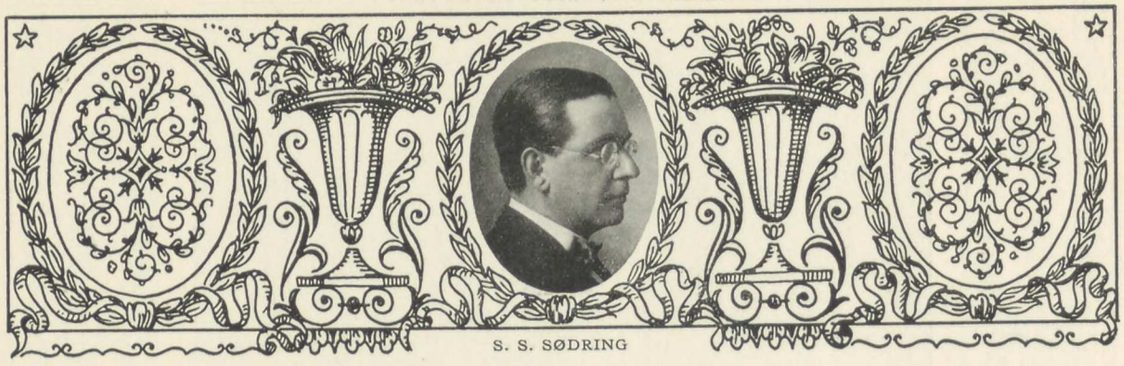
Disse Bestemmelser, der trods den enstemmige Vedtagelse mødte megen Modstand, blev gennemførte med en mærkbar Forbedring af Forholdene paa Arbejdsmarkedet til Følge. I Løbet af seks Maaneder faldt Procenttallet for manglende Lærlinge fra 46 til 18, hvilket i Praksis vil sige, at næsten alle de Firmaer, der er kompetente til at uddanne Lærlinge, har antaget Lærlinge i fuldt Omfang. De fastsatte Afgifter har givet Foreningen Midler i Hænde til i 1922 at vedtage at udsende til Landets Skoler teknologiske Tavler med Fremstillinger af Fagets Arbejdsgrene og -metoder for paa denne Maade at udbrede Oplysning om Faget; desuden er der efter Aftale med de tekniske Skoler fremstillet Fortegningstavler til Brug ved Skriftundervisning af litografiske Lærlinge.

I Udvalget til Anbringelse af ledig Arbejdskraft var der stadig Brydninger mellem de to Parter, og dette bevirkede, at Principalforeningens Repræsentanter maatte have et intimt Samarbejde med Bestyrelsen, hvilket efterhaanden udviklede sig til, at Bestyrelsen praktisk talt udvidede sig med 3 Medlemmer.

Paa Grund af det for saavel Formanden som for Bestyrelsen uoverkommelige Arbejde med Foreningens mangeartede Sager blev *Kai Levin* antaget som Foreningens Sekretær og Kasserer fra 1. Marts 1920; samtidig fik Foreningen sit eget Kontor hos Formanden i Farvergade 6.

I Vinteren 1919—20 tog Principalforeningen Initiativet til at søge etableret et Samarbejde med de tilsvarende norske og svenske Foreninger; fra begge Sider blev Forslaget straks accepteret.

Dette Samarbejde har ved Møder i København den 29. og 30. Juni 1920, hvor de respektive Foreninger var repræsenteret ved Hofintendenten *A. Lagrelius*, Consul *C. Johnson* og Direktør *O. Isacsson*, Sverrige, Direktør *P. M. Bye*, Fabrikant *A. Wørner*, Disponent *Joh. Grønlund*, Norge, og cand. polyt. *K. V. Koch*, Direktør *S. Sødring* og cand. polyt. *Chr. B. Schultz*, Danmark, medens v. Hofauditør *Birger Barre*, Sverrige, og Fabrikant *P. Voegtle*, Danmark, fungerede som Sekretærer, og i Stockholm den 20. Juni 1921, hvor der var mødt som Repræsentanter for Sverrige: Direktør *Erik Oldenburg* og Direktør *O. Isacsson*, for Norge: Litograf *Joh. Grønlund* og Disponent *H. Becker-Eriksen*, og for Danmark: cand. polyt. *K. V. Koch*

S. S. SØDRING

og Fabrikant *P. Voegtle*, ført til Afslutning af 2 Overenskomster, hvis væsentligste Punkter er:

Aftaler om ikke paa illoyal Maade at engagere Arbejdskraft i noget af de andre to Lande.

Aftaler om ikke at konkurrere illoyalt i noget af de to andre Lande.

Nedsættelse af et Raad, der skulde paasé, at de vedtagne Aftaler overholdes og paadømme mulige Overtrædelser, samt

Aftaler om, at strejkende eller lockoutede Arbejdere ikke maatte engageres, saa længe en eventuel Konflikt var løbende.

I Slutningen af 1919 rejste Forbundet Krav om yderligere Dyrtidstillæg; i Januar 1920 enedes man om at yde de københavnske Slibere et Tillæg paa Kr. 11,50 pr. Uge, medens Sliberne i Provinsen, der nægtede at modtage et Tillæg paa Kr. 3,50 pr. Uge, intet fik.

Umiddelbart efter fremkom der fornyede Krav fra Forbundet om Forhøjelse af Lønningerne til Trykkerne. Samtidig skete der det, at Medhjælperne hos det Firma, der havde det største Antal Medlemmer af Dansk Litografisk Forbund i Arbejde, for at gennemtvinge den ønskede Lønforhøjelse nedsatte Arbejdsydelsen til omtrent det halve. Firmaets Lønninger laa fuldt paa Højde med de øvrige Firmaers indenfor Faget og med de øvrige grafiske Fags og betydeligt over vore Nabolandes. Firmaets Situation var ganske uholdbar, men alligevel henstillede Bestyrelsen meget indtrængende til Firmaets Ledelse ikke at bøje sig, og paa en ekstraordinær Generalforsamling den 19. Februar 1920 vedtoges det at yde Støtte til dette Firma og andre, der maatte komme i samme Vanskeligheder. Generalforsamlingens Beslutning har følgende Ordlyd:

»Saafremt et Medlem paa Grund af Arbejdervanskeligheder — ligegyldigt af hvad Art — kommer i en saadan Situation, at den Paagældendes Produktion aftager saa stærkt i Forhold til den normale Produktion, at det efter Bestyrelsens Skøn er nødvendigt, at der ydes en Støtte, da er det de øvrige Medlemmers Pligt efter derom modtaget Paalæg fra Bestyrelsen at yde saadan Støtte ved at paatage sig Udførelsen af en passende Del af det paagældende Medlems Arbejde. Hvormeget der skal forstaas ved en »passende« Del afgøres af Bestyrelsen under Hensyn til Omfanget af Hjælpefirmaets almindelige Produktion.

Det paahviler Hjælpefirmaet at lade Arbejde, der tildeles det paa den ovenfor anførte Maade, gaa *forud* for *eget* Arbejde.

Betalingen, der ydes Hjælpefirmaet, bliver 25 % mindre end den Betaling, det betrængte Firma opnaar hos sin Kunde.

Hvis en Tryksag, der skal udføres som Hjælpearbejde, er et Halvfabrikata, der skal videreforarbejdes i Bogbinderi, Æskefabrik el. lign., da afgør Bestyrelsen under

PETER VOEGTLE

Hensyn til det betrængte Firmas Kalkulationsmetode, hvormeget der skal betales. Saafremt det betrængte Firma maatte finde det mere formaalstjenligt at henvise sine Kunder direkte til Hjælpefirmaet, da maa Hjælpefirmaet for et Tidsrum af 2 Aar efter, at normale Tilstande atter er indtraadt, ikke udføre noget Arbejde for de paagældende Kunder, med mindre det sker i Forstaaelse med Bestyrelsen.

Skulde Arbejderne hos et Hjælpefirma nægte at udføre det Firmaet tildelte Hjælpearbejde, da maa dette straks indberettes til Bestyrelsen.

Misligholdelse af de ovenfor givne Regler er at sætte lig Misligholdelse af Lovene og vil følgelig medføre samme Konsekvenser.«

Disse Bestemmelser har fundet Anvendelse i enkelte Tilfælde, og det har ikke voldt Vanskeligheder at gennemføre dem.

Iøvrigt blev Obstruktionssagen indbragt for den faste Voldgiftsret, hvor den blev forligt, idet Forbundets Ledelse afgav følgende Erklæring:

»Vi erkender herved, at det Arbejdstab, Firmaet i Følge den foreliggende Statistik har haft i Ugerne fra den 9. Januar til den 19. Marts d. A. vil kunne indhentes, og vi garanterer, at Trykkerne vil gøre alt for, at dette sker i et saa kort Tidsrum som muligt.«

Samtidigt med at denne Sag bragtes til Afslutning ved den faste Voldgiftsret, havde vi en anden Sag løbende ved den faglige Voldgiftsret med Landsdommer *Axel Rasmussen* som Opmand.

I denne Sag, der iøvrigt angik det paa Side 55 omtalte »Skruebrækkerforhold«, gav Opmanden i sine Præmisser følgende Udtalelse om, hvad der i Henhold til Overenskomsten af 4. Juli 1919 forstaas ved »ledig brugbar Arbejdskraft«, idet der i Præmisserne staar:

»Forbundet har ikke benægtet Rigtigheden af foranstaaende af Foreningen i alt væsentligt beviste Fremstilling; det har erkendt, at Horsens Afdelingen, for hvis Foranstaltninger det bærer Ansvaret, ikke har taget Hensyn til Ordningen af Strejkebrydersagen, og at de 2 Trykkere er antagne til højere Løn end Gennemsnitslønnen, hvilket sidste Forbundet vil betegne som den »tarifmæssige«. Men Forbundet har villet gøre gældende, at der, da Esbjerg-Firmaet antog de tyske Trykkere, var ledige danske Trykkere, og at der — idet Forbundet ikke har godtgjort dette sidste overfor Foreningens Anbringende om, at Antagelse er sket umiddelbart efter. 2. September — i hvert Fald inden 2. September har været ledig brugbar Arbejdskraft, som Esbjerg-Firmaet kunde have forskaffet sig, idet Forbundet herunder vil henregne Arbejdere, der opsiger deres Plads, fordi de kan faa højere Løn, selv om den Løn, de oppebærer, er i Overensstemmelse med Fagets Gennemsnitsløn, og tillige Arbejdere, der nægter at tage Arbejde til Fagets Gennem-

snitsløn eller til deres senest oppebaarne Løn, hvis denne har oversteget Gennemsnitslønnen, naar blot den af de paagældende Arbejdere fordrede Løn ikke er urimelig.

I denne Forstaaelse af Bestemmelsen i Overenskomsten af 4. Juli 1919 kan der imidlertid ikke gives Forbundet Medhold. I Overensstemmelse med dens Formaal, der maa antages at være dels at sikre danske Arbejdere Beskæftigelse fremfor udenlandske, dels at hindre løntrykkende Konkurrence af udenlandske Arbejdere, saa længe brugbar dansk Arbejdskraft er ledig, og dels — efter den af Foreningens Repræsentanter i Fællesudvalget paapegede og ubestridte Grund til Bestemmelsen — at beskytte Arbejdsgiverne mod en ved Udelukkelse af fremmed Arbejdskraft muliggjort, upaakrævet Lønstigning, samt idet Lønforholdene i Faget efter det oplyste ikke skønnes urimelige i Forhold til det almindelige faglige Lønniveau, findes de fornævnte Kategorier af ledige Arbejdere ikke at kunne henregnes til saadan ledig Arbejdskraft, der berettiger Forbundet til at hindre Tilgang af fremmed Arbejdskraft.«

I den følgende Tid fremkommer der Gang paa Gang Krav fra Forbundet om Forhøjelse af Dyrtidstillæget og samtidig rettes der fra den enkelte Arbejder til Arbejdsgiveren Krav om et personligt Løntillæg. Arbejdsgiverforeningen støtter Principalforeningen i dens Nægtelse af at forhøje Dyrtidstillæget. Dog maa Principalforeningen, da Københavns Bogtrykkerforening i Maj 1920 giver efter for Typografernes Krav om forhøjet Dyrtidstillæg, ogsaa indrømme saavel Litografer som Trykkere et lignende Tillæg, nemlig Kr. 10,00 om Ugen, dog med den væsentlige Forskel, at Principalforeningen i Modsætning til Bogtrykkerforeningen fik fastslaaet, at Tillægget var en Forudgriben af den kommende Augustregulering, og altsaa skulde afskrives paa denne, for hvilken nærmere Regler iøvrigt var fastsat gennem en generel Overenskomst af den 5. April 1920 (Paaskeforliget) mellem Hovedorganisationerne. Alligevel rejses der i August fra Forbundets Side Krav om at holde det givne Tillæg udenfor Augustreguleringen, men det afvises af Principalforeningen, uden at Afvisningen volder Vanskeligheder. Da samtidig de nedadgaaende Tider begynder, Arbejdsstoffet svigter, og Arbejdsløsheden tager til, forstummer ogsaa Kravene om personlige Tillæg.

Den gældende Hovedoverenskomst af den 2. Juli 1914 med Dansk Litografisk Forbund, der var løbende til den 31. December 1920, blev af Forbundet opsagt til Ophør, men i Henhold til det lige nævnte Paaskeforlig forlængedes Overenskomsten til trods herfor automatisk et Aar.

Allerede den 24. Januar 1921 opsagde Principalforeningen den lige omtalte Hovedoverenskomst til Ophør den 31. December 1921 og samtidig Dyrtidsoverenskomsten (Lockoutforliget) af 4. Juli 1919 til Ophør den 30. Juni 1921. Mod denne sidste Opsigelses Lovlighed protesterede Forbundet, men efter at denne Protest

var underkendt ved en faglig Voldgift, lykkedes det ved venskabelig Forhandling at faa det ugentlige Dyrtidstillæg for Trykkeres og Litografers Vedkommende nedsat med Kr. 10,00 fra d. 15. Juli 1921 og yderligere med Kr. 7,00 fra d. 15. August s. A., medens Sliberne kun fik fradraget Kr. 8,24 fra sidstnævnte Dato. –

Paa den ordinære Generalforsamling den 29. August 1920 i Odense nedlagde *J. P. Løye* sit Mandat som Bestyrelsesmedlem og erstattedes med *I. P. Jensen*. Til Tak for det store og uegennyttige Arbejde, *Løye* havde gjort, fik han som Æresgave en af Tin forarbejdet Cigarkasse med følgende Inskription:

Til J. P. LØYE
med Tak for godt og trofast Arbejde gennem Aarene.
August 1920.
Dansk Litografisk Principalforening.

Paa den samme Generalforsamling ophævedes Udvalget til Anbringelse af ledig Arbejdskraft, og dets Myndighed og Arbejdsomraade overdroges til Bestyrelsen, idet 2 af Udvalgets Medlemmer, nemlig *I. P. Jensen* og *L. Jentzsch*, nu tillige var Bestyrelsesmedlemmer og det 3. Udvalgsmedlem, *P. Voegtle*, valgtes til Suppleant. Kort Tid efter Generalforsamlingen nedlagde *L. Jentzsch* sit Mandat og *P. Voegtle* indtraadte i Bestyrelsen.

Samtidig med de daarlige Tiders Indtræden genopstaar Spørgsmaalet om Minimalprisernes Overholdelse med fornyet Styrke. Minimalprislisten havde ved de Omarbejdelser, den i Aarenes Løb havde været Genstand for, mistet forskellige Bestemmelser, som intet betød i de arbejdsrige Aar, da de gode Priser var lette at opnaa. Nu forsøgte snart et, snart et andet Medlem at komme udenom Prislistens Bestemmelser. For at sætte en Stopper herfor var der paa en ekstraordinær Generalforsamling den 3. Oktober 1920 i København vedtaget forskellige supplerende Bestemmelser. Alligevel var der Mangler, som Medlemmer, der ønskede at komme udenom, kunde benytte sig af. Ogsaa disse Mangler kunde sikkert have været afhjulpet, men en af Arbejdsgiverforeningen udpeget Opmands Kendelse i en Prislistesag bragte 10 Aars Arbejde og Samarbejde indenfor Foreningen til Fald.

Den afsagte Kendelse gav de mest elementære Forudsætninger for enhver Organisations Sammenhold et Grundskud. Det indklagede, men frikendte Firma havde selv været Medforslagsstiller af og stemt for Prislistens Vedtagelse og for de Overholdelsesbestemmelser, der var knyttet til den. Foreningens Love og Bestemmelser vedrørende Overtrædelser var fuldstændig korrekt bragt i Anvendelse overfor Firmaet, og alligevel underkendte en af Arbejdsgiverforeningens ledende Mænd Underorganisationens Dom.

Efter denne Kendelses Konsekvenser vilde ethvert Medlem, uanset om en Bestemmelse var truffet med hans eget Samtykke, naar det passede ham, være fritstillet, og der fandtes derfor ingen anden Udvej end at ophæve Minimalprislisten. At binde de loyale Medlemmer til Fordel for de illoyale vilde have været meningsløst.

Prislistens Ophævelse (Juni 1921) fik selvfølgelig en væsentlig Indflydelse paa Fagets Priser, og dette fremkaldte aldeles omgaaende en Anmodning baade fra det frikendte Firma og fra flere andre om at faa den genindført, men trods en stærk Agitation og utallige Møder lykkedes det ikke at faa hele Faget samlet om en ny Vedtagelse af Prislisten.

Alligevel arbejdede Bestyrelsen videre med Sagen, og i Februar 1922 udsendtes en ny Minimalprisliste, hvis Priser var fastsat efter et nyt Beregningsgrundlag. Den vigtigste Forandring var Bestemmelsen om, at Overholdelsespligten ikke er en Foreningssag, men en indbyrdes personlig og skriftlig Forpligtelse.

Næsten samtlige københavnske Firmaer tiltræder ret hurtigt Prislisten og forpligter sig indbyrdes til at overholde den. I Løbet af Sommeren 1922 slutter yderligere Størstedelen af Fagets øvrige Udøvere sig til den, men egentlig gennemført blev den ikke og bliver det maaske heller aldrig.

I Dagene fra den 10. til den 12. Maj 1921 afholdtes der i London en international Kongres, hvis faglige Betydning dog forringedes en Del ved, at man, takket være de Stemninger, Krigen havde efterladt, havde udelukket al Repræsentation fra Centralmagterne. Dansk Litografisk Principalforening var officielt repræsenteret paa Kongressen ved Formanden *K. V. Koch*, men iøvrigt var adskillige af Foreningens Medlemmer til Stede. Ved Aabningshøjtideligheden fik Formanden Lejlighed til at bringe de engelske Værter en Hilsen fra Kollegerne i Danmark. Senere deltog han ved forskellige Lejligheder i den faglige Diskussion, hvor hans Udtalelser – særligt om Organisationsforholdene i Danmark – blev paahørt med megen Interesse. Endelig bragte han ved den Banket, hvormed Kongressen blev afsluttet, Englænderne en Tak – kraftigt understreget af et mangestemmigt dansk Hurra – for den overordentlig elskværdige og imødekommende Maade, hvorpaa de havde modtaget og behandlet deres Gæster.

Den ordinære Generalforsamling den 28. August 1921, der afholdtes i København, blev ledet af Hr. Overretssagfører *V. Lachmann* og overværet af Hr. Direktør *S. Agerholm* som Repræsentant for Dansk Arbejdsgiverforening samt af Formanden for Københavns Bogtrykkerforening, Hr. *E. Levison*, og Formanden for Reproduktionsanstalternes Principalforening, Hr. *Chr. J. Møller*.

Arbejdsgiverforeningens Repræsentant var specielt anmodet om at komme til Stede for personligt at faa Indtryk af den Utilfredshed, der paa dette Tidspunkt og med Rette var raadende overfor Arbejdsgiverforeningen, idet denne ikke paa tilstrækkelig effektiv Maade støttede Principalforeningens Bestyrelse i dens Bestræ-

belser for at gennemføre Love og Vedtægter. Efter en lang og til Tider bevæget Diskussion sluttede man med enstemmigt at vedtage følgende Resolution:

»Forsamlingen udtaler sin fulde Tillid til Bestyrelsen, men henstiller iøvrigt, at Afgørelsen af vor Stilling til Arbejdsgiverforeningen udskydes til en senere Generalforsamling.«

Bag denne Resolution laa en Tilkendegivelse af, at saafremt Arbejdsgiverforeningen ikke i Fremtiden mere udpræget stod paa Foreningens Side i kollegiale Sager, saa hørte vor Udtrædelse af Arbejdsgiverforeningen til de sandsynlige Muligheder. –

I Traad hermed blev den Lovbestemmelse, der fastslog, at eventuelle Opmænd i kollegiale Stridigheder skulde udpeges af Arbejdsgiverforeningen, ændret derhen, at Opmændene vælges af Voldgiftsdommerne i Forening eller – i Tilfælde af Stemmelighed – udpeges af Sø- og Handelsretten. Tillige vedtoges det, at Opmændene som Regel skal være Jurister. –

Af de paa det foregaaende Aars Generalforsamling valgte Bestyrelsesmedlemmer nægtede *L. Jentzsch* og *Chr. Olsen*, Aarhus, at modtage Genvalg, idet de begge mente, at deres Tid ikke tillod dem at fungere videre. For *Chr. Olsens* Vedkommende afsluttedes hermed en 10-aarig Bestyrelsesperiode, dels som almindeligt Bestyrelsesmedlem og dels som Næstformand, idet han, da det i August 1918 blev vedtaget, at et af Provinsbestyrelsesmedlemmerne skulde fungere som Næstformand, enstemmigt blev valgt til denne Post.

I Stedet for de afgaaede Bestyrelsesmedlemmer valgtes *S. Sødring* og *V. Schur*, Horsens. Til Formand genvalgtes *K. V. Koch* og til Næstformand nyvalgtes *Chr. B. Schultz*, Aalborg.

Allerede et Par Maaneder efter Generalforsamlingen fratraadte *S. Sødring* sin Stilling som Direktør for *A/S Kruckow-Waldorff*, og da han dermed forlod det litografiske Fag, nedlagde han selvfølgelig sit nylig erhvervede Bestyrelsesmandat, og i hans Sted indtraadte Suppleanten *P. Voegtle*, der jo allerede havde fungeret som Bestyrelsesmedlem næsten hele den foregaaende Valgperiode som Stedfortræder for *L. Jentzsch*.

Man var nu saa langt henne paa Aaret, at det i høj Grad var paa Tide at tænke paa den ny Overenskomst, der meget gerne skulde afsluttes inden Aarets Udløb, og Bestyrelsen tog da ogsaa med Kraft fat paa at udarbejde et Overenskomstforslag, idet man samarbejdede med Københavns Bogtrykkerforening og Reproduktionsanstalternes Principalforening for at undgaa Bestemmelser, som kunde virke uheldigt for disse Organisationer. Det lykkedes at faa Forslaget saa betids færdigt, at det – efter at være godkendt af Dansk Arbejdsgiverforening – kunde overgives Forbundet allerede den 24. November 1921, men det første Forhandlings-

møde blev dog ikke afholdt førend den 7. December. Det lykkedes selvfølgelig lige saa lidt ved dette Møde som ved de mange efterfølgende at naa til et Resultat – hvornaar er man ved Overenskomstforhandlinger kommet til et Resultat førend i (eller lidt efter) den 11. Time?

Paa en ekstraordinær Generalforsamling den 11. December forelagde Bestyrelsen baade sit eget og Forbundets Modforslag for Medlemmerne, blandt hvilke der derefter udspandt sig en lang og vidtløftig Diskussion, som endte med dels at give Bestyrelsen Mandat til paa egen Haand og iøvrigt paa de bedst mulige Vilkaar at slutte om den nye Overenskomst, og dels med at slaa fast, at Principalforeningen var urokkelig bestemt paa ikke at ville arbejde længere end højst nødvendig under den gamle Overenskomst.

Efter Generalforsamlingen fortsattes Forhandlingerne med Forbundet, men det gik kun smaat fremad, og da der ikke syntes Mulighed for at naa en Forstaaelse ad fredelig Vej, udstedte Arbejdsgiverforeningen efter Principalforeningens Anmodning et første Frigørelsesvarsel den 17. December. Mod dette Varsel nedlagde imidlertid De samvirkende Fagforbund Protest, og Arbejdsgiverforeningen udstedte da et første Lockoutvarsel den 23. December, hvilket Varsel efterfulgtes af et andet den 30. December, saaledes at Lockouten kunde træde i Kraft den 7. Januar 1922. Disse Varsler satte mere Fart i Forhandlingerne, og ved gensidig Imødekommenhed naaede man da ogsaa den 6. Januar saa langt frem, at Freden var i Sigte. Den haardeste Nød, man havde haft at knække, var Forbundets fantastiske Krav om, at al Opsigelsesfrist skulde bortfalde, et Krav, der i et ugelønnet Fag, hvor det tilmed ofte er vanskeligt at faa en Medhjælper til at færdigbehandle et Stykke Arbejde, en anden har paabegyndt, er ganske meningsløst. Ogsaa denne Vanskelighed kom man imidlertid over, og den 6. Januar Kl. ca. 8 Aften syntes der at være opnaaet Enighed paa alle Punkter, og der var da kun tilbage at underskrive, men nu erklærede Forbundets Repræsentanter, at de kun kunde underskrive med Forbehold af en Generalforsamlings Sanktion. Heroverfor var der for Principalforeningens Repræsentanter intet andet at gøre end at sige til Forbundets Tillidsmænd, at saa maatte Lockouten træde i Kraft og være løbende indtil en Forbundsgeneralforsamling godkendte Forliget. Dette blev derefter underskrevet med det nævnte Forbehold, og den 7. Januar traadte Lockouten i Kraft, men heldigvis kunde Forbundet allerede den 12. Januar meddele, at dets Generalforsamling havde godkendt den nye Overenskomst, og samme Dag blev Arbejdet overalt genoptaget.

Overenskomstens Ordlyd var følgende:

§ 1.

Minimallønnen er Kr. 56,00 pr. Uge for det første Aar efter Læretidens Udløb, Kr. 62,00 pr. Uge for det andet Aar og derefter Kr. 67,50 pr. Uge.

Alle Lønninger, derunder ogsaa de til enhver Tid gældende Minimallønsatser, forøges eller forringes i Overensstemmelse med Statistisk Departements i Februar og August offentliggjorte Pristal, saaledes at Lønnen stiger eller falder med 2½ Øre pr. Time for hver 3 Points, Pristallet er større eller mindre end det foregaaende Pristal.

Den paa Basis af det respektive Pristal forandrede Løn udbetales den første Gang den første Lønningsdag efter Pristallets Offentliggørelse.

Al Ekstrabetaling for Pasning af særlige Maskiner eller for særligt Arbejde bortfalder, dog at der for Pasning af Rotations- og Rotationsoffsetmaskiner ydes saadanne Trykkere, som tidligere mindst 3 Maaneder har arbejdet ved litografiske Rotationspresser, et Tillæg udgørende 15 % af den til enhver Tid gældende Minimalløn til deres normale Løn.

For Rotationstrykkere, der atter gaar tilbage til Fladtrykpresser, skal Tillægget bortfalde.

§ 2.

Arbejdstiden, der skal ligge mellem Kl. 7 Morgen og Kl. 6 Aften, er 48 Timer ugentlig (8 Timer daglig). Arbejdstiden er effektiv, saaledes at der arbejdes fra Arbejdstidens Begyndelse og fortsættes hermed til Arbejdstidens Ophør, kun afbrudt af den eller de af Arbejdsgiveren fastsatte Spisetider.

For Forsømmelse i Arbejdstiden uden lovligt Forfald kan fradrages Timelønnen med Tillæg af den til enhver Tid gældende Overarbejdsprocent. Ved lovligt Forfald, hvorved forstaas Sygdom og Pligtmøde ved Begravelser, fradrages kun Timelønnen. Ved Timelønnen forstaas den paagældende Arbejders Ugeløn, divideret med Antallet af Arbejdstimer i en normal Uge.

§ 3.

Overarbejdsbetaling erlægges først, efter at den fulde Arbejdstid er præsteret i den paagældende Lønningsuge.

Overarbejde betales indtil videre som hidtil, dog betales der ikke for Spisetider, der anses for nødvendige i Anledning af Overarbejde.

Forsaavidt der ved de forestaaende Forhandlinger mellem Arbejdsgivere og Arbejdere i andre Fag opnaas Enighed om et andet almindeligt eller overvejende Tillæg for Overarbejde end 50 og 100 %, skal dette Tillæg ogsaa være gældende i Litograffaget.* Spørgsmaalet herom kan rejses af Arbejdsgiverne, naar disse maatte mene, at en saadan Ordning er opnaaet. Hvis Arbejderne ikke

* Denne Bestemmelse medførte, at man paa et Møde, der afholdtes den 4. Maj 1922, fastsatte følgende Regler for Betaling af Overarbejde: For den første Time pr. Dag ydes et Tillæg af 25 % til Timelønnen, for den anden Time et Tillæg af 33 %, for de næste 2 Timer 50 % og for alle følgende Timer samt for Søn- og Helligdagstimer 100 %.

er enige heri, afgøres Spørgsmaalet af et Nævn, hvortil hver af Parterne vælger to Medlemmer, medens en af Forligsmændene efter Forligsinstitutionens Bestemmelse fungerer som Formand og Opmand.

Kan Arbejderne i en Virksomhed indbyrdes enes om det ønskelige i at holde fri paa en særlig Dag, og dette ikke strider mod Principalens Ønsker, da kan dette tillades, mod at en saadan ønsket Fritid *forud* arbejdes af fuldt ud med Time for Time, uden at der dog for saadant forud Arbejde nogensinde betales mere end almindelig Timeløn.

§ 4.

Lovbefalede Helligdage betales med fuld Løn, dog ikke for Helligdage, der falder indenfor en Forsømmelsesperiode.

Første Maj betragtes som ulønnet Fridag fra Kl. 12 Middag. Dog kan der ske Undtagelse herfra, hvor særligt præcerende Arbejder nødvendiggør dette.

§ 5.

Hvis en Principal skulde ønske at indføre 2-Holdsdrift, kan dette ske imod, at de Arbejdere, der kommer til at arbejde udover den i § 2 fastsatte Arbejdstid — fra Kl. 7 Morgen til 6 Aften — betales med et Tillæg af 15 % til Minimallønnen for de Timer, der falder udover de ovennævnte Tidspunkter.

§ 6.

Det paahviler Forbundets Medlemmer at levere propert Arbejde samt i enhver Henseende at fremme Arbejdet efter bedste Evne.

§ 7.

Arbejdere kan antages med 8 Dages Opsigelse. Efter at en Mand har været beskæftiget i Forretningen i 4 Uger, indtræder 14 Dages Opsigelse. Arbejde uden Opsigelse kan tages for indtil 8 Dage.

Opsigelse er skriftlig og gensidig fra Lønningsdag til Lønningsdag.

§ 8.

Lønnen udbetales senest Fredag og i Arbejdstiden. Er den normale Lønudbetalingsdag en Helligdag, betales Lønnen den foregaaende Arbejdsdag.

Opgørelser med Akkordarbejdere finder saavidt muligt Sted hver Uge. Ved større Arbejder udbetales hver Uge et Beløb efter Overenskomst, dog ikke under Minimallønnen, forsaavidt de paagældende Arbejdere er fast ansatte og altsaa arbejdende i Principalens Virksomhed. Endelig Opgørelse skal ske første Uge, efter at det paagældende Arbejde er fuldført.

Udkast betales, selv om de ikke efterfølges af Bestilling.

§ 9.

Ingen Principal, som ikke selv er Fagmand, maa antage Lærlinge, naar han ikke har udlærte Fagmænd til at undervise disse til Stadighed.

Litografer og Trykkere er pligtige at undervise Lærlinge efter bedste Evne.

Parterne erkender, at der bør finde den fornødne Tilgang Sted til Faget gennem Lærlingeuddannelse, og er enige om, at der til Opfyldelse af dette Formaal kan antages aarligt 12 % af det gennemsnitlige Antal Litografer, dog mindst 7 Lærlinge, og aarligt 7 % af det gennemsnitlige Antal Trykkere, dog mindst 16 Lærlinge, der beskæftiges hos Dansk Litografisk Principalforenings Medlemmer. Fordelingen af Lærlingene paa Arbejdsstederne i hver Branche foretages af Dansk Litografisk Principalforening, dog har Dansk Litografisk Forbunds Bestyrelse Paataleret overfor Dansk Litografisk Principalforenings Bestyrelse med Hensyn til de enkelte Firmaers Kompetence til at oplære Lærlinge.

§ 10.

Principalerne skal holde Værkstedet forsynet med Værktøj til Afbenyttelse og sørge for rent Afvaskningsmateriel til Trykkerne.

§ 11.

Hvis en Litograf finder det nødvendigt af Hensyn til Arbejdets heldige Udførelse, er han berettiget til af ethvert Farvearbejde med mere end 2 Farver at forlange Prøvetryk. Nægter Principalen at tage Hensyn hertil, maa han selv bære Ansvaret for Arbejdets heldige Udførelse.

Litografer er berettiget til at erholde mindst 2 gode Aftryk af deres Arbejde.

Enhver Litograf, som opgiver Pris paa et Arbejde, er berettiget til paa Originalen at notere den opgivne Pris med et kun for Litograferne og Principalerne forstaaeligt Mærke.

Der vælges en Appelinstans, bestaaende af Principaler og Litografer, hvortil alle Klager vedrørende Mærkesystemet henvises.

§ 12.

Ingen Litograf er forpligtet til at sætte ikke-faglærte ind i de litografiske Arbejdsgrene.

Kunstnere er kun berettiget til at udføre litografiske Arbejder (herunder Udførelse af Farveplader) efter egne Udkast og Skitser.

Almindelige Farveplader er anset for litografisk Arbejde, der kun maa udføres af Litografer eller Litografilærlinge.

Ikke-faglærte, der udfører litografisk Arbejde, maa ikke arbejde billigere end Forbundets Medlemmer.

§ 13.

Dansk Litografisk Forbunds Medlemmer forpligter sig til ikke at arbejde under lavere Vilkaar end de i Overenskomsten fastsatte. Dansk Litografisk Principalforenings Medlemmer maa ikke beskæftige nogen Trykker eller Litograf under Minimallønnen. Svage og gamle Arbejdere kan dog efter Overenskomst med de 2 kontraherende Organisationer arbejde paa lavere Vilkaar.

§ 14.

Begge de kontraherende Organisationer sørger for, at Medlemmerne overholder de i Overenskomsten indgaaede Forpligtelser. Arbejderne har Erstatningspligt for ødelagt Arbejde; ethvert Krav om Erstatning, skal behandles efter Reglerne for Behandling af faglig Strid. For Brud paa denne Bestemmelse kan Voldgiftsretten idømme Bod. For Erstatning for ødelagt Arbejde — ikke for Materiel — hæfter Forbundet kun for et Beløb indtil 300 Kr., og Forbundets Erstatningspligt bortfalder, naar et Medlem, som er idømt Erstatning, forlader Faget. For Udlændinge faar Forbundet ikke Erstatningspligt, forinden de har været Medlem af Forbundet 1/2 Aar.

§ 15.

Som Regler for Behandling af faglig Strid gælder den af Fællesudvalget af 17. August 1908 vedtagne Norm.

§ 16.

Dansk Litografisk Forbund erkender, at det er i Strid med nærværende Overenskomst, saafremt der lægges Hindringer i Vejen for Udførelse af Overarbejde i det Omfang, Virksomhedens Tarv kræver.

§ 17.

Udover de foran fastsatte Reguleringer maa der ikke som følge af denne Overenskomst finde en Forandring Sted i Lønnen for en Arbejder, saalænge denne forbliver paa samme Arbejdsplads og ved samme Arbejde.

§ 18.

Denne Overenskomst kan opsiges med 3 Maaneders Varsel til Udløb med et Kvartal, dog tidligst den 31. December 1922.

Sliber-Overenskomst.

§ 1.

Som Slibere anerkendes kun Folk, der gennemsnitlig mindst 3 Timer daglig beskæftiges med Slibning, og som har arbejdet ved Faget mindst 1/2 Aar.

Hvis en Slibers Tid ikke fuldt optages af Slibning, maa han i den øvrige Tid være villig til at deltage i alt forefaldende Arbejde.

§ 2.

Minimallønnen er for Tiden Kr. 56,00 pr. Uge, for Folk, der har været yderligere 1 Aar, Kr. 58,00 pr. Uge, for Folk, der har været beskæftiget 3 Aar ved Faget, Kr. 60,00 pr. Uge, og Kr. 62,00 pr. Uge for Folk, der har været beskæftiget 4 Aar, men Lønnen falder og stiger som nedenfor nærmere angivet med de svingende Pristal.

Ved Bronceafstøbning betales et Tillæg af 20 Øre pr. Time.

Alle Lønninger, ogsaa de til enhver Tid gældende Minimallønsatser, forøges eller forringes i Overensstemmelse med Statistisk Departements i Februar og August offentliggjorte Pristal, saaledes at Lønnen stiger eller falder med 2½ Øre pr. Time for hver 3 Points, Pristallet er større eller mindre end det foregaaende Pristal.

Den paa Basis af de respektive Pristal forandrede Løn udbetales første Gang den første Lønningsdag efter Pristallets Offentliggørelse.

Iøvrigt gælder for Slibere følgende af de i Forslaget for Litografer og Trykkere optagne Paragrafer: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 13, 14, 15, 16, 17 og 18.

Det bemærkes udtrykkeligt, at i Forbindelse med foranstaaende Overenskomster er det generelle Forlig af den 5. September 1899 (Septemberforliget) gældende for Faget.

København, den 6. Januar 1922.

For Dansk Arbejdsgiverforening:
H. Langkjær.

For De samvirkende Fagforbund i Danmark:
Hans Jacobsen.

For Dansk Litografisk Principalforening:
I. P. Jensen. K. V. Koch. Peter Voegtle.

For Dansk Litografisk Forbund:
Soph. E. Frederiksen.

Tilføjelse vedrørende Sommerferie.

Under Forhandlingerne om foranstaaende Overenskomster afgav D. L. P.s Repræsentanter med Arbejdsgiverforeningens Vidende og Samtykke Løfte om, at naar Overenskomsten forelaa underskrevet og godkendt af begge Parter, vilde det blive paalagt D. L. P.s Medlemmer at give de Medlemmer af D. L. F., der *mindst*

12 Maaneder uafbrudt og umiddelbart forud for Ferien havde været beskæftiget paa samme Arbejdssted, en Ferie paa 6 Arbejdsdage med fuld Løn.

Feriens Beliggenhed, der skal falde i Tidsrummet Maj til September inclusive, bestemmes under Hensyn til Forretningens Tarv.

København, den 27. Januar 1922.

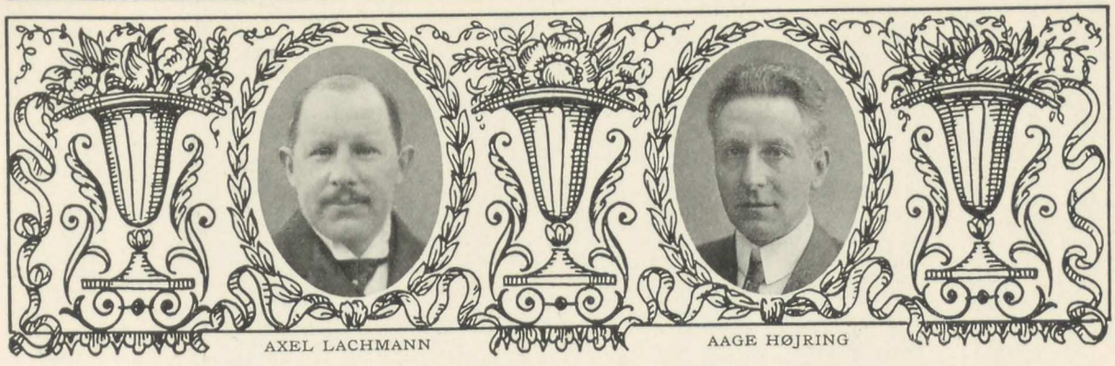
K. V. Koch.

Paa Basis af Bestemmelserne i Overenskomstens § 1 og iøvrigt i Henhold til den først i Februar 1922 konstaterede Nedgang i Dyrtidstallet blev samtlige Lønninger for Litografer, Trykkere og Slibere nedsat med Kr. 10,00 pr. Uge fra den 10. Februar at regne. Disse Lønreduktioner blev gennemførte uden at give Anledning til Brydninger.

Samtidigt med at Overenskomsten med Dansk Litografisk Forbund udløb, ophørte ogsaa Overenskomsten med Dansk Typografforbund vedrørende Paalæggerskerne at være gældende. Det var vanskeligt for Principalforeningen at optage egentlige Forhandlinger med dette Forbund, idet hverken Typografforbundet eller Foreningen ønskede at slutte en Overenskomst, der kunde – i mere eller mindre Grad – komme til at virke bestemmende for Forholdene i Bogtrykfaget, der samtidigt befandt sig i Forhandlinger om en ny Overenskomst. Under disse Forhold blev der den 16. Januar 1922 mellem Typograferne og Principalforeningen oprettet en midlertidig Overenskomst, hvis væsentligste Bestemmelser var, at Lønnen med det samme reduceredes med Kr. 14,24 pr. Uge, og at begge Parter iøvrigt paa Forhaand bandt sig til i det store og hele at underkaste sig den Overenskomst, der vilde komme til at gælde for Bogtrykfaget. Dette Fag havde iøvrigt meget vanskeligt ved at komme i Orden, og først efter en Lockout paa 7 Ugers Varighed kom man til en Forstaaelse og dermed til en Overenskomst, der for de litografiske Principaler fik den Betydning, at Paalæggerskernes Løn fra den 11. April 1922 blev nedsat yderligere med ca. Kr. 4,00 pr. Uge.

Efterat Overenskomsten med Dansk Litografisk Forbund af 6. Januar og den midlertidige Overenskomst med Dansk Typografforbund af 16. Januar var afsluttet, blev der almindelig Arbejdsro i Faget, og Principalforeningen kunde vende sin Opmærksomhed mod de indre Anliggender. Ud over Minimalprislistesagen, der allerede er blevet omtalt, var de to vigtigste Spørgsmaal, der forelaa til hurtig Afgørelse, Fastsættelse af Regler for Lærlingefordelingen og en Ophjælpning af Foreningens Finanser.

Medens alle tidligere Overenskomster havde trukket en bestemt Grænse for det Antal Lærlinge, hvert enkelt Firma maatte holde, saa fastsatte den nye Overenskomst kun en Begrænsning af Lærlingeantallet for hele Faget, medens Lærlingenes Fordeling ordnedes af Principalforeningen alene. I Bestyrelsen enedes man

AXEL LACHMANN AAGE HØJRING

hurtigt om, at denne Fordeling skulde finde Sted paa Grundlag af den i den gamle Overenskomst indeholdte Skala, og at man samtidigt burde nedsætte Afgiften pr. manglende Lærling fra Kr. 15,00 til Kr. 5,00 pr. Maaned. Endelig ønskede Bestyrelsen indføjet en Bestemmelse om, at der til de Firmaer, som efter dens Anmodning holdt overtallige Lærlinge, kunde ydes et Tilskud af indtil Kr. 10,00 pr. Uge pr. overtallig Lærling. Bestyrelsen søgte at faa de herhen hørende Regler lovfæstede paa en ekstraordinær Generalforsamling, der afholdtes den 5. Februar i København. Denne Generalforsamling var rent lovmæssigt set i og for sig beslutningsdygtig, men da den strænge Kulde, der var raadende paa denne Tid og de deraf følgende Isvanskeligheder umuliggjorde al Deltagelse i Generalforsamlingen fra Provinsmedlemmernes Side, saa udskød man Spørgsmaalets Færdigbehandling til en senere Generalforsamling, der afholdtes den 11. April 1922 i Aarhus. Her blev Ordningen enstemmigt vedtaget.

Allerede Status for Regnskabsaaret 1920—21 viste en betænkelig nedadgaaende Tendens i Foreningens økonomiske Forhold, og som Tiden gik, syntes Situationen, nærmest at forværre sig. Bestyrelsen anmodede derfor i Slutningen af Oktober 1921 de kritiske Revisorer, *A. Højring* og *A. Lachmann*, om sammen med *P. Jæger* at konstituere sig som et Økonomi- og Spareudvalg, hvis Betænkning, der iøvrigt gik ud paa, at man hellere end at formindske Udgifterne skulde søge at forøge Indtægterne, blev forelagt Medlemmerne paa den ekstraordinære Generalforsamling den 11. December 1921, og her blev det paalagt Bestyrelsen at udarbejde Forslag til Udskrivning af et passende Ekstrakontingent, der kunde hjælpe over Tiden indtil den næste ordinære Generalforsamling, paa hvilken der da paa lovlig Vis kunde vedtages en almindelig Kontingentforhøjelse. Selvfølgelig lod Bestyrelsen Sagen hvile saa længe Overenskomstforhandlingerne stod paa, men paa Generalforsamlingen den 5. Februar 1922 fremsatte den et Forslag, der gik ud paa, at hvert Firma i 5 Uger skulde betale et Ekstrakontingent pr. Uge af Kr. 5,00 plus for hvert beskæftiget Medlem af Dansk Litografisk Forbund Kr. 10,00, dog at intet Firma betalte mindre end Kr. 10,00 pr. Uge. Til Trods for, at Provinsmedlemmerne som foran omtalt paa Grund af Isvanskeligheder var forhindrede i at være til Stede, saa mente man det forsvarligt at sætte Forslaget under Afstemning til endelig Afgørelse, da Spørgsmaalet jo havde faaet en Slags første Behandling og første Vedtagelse paa Generalforsamlingen den 11. December 1921. Forslaget blev enstemmigt vedtaget, og det maa siges til Medlemmernes Ros, at de betalte prompte og uden at kny. Det pengelige Resultat var ca. Kr. 10,000,00 og dermed var Status ganske bragt paa Fode.

Paa samme Generalforsamling stillede Bestyrelsen Forslag om, at man lod udarbejde og mangfoldiggøre en teknologisk Tavle med det Formaal at faa den ophængt i Flertallet af Landets større Skoler. Hensigten skulde være at sætte

PAA BYGHOLM VED HORSENS · AUGUST 1922

Lærerne i Stand til i grove Træk at gøre Eleverne bekendt med de litografiske Arbejdsmetoder. Forslaget fremkom som et Led i en almindelig Bevægelse hen imod at skabe et Samarbejde mellem Skolen og Haandværket for herigennem samtidigt at fremkalde Lyst hos de unge Mennesker til at gaa i Haandværkerlære og at sætte dem i Stand til at træffe det rette Valg under Hensyn til den enkeltes Evner og Anlæg. Forsamlingen stillede sig velvilligt overfor Forslaget, men til endelig Afgørelse kom det først paa Generalforsamlingen den 11. April i Aarhus, hvor man bemyndigede Bestyrelsen til at lade Tavlerne udføre.

I Juni 1922 skulde der efter Planen have være afholdt skandinavisk Raadsmøde i Kristiania, men da Principalforeningen meget gerne vilde se norske og svenske Repræsentanter som sine Gæster ved det forestaaende Jubilæum, saa henstilledes det til Norge at give Afkald paa sine Værtsrettigheder, idet man samtidigt foreslog, at Mødet forlagdes til København, og at Mødedagen blev den 6. November (Dagen før Jubilæet). Nordmændene – saavel som Svenskerne – gik elskværdigt ind paa Forslaget, og Forsommeren har saaledes intet skandinavisk Raadsmøde at opvise.

Naar bortses fra det Arbejde og de smaa Skærmydsler, som den stadigt usikre Prislistesituation gav Anledning til, saa glider Foraar og Sommer 1922 paa en meget rolig Maade over i det Forbigangne, og den ordinære Generalforsamling, der afholdtes den 5. August paa Bygholm Slot ved Horsens med Overretssagfører *C. F. Poulsen* som Dirigent, har da heller ikke noget af særlig Sensation paa Dagsordenen – Prislistesagen stadigt undtagen.

Fra Dansk Litografisk Forbund var der under den 26. Juli 1922 fremsendt Forslag om, at Overenskomsten af 6. Januar blev forlænget paa et Aar paa de Betingelser, der indeholdes i et mellem Hovedorganisationerne indgaaet generelt Forlig af den 4. April 1922. Det vilde betyde, at vi maatte give Afkald paa en Lønregulering pr. Medio August (se Overenskomstens § 1, Side 67), idet det generelle Forlig fastsætter, at for de Overenskomster, der forlænges, bortfalder Augustreguleringen 1922, medens der til Gengæld i Februar 1923 skal foretages en Regulering, der beregnes paa Grundlag af hele Ændringen i Dyrtidstallet fra Februar 1922 til Februar 1923. Af Hensyn til Arbejdsroen vedtog Generalforsamlingen – trods Tabet af Augustreguleringen – alligevel enstemmigt at svare Forbundet imødekommende.

Det vedtoges – ligeledes enstemmigt – at nedsætte et 6-Mandsudvalg til Undersøgelse af og eventuelt at stille Forslag om Ændringer i Fagets Lærlingeuddannelse, der nok kunde trænge til en Reorganisation. Endvidere blev det med 18 Stemmer

mod 4 vedtaget at forhøje Kontingentet fra 1½ til 2 % af den udbetalte Arbejdsløn og fra Kr. 3,00 til Kr. 5,00 pr. Maaned i personligt Kontingent. Endelig vedtog man nogle mindre Lovændringer, bl. a. en Bestemmelse om, at for Lønningslister, der ikke indsendes rettidig, skal der bødes Kr. 10,00 for hver Uge, som hver Lønningsliste kommer for sent. Derimod fik man ingen endelig Afgørelse paa det evige Prislistespørgsmaal, skønt Diskussionen herom slugte langt det meste af Generalforsamlingens Tid.

Hele den gamle Bestyrelse genvalgtes, idet *P. Voegtle*, der sad i Bestyrelsen paa et Suppleantmandat, nu indvalgtes paa normal Maade.

Paa Siderne 21—25 er citeret Dansk Litografisk Principalforenings første Love og efter nu at have omtalt de mange smaa og store Begivenheder, der har præget Foreningen og dens Liv gennem 25 Aar, vil det være naturligt at afslutte Beretningen med at gengive de i Øjeblikket gældende Love, thi ved at sammenligne disse sidste med de første har man i en enkelt Sum den Udvikling, Foreningen har gennemløbet. De gældende Love har følgende Ordlyd:

§ 1.

Foreningens Formaal er gennem Sammenhold og Samarbejde mellem Medlemmerne at virke for Fagets Højnelse, samt — ved at modarbejde ufin Konkurrence og fremme det kollegiale Forhold mellem Medlemmerne — i det hele at virke for Standens Interesser.

Dette Formaal søges navnlig opnaaet ved: a) at samle alle Arbejdsgivere indenfor Faget, b) at virke hen til, at Stridigheder med Arbejderne søges bilagt ved Voldgift (uden Arbejdsstandsning), c) gensidig at støtte hinanden økonomisk under Arbejdsstandsninger og iøvrigt ved kollegialt at yde hinanden al Bistand under saadanne.

§ 2.

a) Som Medlemmer kan optages Indehavere, ansvarlige Direktører og selvstændige Bestyrere af litografiske Etablissementer, som overfor Foreningen kan forpligte de af dem bestyrede Forretninger. Dog kan ingen, der er Medlem af en Arbejderorganisation, optages som Medlem.

b) Desuden kan et Firma, der selv er Medlem, faa optaget som personlige Medlemmer Personer, der indenfor Faget beklæder en Stilling som teknisk eller merkantil Leder, dog kun for saa vidt den paagældende ikke indenfor et Tidsrum af 6 Maaneder har været Medlem af nogen Arbejderorganisation.

Firmaet kan afgive sin Ret til at stemme til et saadant personligt Medlem imod skriftlig Fuldmagt, der godt kan afgives som en Generalfuldmagt en Gang for alle, og som skal indeholde en Erklæring om, at Firmaet er bundet ved Repræsentantens Stemme.

Saadanne Medlemmer slettes straks af Medlemslisten, naar det begæres af det kontingentbetalende Firma.

§ 3.

Begæring om Optagelse indsendes til Foreningens Bestyrelse, som skriftlig straks skal sætte Medlemmerne i Kundskab om den indløbne Begæring.

Saafremt ingen Indsigelse sker inden 14 Dage, betragtes Vedkommende som optaget, men saafremt der inden disse 14 Dage fremkommer skriftlig Indsigelse mod Optagelsen fra mindst 10 Medlemmer, skal Spørgsmaalet behandles og afgøres paa den første Generalforsamling.

§ 4.

Medlemmerne er forpligtede til: a) at overholde Foreningens Love, Vedtægter og Domme; b) at give samvittighedsfulde Oplysninger om pladssøgende Arbejdere; c) at anmelde dubiøse Debitorer til Bestyrelsen; d) ved Ordrer paa Tryksager til successive Levering at forlange Slutseddel eller Kontrakt overfor nye Kunder; e) ved Strejker og Konflikter at staa solidariske og ikke antage nogen af de strejkende eller udelukkede Arbejdere; f) ikke at antage andet Medlems Lærling uden dettes Samtykke; g) ikke paa egen Haand at underhandle eller træffe Overenskomst med Arbejdernes Organisationer om Arbejds- eller Lønforhold; h) at undgaa al ufin Konkurrence. Det skal være et Medlems første Pligt at virke for et godt Samarbejde mellem Foreningens Medlemmer; i) at forhandle med Foreningens Kontor vedrørende alle Nyantagelser; k) at indsende fuldstændige Lønningslister, saaledes at de er Kontoret i Hænde senest i Løbet af den Kalenderuge, der følger umiddelbart efter Lønudbetalingen. Sker dette ikke, ifalder Medlemmet for hver Uge, hver Lønningsliste kommer for sent, en Bøde af Kr. 10,00. Disse Bøder tilfalder Understøttelsesfondet; l) ikke at foretage sig ukollegiale Handlinger, m) omgaaende at give Bestyrelsen de Oplysninger, som denne maatte anse for nødvendige til Gennemførelse af Foreningens Love og Vedtægter.

§ 5.

Naar et Medlem ikke holder sig Love og Vedtægter efterrettelig, kan han af Bestyrelsen idømmes Bøder indtil Kr. 1500,00 som tilfalder Foreningens Understøttelsesfond; ligeledes kan han idømmes Erstatninger og Sagsomkostninger. Bestyrelsens Afgørelser kan indankes for Voldgiften, der sammensættes som i § 13 B angivet.

Bøder, Erstatninger, Sagsomkostninger skal, saafremt de ikke betales frivilligt, inddrives ad retslig Vej, og i saa Tilfælde gælder den hurtige Retsforfølgning i Henhold til Forordningen af 25. Januar 1828.

I alle saadanne Tilfælde, hvor retslig Inddrivning er nødvendig, kan det paagældende Medlem — uafhængig af Retssagens Udfald — af Bestyrelsen uden Varsel slettes af Medlemslisten.

Et paa denne Maade udelukket Medlem kan genoptages af Bestyrelsen uden Hensyn til § 3.

§ 6.

Organisationen er optaget i Dansk Arbejdsgiverforening, og den og dens Medlemmer er underkastet Dansk Arbejdsgiverforenings Love og Bestemmelser. Stridigheder med Hensyn til Berettigelsen af Udslettelsen eller om Forholdet mellem denne og andre Organisationer under Arbejdsgiverforeningen kan indankes for Arbejdsgiverforeningens Hovedbestyrelse, som i saadanne Tilfælde har den afgørende Myndighed. Arbejdsgiverforeningens Hovedbestyrelse vil som Regel, naar saadant ønskes, lade sig repræsentere paa Foreningens Generalforsamlinger.

§ 7.

Hvert Firma betaler i Kontingent 2 % af den udbetalte Arbejdsløn (dog mindst Kr. 20,00 aarlig) og Kr. 5,00 pr. Maaned for hver Indehaver, ansvarlig Direktør og selvstændig Bestyrer, samt desuden Kr. 5,00 pr. Maaned for hver Person, der optages i Henhold til § 2 b.

Kontingentet opkræves maanedligt.

Af de 2 % af Arbejdslønnen indbetales i 1922 0,85 %, i 1923 0,90 %, i 1924 0,95 % og derefter 1,00 % til Arbejdsgiverforeningen.

I Indskud betaler nye Medlemmer 1 % af den i det foregaaende Aar udbetalte Arbejdsløn, Minimum Kr. 5,00, hvilket Beløb tilfalder Arbejdsgiverforeningens Strejkeforsikringsfond. Det er tilladeligt at fordele Indskudet over 4 Kvartaler, mod at der betales et Tillæg af 5 % Rente p. a. fra Indmeldelsesdagen.

§ 8.

Er et Medlem i Restance med sit Kontingent for 6 Maaneder, kan Bestyrelsen slette ham som Medlem, og han kan da ikke genoptages før han har afgjort sin Gæld.

§ 9.

Udmeldelse af Foreningen, der kun kan ske til en 1. Juli med 6 Maaneders Varsel, sker skriftlig til Bestyrelsen. Opstaar der i disse 6 Maaneder Konflikt eller Arbejdsstandsning, som berører Foreningen, kan Udtrædelse dog først finde Sted, naar Konflikten er hævet. Er der udbetalt Medlemmet Erstatning af Strejkeforsikringsfondet, kan Udmeldelse dog ikke finde Sted før mindst 2 Aar derefter. Den udmeldte betaler Kontingent til Udtrædelsesdagen.

Udslettelse af Foreningen kan — bortset fra Bestemmelserne i §§ 5 og 8 — kun foretages paa en Generalforsamling efter Forslag af Bestyrelsen eller af 10 Medlemmer efter indsendt skriftlig Motivering. Bestyrelsen skal snarest give Foreningens Medlemmer skriftlig Meddelelse om Forslaget, der skal behandles paa den første derefter følgende Generalforsamling, og Udslettelsen er vedtaget naar to Trediedele

af Foreningens Stemmer er repræsenterede, og tre Fjerdedele af disse stemmer derfor. Dersom ikke to Trediedele af Foreningens Stemmer er repræsenterede, behandles Forslaget paa den næste Generalforsamling uden Hensyn til de mødendes Antal, men Udslettelse kan kun finde Sted, naar mindst fire Femtedele af de mødte stemmer derfor.

§ 10.

Bestyrelsen bestaar af 5 Medlemmer, der vælges for 1 Aar ad Gangen, 3 bosiddende i København og 2 i Provinserne. Ligeledes vælges 2 Suppleanter, 1 for København og 1 for Provinserne. Mellem de saaledes valgte Bestyrelsesmedlemmer vælger Generalforsamlingen en Formand (bosiddende i København) og en Viceformand (bosiddende i Provinsen). Provinsens Bestyrelsesmedlemmer (med Suppleant) vælges efter Indstilling af Provins-Medlemmerne. Bestyrelsen vælger Kasserer og Sekretær.

Genvalg kan finde Sted til samtlige Poster.

Bliver Bestyrelsen paa Grund af Forfald og trods Suppleanternes Tiltræden undertallig, da supplerer den ikke sig selv, men fungerer videre indtil førstkommende Generalforsamling.

Bestyrelsen, der repræsenteres af Formanden, og som er beslutningsdygtig, naar 3 Medlemmer, hvoraf mindst eet fra Provinsen, er tilstede, varetager Foreningens Anliggender indadtil og udadtil under Ansvar overfor Generalforsamlingen.

Bestyrelsesmøder indkaldes af Formanden og ledes af denne, og der føres en Protokol over Mødernes Forhandlinger, som underskrives af de mødende. Bestyrelsesmøde *skal* indkaldes, naar mindst 2 Bestyrelsesmedlemmer forlanger det. I Tilfælde af Stemmelighed gør Formandens Stemme Udslaget. Iøvrigt fastsætter Bestyrelsen selv sin Forretningsorden,

§ 11.

Bestyrelsen fører Tilsyn med Kasse- og Regnskabsvæsenet og drager Omsorg for, at Foreningens Midler forvaltes paa forsvarlig Maade. Kapitalformuen, der anbringes efter Reglerne for Udlaan af Umyndiges Midler, bør saavidt muligt noteres, medens Driftsbeholdningen indsættes i en anerkendt Sparekasse. Over Foreningens Midler kan der kun disponeres mod Kvittering af Kassereren og Formanden (eller dennes Stedfortræder) i Forening.

Regnskabsaaret gaar fra 1. Juli til 30. Juni.

Paa Foreningens aarlige Statusopgørelse optages dens Obligationer til Købekurs, men med Tilføjelse af Dagskursen.

§ 12.

Ved Rejser, der foretages i Foreningsanliggender – Generalforsamlinger undtagne – tilkommer der Bestyrelses- og Udvalgsmedlemmer Kr. 25,00 daglig i Diæter

samt Rejsegodtgørelse (2. Kl. Jernbane og 1. Kl. Dampskib). Samme Rejsegodtgørelse ydes samtlige Medlemmer fra og til den ordinære Generalforsamling, ved hvilken Bestyrelsen tillige er berettiget til at disponere over indtil Kr. 10,00 pr. mødt Medlem til Fortæring o. l.

Hvor Bestyrelsesmedlemmer eller Medlemmer paa Bestyrelsens Opfordring deltager som Foreningens Repræsentanter i Kongresser e. l., skal de have deres Udlæg – efter rimelig Regning – dækkede, selv om disse overstiger de ordinære Diæter.

§ 13.

A) I Voldgiftsretten for Sager mellem D. L. P. og D. L. F. er D. L. P. repræsenteret ved 3 Medlemmer, nemlig Formanden og 2 af en Generalforsamling valgte Medlemmer, 1 for København og 1 for Provinsen.

For hver af disse 2 Medlemmer vælger Generalforsamlingen desuden en Suppleant.

I saadanne Tilfælde, hvor baade det egentlige Voldgiftsmedlem og Suppleanten melder Forfald, vælger Bestyrelsen en Stedfortræder.

B) Alle Uoverensstemmelser mellem Medlemmerne indbyrdes kan indankes for Bestyrelsen, der – saafremt den ikke afviser Sagen – søger Striden bilagt ved et Forlig. Lykkes dette ikke, afsiger Bestyrelsen en Kendelse.

Bestyrelsens Afgørelse kan, hvad enten det drejer sig om en Afvisning eller en Kendelse, af enhver af Parterne inden 14 Dage fra Forkyndelsen forlanges indanket for Foreningens Voldgiftsret.

Voldgiften kan idømme Bøder paa indtil Kr. 3000,00, der tilfalder Understøttelsesfondet; ligeledes kan Voldgiften idømme Erstatninger og Sagsomkostninger.

Voldgiftens Domme kan ikke appelleres til civile Domstole.

Efterleves Voldgiftens Dom ikke, da kan 2. og 3. Stykke i § 5 bringes i Anvendelse.

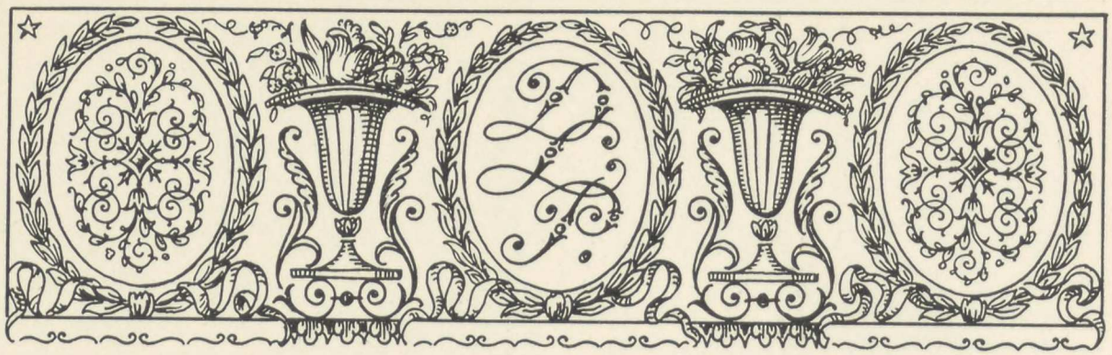
Hvis nogen af Parterne forlanger det, skal en Jurist, der dog ikke faar Stemmeret, tilkaldes til at lede Forhandlingerne.

Iøvrigt sammensættes Voldgiften som følger:

Inden 8 Dage efter at Parterne er vidende om, at deres Sag skal behandles af Foreningens Voldgift, vælger hver Part blandt Foreningens Medlemmer en Repræsentant, hvis Navn meddeles Bestyrelsen. Sker dette ikke, udpeges Repræsentanten af Bestyrelsen.

De to Repræsentanter afsiger inden 4 Uger en Kendelse. Kan de ikke inden for denne Tidsfrist naa til Enighed, afgøres Sagen af en Opmand, der som Regel skal være en Jurist, og som vælges af Voldgiftsmændene. Hvis disse heller ikke kan enes om Valget af en Opmand, udpeges denne af Sø- og Handelsretten.

De interesserede Parter kan møde for Retten personligt eller ved et andet Medlem og skal have Adgang til at fremføre de Oplysninger, de ønsker, og til at begære Vidner afhørt.

De her fastsatte Bestemmelser gælder ogsaa, hvor Bestyrelsen er den ene af Parterne, kun med den Tilføjelse, at intet Medlem kan afslaa en Anmodning fra Bestyrelsen om at tiltræde Voldgiftsretten.

§ 14.

Generalforsamlingen er Foreningens højeste Myndighed. Kun den kan vedtage, ophæve eller ændre Lovene. Generalforsamlingen afholdes en Gang aarlig i August Maaned, skiftevis i København og Provinsen, og er beslutningsdygtig uafhængig af de mødendes Antal, (se dog Undtagelserne i §§ 9 og 18). Den bekendtgøres for Medlemmerne med mindst 8 Dages Varsel ved skriftlig Meddelelse, der tillige skal indeholde Dagsordenen.

Mødeberettiget ved Foreningens Generalforsamlinger er kun Foreningens Medlemmer, medmindre selve Generalforsamlingen giver Tilladelse til andres Tilstedeværelse. Saadanne tilstedeværende Ikke-Medlemmer har dog ikke under nogen Omstændigheder Stemmeret.

Medlemmer, der ønsker Forslag fremsatte, maa skriftlig meddele disse til Bestyrelsen inden 31. Juli.

§ 15.

Generalforsamlingen vælger en Dirigent, der afgør alle Spørgsmaal vedrørende Behandlingsmaaden og Afstemningen, dog skal alle Valg foregaa ved skriftlig Afstemning.

Hvert Firma har som Regel kun en Stemme, men paa Forlangende af 5 Firmaer stemmes efter følgende Skala: Hvert Firma har 1 Stemme, hvortil lægges for

2	Arbejdere	... ...	1 Stemme,
5	»	... ...	2 Stemmer,
10	»	... ...	3 »
20	»	... ...	og derover 4 Stemmer.

Stemmetallet for hvert Firma beregnes efter samtlige dettes udlærte Stentrykkere, Litografer og Nodestikkere, hvoraf der betales Kontingent.

For saa vidt flere Firmaer indehaves og repræsenteres af den eller de samme Personer, indrømmes der kun saadanne Firmaer samme Stemmerettigheder som et almindeligt Enkeltfirma, idet der selvfølgelig saa ogsaa kun betales Kontingent som for et Enkeltfirma.

Medlemmerne maa møde personlig for at kunne udøve Stemmeret. Der kan kun tages Beslutning i de paa Dagsordenen opførte Sager.

Sagerne afgøres ved simpel Stemmeflerhed, dog fordrer Forslag om *Lovændringer* og Vedtægter samt Beslutninger vedrørende Lockout og Strejker en Majoritet paa *tre Fjerdedele af de afgivne Stemmer*, medens Spørgsmaal om

Udelukkelse og om Foreningens Ophævelse afgøres i Overensstemmelse med henholdsvis § 9 og § 18.

§ 16.

Paa den ordinære aarlige Generalforsamling foretages følgende: 1) Bestyrelsen aflægger Beretning om Foreningens Virksomhed i det forløbne Aar. 2) Det reviderede Regnskab fremlægges til Godkendelse. 3) Understøttelsesfondets reviderede Regnskab fremlægges til Godkendelse. 4) Eventuelt indkomne Forslag behandles. 5) Valg af Bestyrelse og Medlemmer til Voldgiftsretterne. 6) Valg af 2 Revisorer til kritisk at gennemgaa Regnskabet. 7) Eventuelt.

§ 17.

Ekstraordinær Generalforsamling kan indkaldes af Bestyrelsen, naar den finder det nødvendigt, med kortest mulig Varsel og skal indkaldes, naar mindst 10 Medlemmer forlanger det, inden 8 Dage fra Begæringens Dato og med højst 8 Dages Varsel. Indkaldelsen skal være ledsaget af en Dagsorden.

Ekstraordinær Generalforsamling afholdes paa det Sted, hvor Bestyrelsen finder det mest tjenligt.

Paa ekstraordinære Generalforsamlinger kan ikke vedtages nye Love eller Ændringer til bestaaende Love, men iøvrigt kan ethvert Spørgsmaal behandles og afgøres, idet dog de for den ordinære Generalforsamling gældende Regler maa iagttages.

§ 18.

Foreningens Ophævelse kan kun vedtages paa en Generalforsamling, naar fem Sjettedele af Foreningens Medlemmer stemmer derfor; der skal da samtidig træffes Bestemmelse om Anvendelse af Foreningens eventuelle Formue.

DANSK LITOGRAFISK PRINCIPALFORENINGS TILLIDSMÆND

GENNEM DENS FØRSTE 25 AAR

1897.

Den 7. November valgte Foreningen af Stentrykkere i Provinsen: Adolph Holst, Aalborg, Formand, S. Backhausen, Aarhus, og Christoffer Møller, Odense.

1898.

Den samme Forening valgte: Adolph Holst, Alborg, Formand, S. Backhausen, Aarhus, og Christoffer Møller, Odense.

1899.

Provinsforeningen valgte: Adolph Holst, Aalborg, Formand, Christoffer Møller, Odense, og F. Schur, Horsens, medens Litografisk Principalforening i København den 23. Marts valgte *til Bestyrelse:* J. Chr. Cato, Formand, Ferd. Hansen, J. P. Løye og Chr. Petersen. *Til Voldgiftsmænd:* Lars Andersen, C. Andreasen, C. F. L. Galle og H. Sandberg. *Til Revisorer:* Frode Hass og V. S. Schouw.

1900—1901.

Den 18. Marts 1900 sammensluttes de to Foreninger, og følgende Tillidsmænd valgtes: *Til Bestyrelse:* J. Chr. Cato, Formand, Ferd. Hansen, J. P. Løye, Chr. Petersen, alle af København, Adolph Holst, Aalborg, Chr. Møller, Odense, og F. Schur, Horsens. *Kasserer*):* Th. Axelholm. *Sekretær*):* H. Sandberg, begge af København. *Til Voldgiftsmænd:* L. Andersen, C. F. L. Galle, S. Kruckow, alle af København, A. Hvilsted, Aarhus, og A. Nielsen, Randers. *Til Revisorer:* L. Ihrich, København, Peter Meyer, Svendborg.

1901—1902.

Den ordinære Generalforsamling den 25. August 1901 havde Valg af Tillidsmænd paa Dagsordenen, men under Hensyn til forestaaende Lovændringer ud-

*) Kasserer og Sekretær har ikke Sæde i Bestyrelsen, men udpeges af denne og vælges altsaa ikke af Generalforsamlingen.

sattes Valgene til den ekstraordinære Generalforsamling den 26. Januar 1902, hvor man valgte *til Bestyrelse:* S. Kruckow, Formand, L. Andersen, Ferd. Hansen og som Suppleant Chr. Petersen, alle af København, A. Holst, Aalborg, A. Hvilsted, Aarhus, og til Suppleant F. Schur, Horsens. *Kasserer*: Th. Axelholm, ingen *Sekretær. Til Voldgiftsmænd:* Chr. Cato, Chr. Petersen, Th. Wiborg samt som Suppleant J. P. Løye, alle af København, F. Schur, Horsens, E. Sperling, Aarhus, og som Suppleant H. Hansen, Odense. *Til Revisorer:* V. S. Schouw, København, og C. Prange, Aarhus.

1902—1903.

Den 24. August 1902 valgtes *til Bestyrelse:* Chr. Petersen, Formand, L. Andersen, S. Kruckow samt som Suppleant Ferd. Hansen, alle af København, A. Holst, Aalborg, A. Hvilsted, Aarhus, og som Suppleant F. Schur, Horsens. *Kasserer:* Th. Axelholm, ingen *Sekretær. Til Volgiftsmænd:* Ferd. Hansen, J. P. Stenbro, Th. Wiborg med C. Sørensen som Suppleant, alle af København, F. Schur, Horsens, E. Sperling, Aarhus, med H. Møller, Odense, som Suppleant. *Til Revisorer:* V. S. Schouw, København, og C. Prange, Aarhus.

1903—1904.

Den 16. August 1903 valgtes *til Bestyrelse:* Chr. Petersen, Formand, L. Andersen, S. Kruckow samt som Suppleant Ferd. Hansen, alle af København, A. Holst, Aalborg, H. Møller, Odense, og som Suppleant A. Hvilsted, Aarhus. *Kasserer:* Th. Axelholm, ingen *Sekretær. Til Voldgiftsmænd:* Ferd. Hansen, Viggo Møller og Th. Wiborg med C. Sørensen som Suppleant, alle af København, F. Schur, Horsens, E. Sperling, Aarhus, og som Suppleant A. Hvilsted, Aarhus. *Til Revisorer:* V. S. Schouw, København, og A. Hvilsted, Aarhus.

1904—1905.

Den 31. Juli 1904 valgtes *til Bestyrelse:* Chr. Petersen, Formand, L. Andersen, S. Kruckow og som Suppleant Ferd. Hansen, alle af København, A. Hvilsted, Aarhus, H. Møller, Odense, og som Suppleant F. Schur, Horsens. *Kasserer:* Th. Axelholm, ingen *Sekretær. Til Voldgiftsmænd:* Ferd. Hansen, Viggo Møller, Th. Wiborg samt som Suppleant L. Andersen, alle af København, W. Larsen, Odense, F. Schur, Horsens, og til Suppleant P. Meyer, Svendborg. *Til Revisorer:* V. S. Schouw, København, og Chr. Olsen, Aarhus.

1905—1906.

Den 13. August 1905 valgtes *til Bestyrelse:* Chr. Petersen, Formand, L. Andersen, S. Kruckow og som Suppleant Ferd. Hansen, alle af København, A. Hvilsted,

Aarhus, H. Møller, Odense, og som Suppleant F. Schur, Horsens. *Kasserer:* Th. Axelholm, ingen *Sekretær. Til Voldgiftsmænd:* L. Andersen, C. Andreasen, J. P. Løye og som Suppleant Chr. Cato, alle af København, F. Schur, Horsens, M. Sørensen, Odense, og som Suppleant P. Meyer, Svendborg. *Til Revisorer:* V. S. Schouw, København, og Chr. Olsen, Aarhus.

1906—1907.

Den 19. August 1906 valgtes *til Bestyrelse:* Chr. Petersen, Formand, Ferd. Hansen, J. P. Løye og som Suppleant L. Andersen, alle af København, A. Hvilsted, Aarhus, H. Møller, Odense, og som Suppleant C. E. Rasmussen, Aalborg. *Kasserer:* Th. Axelholm, ingen *Sekretær. Til Voldgiftsmænd:* C. Andreasen, Chr. Cato, J. P. Løye samt som Suppleant L. Andersen, alle af København, Chr. Olsen, Aarhus, M. Sørensen, Odense, og til Suppleant E. Sperling, Aarhus. *Til Revisorer:* V. S. Schouw, København, og Chr. Olsen, Aarhus.

1907—1908.

Den 11. August 1907 valgtes *til Bestyrelse:* Chr. Petersen, Formand, Ferd. Hansen, J. P. Løye og som Suppleant L. Andersen, alle af København, A. Hvilsted, Aarhus, H. Møller, Odense, og som Suppleant Chr. B. Schultz, Aalborg. *Kasserer:* Th. Axelholm, ingen *Sekretær. Til Voldgiftsmænd:* C. Andreasen, Chr. Cato, J. P. Løye og som Suppleant L. Andersen, alle af København, Chr. Olsen, Aarhus, M. Sørensen, Odense, og til Suppleant F. Schur, Horsens. *Til Revisorer:* V. S. Schouw, København, og Chr. Olsen, Aarhus.

1908—1909.

Den 20. September 1908 valgtes *til Bestyrelse:* Chr. Petersen, Formand, L. Andersen, J. P. Løye samt som Suppleant S. Kruckow, alle af København, A. Hvilsted, Aarhus, M. Sørensen, Odense, og til Suppleant Chr. B. Schultz, Aalborg. *Kasserer:* Th. Axelholm, ingen *Sekretær. Til Voldgiftsmænd:* C. Andreasen, Chr. Cato, J. P. Løye og som Suppleant L. Andersen, alle af København, Chr. Olsen, Aarhus, M. Sørensen, Odense, og til Suppleant I. W. Schur, Horsens. *Til Revisorer:* V. S. Schouw, København, og Chr. Olsen, Aarhus.

1909—1910.

Den 15. August 1909 valgtes *til Bestyrelse:* Chr. Petersen, Formand, L. Andersen, J. P. Løye samt som Suppleant S. Kruckow, alle af København, A. Hvilsted, Aarhus, M. Sørensen, Odense, og til Suppleant Chr. B. Schultz, Aalborg. *Kasserer:* Th. Axelholm, ingen *Sekretær. Til Voldgiftsmænd:* C. Andreasen, Chr. Cato, J. P. Løye og som Suppleant L. Andersen, alle af København, Chr. Olsen, Aarhus, M.

Sørensen, Odense, og til Suppleant I. W. Schur, Horsens. *Til Revisorer:* V. S. Schouw, København, og Chr. Olsen, Aarhus.

1910—1911.

Den 14. August 1910 valgtes *til Bestyrelse:* Chr. Petersen, Formand, L. Andersen, J. P. Løye og som Suppleant C. Andreasen, alle af København, H. Møller, Odense, Chr. Olsen, Aarhus, og til Suppleant Chr. B. Schultz, Aalborg. *Kasserer:* Th. Axelholm, ingen *Sekretær. Til Voldgiftsmænd:* C. Andreasen, Chr. Cato, L. Jentzsch og som Suppleant C. Sørensen, alle af København, I. W. Schur, Horsens, M. Sørensen, Odense, og til Suppleant A. Hvilsted, Aarhus. *Til Revisorer:* V. S. Schouw, København, og Chr. Mortensen, Odense.

1911—1912.

Den 13. August 1911 valgtes *til Bestyrelse:* Chr. Petersen, Formand, Ferd. Hansen, J. P. Løye samt som Suppleant C. Andreasen, alle af København, H. Møller, Odense, Chr. Olsen, Aarhus, og som Suppleant Chr. B. Schultz, Aalborg. *Kasserer:* Th. Axelholm, ingen *Sekretær. Til Voldgiftsmænd:* C. Andreasen, Chr. Cato, L. Jentzsch og som Suppleant C. Sørensen, alle af København, I. W. Schur, Horsens, M. Sørensen, Odense, og til Suppleant A. Hvilsted, Aarhus. *Til Revisorer:* V. S. Schouw, København, og Chr. Mortensen, Odense.

1912—1913.

Den 19. August 1912 valgtes *til Bestyrelse:* Chr. Petersen, Formand, L. Jentzsch, Alb. C. Petersen samt som Suppleant Chr. Cato, alle af København, Chr. Olsen, Aarhus, Chr. B. Schultz, Aalborg, og som Suppleant I. W. Schur, Horsens. *Kasserer:* Th. Axelholm, ingen *Sekretær. Til Voldgiftsmænd:* I. P. Jensen med L. Andersen som Suppleant, begge af København, M. Sørensen, Odense, med I. W. Schur, Horsens, som Suppleant. *Til Revisorer:* H. Rom, København, og J. Lachmann, København.

Kort Tid efter Generalforsamlingen udtræder Chr. Petersen af Bestyrelsen, og erstattes med Suppleanten Chr. Cato, medens L. Jentzsch vælges til Formand.

1913—1914.

Den 31. August 1913 valgtes *til Bestyrelse:* Chr. Cato, Formand, C. Andreasen, L. Jentzsch og som Suppleant P. Jæger, alle af København, Chr. Olsen, Aarhus, Chr. B. Schultz, Aalborg, og til Suppleant H. Møller, Odense. *Kasserer* og *Sekretær* Dr. polit. E. Mackeprang, der lønnes. *Til Voldgiftsmænd:* Alb. C. Petersen med Ferd. Hansen som Suppleant, begge af København, og M. Sørensen, Odense, med

W. Larsen, Odense, som Suppleant. *Til Revisorer:* H. Rom, København, og Viggo Møller, København.

Inden Udløbet af 1913 nedlægger L. Jentzsch sit Mandat, og Suppleanten P. Jæger træder til.

1914—1915.

Under det Tryk, som Verdenskrigens Udbrud den 1. August 1914 udøvede paa alt og alle, opgav man dette Aar at afholde ordinær Generalforsamling, og følgelig forblev alle Tillidsmændene (herunder den lønnede Sekretær og Kasserer) i deres Stillinger.

1915—1916.

Den 29. August 1915 valgtes *til Bestyrelse:* Chr. Cato, Formand, C. Andreasen, P. Jæger og som Suppleant H. Rom, alle af København, Chr. Olsen, Aarhus, Chr. B. Schultz, Aalborg, og til Suppleant H. Møller, Odense. *Kasserer* og *Sekretær:* Dr. polit. E. Mackeprang, der lønnes. *Til Voldgiftsmænd:* Alb. C. Petersen med L. Jentzsch som Suppleant, begge af København, og M. Sørensen, Odense, med I. W. Schur, Horsens, som Suppleant. *Til Revisorer:* Viggo Møller, København, og K. V. Koch, København.

1916—1917.

Den 3. September 1916 valgtes *til Bestyrelse:* Chr. Cato, Formand, C. Andreasen, P. Jæger samt til Suppleant E. Winther, alle af København, Chr. Olsen, Aarhus, Chr. B. Schultz, Aalborg, og som Suppleant H. Møller, Odense. *Kasserer* og *Sekretær:* J. Lachmann. *Til Voldgiftsmænd:* Alb. C. Petersen med L. Jentzsch som Suppleant, begge af København, og M. Sørensen, Odense, med I. W. Schur, Horsens, som Suppleant. *Til Revisorer:* Viggo Møller, København, og K. V. Koch, København.

1917—1918.

Den 26. August 1917 valgtes *til Bestyrelse:* K. V. Koch, Formand, J. P. Løye, E. Winther samt som Suppleant I. P. Jensen, alle af København, Chr. Olsen, Aarhus, Chr. B. Schultz, Aalborg, og til Suppleant H. Møller, Odense. *Kasserer* og *Sekretær:* J. Lachmann. *Til Voldgiftsmænd:* Alb. C. Petersen med C. Andreasen til Suppleant, begge af København, og M. Sørensen, Odense, med I. W. Schur, Horsens, til Suppleant. *Til Revisorer:* Viggo Møller, København, og A. Højring, København.

Faa Dage efter Generalforsamlingen nedlægger E. Winther sit Bestyrelsesmandat og I. P. Jensen sit Bestyrelsessuppleantmandat, og paa en ekstraordinær Generalforsamling den 14. Oktober valgte man i deres Sted L. Jentzsch til Bestyrelsesmedlem og F. Lindegaard til Suppleant.

1918—1919.

Den 17. August 1918 valgtes *til Bestyrelse:* K. V. Koch, Formand, L. Jentzsch, J. P. Løye samt som Suppleant F. Lindegaard, alle af København, Chr. Olsen, Aarhus, Næstformand, Chr. B. Schultz, Aalborg, og til Suppleant H. Møller, Odense. *Kasserer* og *Sekretær:* J. Lachmann. *Til Voldgiftsmænd:* Alb. C. Petersen med Andr. Hansen som Suppleant, begge af København, og Chr. Henriksen, Esbjerg, med H. Møller som Suppleant. *Til Revisorer:* Viggo Møller, København, og A. Højring, København.

1919—1920.

Den 31. August 1919 valgtes *til Bestyrelse:* K. V. Koch, Formand, L. Jentzsch, J. P. Løye samt som Suppleant F. Lindegaard, alle af København, Chr. Olsen, Aarhus, Næstformand, Chr. B. Schultz, Aalborg, og til Suppleant H. Møller, Odense. *Til Voldgiftsmænd:* Alb. C. Petersen med Andr. Hansen som Suppleant, begge af København, og Chr. Henriksen, Esbjerg, med H. Møller, Odense, som Suppleant. *Til Revisorer:* Viggo Møller, København, og A. Højring, København. Den 27. Marts 1920 valgtes *til Skandinavisk Raad:* K. V. Koch, København, Chr. B. Schultz, Aalborg, og S. Sødring, København.

J. Lachmann fungerer stadig som *Kasserer* og *Sekretær*, indtil han den 17. Februar 1920 afgaar ved Døden. Den 1. Marts ansættes K. Levin som lønnet *Kasserer* og *Sekretær.*

1920—1921.

Den 29. August 1920 valgtes *til Bestyrelse:* K. V. Koch, Formand, I. P. Jensen, L. Jentzsch samt som Suppleant P. Voegtle, alle af København, Chr. Olsen, Aarhus, Næstformand, Chr. B. Schultz, Aalborg, og til Suppleant H. Møller, Odense. *Kasserer* og *Sekretær:* K. Levin. *Til Voldgiftsmænd:* Alb. C. Petersen med Andr. Hansen som Suppleant, begge af København, og Chr. Henriksen, Esbjerg, med H. Møller, Odense, som Suppleant. *Til Revisorer:* Viggo Møller, København, og A. Højring, København. Den 22. September 1920 paa et Bestyrelsesmøde valgtes *til Skandinavisk Raad:* K. V. Koch, København, P. Voegtle, København, og som Suppleant Chr. B. Schultz, Aalborg.

Kort Tid efter Generalforsamlingen nedlægger L. Jentzsch sit Mandat, og Suppleant P. Voegtle tiltræder Bestyrelsen.

1921—1922.

Den 28. August 1921 valgtes *til Bestyrelse:* K. V. Koch, Formand, I. P. Jensen, S. Sødring og som Suppleant P. Voegtle, alle af København, Chr. B. Schultz, Aalborg, Næstformand, I. W. Schur, Horsens, og til Suppleant H. Møller, Odense. *Kasserer* og *Sekretær:* K. Levin. *Til Voldgiftsmænd:* P. Voegtle med Andr. Han-

sen som Suppleant, begge af København, og Chr. Olsen, Aarhus, med Chr. Henriksen, Esbjerg, som Suppleant. *Til Revisorer:* A. Højring, København, og A. Lachmann, København. *Til Skandinavisk Raad:* K. V. Koch, København, P. Voegtle, København, og som Suppleant Chr. B. Schultz, Aalborg.

Den 31. Oktober 1921 nedlægger S. Sødring sit Mandat, og Suppleant P. Voegtle indtræder.

1922–

Den 5. August 1922 valgtes *til Bestyrelse:* K. V. Koch, Formand, I. P. Jensen, P. Voegtle og som Suppleant Andr. Hansen, alle af København, Chr. B. Schultz, Aalborg, Næstformand, I. W. Schur, Horsens, og til Suppleant H. Møller, Odense. *Kasserer* og *Sekretær:* K. Levin. *Til Voldgiftsmænd:* P. Voegtle med Andr. Hansen, begge af København, og Chr. Olsen, Aarhus, med Chr. Henriksen, Esbjerg, som Suppleant. *Til Revisorer:* A. Højring, København, og A. Lachmann, København. *Til Skandinavisk Raad:* K. V. Koch, København, P. Voegtle, København, og som Suppleant Chr. B. Schultz, Aalborg.

FORTEGNELSE

OVER TIDLIGERE OG NUVÆRENDE MEDLEMMER AF DANSK LITOGRAFISK PRINCIPALFORENING

Der er i denne Fortegnelse ikke skelnet mellem Foreningen af Stentrykkerieejere i Provinsen, Litografisk Principalforening i København og Dansk Litografisk Principalforening, men de forskellige Firmaers Medlemsskab er regnet fra det Tidspunkt, hvor de er optaget i den ene eller anden af de nævnte Foreninger. Naar der ud for et Firmas Optagelsesdato ikke er anført nogen Udtrædelsesdato, da er det paagældende Firma stadigt Medlem.

De i Tabellens 1ste Kolonne anførte Tal angiver Virksomhedernes Medlemsnummer, men da Nummersystemet først blev indført i Aaret 1910, saa har forhenværende Medlemmer, der har udmeldt sig førend dette Tidspunkt, intet Nummer. Ved et Medlems Udtrædelse bortfalder dets Nummer helt og anvendes ikke til et nyt Medlem, hvorved opnaas, at to Firmaer ikke kan faa samme Nummer, selv om de ikke samtidigt er Medlemmer, hvilket har Betydning, da det i Foreningens Vedtægter er paabudt Medlemmerne, at de skal forsyne de fra deres Virksomheder udgaaede Tryksager, der ikke bærer Firmanavn, med deres Medlemsnummer.

Nr.	Firmanavn	Hjemsted	Optaget	Udtraadt
1	Aalborg lit. Anstalt	Aalborg	1897	
2	Axel E. Aamodt	Kbhvn.	1908	1. Juli 1922
53	Aarhus Æskefabrik	Aarhus	1. Gang 1897 2. Gang 1912	1910
68	Atelier Alfa	Kbhvn.	1. Juni 1919	31. Marts 1920
3	Carl Allers Etablissement ...	»	1899	1. Juli 1922
66	Andersen & Bruuns Fabr. A/S	Vejle	21. Aug. 1919	
4	Georg Andersen	Kbhvn.	1899	1917
65	Lars Andersen	»	1. Sept. 1915	
51	Andreasen & Lachmann	»	1911	
5	Axelholm A/S	»	1. Gang 1899 2. Gang 1. Marts 1919	1. Juli 1913

Nr.	Firmanavn	Hjemsted	Optaget	Udtraadt
54	Brdr. Backhausen (efter 1915		1. Gang 1897	1. Gang før 1903
	Jydsk Centraltrykkeri)	Aarhus	2. Gang 1912	2. Gang 1. Juli 1922
	C. A. Backhausen	Vejle	1908	1909
72	C. A. Backhausen (Olsens Eft.)	Kbhvn.	29. Nov. 1919	
	F. V. Backhausen	Viborg	1897	1900
6	E. E. Berg & Co.	Kbhvn.	1899	
	S. W. Bruuns Fabriker A/S ...	Kolding	Før 1903	Før 1903
67	Wald. Brørup	Horsens	28. Aug. 1919	24. Maj 1922
	Budtz Müllers Eftf.	Kbhvn.	1899	Før 1903
7	Chr. Cato	»	1899	
8	Centraltrykkeriet	»	1899	1. Juli 1922
18	P. Christiansen	»	1. Januar 1918	
9	P. S. Christiansen & Co.	Aarhus	1. Gang 1908	1913
			2. Gang 1. Sept. 1915	
70	Dafameta, A/S	Kbhvn.	1. Okt. 1919	
74	Dansk Metal-Ætseværk A/S ...	Horsens	1. Juli 1921	
10	Dansk Papirvarefabrik A/S ...	Kbhvn.	1907	
11	Dansk Reproduktionsanstalt ...	»	1. Gang 1910	1. Gang 1912
			2. Gang 1914	2. Gang 1. Okt. 1914
64	De danske Cigar- og Tobaksf. A/S	Nykøb. F.	8. Febr. 1919	
75	Dyva & Jeppesen	Kbhvn.	1. Juli 1921	
57	Atelier Elektra	»	1. Januar 1915	
	Esbjerg Kunst- og Stentrykkeri	Esbjerg	1904	1905
55	Esbjerg. lit. Etab. og Stentr. A/S	»	1913	
	Expres, A/S	Kbhvn.	1899	1901
12	C. Ferslew & Co.	»	1. Gang 1899	Før 1903
			2. Gang 1908	
	Frederiksberg Reproduktions-anstalt (Carl Carstensen)	»	1900	1907
	Galle & Aagaard	»	1899	1901
33	Gislason-Pedersens lit. Atelier	»	1905	19. April 1919
	Grafic, A/S	»	1899	1904
13	Hagen & Sivertsen A/S	Odense	1897	
14	Ferd. Hansens Trykkerier	Kbhvn.	1899	
15	H. Hansen	Odense	1897	1913

Nr.	Firmanavn	Hjemsted	Optaget	Udtraadt
61	Wilhelm Hansen, Musik-Forl.	Kbhvn.	1. Gang 1899 2. Gang 1. April 1917	Før 1903
16	Frode Hass	»	1. Gang 1899 2. Gang 1. Sept. 1920	1. Gang 1. Sept. 1914 2. Gang 1. Maj 1921
17	H. Heinicke	Aarhus	1897	1914
50	Hertz's Bogtrykkeri	Kbhvn.	1910	1. Juli 1915
18	Det Hoffensbergske Etablissem.	»	1. Gang 1899 2. Gang 1909 3. Gang 1. Aug. 1915	1. Gang 1908 2. Gang 1. Juli 1913 3. Gang 1. Juli 1918
19	Adolph Holst, A/s	Aalborg	1897	
20	Arthur Hvilsted	Aarhus	1897	1. Juli 1922
21	A. Iversen	Kbhvn.	1899	
22	Alfr. Jacobsens lit. Etablissem.	»	1899	
	Ed. Jantzen	»	1899	1902
48	I. P. Jensens Trykkerier	»	1910	
54	Jydsk Centraltrykkeri, A/s, (før 1915 Brdr. Backhausen)	Aarhus	1912	1. Juli 1922
43	Em. Jørgensen & Olsen	Kbhvn.	1. Gang 1899 2. Gang 1910	1. Gang 1900 2. Gang 1. Okt. 1914
23	Kihls Bogtrykkeri	»	1. Gang 1904 2. Gang 2. Okt. 1915	1910
44	C. Krause	»	1910	1913
24	Kruckow-Waldorff, A/s	»	1. Gang 1899 2. Gang 1. Sept. 1915	1. Juli 1913
	Wilh. Krøger	Horsens	1897	1900
25	William Larsen	Odense	1 Gang 1898 2. Gang 1910	1906
45	F. Lindegaard	Kbhvn.	1910	
26	Ludvig Loria	Randers	1897	
	C. Marcussen & Co.	Aarhus	1897	1. Febr. 1898
62	Peter Meyers Fabriker A/s ...	Svendborg	1. Gang 1897 2. Gang 1. April 1917	1910
27	C. A. Mortensen & Co.	Odense	1900	
28	Viggo Møller	Kbhvn.	1899	
41	Nordisk Nodestik og Trykkeri	»	1910	

Nr.	Firmanavn	Hjemsted	Optaget	Udtraadt
56	Nordisk Reproduktionsanstalt	Kbhvn.	1. Januar 1914	1. Okt. 1915
	Nørrebros grafiske Etablissem.	»	1899	1905
29	Odense lit. Anstalt	Odense	1905	
	C. Olsen	Kbhvn.	1. Gang 1899	1. Gang før 1903
			2. Gang 1909	2. Gang 1910
30	Chr. Olsen	Aarhus	1. Febr. 1898	
31	Carl Ottos Eftf.	Kbhvn.	1899	
32	Pacht & Crones Eftf.	»	1899	
47	Albert C. Petersen	»	1910	
34	Philipsen & Co.	»	1899	
63	Randers Stentrykkeri	Randers	1. Juni 1918	
60	Just Rasmussen	Kbhvn.	1. Nov. 1916	
58	I. W. Reves	»	1. Gang 6. April 1915	1. Gang 1. Juli 1917
71			2. Gang 24. Okt. 1919	2. Gang 18. Marts 1920
35	N. C. Rom	»	1908	
49	H. Sandbergs Stentrykkeri ...	»	1. Gang 1899	1. Gang før 1903
			2. Gang 1910	2. Gang 1912
			3. Gang 11. Okt. 1920	
	G. W. Schmidts Stentrykkeri	Randers	1908	1910
36	Arnold Schmitz's Enkes Stentr.	Kbhvn.	1907	1919
37	Schouw & Co., A/S	»	1899	
38	F. Schur & Co., Horsens	Horsens	1. Gang 1897	22. Juli 1918
			2. Gang 1. Maj 1919	
	J. A. Schønberg & Hartvig ...	Kbhvn.	1899	1905
59	C. Schønemann	Nyborg	1. April 1917	
	C. Simonsens Eftf.	Kbhvn.	1899	Før 1903
39	Joh. Ludv. Sivertsen	»	1899	
	E. Sperling & Co.	Aarhus	1904	1907
69	Carl Stender, A/S	Kbhvn.	7. Okt. 1919	
73	P. Størvold	»	8. Juni 1920	
40	S. C. Svendsen	»	1899	
41	Vilh. Søborgs Eftf.	»	1899	
42	C. Sørensens Eftf. (Carl Jensen)	»	1899	
	Chr. Tauber & Søn	»	1899	1902
52	Tutein & Koch	»	1912	

LITOGRAFISKE VIRKSOMHEDER I DANMARK

LITOGRAFISKE VIRKSOMHEDER I DANMARK

FORORD

I Betragtning af det litografiske Fags Ungdom og relative Lidenhed skulde det ikke paa Forhaand synes umuligt at samle almindelige biografiske Data for samtlige forhen- og nuværende Virksomheder inden for Faget. Ud fra dette Syn har Dansk Litografisk Principalforening med godt Mod givet sig i Kast med Opgaven, men den i mange Henseender udmærkede Løsning, der er naaet, svarer alligevel ikke ganske til de stillede Forhaabninger eller til de gjorte Anstrengelser.

Det kan saaledes ikke garanteres, at alle de givne Oplysninger er rigtige. De benyttede Kilder kan have indeholdt Fejl, omend Faren herfor ikke er stor. I ikke helt faa Tilfælde har de Meddelelser, som de respektive Firmaer har afgivet om sig selv, vist sig ikke at være fuldt korrekte. Naturligvis er Fejl af denne Art, hvor de er blevet opdaget, rettede.

Dernæst er det ikke lykkedes at skaffe udtømmende Oplysninger om alle Virksomheder. De væsentligste Aarsager hertil er dels det ringe Omfang, adskillige nu nedlagte Virksomheder har haft, og dels den Omstændighed, at ikke ganske faa af disse Smaabedrifter har været drevet uden Borgerskab eller anden Tilmeldelse til Myndighederne.

Endelig har Undersøgelserne tillige været hæmmet af den noget mangelfulde Orden, der findes i flere Byarkivers ældre Optegnelser, og denne Vanskelighed har Borgmesterkontorernes store Imødekommenhed over for vore Henvendelser ikke kunnet overvinde.

Saafremt eventuelle Læsere vil indsende Meddelelser om de Fejl eller Mangler, de maatte opdage, og som de kan afhjælpe, vil Dansk Litografisk Principalforening modtage dem med Tak og drage Omsorg for, at det oplyste bliver noteret i Foreningens Arkiv til Underretning for fremtidige Forskere af det litografiske Fags og dets Udøveres Historie.

Med Hensyn til hvilke Firmaer, der er medtaget, skal det straks siges, at alle litografiske Tegneateliers er udeladte (dog med Undtagelse af et ganske enkelt Atelier, der i en Aarrække har været Medlem af D. L. P.). Dels er de tegnende Litografer, der i Kraft af deres kunstneriske Dygtighed har haft Betydning, omtalt i nærværende Værks første Afsnit, og dels er Grænsen mellem den i Fastløn arbejdende Litograf, den akkordlønnede Litograf og Atelierindehaveren i de fleste Tilfælde saa ubestemt og udflydende, at man kommer ud i et uoverskueligt Kaos,

saafremt man prøver paa at foretage Undersøgelser vedrørende denne Slags Virksomheder. Dette har medført, at de givne Oplysninger kun omfatter de egentlige Trykkerier, men af disse er til Gengæld saa vidt muligt alle taget med, idet man, hvor intet andet har kunnet oplyses, har medtaget Virksomhedens Navn for dog at fastslaa, at den har været til. Vedrørende de Firmaer, der har drevet kombinerede Virksomheder, har man hovedsagelig koncentreret sig om den litografiske Afdeling, men for adskillige Firmaer er der dog medtaget Oplysninger her ud over, hvorved man har faaet frem et Helhedsbillede, der giver en bedre Baggrund for de paagældende Virksomheder og tillige øger Betydningen af det gjorte Arbejde.

Ordningen af det foreliggende Materiale er foretaget paa den Maade, at man først har samlet Firmaerne i Grupper, nemlig efter de Byer, hvori de har eller har haft deres Hjemsted. Disse Grupper er opstillet i alfabetisk Orden efter Bynavnene, medens Firmaerne inden for hver Gruppe er ordnet kronologisk, idet man for de kombinerede Virksomheder har regnet med det Aar, hvori deres litografiske Afdeling er etableret. Dernæst er der for at lette Oversigten udarbejdet 3 Registre, nemlig et over Bynavnene, et over Firmaerne og endeligt et over de Personer, der er nævnt under Omtalen af Firmaerne. I Firmaregistret er bag Firmanavnet angivet Bynavnet paa Firmaets Hjemsted, og i Personregistret er ved hvert Personnavn angivet Navnet paa det eller de Firmaer, hvortil den paagældende er eller har været knyttet.

I sit Arbejde er Foreningen iøvrigt blevet bistaaet af Registrator ved Rigsarkivet P. B. Grandjean, Underarkivar ved Landsarkivet i Viborg, cand. mag. Hans Kistrup, Kontorchef under Københavns Magistrat, cand. jur. Henning Koch og Underarkivar ved Landsarkivet i Odense, cand. jur. H. B. N. Seesten. Tillige har den Hjælpsomhed som de ældre af Fagets Folk — saavel Mestre som Medhjælpere har udvist, været til overordentlig Nytte. Men først og sidst har Foreningens Sekretær, Kai Levin, ved sin utrættelige Flid og Paapasselighed bidraget til at gøre »Litografiske Virksomheder i Danmark« til det værdifulde Aktstykke, som det maa erkendes at være.

AABENRAA

ZWANZIG'S STENTRYKKERI

I 1892 etablerede Heinrich August Zwanzig (født 11/7—1858 i Slesvig) et Stentrykkeri i Ramsherred 36 i Aabenraa. Virksomheden ophævedes 1900, idet Z. flyttede til Hamborg.

AALBORG

EDUARD BERTRAMS LITOGRAFISKE ETABLISSEMENT OG STENTRYKKERI

Ca. 1860 grundlagde Eduard Andreas Gottlieb Bertram (født 10/11 1821 i Nordhausen, Harzen, død 20/4 1897), som i Hamburg var udlært som Litograf, et Stentrykkeri i Aalborg. Han drev Firmaet uden at løse Borgerskab til 1890, da det ophævedes.

P. M. FISKBÆK

I 1870 startede fhv. Skolelærer Peter Madsen Fiskbæk (født 24/2 1833 i Gudum, død 20/12 1919), der d. 4/5 1870 udtog Borgerskab som Stentrykker, et Stentrykkeri. 1881 flyttes dette til Aarhus (se dette Firma).

J. A. KRUM

1870—71 startede Johannes Alfred Krum (født 22/9 1847 i København, død 13/1 1907), der var udlært som Litograf hos Ferslew & Co., og som d. 25/9 1872 udtog Borgerskab som Stentrykker, en litografisk Virksomhed i Urbangade. Virksomheden flyttede senere til Jomfru Ansgade 13 og derpaa til Slotsgade 29, hvor den omkring 1883 nedlagdes.

(Aalborg)

A/S ADOLPH HOLST

M. af D. L. P. fra 1897

1886 grundlagde Carl Adolph Theodor Holst (født 6/12 1860 i Nykjøbing Sj., død 23/3 1904), der havde udlært som Typograf hos H. O. Johansen i Hobro og tidligere drevet Stentrykkeri i Randers (se dette Firma), et Stentrykkeri i Jomfru Anegade 22 i Aalborg paa et Stentrykkerborgerskab udtaget samme Aar. 1897 tog han Initiativet til Dannelse af Foreningen af Stentrykkeriejere i Provinserne, og da D. L. P. i 1899 opstod ved en Sammenslutning mellem nævnte Provinsforening og den i København stiftede tilsvarende Forening, gik hans Firma dermed ind i D. L. P. 1900 opførte Adolph Holst sin egen Ejendom til Virksomheden paa Kastetvej 39. Ved A. Holsts Død i 1904 overtog Boghandler Magnus Andreas Schultz (født 2/7 1839 i Aalborg, død 18/9 1908) Forretningen, hvis Ledelse blev overdraget til hans Søn Svend Ejnar Schultz (født 25/8 1877 i Aalborg), der i det daglige Arbejde blev bistaaet af Prokurist Carl Emil Rasmussen (født 28/11 1875 i Nyborg). D. 9. Jan. 1906 indtræder cand. polyt. Christian Birger Schultz (født 21/2 1871 i Aalborg), der ligeledes er en Søn af M. A. Schultz, i Ledelsen. Efter M. A. Schultz's Død i 1908 omdannes Firmaet til et Aktieselskab med Chr. B. Schultz som Direktør.

N. C. M. CHRISTENSEN

5/12 1894 udtog Niels Christian Marius Christensen (født 1/10 1865 i Odense) Borgerskab som Stentrykker i Aalborg, og nedsatte sig i Skolegade 4. Virksomheden er senere nedlagt, men Tidspunktet herfor kan ikke angives.

AALBORG LITOGRAFISKE ANSTALT

M. af D. L. P. fra 1897.

1895 startedes Firmaet under ovenstaaende Navn i Danmarksgade 51 i Aalborg af den i Tyskland udlærte Litograf Oscar Richard Stelzner (født 15/8 1864 i Sachsen), der den 14. Juli 1898 udtog Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1900 flyttedes Forretningen til Pederstræde 2, hvorfra den i 1917 henflyttede til dens nuværende Bopæl i Langesgade 10. 1918 indtraadte Peter Johan Niels Jensenius Nielsen Søndergaard (født 12/5 1885 i Aalborg), der har udlært som Litograf hos Firmaet, og som den 1. Januar 1918 havde faaet Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, som Kompagnon i Forretningen.

AALBORG STENTRYKKERI

1922 startede Einar Christian Søndergaard (født 12/2 1897 i Aalborg), der 1916 er udlært som Stentrykker i Aalborg litografiske Anstalt, og som under 9/9 1922 løste Borgerskab som Stentrykker, i Bispensgade 3 et Stentrykkeri under Firma Aalborg Stentrykkeri.

AARHUS

GUDMUNDSEN. — LITOGRAFISK INSTITUT I AARHUS

1840—41 oprettede en Mand ved Navn Gudmundsen, om hvem intet har kunnet oplyses, et Stentrykkeri i Aarhus. Forretningen, hvis Navn er ubekendt, blev i 1846 overtaget af Købmand og Jernstøber Jens Meulengracht (født 7/9 1807 i Aarhus, død 22/8 1881), og af denne drevet under Navn af Litografisk Institut i Aarhus. Virksomheden havde til Huse i daværende Hattemager Højmarks Gaard Nr. 880, 1. Sal, paa det lille Torv, og blev ledet af Magnus Heimann (født ca. 1822 i Odense, Dødsdato ubekendt), der senere oprettede en Virksomhed i Kolding (se dette Firma). Antagelig omkring 1850 nedlagdes Virksomheden.

H. W. SEIP

1856 drev Litograf Heinrich Wilhelm Seip (født i Hamborg, Fødsels- og Dødsdato ubekendt), der tidligere havde været etableret under eget Navn i Randers (se dette Firma), et Stentrykkeri i Badstuegade 256 i Aarhus. 1866 nedlagdes Virksomheden.

H. HEINICKE & CO.

1865 startede Johan Julius Herman Heinicke (født 10/3 1839 i Hamborg, død 31/1 1884), der var udlært som Litograf, et Stentrykkeri i Aarhus, Vestergade 652 (nuværende Nr. 21). 1877 flyttede Virksomheden til Søndergade 5. Efter Heinickes Død 1884 fortsatte Enken Hansine Juliette Heinicke, født Jelling (født 20/7 1851 i Aarhus, død 22/2 1913) Forretningen. 1893 flyttedes til Meilgade 14. 1910 overtog Sønnen Carl Edvard Heinicke (født 3/11 1878 i Aarhus), der var udlært som Stentrykker i Virksomheden, og som i 1910 havde løst Borgerskab, Trykkeriet og drev det til 1914, da det ophævedes.

BRDR. BACKHAUSEN. — A/S BRDR. BACKHAUSENS ETABLISSEMENT. — JYDSK CENTRALTRYKKERI

M. af D. L. P. i 1897, men udtraadt før 1903, atter M. fra 1912 til d. 1. Juli 1922.

Firmaet blev i 1869 grundlagt som Bogtrykkeri af Bogtrykker Sophus Carl Adolph Backhausen (født 24/2 1850 i Frederiks Sogn ved Viborg, død 7/4 1911), under Firma S. Backhausens Bogtrykkeri, Mejlgade 47. 1872 købtes Anton Nielsens Stentrykkeri (se dette Firma) i Meilgade 21, og samme Aar indtraadte Broderen Frederik Vilhelm Emil Paulli Backhausen (født 24/2 1847 i Frederiks Sogn ved Viborg, død 15/8 1915), der ligeledes var Typograf og havde løst Borgerskab som Bog- og Stentrykker i Aarhus 2/4 1872, i Firmaet, hvis Navn samtidig ændredes til Brdr. Backhausen. Allerede det følgende Aar udtraadte sidstnævnte, der senere i Viborg grundlagde eget Trykkeri under Firma F. V. Backhausen (se dette Firma). 1878 flyttedes Virksomheden til Graven 3, 1885 til Søndergade 8, 1891 til St. Clemens Torv 10 og 1894 til dens nuværende Bopæl i Rosengade 24. 1906 omdannedes Firmaet til et Aktieselskab under Navn af A/S Brdr. Backhausens Etablissement med S. Backhausen som Direktør. Hvor længe han forblev i denne Stilling vides ikke, men da han afgaar ved Døden i 1911, kan det længst have været ind-

til dette Aar. I 1915 skifter Firmaet Navn til Jydsk Centraltrykkeri, men ud over dette Faktum er der fra det Tidspunkt, da S. Backhausen blev Direktør, intet at berette, idet det ikke har været muligt at fremskaffe Oplysninger fra de senere Tider, hverken om Firmaet selv eller de Personer, der er knyttet til det som Ledere.

GUSTAV HOLM. — NIELSEN & DARRÉ. — ANTON NIELSEN

1869 drev Litograf Gustav Rudolf Holm (født 1843 i København, død 10/7 1869) et Stentrykkeri i daværende Vestergade 650 A. 1870 overtog Anton Nielsen (født 9/9 1840 i Randers, død 29/10 1899) og Anton Valdemar Darré (født 31/1 1843 i København, død 3/5 1912), af hvilke sidstnævnte 1863 var udlært som Stentrykker hos C. M. Tegner (eller Tegner & Kittendorff), Gustav Holms Materiel og etablerede sig i Østergade 39 vistnok under Firma Nielsen & Darré. 1871 udtraadte A. V. Darré, der senere oprettede et Trykkeri i København (se dette Firma), og Firmaet skiftede Navn til Anton Nielsen. 1872 overdroges Virksomheden til Brdr. Backhausen (se dette Firma). 1874 startede A. Nielsen paany en Virksomhed under eget Navn i Østergade 39. 1885 flyttede han til Fredensgade 15 og 1893 til Søndre Alle 29. Efter Mandens Død drev Enken Anna Frederikke Nielsen født Jæger (født 24/7 1833 i Randers, død 21/7 1907) Forretningen, til den ved hendes Død i 1907 ophævedes, idet Materiellet solgtes til P. S. Christiansen (se dette Firma).

L. K. HALD

1872 paabegyndte Laurids Kristian Hald (født 1821/22 i Aarhus, død 5/11 1893) en litografisk Virksomhed i Grenaa, men den var af en saa ringe Størrelse, at den nærmest havde Karakteren af at være ambulant, og den flyttedes ogsaa fra Sted til Sted, og det vides, at den nogen Tid har været i Skive. 1887 til 1890 drev L. K. Hald Trykkeriet i Frederiks Alle 61, Aarhus, hvorefter det nedlagdes.

DAVID LIND

1876 drev Litograf David O. F. Lind i Skolegade 15 et Stentrykkeri, der formenes at være ophørt 1877. Ca. 1882 er han flyttet til København, hvor han oprettede et Firma under eget Navn (se dette Firma).

CARL JENSEN

1880 drev Carl Jensen (født 1858 i Aarhus) i Badstuegade 10 et Stentrykkeri, der dog allerede nedlagdes i Løbet af ca. 1 Aar, da C. Jensen udvandrede til Amerika.

H. HANSEN

1880 etablerede Hans Hansen (født 1835 i Flensborg, Dødsdato ubekendt) i Søndergade 34 et Stentrykkeri. Allerede 1881 nedlagdes Virksomheden.

(Aarhus)

P. M. FISKBÆK

1881 flyttede fhv. Lærer Peder Madsen Fiskbæk (født 24/2 1833 i Gudum, død 20/12 1919) sin i Aalborg etablerede litografiske Virksomhed til Aarhus, hvor han bosatte sig i Banegaardsgade 6. 1884 nedlagdes Virksomheden.

P. S. CHRISTIANSEN. — P. S. CHRISTIANSEN & CO.

M. af D. L. P. fra 1908 til 1913 og fra 1915.

1884 startede Peter Søren Christiansen (født 26/2 1861 i Aarhus), der var udlært som Trykker hos H. Heinicke, et Stentrykkeri i Rosensgade 36. 1888 afhændedes Virksomheden til Arthur Hvilsted (se dette Firma). 1901 etablerede Christiansen sig atter, denne Gang i Valdemarsgade 12, hvorfra han samme Aar flyttede til Store Torv 12, 1903 til Meilgade 26 og i 1906 til Guldsmedegade 23. 1907 overtoges Anton Nielsens Materiel (se dette Firma). 1913 ændrede Firmaet Navn til P. S. Christiansen og Co., idet Ernst Vilhelm Georg Christensen (født 16/3 1882 i Aarhus), udlært 1901 som Stentrykker hos A. Hvilsted, indtraadte i Forretningen, efter at have løst Borgerskab som Stentrykker d. 21. Jan. 1913. 1913 udtraadte Christiansen og udvandrede til Amerika, medens Virksomheden fortsættes af Georg Christensen. 1921 flyttedes Forretningen til dens nuværende Bopæl, Meilgade 91.

ARTHUR HVILSTED

M. af D. L. P. fra 1897 til den 1. Juli 1922.

1888 overtog Arthur Hvilsted (født 25/10 1858 i Horsens) P. S. Christiansens Stentrykkeri (se dette Firma) og fortsatte Virksomheden under eget Navn i Rosensgade 36, hvor han tillige drev Papirforretning. 1896 flyttede han til egen Ejendom i Graven 22. 1921 solgte han det litografiske Materiel til K. T. Damgaard-Jensen (se dette Firma).

E. SPERLING & CO. — A/S AROS

1893 paabegyndte Ernst Hermann Sperling (født 8/3 1864 i Sachsen), der var udlært som Litograf i Zittau, og Anders Peter Andersen (født 10/3 1866 i Randers), der begge d. 18. April samme Aar udtog Borgerskab som Stentrykkere, en litografisk Virksomhed under Firmanavn E. Sperling & Co. i Søndergade 11. 1894 udtraadte Andersen. 1895 indgik i Firmaet Redaktør, cand. polit. Theodor Julius Funch-Thomsen (født 6/4 1859 i Slagelse). 1895 flyttede Firmaet til Meilgade 43. 1900 flyttedes til Skolegade 7. 1904 omdannedes Forretningen til A/S Aros med E. Sperling som Direktør. 1907 overdroges Virksomheden til Chr. Olsen (se dette Firma).

C. MARCUSSEN. — C. MARCUSSEN & CO. — CHR. OLSEN LITOGRAFISK ANSTALT »AROS«, CHR. OLSEN

M. af D. L. P. fra 1897.

1894 startede Christian Andreas Marcussen (født 30/11 1864 i Aalborg), der samme Aar løste Borgerskab som Litograf, et Stentrykkeri i Guldsmedegade 23

under eget Navn. 1896 indtraadte Christian Hansen Hald (født 22/2 1843 i Skanderborg, død 4/9 1904) i Firmaet, der samtidig skiftede Navn til C. Marcussen & Co. Samme Aar flyttede Virksomheden til dens nuværende Bopæl i Graven 23—25. 1897 udtraadte Marcussen af Firmaet og Ole Christian Weishaulet Olsen (født 25/6 1871 i Flødstrup), indtræder som Leder af Virksomheden, der 1/2 1898 overtages af ham, der giver den Firmanavnet Chr. Olsen. Samtidigt udtog han Borgerskab som Stentrykker. 1907 overtog han A/S Aros (se dette Firma) og forandrede Firmanavnet til Litografisk Anstalt »Aros«, Chr. Olsen. Den 23. Febr. 1921 tegnede Firmaet sig som Andelshaver i Andelsselskabet Dansk Litografisk Anstalt (se dette Firma).

AARHUS KUNST- OG MERKANTILTRYKKERI. — APOTEKERNES ÆSKEFABRIK- OG STENTRYKKERI. — AARHUS ÆSKEFABRIK (A/S)

M. af D. L. P. fra 1897 til 1910 og fra 1912.

1896 grundlagde Litograf Alexander Hugo Køhler (født 22/2 1861 i Eilenburg), der d. 4/2 1896 havde løst Borgerskab som Stentrykker, en Virksomhed i Grosserer Koppels Gaard paa Store Torv i Aarhus under Firma Aarhus Kunst- & Merkantiltrykkeri. Samme Aar overtog Apotekerne Didrich Martin Christian Reimers (født 6/1 1845 i Gram, død 18/4 1902) og Niels Frederik Vilhelm Elin Hoffmeyer (født 7/3 1835 i Ringkøbing, død 30/12 1910) Virksomheden, der dreves under Firma Apotekernes Æskefabrik og Stentrykkeri med A. H. Køhler som Bestyrer og med Beliggenhed i Aagade 25 (Rømershus). Endnu inden Startningsaarets Udløb undergik Firmaet dog endnu en Forandring, idet det omdannedes til et Aktieselskab under Navn af A/S Aarhus Æskefabrik og med Joseph Ludvig Kjær (født 25/8 1861 i Aarhus) som Driftsbestyrer. 1898 overgik Bestyrerposten til Christian Prange (født 26/10 1870 i Gjørding, død 17/5 1912), der tidligere havde været etableret i Esbjerg under Firma C. Prange, lit. Etabl. (se dette Firma). 1899 flyttes Virksomheden til dens nuværende Bopæl i Vestergade 70. 1907 fratraadte C. Prange, og fhv. Apoteker N. F. V. E. Hoffmeyer blev Leder af Virksomheden, som ved hans Død i 1910 overtoges af Holger Emil Jensen (født 20/6 1875 i København), der 1893 var udlært som Stentrykker hos C. Simonsen, og som driver Fabriken som personligt Firma.

JYDSK LYS- OG ZINKTRYKSANSTALT. K. T. DAMGAARD-JENSEN

1917 startede Katharinus Thuesen Damgaard-Jensen (født 25/7 1883 i Hindborg ved Skive) Jydsk Lys- og Zinktryksanstalt i Møllegade 6. I November 1919 løste han Borgerskab som Stentrykker. 1921 overtog han A. Hvilsteds Stentrykkeris Materiel (se dette Firma) og flyttede samme Aar Forretningen til dens nuværende Bopæl i Marstrandsgade 7; samtidig ændredes Firmanavnet til K. T. Damgaard-Jensen.

ATELIER ELEKTRA, AARHUS LYSTRYKSANSTALT

1918 oprettede Fabrikant A. B. Højring, Atelier Elektra, København (se dette Firma), en Filial i Aarhus under ovenstaaende Navn og beliggende Rosenkrantzgade 22. 1919 sluttes Virksomheden sammen med Aarhus Reproduktionsanstalt (se dette Firma) og antager derefter Navnet Aarhus Lys- og Zinktryksanstalt (se dette Firma.

AARHUS REPRODUKTIONSANSTALT VED P. A. TUTEIN, K. V. KOCH OG L. KARKOV

Aar 1918 oprettede Firmaet Tutein & Koch, København (se dette Firma) og cand. polyt. Leonhardt Karkov (født 28/4 1887 i Ribe) en Lyskopierings- og Zinktryksanstalt i Møllegade 11 under ovenstaaende Navn. Aar 1919 sammensluttes Virksomheden med Atelier Elektra, Aarhus Lystryksanstalt (se dette Firma) og antager samtidigt Navnet Aarhus Lys- og Zinktryksanstalt (se dette Firma). Kort efter at denne Sammenslutning fandt Sted, udtraadte cand. polyt. L. Karkov af Firmaet, men knyttedes som Prokurist og Driftsleder til Firmaet Tutein & Koch.

AARHUS LYS- OG ZINKTRYKSANSTALT

Aar 1919 sammensluttedes Atelier Elektra, Aarhus Lystryksanstalt (se dette Firma) med Aarhus Reproduktionsanstalt (se dette Firma), og den samlede Virksomhed antager Navnet Aarhus Lys- og Zinktryksanstalt. Indehavere af Virksomheden, der er beliggende Møllegade 11, er Atelier Elektra og Tutein & Koch, begge af København (se disse Firmaer). Bestyrer er Knud Lauritz Eibye (født 11/2 1882 i København).

CHRISTIANSFELDT

P. H. BAU

I Tiden omkring 1845 drev Peter Heinrich Bau (født i December 1815 i Christiansfeldt, død 24/9 1892) et Stentrykkeri, som dog snart nedlagdes.

ESBJERG

C. PRANGE, LITOGRAFISK ETABLISSEMENT. — O. WENZEL, LITOGRAFISK ETABLISSEMENT (A/S). — A/S ESBJERG LITOGRAFISKE ETABLISSEMENT OG STENTRYKKERI

M. af D. L. P. fra 1913.

I Foraaret 1897 oprettede Bogbinder Christian Prange (født 26/10 1870 i Gjørding, død 17/5 1912) et Stentrykkeri i Esbjerg i Englandsgade 5 under Navnet C. Prange, litografisk Etablissement, Kunst- og Stentrykkeri. I September samme Aar solgtes Trykkeriet, og Prange rejste til Aarhus, hvor han overtog Ledelsen af Aarhus Æskefabrik A/S (se dette Firma). Køberen af Virksomheden var Litograf Emil Oscar Wenzel (født 23/9 1865 i Dresden), som i Firmanavnet erstattede C. Pranges Navn med O. Wenzel. 1901 solgtes en Del af Trykkeriet til P. M. Meyer, Esbjerg Kunst- og Stentrykkeri, litografisk Etablissement (se dette Firma). Samme Aar omdannedes Virksomheden til et Aktieselskab med Wenzel som Direktør under Navn af A/S O. Wenzel, litografisk Etablissement, som under 3. Oktober

s. A. fik Borgerskab som Stentrykkeri. 1904 fratraadte Wenzel Firmaet, hvis merkantile Ledelse overtoges af Carl Reimann Rasmussen (født 3/12 1876 i København), der var udlært som Litograf hos Carl Ottos Eftf., medens den tekniske Ledelse overgik til Christen Henriksen (født 6/5 1870 i Vejle paa Fyen), der havde udlært som Litograf hos Hagen & Sievertsen. 1905 købtes P. M. Meyers Stentrykkeri. 1907 fratraadte C. R. Rasmussen sin Stilling og Chr. Henriksen blev Enedirektør. 1909 ændredes Firmanavnet til A/S Esbjerg litografiske Anstalt. Den 10. Oktbr. 1913 overtager Alfred Marennus Andersen (født 28/10 1875 i Holm paa Als) Virksomheden, der samtidigt ændrer sit Navn til Esbjerg litografiske Etablissement og Stentrykkeri ved A. M. Andersen. Allerede d. 22. Dec. samme Aar omdannes Virksomheden atter til et Aktieselskab under Firmaets nuværende Navn, A/S Esbjerg litografiske Etablissement. Samtidigt hermed udtræder Andersen af Firmaet, hvis tekniske Ledelse stadigt er i Hænderne paa Chr. Henriksen. 1915 flyttedes Trykkeriet til Øster Havnevej 3. 1917 overgik Firmaet til A/S C. I. Christensens Papirhandel med Grosserer Christen Jensen Christensen (født 4/7 1873 i Guldager) som administrerende Direktør, medens Chr. Henriksen vedblev som teknisk Leder. Samme Aar flyttedes Trykkeriet til dets nuværende Bopæl i Skolegade 12.

ESBJERG KUNST- & STENTRYKKERI, LITOGRAFISK ETABLISSEMENT VED P. M. MEYER

M. af D. L. P. fra 1904 til 1905.

I 1901 købte Peter Marius Meyer (født 30/5 1872 i Kristrup ved Randers), der havde udlært 1891 som Litograf dels hos Adolph Holst, Randers, og dels hos N. Schmidt, samme Sted, en Del af Firmaet O. Wenzel, litografisk Etablissement, Kunst- og Stentrykkeri (se dette Firma), hvilken Del han henflyttede til Skolegade 41 og gav ovenstaaende Navn. Den 24. Oktober s. A. anmeldtes Firmaet til Handelsregistret. 1905 solgte han sin Virksomhed til samme Firma, som han havde købt den af. Senere overtog han Schmidts Stentrykkeri, Randers (se dette Firma).

SKANDINAVISK METALSKILTEFABRIK

1921 grundlagde Eli Jensen (født 22/1 1896 i Hobro), der var udlært som Stentrykker hos Esbjerg lit. Etabl., et Stentrykkeri og en Metalskiltefabrik i Nørregade 49 under ovenstaaende Navn.

FREDERICIA

SCHLÜTTERS LITOGRAFISKE ETABLISSEMENT OG STENTRYKKERI

I Tidsrummet omkring 1880—90 dreves et Stentrykkeri under ovenstaaende Firma. Om Indehaveren, hvis Navn var Schlütter, kan kun meddeles, at han var Tysker, idet det har været umuligt at skaffe yderligere Oplysninger.

HADERSLEV

I. C. NEUHAUSEN, LITHOGRAFISK ETABLISSEMENT

1856 oprettede Jacob Christian Jacobsen Neuhausen (født 19/1 1828 i Flensborg, død 19/1 1912), der var udlært som Stentrykker hos Th. Petersen, Flensborg, et Stentrykkeri under ovenstaaende Firma, efter at have løst Borgerskab som Stentrykker under 13. November samme Aar. 1865 flyttedes Trykkeriet til Kolding (se dette Firma).

LITOGRAPHIE UND STEINDRUCKEREI VON H. CLAUSEN

1865 oprettede Hermann Clausen (født 19/11 1835 i Elmshorn, Holsten, død 8/12 1909) et Stentrykkeri i Gravene 433 under ovenstaaende Firmanavn. Efter Faderens Død drev Sønnen Ludvig Clausen (født 11/1 1867 i Haderslev) Virksomheden, til den i 1914 ophævedes.

JOH. N. HANSENS BOG- OG STENTRYKKERI

1877 etablerede Bogtrykker Johan Nicolaj Hansen (født 22/5 1853 i København, død 13/9 1902) et Bog- og Stentrykkeri. Ca. 1884 nedlagdes Stentrykkeriet medens Bogtrykkeriet flyttedes til Vejle og senere til København, hvor det efter Johan N. Hansens Død fortsættes af dennes Datter, Ella Hansen.

HJØRRING

HJØRRING STENTRYKKERI

I 1879 etablerede Johan Christensen (født 2/7 1854 i Randers, død 1/1 1910), der i 1873 havde udlært som Stentrykker og Litograf i Ludv. Lorias Stentrykkeri i Randers, sig under ovenstaaende Firmanavn i Strømgade 8. 1880 flyttede han Virksomheden til Østergade 8, hvorfra den i 1888 flyttedes tilbage til Strømgade 8. Den 18. September 1890 løste han Borgerskab som Litograf og Stentrykker. Efter hans Død i 1910 fortsatte Enken Johanne Marie Christensen (født 23/5 1867 i Horne) Forretningen, som hun ophævede i 1912.

HOLBÆK

V. WESTERMANNS LITOGRAFISKE ANSTALT

1879 etablerede Viggo Westermann (født 19/2 1846 i Assens, død 4/5 1911), der var udlært som Litograf, en litografisk Anstalt i Holbæk i Labæksgade. Denne Anstalt ophævedes i 1881, da Westermann rejste til Vejle, hvor han grundede et nyt Firma under samme Navn (se dette Firma).

HORSENS

F. SCHUR & CO.

M. af D. L. P. fra 1897 til 22. Juli 1918 og fra 1. Maj 1919.

1846 grundlagde Johan Wilhelm Schur (født 13/11 1816 i Flensborg, død i Januar 1883), der var udlært som Stentrykker, et Stentrykkeri i Kippervig Nr. 1 (dengang Pustervig). Senere optog han sin Broder, Fotograf Fritz Schur (født 25/7 1824 i Flensborg, død 27/10 1885) i Firmaet. Efter Broderens Død i Jan. 1883 drev Fritz Schur Firmaet til 1/7 samme Aar, da Johan Wilhelm Schur's Søn, Fritz Theodor Schur (født 24/11 1850 i Horsens, død 21/6 1906), der var udlært som Stentrykker hos Hagen & Sievertsen i Odense, indtraadte som Medindehaver. 1888 flyttes Forretningen til Nørregade 11. Da Fritz Schur i 1885 afgik ved Døden, fortsattes Firmaet uforandret af Brodersønnen til 14. Oktober 1889, hvor Firmaet blev anmeldt til Firmaregisteret som F. Schur & Co., med Carl Johan Bibow Jensen (født 27/7 1853, død 28/7 1898), der var Kunstmaler, som Medindehaver. 1895 flyttede Firmaet til Sønderbrogade 4. Efter C. J. Bibow Jensens Død fortsatte Fritz Theodor Schur Firmaet som Eneindehaver til sin Død, da det overgik til hans Enke Caroline Marie Schur f. Jørgensen (født 10/5 1853 i Vesterborg paa Lolland). 1906 11/9 meddeltes der dennes ældste Søn Johan Wilhelm Schur (født 22/11 1883 i Horsens) Prokura, og 1909 optoges han, der er udlært som Stentrykker i Virksomheden, i Firmaet. 1908 tilkøbtes Ejendommen Sønderbrogade 6. 1913 udtræder Fru Schur og den anden og yngste Søn Axel Schur (født 6/6 1886 i Horsens, død 3/4 1920), der var udlært som Bogtrykker, indtræder i Firmaet. 1915 flyttes Firmaet til dets egen nyopførte Ejendom, Søndergade 32. 1920 overtager Johan Wilh. Schur efter Broderens Død Firmaet som Eneindehaver.

VILH. KRØGER. — WALD. BRØRUP

M. af D. L. P. fra 1897 til 1900 og fra 26/8 1919 til 25/5 1922.

1888 startede Vilh. Krøger en litografisk Anstalt under eget Navn og beliggende paa Hulvej. 1/1 1916 overtoges Virksomheden af Hans Waldemar Brørup (født 23/6 1875 i Aarhus), der 1893 var udlært som Stentrykker hos F. Schur & Co., og som drev Forretningen under eget Navn. 1/4 1919 flyttedes Virksomheden til Allegade 44. 15/7 1922 ophævedes den.

HORSENS METALSKILTEFABRIK, A/S. — DANSK METAL-ÆTSEVÆRK, A/S

M. af D. L. P. fra 1/7 1921.

12. November 1919 oprettedes Horsens Metalskiltefabrik A/S med Emil Harald Brørup (født 3/4 1886 i Horsens), der 1905 var udlært som Trykker hos F. Schur & Co., som Direktør. Virksomheden havde da til Huse i Søndergade 40. 1920 fratræder Brørup, og Aage Birch (født 4/11 1880 i Horsens) bliver Direktør. Samme Aar skifter Virksomheden Navn til Dansk Metal-Ætseværk A/S. 1921 tiltræder C. Stærmose som Meddirektør. 14. Juni 1921 nedbrænder Fabriken og Virksomheden flyttes samme Maaned til Parallelvej. 1. November 1921 fratræder Birch som Direktør. Marts 1922 fratræder Stærmose som Direktør, medens Holger Christian Granner (født 7/5 1872 i Aarhus) tiltræder.

KOLDING

M. HEIMANNS LITHOGRAFISKE ETABLISSEMENT

1863 startede Bogtrykker Magnus Heimann (født 1822 i Odense, Dødsdato ubekendt), der tidligere havde været Bestyrer af Lithografisk Institut i Aarhus (se dette Firma), et Bog- og Stentrykkeri i Kolding. Virksomheden er, saa vidt det har kunnet konstateres, ophævet i 1890.

I. C. NEUHAUSENS LITH. ETABL.

1865 oprettede Jacob Christian Jacobsen Neuhausen (født 19/1 1828 i Flensborg, død 19/1 1912), der var udlært som Stentrrykker hos Th. Petersen, Flensborg, og som tidligere under samme Firmanavn havde drevet et Stentrykkeri i Haderslev (se dette Firma), et Stentrykkeri i Kolding efter samme Aar at have løst Borgerskab som Stentrykker i denne By. 1867 optoges som Kompagnon Hans Peter Detlef Petersen Grün (født 28/6 1842 i Flensborg), der var udlært som Stentrykker hos Th. Petersen, Flensborg, og Firmaet forandrede Navn til I. C. Neuhausens og P. Grüns Stentrykkeri, Kolding (se dette Firma), der dog opløstes 1877 ved, at Neuhausen udtraadte, og han oprettede samme Aar et Stentrykkeri under det oprindelige Firmanavn. 1881 optoges Sønnen Martin Christoffer Alexander Neuhausen (født 20/3 1859 i Haderslev), der var udlært som Litograf hos Neuhausen & Grün, i Firmaet, som han efter Faderens Død i 1912 overtog som Eneindehaver.

I. C. NEUHAUSEN & P. GRÜN. — P. GRÜNS LITH. ANSTALT & STENTRYKKERI

1867 indgik Jacob Christian Jacobsen Neuhausen (født 19/1 1828 i Flensborg, død 19/1 1912), der tidligere under eget Navn havde drevet Stentrykkeri i Haderslev (se dette Firma) og i Kolding (se dette Firma) og Hans Peter Detlef Petersen Grün (født 28/6 1842 i Flensborg), der begge var udlært som Stentrykkere hos Th. Petersen, Flensborg, Kompagniskab og oprettede et Stentrykkeri under ovenstaaende Firma. 1877 udtraadte Neuhausen og oprettede igen under eget Navn et Trykkeri (se dette Firma), medens Grün drev Virksomheden videre under Firma P. Grüns litografiske Anstalt og Stentrykkeri. 1900 overtog han Kolding lithografiske Anstalt (se dette Firma). Samme Aar indtraadte Sønnen Karl Martin Grün (født 1/10 1871 i Kolding), der var udlært som Litograf hos Faderen, i Virksomheden.

KOLDING LITHOGRAFISKE ANSTALT (A/S)

1892 oprettede Marius Sophus Adolph Hartmann (født 16/7 1855 i Fredericia, død 24/8 1912) et Stentrykkeri i Kolding. — 1894 overtog Tobaksfabrikant Søren Wedege Bruun (født 31/1 1837 i Bjerregrav ved Randers, død 28/3 1915) Virksomheden, medens M. S. A. Hartmann blev Leder af den. Forretningen udvidedes med en Afdeling for Bogtryk. 1897 omdannedes Forretningen til et Aktieselskab, og Hartmann fratraadte i 1898 Ledelsen, der overtoges af S. W. Bruun. 1900 ophævedes Firmaet, og Bogtrykmateriellet solgtes til Bogtrykker F. Lumbye og Stentrykmateriellet til P. Grüns lith. Anstalt & Stentrykkeri.

KØBENHAVN

C. C. LOSE (DANMARKS FØRSTE LITOGRAFISKE VIRKSOMHED). DET KONGELIGE STENTRYKKERI

Den 6/5 1815 sluttede Musik- og Kunsthandler Carl Christian Lose (født 1787, død 13/7 1835) en Kontrakt med Heinrich Wensler, som formentlig stammende fra Thyringen var kommet til Danmark i Begyndelsen af Aarhundredet, om i Kompagniskab at drive en litografisk Virksomhed i Boldhusgade 225* (nuværende Nr. 1). Om Wensler vides det iøvrigt, at han paa en indenlandsk Kunstflidsudstilling i 1812 udstillede stentrykte Brodeermønstre, der udtrykkeligt angives at være danske. Paa en lignende Udstilling 1814 udstillede han foruden Stentryk ogsaa Kobberstik og Træsnit. Trods dette har det ikke været muligt at faa konstateret, om Wensler har været etableret, men der er forskellige Ting, der tyder paa, at han ikke har været det. Ifølge kgl. Resolution af 21/6 1815 fik Lose under 1. Juli s. A. Privilegium til et Stentrykkeris Anlæg og Drift i København. I Forestillingen siges, at Lose har forenet sig med den »bekendte duelige« Stentrykker Wensler, der skal »forestaa Indretningen, hvilken Lose vil anvende blot til hvad der vedkommer Musikfaget, hvorimod han har tilladt Wensler for sin egen Regning at afbenytte Apparaterne til andre Arbejder«. Loses Ansøgning anbefales »paa det Kraftigste« af Fabrikdirektionen, »da der ved et Anlæg som dette, hvor Stentryk anvendes til Nodetrykkeri, vil bidrages saare meget til, at denne Konst, som med saa megen Besparelse kan anvendes ogsaa i Stedet for Kobberstik og Typer, kan blive mere anvendelig her i Landet«. Under 8/11 1815 ændres Privilegiet saaledes, at det bliver Lose i Forening med Wensler, der faar Privilegium til »under den sædvanlige Bestemmelse med 8 Aars udelukkende Rettighed for Danmark og Hertugdømmerne at drive et fuldstændigt Stentrykkeri, dog at Eneretten ej angaar Trykning af Land- og Søkorter«. Den med Wensler sluttede Kontrakt ophævede Lose paa Grund af Misligholdelse fra Wenslers Side allerede den 6/4 1816. Den 19/3 1817 ændres Privilegiet til kun at gælde for Lose. 1820 søgte Lose, for hvem denne Virksomhed ikke havde været indbringende, at afhænde Trykkeriet. Medvirkende til hans Bestemmelse var ikke blot Pengekrisen og de yderst slette Forretningsforhold paa det Tidspunkt, men ogsaa dette, at der i Trykkeriet ham uafvidende var forsøgt Trykning af falske Bankosedler. Han havde indledet Forhandling om Salg af Stentrykkeriet til Altona, men daværende Capitain, senere Generalkrigscommissair, Kammerherre Joseph Nicolai Benjamin v. Abrahamson (født 6/12 1789 i København, død 6/1 1847) fik Frederik den VI (født 28/1 1768 paa Christiansborg, død 3/12 1839) til at interessere sig for det litografiske Haandværk, og Kongen købte igennem Capitain Abrahamson Stentrykkeriet, og Virksomheden fortsattes under Navn af Det kongelige Stentrykkeri med Abrahamson som Direktør og Capitain Niels Brock v. Krossing (født 1795, død 1854) som Inspektør. Samtidig flyttedes Virksomheden til Amaliegade 131 (senere Nr. 44 og nu Toldvæsenets Bygning), hvor den havde til Huse, til den ophævedes i 1843.

* I 1860 foretoges en Omnummerering af Gaderne i København. Adresseangivelserne i Tiden før 1860 refererer sig til de gamle Numre, men hvor det er formodet at have Interesse, er i Paranthes tilføjet de nuværende Numre, der selvsagt er anvendt for alle Adresser i Tiden efter 1860.

(København)

C. HENCKELS LITHOGRAFISKE KONSTANSTALT. — HENCKELS LITHOGRAFISKE ETABLISSEMENT. — HENCKELS GEOGRAFISK-LITHOGRAFISKE INSTITUT

I 1827 etablerede Capitain Carl Frederik Theodor v. Henckel, R. af Sværdordenen (født 1801, død 1853), der havde udlært som Litograf i »Det kongelige Stentrykkeri«, en »Lithografisk Konstanstalt« paa Hauserplads 196 (nuværende Nr. 10—12 og Suhmsgade 5). 1834 flyttedes Virksomheden til Gothersgade 334 og i 1845 til Frederiksberggade 12. 1843 ændredes Firmanavnet til Henckels lithografiske Etablissement, og 1848 til Henckels geografisk-lithografiske Institut, og samme Aar flyttede han til Kronprinsessegade 397. Da Forretningen ikke gik tilfredsstillende, ophævede han Virksomheden med Udgangen af 1848.

EM. BÆRENTZENS OG COMP S LITHOGRAFISKE INSTITUT

1837 etablerede Portraitmaler Emilius Ditlev Bærentzen (født 30/10 1799 i København, død 14/2 1868) i Samarbejde med Voksdugsfabrikant, Grosserer Henrik Leonhard Danchell (født 1803, død 29/8 1871) et Stentrykkeri under ovennævnte Firmanavn og beliggende i Nybørs 67 (en af de Ejendomme, der er nedrevet for at give Plads til Privatbankens Bygning, Børsgade 2—4). 1843 udtræder H. L. Danchell og Bærentzens Svoger, Grosserer Frederik Emil Winning, R. af D. (født 1816, død 22/1 1900) indtræder. Samme Aar henflyttes Firmaet til Vimmelskaftet 137 (nuværende Nr. 43). 1845 gaar Bærentzen ud af Firmaet, hvis Ledelse overgaar til Litograf Christian Martin Tegner (født 28/11 1803 i Helsingør, død 18/7 1881), der umiddelbart efter tillige blev Medindehaver af Firmaet Chr. og I. Tegners Stentrykkeri (se dette Firma). 1847 er Firmaet flyttet til St. Kjøbmagergade 67 (nuværende Nr. 9). 1848 fratræder C. M. Tegner, og 1856 afhænder Grosserer Winning Firmaet til Kabinetssekretær, Geheimekonferensraad, Dr. juris Jens Peter Trap (født 19/9 1810 i Randers, død 21/1 1885) og Litograf Otto Adolph Emil Bull (født 8/5 1813 i Aarhus, død 18/6 1874). Da Bull, der var dekoreret med Fortjenstmedaillen i Guld, døde i 1874, var Trap en kort Tid Eneindehaver af Virksomheden, der i September s. A. sammensluttedes med: 1) Otto Schwartz's Eftfs. (E. J. M. Jespersens) Forlag, Pilestræde 40, 2) F. Hoffensbergs lithografiske Etablissement, St. Kjøbmagergade 20, 3) G. S. Wibes Bogtrykkeri, Tordenskjoldsgade 16. Efter Sammenslutningen kalder Firmaet sig Hoffensberg, Jespersen & Fr. Trap (se dette Firma).

BRDR. BERLINGS LITHOGRAFISKE INSTITUT. — CARL OTTO, KGL. HOF LITOGRAF. — CARL OTTOS EFTF.

M. af D. L. P. fra 1899.

1840 grundlagde Indehaveren af Berlingske Tidende, Bogtrykker Johan Carl Ernst Berling (født 30/8 1812 i København, død 30/3 1871) et litografisk Etablissement under Navn af Brødrene Berlings lithografiske Institut i Springgade 122 (nuværende Pilestræde 34) med Litograf Carl Andreas Otto (født 1818 i Erfurth, død 3/6 1869) som Leder og senere som Medinteressent. 1846 overtog Carl Otto Virksomheden. 1849 flyttedes Forretningen til Gammel Amagertorv 38 og derfra i 1854 til Nr. 13. 1862 blev Otto kongelig Hof-Litograf. Samme Aar flyttede han tilbage til Pilestræde 34, Brødrene Berlings Gaard, hvorfra han i 1868 flyttede til Vimmelskaftet 41. Efter hans Død i 1869 fortsatte Enken Mathilde Otto, født Jensen (født

i Helsingør, Fødsels- og Dødsdato ubekendt) Forretningen, idet hun i Ledelsen blev bistaaet af Theodor Wilhelm Wiborg (født 2/4 1846 i Spandau, Preussen), der i 1865 blev udlært som Litograf hos Firmaet. I November Maaned 1870 solgtes Forretningen til Bagermester Bernhard Ernst Beste (født 6/10 1832 i Hannover, død 1/12 1898), der var Udgiver af Modebladet Dagmar. Ledelsen af Virksomheden blev overdraget til Litograf August Wilhelm Lebrecht Burchardi (født 24/12 1817 i Buckau, Preussen, død 12/10 1872), som d. 6. Decbr. samme Aar løste Borgerskab som Litograf. Den 1. Oktbr. 1872 ansættes Th. W. Wiborg som Bestyrer med Prokura, og d. 15. samme Maaned udtager B. E. Beste Borgerskab som Litograf. 1892 flyttede Virksomheden til dens nuværende Bopæl Sct. Pederstræde 45, og 1899 overtages den af Th. Wiborg, der den 5. Jan. samme Aar havde løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker.

M. W. FERSLEW. — BING & FERSLEWS LITHOGRAFISKE ETABLISSEMENT. — C. FERSLEW & CO., KGL. HOF BOG- OG STENTRYKKERI

M. af D. L. P. i 1899, men udtraadt før 1903, atter M. fra 1908.

1842 anlagde Hof-Gravør og Kobberstikker Martinus William Ferslew (født 15/6 1801 i Fredensborg, død 21/4 1852) et litografisk Institut i Gothersgade 349 (nuværende Nr. 9). Aaret efter flyttede han Virksomheden til Østergade 69. 1849 gik han i Kompagni med Indehaveren af N. J. Bing og Søn's Boghandel, Meyer Hermann Bing (født 4/6 1806 i København, død 15/9 1883), og Firmaet fik Navnet Bing og Ferslews lithografiske Etablissement. 1851 flyttede Firmaet til Østergade 8. Ved M. W. Ferslews Død i 1852 udtraadte Bing og Enken Larsenia Ferslew (f. 24/12 1807 i Aalborg, død 21/12 1863) fortsatte Virksomheden. Samme Aar flyttede den til Kongens Nytorv 353 (nuværende Nr. 26). 1857 overtog Sønnen Jean Christian Ferslew (født 3/3 1836 i København, død 6/7 1910) Forretningen og fik Aaret efter Prædikat af Kgl. Hof Stentrykker. 1860 associerede han sig med Litograf Philip Berendt (født 6/9 1829 i København, død 31/3 1871), hvorefter Firmaet antog Navnet C. Ferslew & Co. 1861 flyttede Virksomheden til dens nuværende Bopæl i Store Kongensgade 24. Den 11. Juni 1863 løste de begge Borgerskab som Bogtrykkere. Efter Ph. Berendts Død i 1871 fortsættes Virksomheden under uforandret Navn af J. C. Ferslew som Eneindehaver, og efter hans Død i 1910 overtog Sønnen Johan Christian Martinus Villiam Lindholm Ferslew (født 26/2 1877 i Københbvn) Firmaet. 1903 blev den daglige Ledelse overdraget til Forretningsfører Julius Peter Knudsen Jæger (født 27/11 1875 i København), der siden d. 1ste Septbr. 1895 havde været knyttet til Firmaet. Den 21. Juli 1910 udtog J. C. M. V. L. Ferslew Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, og Firmaet fik d. 14/9 1910 Prædikat af Kgl. Hof Bog- og Stentrykkeri.

GENERALSTABENS TOPOGRAFISKE AFDELING

Denne Afdeling med tilhørende litografisk Trykkeri oprettedes 1842. Afdelingen har haft anvist Lokaler saaledes: Før 1847 i Bredgade Matr. Nr. 179 (nu Nr. 44), 1847—1857 i Amaliegade Matr. Nr. 131 (senere Nr. 44 og nu Toldvæsenets Bygning), 1857—1864 i Kommandantboligen (nu Generalkommandobygn. i Kastellet). 1864—Dato

i Proviantgaarden. Afdelingen har haft følgende Chefer: 1842—1848 Oberst Oluf Nicolai Olsen (født 4/3 1794 i Køge, død 19/12 1848), 1848—1864 Generalmajor Frederik Vilhelm Carl Caroc (født 25/11 1811 i København, død 20/9 1882). 1865—1876 Oberst Paul Klingsey (født 14/7 1827 i København, død 16/3 1876), 1876—1882 Generalløjtnant Johan Frederik Lorenzen (født 25/2 1831 i Haderslev, død 18/10 1907), 1882—1901 Generalmajor Abraham Louis le Maire (født 25/1 1836 i København, død 12/12 1913), 1901—1905 Generalmajor Eiler Christian Rasmussen (født 16/1 1849 i Langø, død 4/11 1910), 1905—1907 Generalmajor Carl Emil Momberg (født 12/2 1852 i Horsens), 1907—1921 Oberst Mads Jensen Sand (født 13/9 1856 i Gram), 1921 Oberst Niels Peder Johansen (født 7/10 1865 i Sønderbork, Nr. Nebel).

F. HOFFENSBERGS LITHOGRAFISKE ETABLISSEMENT. — HOFFENSBERG, JESPERSEN & FR. TRAP. — HOFFENSBERG & FR. TRAP. — A/S DET HOFFENSBERGSKE ETABLISSEMENT

M. af D. L. P. fra 1899 til 1908 og fra 1909 til d. 1. Juli 1913 og fra d. 1. Aug. 1915 til d. 1. Juli 1918.

Tidspunktet for dette Firmas første Oprindelse kan ikke konstateres, men det vides, at i 1844 drev Sergeant Frantz Hoffensberg (senior), der tidligere havde arbejdet ved det kongelige Stentrykkeri, en Virksomhed i Rosengade Nr. 445 (nuværende Nr. 8) i København. 1845 henflyttedes Stentrykkeriet til Helsingørsgade Nr. 321 (nuværende Nr. 4). I Aarene 1847—48 bor F. Hoffensberg samme Steds, men angives at være Pensionist, medens Sønnen, der bor hos ham, angives at være Stentrykker. Dette lader formode, at Sønnen, der ogsaa hedder Frantz Hoffensberg (født 6/11 1827 i København, død 3/10 1855) allerede paa daværende Tidspunkt har overtaget Trykkeriet. I ethvert Tilfælde driver han i 1849 i Gothersgade 21 en Virksomhed, der i 1852 flyttes til Læderstræde 25, i 1853 til Østergade 53 og i 1854 til Klareboderne 7. Ved Frantz Hoffensbergs Død overtages Virksomheden af Broderen Bogtrykker, Etatsraad Julius Hoffensberg (født 20/7 1828 i København, død 28/3 1895), som driver den under Firma »F. Hoffensbergs lithografiske Etablissement«, St. Købmagergade 20 (nuværende Nr. 16). I 1861 flyttes Virksomheden til Kronprinsessegade 38 (nuværende Nr. 6) hvor den forbliver til 1874. I 1870 var Indehaveren af Silkeborg Papirfabrik Niels Cai Erasmus Strøyberg (født 23/6 1835 i Aalborg, død 20/6 1897) en Tid Medejer af Firmaet. I September 1874 sammensluttes Firmaet med: 1) Em. Bærentzen & Comp.'s lithografiske Institut, hvis Indehaver var Kabinetssekretær, Gehejmekonferensraad, Dr. juris Jens Peter Trap (født 19/9 1810 i Randers, død 21/1 1885), med Domicil i St. Købmagergade Nr. 9 (se dette Firma), 2) Otto Schwartz's Eftf.'s (E. J. M. Jespersens) Forlag, Pilestræde 40, 3) G. S. Wibes Bogtrykkeri, Tordenskjoldsgade 16. Firmaet antager Navnet Hoffensberg, Jespersen & Fr. Trap og flytter til St. Købmagergade 77 (nuværende Nr. 44), hvor Virksomheden drives som kombineret Bog- og Stentrykkeri. Indehaverne var Julius Hoffensberg, Boghandler Edvard Julius Marie Jespersen (født 27/1 1831 i Grønnebjerggaard i Holbæk Amt, død 12/6 1904) og Gehejmekonferensraad J. P. Trap, som var repræsenteret ved sin Søn Konsul for Guatemala Frederik Christian Hoskiær Trap (født 13/2 1851 i København, død 22/11 1882). Allerede i Oktober s. A. udtræder Gehejmekonferensraad Trap af Firmaet, og Julius Hoffensberg, som i 1862 havde løst Detailhandlerborgerskab ombyttede i Oktober 1874 dette med et Borgerskab som Bog- og Nodetrykker. 1878 udtræder Jespersen, og Firmanavnet ændres til Hoffensberg & Fr. Trap. 1882 dør Trap, og Hoffensberg er Eneindehaver til 1. Oktober 1887, da Alfred Walter Grut (Hansen) (født 25/2 1859 i København) indtræder. 1888 den 1. Oktober udtræder Hoffensberg, og Peter Rasmus Poulsen (født 13/4 1859 i Hvilsted, død 4/2 1889) indtræder. 1889 dør P. Poul-

sen, 1890 udtræder A. W. Grut, og Firmaet omdannes til Aktieselskabet Det Hoffensbergske Etablissement med Oscar Jacob Julius Enevoldsen (født 3/1 1862 i København) som Direktør. 1892 fratræder Enevoldsen, og Christian Diederich Schierfig (født 28/4 1859 i København) tiltræder. 1907 flytter Firmaet til dets nuværende Bopæl, Kronprinsessegade 28. 1909 indtræder Holger Jensen Helger (født 14/11 1882 i Dollerup Mølle) i Direktionen. 1. December 1917 overdrages den litografiske Del af Virksomheden til P. Christiansen (se dette Firma), medens Bogtrykkeriet fortsættes uforandret under samme Navn.

CHR. & I. TEGNERS STENTRYKKERI. — C. M. TEGNERS INSTITUT

I 1846 etablerede Kunstmaler Christian Martin Tegner (født 28/11 1803 i Helsingør, død 18/7 1881), der samtidig var Bestyrer af Em. Bærentzen & Comp.'s lithografiske Institut, sammen med sin Broder Isac Wilhelm Tegner (født 23/6 1815 i København, død 31/12 1893) en litografisk Virksomhed paa Gl. Amagertorv Nr. 7 under Firmanavn Chr. & I. Tegner. 1848 flyttedes Trykkeriet til Frederiksborggade 140. 1850 udtraadte I. W. Tegner og Firmaet skiftede Navn til C. M. Tegners Institut. 1851 flyttedes Virksomheden til Lille Hellig Geiststræde 165, i 1853 tilbage til Gl. Amagertorv 7, som ved Omnummerering i 1860 blev Amagertorv 14, i 1867 til Niels Juelsgade 3, i 1868 til Nyhavn 21 og i 1870 til Nyhavn 31, hvor den havde til Huse, til Firmaet i 1881 ved Tegners Død blev ophævet. Materiellet blev købt af Axel E. Aamodt (se dette Firma).

JOHAN LUDVIG SIVERTSEN

M. af D. L. P. fra 1899.

1849 grundlagde Johan Ludvig Sivertsen (født 10/7 1818 i København, død 12/10 1863) et Bog- og Stentrykkeri paa Købmagergade 13. 13/7 1850 fik han Borgerskab som Trykker af Adresser, Visitkort m. m. Ved J. L. Sivertsens Død 1863 overtoges Trykkeriet af Broderen, John Edward Sivertsen (født 20/6 1822 i København, død 26/11 1868). 1868 overtog dennes Svigerfader, Hans Heinrich Baumgarten, R. af D. og St. Olav (født 29/5 1806 i Pinneberg i Holsten, død 3/3 1875) Virksomheden for sin umyndige Søn Theodor Julius Baumgarten (født 21/7 1848 i København, død 26/6 1878) i Kompagni med Hans Christian Wigo Lauritzen (født 7/2 1824 i Taarnbye, død 1893). Denne sidste havde under 23/5 s. A. løst Borgerskab som Bogtrykker. Da Th. J. Baumgarten i 1873 blev fuldmyndig, løste han d. 29/7 samme Aar Borgerskab som Bog- og Nodetrykker samt Litograf, og Faderen trak sig ud af Firmaet. 1876 blev Th. J. Baumgarten Eneindehaver, idet H. C. W. Lauritzen udtraadte. 1878 flyttes Virksomheden til Vestergade 22. Efter Th. J. Baumgartens Død i 1878 fortsatte hans Enke Emma Frederikke Mariane Baumgarten født Nielsen (født 29/12 1849 i Odense) med Svogeren Johannes Heinrich Baumgarten (født 20/1 1852 paa Christianshavn, død 20/6 1912) som Kompagnon. 1904 overtoges Virksomheden af Firmaet E. E. Berg & Co. (se dette Firma), der dog stadigt opretholder Firmanavnet.

I. W. TEGNER & KITTENDORFF

I Midten af 1840erne traf Isak Wilhelm Tegner (født 23/6 1815 i København, død 31 12 1893), der havde udlært som Litograf i Kaptajn Henckels Stentrykkeri, hos

Bærentzen & Co., Johan Adolf Kittendorff (født 5/4 1820 i København, død 19/4 1902), der var udlært ogsaa som Litograf hos sidstnævnte Firma, og en anden ung Litograf, Tyskeren Karl Müller. Disse 3, der havde vundet en Sum i Lotteriet, blev enige om i Forening at etablere en lithografisk Virksomhed, og de havde Planer om at købe Brødrene Berlings lithografiske Institut. Men Müller døde, og Krigen 1848—49—50 udbrød, og Realisationen af Planen blev derfor udskudt, og først efter Fredsslutningen i 1850 oprettedes det paatænkte Firma under Navn af I. W. Tegner & Kittendorff med Beliggenhed i Østergade 13. 1855 flyttedes Firmaet til St. Annæ Plads 6, som i 1860 ved Omnummerering fik Nr. 10, 1873 til Kongens Nytorv 8 og i 1874 til Industriudstillingsbygningen, hvor Firmaet blev boende, indtil det ved Tegners Død i 1893 ophævedes.

VILHELM SØBORG. — VILH. SØBORGS EFTF.

M. af D. L. P. fra 1899.

I 1853 etablerede Vilhelm Theodor Søborg (født 9/12 1823 i København, død 17/8 1897), der havde lært som Stentrykker hos Bing og Ferslew, et litografisk Etablissement i Gothersgade 38, hvorfra det i 1866 flyttedes til Skindergade 22, og i 1874 flyttedes det til Fiolstræde 36. 1893 overdrages Virksomheden til Frederik Georg Henning Johan Solem (født 8/1 1859 i København), der havde lært som Stentrykker hos Chr. J. Cato fra 1873—75 og hos F. V. Solem fra 1875—78, og som den 16. Februar 1882 havde løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker ved Myndighedsbevilling. 1906 flyttedes Forretningen til dens nuværende Bopæl i Stormgade 8.

TH. BERGHS LITHOGRAFISKE INSTITUT

1854 grundlagde Christian Theodor Bergh (født 12/6 1830 i København, død 19/9 1907), der var udlært som Litograf hos Carl Otto, og som havde faaet tilkendt den svenske Fortjenstmedalje i Guld, et litografisk Institut i Toldbodgade 47. 1856 flyttedes Virksomheden til St. Købmagergade 66 (nuværende Nr. 11), 1861 til Amagertorv Nr. 21, 1876 til Købmagergade 9, 1886 til Frederiksholms Kanal 2, 1892 til St. Kannikestræde 15, 1894 til Skindergade 41. 1895 ophævedes Virksomheden.

IVERSEN & SOLEM. — F. V. SOLEM. — N. C. ROMS BOG- OG STENTRYKKERI

M. af D. L. P. fra 1908.

1856 etablerede Andreas Christian Iversen (født 15/9 1826 i København, død 23/10 1889) og Frederik Valdemar Solem (født 22/4 1828 i København, død 20/4 1891), der begge havde udlært som Stentrykkere hos Bing og Ferslew, et Stentrykkeri under Firmanavn Iversen & Solem i Østergade 19, som i 1860 blev omnummereret til Integade 2. 1858 udtraadte Iversen og etablerede sig under Firmanavn A. Iversen (se dette Firma), medens F. V. Solem fortsatte Virksomheden under eget Navn. Den 27/11 1862 fik han Borgerskab som Bogtrykker. I 1875 udvidede han Virksomheden, idet han aabnede et Trykkeri paa Nytorv Nr. 11, hvorhen den øvrige Del af Virksomheden blev flyttet i 1880. 1882 overtog Justitsraad Ludvig Vilhelm Joachim Hartvigsen (født 21/2 1827 i Haarløv Overdrev, Præstø Amt, Dødsdato ubekendt) Virksomheden, som han drev videre med uforandret Firmanavn sammen

med Carl Ingenius Elvius's Bog- og Stentrykkeri, der havde Lokaler i Nybrogade Nr. 6. Samme Aar overflyttedes Virksomheden til Nørregade Nr. 51. Aaret efter flyttede den til Møntergade 8. Den 25/3 1884 udtog Hartvigsen Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1886 flyttedes Foretagendet til Nytorv 21, hvorfra det i 1888 overflyttedes til Løngangsstræde 29. Samme Aar overtager Forlagsboghandler, Justitsraad Niels Christian Rom (født 4/8 1831 i Lyngby, død 26/4 1919), som under 11. November s. A. havde faaet Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, Stentrykkeriet og flytter det til dets nuværende Bopæl i Firmaets Ejendom Vestergade 8, hvor det fortsættes under Firmanavnet N. C. Roms Bog- og Stentrykkeri. Efter Roms Død i 1919 fortsætter Enken Ane Lovise Rom, f. Nicolaisen (født 26/10 1836 i Dræshave paa Lolland) Virksomheden med sine to Sønner Harald Nicolai Rom (født 27/11 1864 i Bryrup) og Karl Thorvald Rom (født 24/10 1866 i Føvling) som Prokurister. 1922 overtager de to nævnte Sønner Forretningen.

A. IVERSEN'S STENTRYKKERI

M. af D. L. P. fra 1899.

1856 anlagde Andreas Christian Iversen (født 15/9 1826 i København, død 23/10 1889), der var udlært som Stentrykker hos Bing og Ferslew, og som tidligere var Medindehaver af Firmaet Iversen & Solem (se dette Firma), et Stentrykkeri i Store Kongensgade 5. 1874 flyttedes Virksomheden til Vimmelskaftet 36, hvor den efter Indehaverens Død i 1889 førtes videre af hans Datter, Frk. Clara Laura Johanne Iversen (født 28/4 1861 i København), som den 26. September 1895 løste Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1918 overtoges Virksomheden af P. Christiansen (se dette Firma), der dog stadigt opretholder Firmanavnet.

C. F. AAMODT. — AXEL E. AAMODT

M. af D. L. P. fra 1908 til d. 1. Juli 1922.

Firmaet er grundlagt i 1857 af Carl Frederik Aamodt (født 18/1 1830 i København, død 4/6 1865), der var udlært hos Em. Bærentzen & Co. som Litograf. Virksomheden var beliggende i Store Strandstræde 7, hvorfra den i 1863 flyttedes til Gothersgade 17. Ved C. F. Aamodt's Død overtoges Virksomheden af Broderen, Papirhandler Axel Emil Aamodt (født 21/8 1839 i København, død 15/6 1890), som den 30. November 1865 løste Borgerskab som Litograf. 1871 flyttede Forretningen til Kongens Nytorv 8. I 1878 flyttes Udsalget til Kongens Nytorv 16, medens Trykkeriet forbliver i Kongens Nytorv 8. Den 27. Juni 1878 løste Axel E. Aamodt Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1881 overtages Materiellet fra C. M. Tegners Virksomhed (se dette Firma). 1882 erhvervede Firmaet Ejendommen Kongens Nytorv 18, hvor det flyttede ind i 1883, og hvor det stadig har Bopæl. 1889 optoges som Medindehavere Firmaets daværende Prokurist Christian Olsen Aagaard (født 25/5 1858 i København) og Carl Christian Andreas Jansen (født 16/1 1851 i Glostrup), der er dekoreret med Medaillen for ædel Daad, og som 1869 var udlært som Litograf hos C. F. Aamodt. Ved Axel E. Aamodts Død i 1890 oprettedes i Henhold til Afdødes testamentariske Bestemmelse af næsten hele hans betydelige Formue et Legat til Fordel for gamle Medarbejdere og gamle, trængende Udøvere af de grafiske Fag. Et lignende mindre Legat er senere stiftet af Chr. Aagaard. 1. Maj 1906 fik Firmaet Prædikat af Kgl. Hof-Leverandør.

(København)

WILHELM HANSEN, MUSIK-FORLAG

M. af D. L. P. i 1899, men udtraadt før 1903. Atter optaget fra den 1. April 1917.

1857 grundlagdes Firmaet af Jens Wilhelm Hansen (født 10/11 1821 i København, død 9/4 1904) i Kongens Nytorv 212 (nuværende Kongens Nytorv 18), hvor han overtog Christiani & Grisson's derboende Papirhandel, og samme Aar etablerede han et Trykkeri i Store Kongensgade Nr. 19. 1868 flyttedes Trykkeriet til Fælledvej 6. 1874 blev Indehaverens Sønner Jonas Wilhelm Hansen (født 10/4 1850 i København, død 21/2 1919) og Alfred Wilhelm Hansen (født 29/10 1854 i København) Forretningsførere i Firmaet. Samme Aar oprettede Firmaet sit eget Nodestikkeri. 1879 udvidedes Virksomheden ved Køb af to Musikforlag C. C. Lose (se dette Firma) og Horneman & Erslev. 1888 flyttede Musikforlaget og Firmaets Kontorer til Gothersgade 11, hvilken Ejendom Firmaet havde købt, og hvor det stadigt bor. 1902 knyttedes Alfred Wilhelm Hansen's Søn, Kaj Wilhelm Hansen (født 15/5 1887 i København, død 18/6 1920) til Firmaet. Efter Jens Wilhelm Hansen's Død i 1904 overtog Sønnerne Alfred og Jonas Wilhelm Hansen Forretningen og begge løste under 24. November s. A. Borgerskab som Bog- og Kunsttrykkere. 1918 udvidedes Forretningens Lokaler ved Køb af Ejendommen Gothersgade 9. 1920 indtraadte i Firmaet som Medindehavere Alfred Wilhelm Hansen's to Sønner, Asger Wilhelm Hansen (født 22/5 1889 i København) og Svend Wilhelm Hansen (født 19/11 1890 i København).

S. OETTINGER. — KEILGAARD & SØRUP. — WILLIAM SØRUP

1857 grundlagde Sally Oettinger (født 2/9 1821 i København, død 27/6 1879) der samme Aar løste Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, et Bog- og Stentrykkeri paa Østergade 16 under eget Navn. 1859 flyttedes Trykkeriet til Gothersgade 41 og 1866 til Gl. Strand 30. Efter Faderens Død drev Datteren Camilla Oettinger (født 16/3 1852 i Køge) Trykkeriet, indtil det i 1881 overdroges til Johan August Keilgaard (født 20/11 1847 i København), der d. 20/12 1881 udtog Borgerskab som Bogtrykker, og Johan William Sørup (født 29/1 1858 i Helsingør), der d. 29/11 1881 havde udtaget Borgerskab som Bogtrykker. Virksomheden forblev i de gamle Lokaler, men dreves under Firmanavnet Keilgaard & Sørup. 1893 udtraadte J. A. Keilgaard af Firmaet, der skiftede Navn til William Sørup. 1916 flyttedes Forretningen til Torvegade 5, hvor den stadig har til Huse og drives som Bogtrykkeri, medens Stentrykkeriet allerede tidligere, naar kan ikke konstateres, er nedlagt.

BERENDT OG MØLLER

I 1859 fandtes der paa Gl. Amagertorv Nr. 2 (nuværende Nr. 4) et litografisk Institut under ovenstaaende Firmanavn. Indehavere var Litograf Philip Berendt (født 6/9 1828 i København, død 1871) og P. Møller, om hvem intet har kunnet oplyses. Formentlig ophævedes Firmaet allerede det følgende Aar, idet Berendt associerede sig med J. C. Ferslew af Firmaet Bing & Ferslew (se dette Firma).

P. HEMMINGSEN, KOBBER- OG STENTRYKKERI

I 1859 udvidede Peter Hemmingsen (født 15/5 1816 i Bussinge paa Møen, død 19/1 1891), der i Nyhavn 31 drev et Kobbertrykkeri, sin Virksomhed med en Af-

deling for Stentryk. Efter P. Hemmingsens Død overtog Sønnen Theodor Martin Hemmingsen (født 18/4 1853 i København) Virksomheden. Han var udlært som Stentrykker 1872 hos Faderen. I Aaret 1896 ophørte Virksomheden.

CHR. J. TAUBER. — CHR. J. TAUBER & SØN

M. af D. L. P. fra 1889 til 1902.

1862 grundlagde Christian Johan Tauber (født 27/9 1836 i København, død 1/3 1900), der var udlært som Stentrykker hos Em. Bærentsen & Comp., og som samme Aar havde løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, et Stentrykkeri i Frederiksholms Kanal 6 under eget Navn. 1867 flyttede Virksomheden til Kompagnistræde 33, i 1869 til Raadhusstræde 8 og i 1881 til samme Gade Nr. 11. 1897 optoges Sønnen Johan Christian Tauber (født 12/12 1873 i København), der var udlært som Stentrykker hos Faderen, efter at have faaet Myndighedsbevilling og løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker i Firmaet, der skiftede Navn til Chr. J. Tauber & Søn. 1899 overtog Sønnen Firmaet og drev det til 1/7 1902, da det solgtes til Philipsen & Co. (se dette Firma).

H. BERGS LITHOGRAFISKE INSTITUT

Harald Berg, der var udlært Litograf, vides i 1863 at have drevet et Stentrykkeri paa Købmagergade 11, hvorfra han i 1865 flyttede det til Squaldergade 5. Virksomheden antages at være nedlagt 1867.

LOUIS KLEIN

Et af Bogtrykker Louis Klein (født 1820 i København, død 3/7 1877) drevet Stentrykkeri ses første Gang i Vejviseren for 1863, det har da til Huse paa Købmagergade 46, hvor det forbliver, til det ved Ejerens Død 1877 ophæves.

TH. LUNDQVIST

Theodor Ferdinand Lundqvist (født 1820 i København), der var udlært som Litograf, oprettede antagelig i 1863 et Stentrykkeri paa Købmagergade 69. 1867 havde det til Huse St. Kongensgade 61 og i 1868 i Adelgade 59, hvorefter det i 1869 flyttedes til Købmagergade 17 og endelig i 1876 til Kompagnistræde 25. Ca. 1878 ophævedes Trykkeriet, og Th. Lundqvist rejste senere med sin Familie til Amerika.

B. A. MEYER & SØN

Ovenstaaende Firma ses opført i Vejviserne for Aarene 1863—64, hvor det boede i Løvstræde 8, og for 1865—67 som boende i Brolæggerstræde 6, men det har ikke været muligt at indhente nogen yderligere Oplysning om Firmaet eller dets Indehavere.

(København)

ANDR. HANSEN. — MADAM A. HANSEN. — C. SIMONSEN & P. ANDERSENS STENTRYKKERI. — C. SIMONSENS STENTRYKKERI. — C. SIMONSENS EFTF.'S STENTRYKKERI. — OLE BADEN. — KRAUSE & OLSEN

C. KRAUSE

M. af D. L. P. fra 1910 til 1913.

LARS ANDERSEN

M. af D. L. P. fra 1/9 1915.

I Tiden omkring 1860 drev en Mand ved Navn A. C. M. Hansen under Firma Andr. Hansen, men om hvem ellers intet kan oplyses, et Stentrykkeri paa Østergade 26 (nuværende Nr. 67). 1864 til 1867 driver en Madam A. Hansen, der formentlig er Enke efter ovennævnte, et Stentrykkeri samme Steds. 1868 overtoges Trykkeriet af Carl Marius Nicolaj Simonsen (født 30/11 1828 i København, død 6/12 1902), der var udlært som Litograf hos Lorilleux i Paris, og Peter Rasmus Andersen (født 9/4 1838 i København, død 26/11 1900), der var udlært som Stentrykker hos Em. Bærentzen, og disse drev i Kompagni Trykkeriet under Firma C. Simonsen og P. Andersens Stentrykkeri. 1870 udtræder Peter Andersen af Firmaet, der skifter Navn til C. Simonsens Stentrykkeri. 1878 flytter Virksomheden til Ny Adelgade 3, 1879 til Gl. Strand 50, og i 1890 til Kronprinsessegade 34, hvor den under alle de følgende Omskiftelser har til Huse, og hvor den bor den Dag i Dag. 1898 overtog Bogbinder Ole Baden (født 23/11 1859 i Vedslet), der d. 17/1 1899 løste Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, i Kompagni med en Bogtrykker H. Hansen, om hvem intet har kunnet oplyses, Virksomheden, og drev den under Navn af C. Simonsens Eftf.'s Stentrykkeri. 1900 fratraadte H. Hansen og Ole Baden blev Eneindehaver af Firmaet, der skiftede Navn til Ole Baden. 1904 afstodes Trykkeriet til Christian Ferdinand Krause (født 22/10 1864 i København), der var udlært som Stentrykker hos A. V. Darré, og som under 18/4 1904 løste Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, og Frederik Alfred Olsen (født 11/5 1866 i København), der var udlært som Litograf hos Carl Nielsen (senere Dahnfeldt). Firmaet antog Navnet Krause & Olsen. 1906 udtraadte Fr. Olsen af Firmaet og dette skiftede Navn til C. Krause. 1913 overtoges Forretningen af tidligere Medindehaver af Philipsen & Co. (se dette Firma) Lars Andersen (født 27/1 1862 i Randers), der var udlært som Stentrykker hos Ludv. Loria, og som under 28/6 1898 havde løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. Firmaet skiftede Navn til Lars Andersen.

A. VON THOMSDORFF. — THIELEMANNS LITOGRAFISKE ETABLISSEMENT. — DE THIELEMANNSKE STENTRYKKERIER. — E. P. C. GRESS. — C. OLSEN. — C. A. BACKHAUSEN (C. OLSENS EFTF.)

M. af D. L. P. i 1899, men udtraadt før 1903. Atter M. fra 1909 til 1910 og fra 29. Nov. 1919.

Virksomheden oprettedes sandsynligvis af en Mand ved Navn A. von Thomsdorff, der i Aarene 1865 til 1868 ses at have drevet Virksomhed paa Østergade 36. v. Thomsdorff, der (uvist hvornaar) udvandrede til Amerika som Mormon, solgte i 1872 Virksomheden. Køberen var Firmaet Green & Thielemann, hvis Indehavere var Konsul for Chile, Hans Karsten Theodor Green (født 18/3 1838 i Aalborg, død 12/9 1909) og Martin Steinthal Thielemann (født 26/12 1841 paa Kjærsgaard ved Nibe, død 13/9 1913), og Leder af Firmaet blev sidstnævntes Broder, Kunstmaler Alfred Rudolph Thielemann (født 8/8 1851 paa Kjærsgaard ved Nibe). Firmaets Navn blev Thielemanns litografiske Etablissement, og det havde til Huse i Korsgade 36 til 1873,

da det flyttedes til Niels Hemmingsensgade (daværende Helliggejststræde) 32. 1876 overtog Peter Edvard Christian Gress (født 14/4 1846 i København, død 4/1 1896), der var udlært som Litograf hos C. M. Tegner, Virksomheden. 1878 forandredes Firmanavnet til De Thielemannske Stentrykkerier og i 1890 til E. P. C. Gress. Efter P. E. C. Gress's Død overtoges Virksomheden af Christlieb Olsen (født 10/1 1842 i København, død 27/12 1913), der i 1885 havde løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, og som tidligere havde drevet Bogtrykkeri. C. Olsen drev Virksomheden under samme Navn til 1903, da han ombyttede Gress's Navn med C. Olsen. Efter C. Olsens Død, drev hans Enke, Vilhelmine Marie Olsen (født 16/9 1843 i København) Forretningen, til den i 1915 solgtes til Carl Adolph Backhausen (født 9/5 1881 i Aarhus), der var udlært som Stentrykker i 1899 hos A/S Brdr. Backhausen i Aarhus, og som tidligere under eget Navn har drevet Stentrykkeri i Vejle (se dette Firma). C. A. Backhausen driver Forretningen under Firma C. A. Backhausen (C. Olsens Eftf.). 1921 flyttedes Forretningen til Gl. Kongevej 23.

EDV. JANTZEN

M. af D. L. P. fra 1899 til 1902.

1866 udtager Ernst Edvard Jantzen (født 2/2 1838 i København, død 13/3 1904), der var udlært som Stentrykker hos F. E. Bording, Borgerskab som Litograf. Naar han begynder selvstændig Virksomhed, kan ikke angives, men i Vejviseren af 1878 ses han at drive Stentrykkeri i St. Kongensgade 44 under eget Navn. Trykkeriet har her til Huse til 1902, da det flyttes til Nr. Voldgade 10, hvor det antagelig nedlægges samme Aar.

F. E. BORDING

1847 grundlagdes Firmaet som Bogtrykkeri i Læderstræde 3 af Frederik Emanuel Bording (født 18/9 1817 i København, død 3/2 1884). Den 28. Januar 1850 løste han Borgerskab som Spillekortfabrikant. Virksomheden udvidedes formentlig i 1866 med et Stentrykkeri. Ved Bordings Død i 1884 overgik Forretningen til dens nuværende Indehaver, Victor Jensenius Bærentzen Petersen (født 7/9 1860 i København), der den 19. Februar s. A. fik Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1889 flyttede Firmaet til dets nuværende Bopæl i Nybrogade 12.

CARL FR. CATO'S LITHOGRAFISKE INSTITUT

1867 etablerede Carl Frederik Cato (født 29/1 1839 i København, død 20/5 1903), der havde lært som Litograf hos Em. Bærentzen & Comp., som Frimester et Trykkeri i Borgergade 96. 1877 flyttede han til Pilestræde 18. 13/4 1880 fik han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1883 flyttedes Forretningen til Sølvgade 85. 1893 overtoges Virksomheden af Chr. J. Cato (se dette Firma).

CHR. J. CATO. — CHR. CATO

M. af D. L. P. fra 1899.

Den 30. September 1869 løste Jens Christian Cato (født 8/7 1842 i København, død 8/2 1918), der havde udlært som Stentrykker hos F. V. Solem, Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker og etablerede sig i Store Kongensgade 45 under Firmanavn

Chr. J. Cato. 1872 flyttedes Forretningen til Nytorv 3. 1893 overtoges Carl Fred. Catos lithografiske Etablissement (se dette Firma). 27. September 1901 indtraadte i Firmaet hans Brodersønner Carl Christian Cato (født 12/1 1869 i København) og Frederik Charles Cato (født 9/11 1878 i København, død 1/2 1914), der henholdsvis havde udlært 1888 som Stentrykker hos Axel E. Aamodt og som Bogtrykker hos P. M. Keller, og som begge under 10. September 1901 havde løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykkere. 1907 flyttedes Virksomheden til dens nuværende Bopæl i Farvergade 8. 1914 trak Jens Chr. Cato sig tilbage fra Forretningen, der skiftede Navn til Chr. Cato, og Eneindehaver blev samtidig Carl Christian Cato. 1915 overtog Firmaet det af Nordisk Reproduktionsanstalt drevne Stentrykkeri (se dette Firma).

EMIL OLSEN

1869 startede Nicolai Lorenzo Emil Olsen (født 27/1 1840 i København, død 20/11 1920), der var udlært som Litograf hos C. Ferslew & Co., et Stentrykkeri paa Købmagergade 15, hvor det havde til Huse til 1873. 1873 flyttedes det til Østergade 39 og i 1878 til Købmagergade 5, 1882 til Lille Kongensgade 18, 1884 til Holmens Kanal 28, 1891 til Klosterstræde 23, 1893 til Løngangsstræde 37, 1903 til Kochsvej 7, og i 1905 til Bianco Lunos Allé 3. I 1913 ophævedes Virksomheden.

SVENDSEN & ALLER

I 1869 startede Fotograf Viggo Emil Svendsen (født 1/4 1837 i København) sammen med Carl Julius Aller (født 25/11 1845 i København), der havde udlært som Litograf hos C. F. Aamodt, en litografisk Virksomhed under ovenstaaende Firmanavn i Gammel Strand 24. Begge løste Borgerskab som Litografer under samme Dato, den 3. Marts 1870. Allerede i samme Aar, som de havde løst Borgerskab, ophævedes Virksomheden. C. J. Aller oprettede senere Firmaet Carl Aller (se dette).

CARL ALLER'S ETABLISSEMENT

M. af D. L. P. fra 1899 til den 1. Juli 1922.

Carl Julius Aller (født 25/11 1845 i København), der havde udlært som Litograf hos C. F. Aamodt, og som under 3. Marts 1870 havde løst Borgerskab som Litograf, grundlagde i 1871 (efter forud at have været Medindehaver af Firmaet Svendsen & Aller (se dette Firma)) sin Forretning i Blaagaardsgade 32, hvor han etablerede et Stentrykkeri. Den 20. Maj 1884 fik han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. I Forsommeren 1900 paabegyndtes Bygningen af den nuværende Fabrik paa Valbygaardsjorder i Valby, hvorhen Reproduktionsanstalten flyttedes i 1902. 1907 indtraadte som Medindehaver Axel Aller (født 1/10 1872 i København) og i 1913 Valdemar Aller (født 7/2 1875 i København).

A. V. DARRÉ. — DANSK KARTON-KOMPAGNI. — DANSK KARTON-FABRIK (BELGISK IMPORT-KOMPAGNI)

Efter i 1870—71 at have været Medindehaver af Firmaet Nielsen og Darré (se dette Firma) i Aarhus, grundlagde Anton Valdemar Darré (født 31/1 1843 i Køben-

havn, død 3/5 1912), der var udlært som Stentrykker hos C. M. Tegner (eller Tegner & Kittendorff), og som i 1874 udtog Borgerskab som Litograf, i 1873 et Stentrykkeri i Walkendorffsgade. 1877 boede Virksomheden i Tordenskjoldsgade 5, 1878—91 i Frederiksberggade 10, 1882—90 Admiralgade 5 og 1891 i Gothersgade 45. Sidst anførte Aar optoges som Kompagnon i Firmaet Carl Mortensen, der — saa vidt det har kunnet oplyses — stammede fra Slagelse, hvor han var oplært i Manufakturbranchen. Samtidigt skiftede Firmaet Navn til Dansk Karton-Kompagni. 1892 flyttede Firmaet til Løngangsstræde 39, og 1894 udtræder Darré, og Firmanavnet ændres til Dansk Karton-Fabrik. Darré vides senere at have trykt Broderimønstre for forskellige Broderimagasiner, men Maskiner og Materiel har ikke tilhørt ham, og han har saaledes ikke senere drevet selvstændig Virksomhed. 1898 d. 1. Oktober overtoges Dansk Karton-Fabrik af Belgisk Importkompagni, hvis Indehavere var Hans Christian Jensen Bøgelund (født 16/12 1868 i Bøgeskov ved Ringsted) og Jens Andreas Bech Bruun (født 2/3 1871 i Nykøbing F). Importkompagniet lod iøvrigt Virksomheden beholde Navnet Dansk Karton-Fabrik, og lod den forblive i Løngangsstræde 39 indtil 1904, da den flyttedes til Frederiksberggade 28. 1905 udtræder H. C. J. Bøgelund og J. A. B. Bruun bliver Eneindehaver. I 1922 flyttes Dansk Karton-Fabrik, der stadigt beholder sit Navn, til Blaagaardsgade 17.

FRITZ SCHUMANN

Fritz Schumann, der var udlært Litograf, vides at have drevet en Virksomhed omkring 1870—71 paa Østergade 24. 1872 flyttede han til Vimmelskaftet 39. Samme Aar ophævede han Virksomheden.

ALFRED JACOBSEN'S LITOGRAFISKE ETABLISSEMENT

M. af D. L. P. fra 1899.

1874 etablerede under ovenstaaende Firmanavn Alfred Martin Møller Jacobsen (født 4/3 1853 i København), der 1873 var udlært som Litograf hos Th. Berg, sig i Store Strandstræde 41. 1876 flyttede han sin Forretning til Nørrebrogade 110, 1881 til Købmagergade 39 og i 1886 til Store Kannikestræde 14. Den 6. Marts 1888 fik han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, og samme Aar flyttedes Virksomheden til Store Kannikestræde 15. 1889 flyttedes Forretningen til Studiestræde 24, hvor den blev boende, til Jacobsen i 1899 købte Ejendommen Bülowsvej 30, hvor han da flyttede den hen. I 1910 flyttede Virksomheden til Toldbodvej 6, hvorfra den i 1915 flyttedes til dens nuværende Bopæl i Frederiksholms Kanal 4. 25. Januar 1921 optoges i Firmaet Kunsttrykker Aage Sikker-Hansen (født 29/7 1897 i Grenaa), Stentrykker Johan Daniel Alexander Bartels (født 30/6 1870 i Karlebo), der 1889 havde udlært som Stentrykker hos Alfred Jacobsen, og Bogholder Peter Villiam Petersen (født 31/5 1879 i København). De to sidstnævnte løste Borgerskab som Bog- og Kunsttrykkere henholdsvis under 26. Maj 1921 og 12. Maj 1921.

PHILIPSEN & CO., (A/S)

M. af D. L. P. fra 1899.

1874 startede Carl Petersen (født 1/3 1838 i Glumsøe, død 17/9 1892), der havde udlært som Litograf hos F. V. Solem, og Julius Ferdinand Philipsen (født 18/9 1839

i København, død 27/7 1894), der havde udlært som Stentrykker hos Hoffensberg, en litografisk Virksomhed i Møntergade 6 og Springgade 3 (nuværende Pilestræde 51), hvorfra den i 1878 flyttede til Købmagergade 52 (Priors Gaard). Begge havde under 1. Maj 1879 løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykkere. 1885 flyttede Firmaet til Linnesgade 22. 1887 trak Carl Petersen sig tilbage fra Forretningen paa Grund af Sygdom, og da Julius Philipsen i 1894 døde, optog hans Enke, Rosalia Charlotte Philipsen f. Mortensen (født 10/9 1829, død 13/9 1908), Firmaets to Litografer, Louis Frederik Conrad Jentzsch (født 8/11 1869 i København), der havde udlært som Litograf i 1889 hos Firmaet, og Frederik Christian Larsen (født 13/10 1862 i København, død 6/11 1897), der havde udlært som Litograf i 1881 hos Firmaet, som Kompagnoner, hvorefter de begge den 10. Januar 1895 løste Borgerskab som Bog- og Kunsttrykkere. Efter sidstnævntes Død indtraadte i Firmaet Lars Andersen (født 27/1 1862 i Randers), der var udlært 1881 som Stentrykker hos Ludv. Loria, Randers, og som d. 28/6 1898 udtog Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1902 overtoges Chr. I Tauber & Søn's litografiske Anstalt (se dette Firma), og samme Aar flyttede Firmaet til Vesterbrogade 27. 1913 omdannedes Firmaet til Aktieselskab med Louis Jentzsch som administrerende Direktør. Samtidigt udtraadte L. Andersen og etablerede sig under Firmanavn Lars Andersen (se dette Firma). 1915 flyttedes Virksomheden til dens nuværende Bopæl, Havnegade 37. 1918 overgik Aktieselskabet, efter at Louis Jentzsch havde opkøbt samtlige Aktier, til at være dennes personlige Firma, idet han dog for en kort Tid optog som Kompagnon John Villiam Ørvad Philipsen (født 21/11 1886 i København), der løste Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker den 29. Januar 1918, men som allerede faa Maaneder senere atter udtraadte af Firmaet, hvorefter L. Jentzsch blev Eneindehaver.

FERD. E. HANSEN. — KNUD HANSEN'S LITHOGRAFI-, BOG- & STENTRYKKERI

1875 grundlagde Ferdinand Emil Hansen (født 16/12 1829 i København, død 13/7 1894), der var uddannet hos Em. Bærentzen & Comp. som Litograf, et litografisk Trykkeri i Fælledvej 16. 1883 flyttede Virksomheden til Nørrebrogade 92 A og i 1888 til St. Hansgade 9, hvor den stadig bor. Efter Ferd. E. Hansen's Død overtoges Virksomheden af hans Søn, Knud Valdemar Hansen (født 16/3 1868 i København), der var udlært som Stentrykker hos Faderen 1887, og som den 6. August 1895 løste Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, og som gav Virksomheden det sidste af ovenstaaende Navne.

KØBENHAVNS LITHOGRAFISKE ETABLISSEMENT

Ovenstaaende Firma er i Vejviseren for 1875 angivet som boende i St. Strandstræde 39, i Aarene 1876—77 i Ny Adelgade 5 og i 1878—79 i Frederiksborggade 10, uden at man har været i Stand til at indhente nogen yderligere Oplysning om Virksomheden eller dens Indehavere.

E. BERG. — E. E. BERG & CO.

M. af D. L. P. fra 1899.

1876 paabegyndte Erik Ferdinand Emil Berg (født 25/12 1845 i København, død 4/7 1911), der 1867 havde udlært som Stentrykker hos Vilh. Søborg, en litografisk Virksomhed i Peter Hvidtfeldtsstræde 5 under Navn af E. Berg. Den 15. Januar

1880 fik han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1879 flyttedes Virksomheden til Ny Østergade 6, i 1903 til Vestergade 22 og i 1907 til dens nuværende Bopæl i Farvergade 15. 1880 optoges som Kompagnon Iver Emil Jørgensen (født 9/1 1839 i Slagelse), der senere var Medindehaver af Firmaet Em. Jørgensen & Olsen (se dette Firma), og som var udlært som Litograf hos Carl Otto, og Firmaet skiftede Navn til E. Berg & Co. 1884 udtræder I. E. Jørgensen og i hans Sted optages Carl Christian Petersen (født 8/3 1846 i København, død 15/2 1916), der 1865 havde udlært som Stentrykker hos Carl Otto. Samtidig med hans Indtrædelse i Firmaet, der skiftede Navn til E. E. Berg & Co., udtog han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1904 overtoges Firmaet Johan Ludvig Sivertsen (se dette Firma), hvis Navn dog stadig opretholdes som selvstændigt Firma. Ved E. E. Bergs Død i 1911 drev sidstnævnte Forretningen videre med Bergs Enke, Caroline Sophie Berg (født 27/8 1849 i Rudkøbing) som Medinteressent til 1. Januar 1913, da han overdrog Virksomheden til Fru Berg, der siden har været Eneindehaver og drevet Forretningen med Sønnen, cand. phil. Albert Vilhelm Emil Berg (født 30/6 1877 i København) som Bestyrer.

S. HERMANSEN (& CO.)

1876 startede under eget Navn Sophus August Georg Wilhelm Hermansen (født 19/8 1843 i Næstved), der var udlært som Litograf hos E. T. Ruschke, et Stentrykkeri i Skindergade 15. 1878 flyttede Trykkeriet til Havnegade 11. 1887 d. 10/5 løste han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1888 flyttede Trykkeriet til Graabrødretorv 14, og Firmanavnet forandredes til Hermansen & Co. samtidig med, at Carl Vilhelm Nielsen (senere kaldet Dahnfeldt) (født 22/5 1856 i København), der var udlært som Litograf hos Ferslew & Co., indtraadte i Firmaet. 1891 udtraadte Carl Nielsen, og Firmaet antog atter sit oprindelige Navn og flyttede til Mikkelbryggersgade 8 og i 1894 til samme Gade Nr. 12. 1895 ophævedes Firmaet.

M. L. NISSENS STENTRYKKERI. — FERDINAND HANSEN'S TRYKKERIER

M. af D. L. P. fra 1899.

1876 flyttede fhv. Landmand Morten Ludvig Nissen (født 13/11 1819 i Søby, Ærø, død 5/1 1890) sin Virksomhed fra Nykøbing F (se dette Firma) til København, hvor det installeredes i Løngangsstræde 17, hvorfra det i 1879 blev flyttet til Baggesensgade 34. Den 28. September 1880 fik han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1886 flyttedes Virksomheden til Niels Ebbesensvej 21. 1890 døde Nissen, hvorefter Datteren Jacobine Caroline Marie Nissen (født 15/1 1854 i Vejrum, Ringkøbing Amt) førte Forretningen videre. 1891 overtog Christian Ferdinand Hansen (født 13/12 1851 i København, død 26/6 1918), der havde udlært som Stentrykker hos Carl Otto, og som den 11. Oktober 1887 havde faaet Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, Trykkeriet og gav det Firmanavnet Ferd. Hansens Trykkerier. 1895 flyttede Virksomheden til Vodroffsvej 6 og i 1911 til dets nuværende Bopæl i Emiliegade 4. 1918 døde Ferd. Hansen, og hans Enke, Nielsine Hansen (født 29/10 1857 i Aalborg) overtog Forretningen med Sønnen Niels Peter Andreas Hansen (født 29/5 1881 i København), der havde udlært som Stentrykker hos Faderen, som Bestyrer.

(København)

AXEL HOLM. — AXELHOLM. — AXELHOLM A/S

M. af D. L. P. fra 1899 til 1. Juli 1913 og atter fra d. 1. Marts 1919.

Forretningen blev grundlagt i 1877 i Studiestræde 31 af Axel Theodor Holm (født 20/12 1854 i København), som i 1904 fik Navneforandring til Theodor Axelholm. Den 15. Juli 1879 fik han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1888 flyttedes Virksomheden til Studiestræde 24, og Aaret efter knyttedes Theodor Mortensen (født 29/10 1869 i Sakskøbing) til Virksomheden. 1891 afstodes en Part af Virksomheden til Sophus Kruckow (se dette Firma). 1906 flyttede Firmaet til Ejendommen Kronborg paa Vandkunsten, hvor det endnu er boende. 1910 overtoges A/S Københavns Prægeanstalt og 1912 Poul Johansen's Gravere-Etablissement. 1. Januar 1920 blev Firmaet omdannet til Aktieselskab under Navnet: Axelholm, A/S med Th. Axelholm og Th. Mortensen som Direktører.

P. E. SAMSØE

Ca. 1877 oprettede Peter Eskild Samsøe (født 1847 i København), der var udlært som Stentrykker hos Hoffensberg, et Stentrykkeri i Pilestræde 13. Virksomheden flyttede 1879 til Gothersgade 125 og i 1883 til Raadhusstræde 2, hvor den havde til Huse indtil 1886, hvorefter den antagelig er ophævet.

I. H. BRINCK

Under ovenstaaende Firma har Johan Henrik Brinck (født 11/5 1842 i København, Dødsdato ubekendt) i Aarene 1878—83 drevet et Stentrykkeri i Klareboderne 14. 26/2 1880 udtog han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1885—88 angives Firmaet at bo i Krystalgade 11 og 1889—99 paa Vesterbrogade 42.

HEINRICH CHRISTENSEN. — P. BECH OG JOH. HANSEN

I Aaret 1878 etablerede Heinrich Christensen (født 28/1 1849 i København), der 1868 var udlært som Stentrykker hos A. Iversen, et Stentrykkeri i Nørregade 7. I 1879 overtog Peter Bech og Johan Hansen, der begge var udlært som Stentrykkere, Trykkeriet, der senere flyttedes til Nansensgade, hvor Virksomheden kort efter ophævedes.

SCHOUW & CO. (A/S)

M. af D. L. P. fra 1899.

Den 10. Januar 1878 grundlagdes Firmaet af Victor Simon Schouw (født 30/9 1841 i Helsingør, død 2/1 1916), der havde løst Borgerskab som Litograf den 31. Januar 1878, og Peder Pedersen (født 10/12 1846 i Ravnsnæs ved Birkerød, død 13/1 1897), der havde løst Borgerskab som Litograf den 17. Juli 1877. Forretningen etableredes i Rantzausgade (dengang Nordvestvej) Nr. 14. 1891 flyttedes Virksomheden til Slotsgade 3—5. Samme Aar — den 10. September — fik Schouw Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1892 udtraadte P. Pedersen, der senere grundlagde Nørrebros grafiske Etablissement (se dette Firma) af Firmaet. 1903 flyttede Virksomheden tilbage til Rantzausgade 14, hvor den stadig har til Huse. 1911 omdannedes Firmaet til et Aktieselskab med Hans Hornsyld (født 19/11 1866 i Rimsø ved Grenaa), som Direktør.

(København)

EM. JØRGENSEN & OLSEN

M. af D. L. P. fra 1899 til 1900 og atter fra 1910 til d. 1. Okt. 1914.

Iver Emil Jørgensen (født 9/1 1839 i Slagelse), der havde udlært som Litograf hos Hoflitograf Carl Otto, og som tidligere havde været Medindehaver af E. E. Berg & Co. (se dette Firma), løste den 30. Oktober 1879 Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, og oprettede i 1884 en litografisk Anstalt i Ny Adelgade 5 sammen med Andreas Ferdinand Vigo Olsen (født 4/1 1852 i København, død 9/8 1920), der som Stentrykker havde lært Faget hos Em. Bærentzen & Comp., og som d. 10/3 1885 udtog Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1914 afstaas Virksomheden til I. P. Jensen's Trykkerier (se dette Firma).

PACHT & CRONE'S ILLUSTRATIONSETABLISSEMENTS EFTERFØLGER VED J. v. HUTH

M. af D. L. P. fra 1899.

I 1879 aabnede Jacob Ulrik Hilmar Crone (født 20/1 1854 i København) i Vesterbrogade 56 et Lystryksatelier under Navn af Hilmar Crone's Lystryksatelier, som i 1880 blev slaaet sammen med den af Genremaler Laurids Vilhelm Pacht (født 23/11 1843 i København, død 20/5 1912), i 1874 oprettede heliotypiske Anstalt paa Købmagergade 62, som efter Sammenslutningen blev Firmaets Hjemsted. Hilmar Crone, som den 13/7 1880 løste Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, blev Eneindehaver af Firmaet, der fik Navnet Pacht & Crones Illustrationsetablissement. 1894 flyttedes Virksomheden til Admiralgade 28, hvor den stadig har Bopæl. I 1917 overtog Fotograf Johan Frederik von Huth (født 4/6 1885 paa Frederiksberg) og Boghandler André Oskar Riis (født 19/10 1888 i Rønne, død 30/1 1922), der begge den 25. Oktober s. A. havde løst Borgerskab som Fotograf, Firmaet, som efter A. O. Riis's Død eneindehaves af J. F. von Huth, der siden April 1900 har været knyttet til Firmaet.

JOHAN JACOBSENS LITOGRAFISKE INSTITUT. — FRODE HASS

M. af D. L. P. fra 1899 til d. 1. Septbr. 1914 og fra 1. Septbr. 1920 til d. 1. Maj 1921.

Den 4. November 1880 løste Johan Frederik Jacobsen (født 27/3 1848 i Faaborg, død 7/11 1895), der havde lært det litografiske Fag hos Carl Otto, Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker og etablerede Aaret efter et Stentrykkeri i Store Kannikestræde 6, hvorfra det i 1889 flyttedes til Amagertorv 10, hvor Virksomheden stadigt er beliggende. Den 1. Januar 1896 overtoges Firmaet af Frode Christian Hass (født 13/10 1871 i København), der samtidigt forandrede Firmanavnet til Frode Hass. Den 21. Januar 1896 fik Frode Hass Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker.

KIHLS BOGTRYKKERI, LITOGRAFISK ETABL. OG BOGBINDERI

M. af D. L. P. fra 1904 til 1910 og atter fra d. 2. Okt. 1915.

Den 28. Juni 1881 løste Alfred Emanuel Kihl (født 20/7 1842 i København) Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker og etablerede sig samme Aar i Købmagergade 4. 1894 oprettede Firmaet, der hidtil havde været drevet alene som Bogtrykkeri,

en litografisk Afdeling. 1901 flyttedes Forretningen til dens nuværende Adresse Graabrødretorv 8. Samme Aar købtes Stentrykkeriet »Ekspres« (se dette Firma). 1907 overtoges Firmaet af Sønnerne Carl Johan Kihl (født 19/4 1869 i Horsens) og Charles Nicolaj Warniche Kihl (født 16/12 1872 i Horsens), som havde løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykkere henholdsvis den 3. August 1893 og 9. August 1894.

TH. LUNDGREENS BOG- & STENTRYKKERI

1882 startede Thorvald William Lundgreen (født 17/5 1858 i København), der 1877 var udlært som Stentrykker hos Vilh. Søborg, i Baggesensgade 21 et Stentrykkeri. 1883 flyttedes Virksomheden til Gothersgade 38, 1885 til Borgergade 56, 1889 Adelgade 29, 1890 Tjørnegade 2, 1896 Solitudevej 6, og i 1900 til Enigheds Allé 10, Brønshøj, hvor den stadig har til Huse.

WILHELM HARTVIG'S LITHOGRAFISKE ANSTALT. VIGGO MØLLER

M. af D. L. P fra 1899.

Den 2. November 1882 erhvervede Tegnelærer Wilhelm Hartvig (født 4/7 1859 i København) Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker og etablerede samtidigt en litografisk Anstalt i Kompagnistræde 16—18. 1886 overtog Viggo Albert Møller (født 22/4 1854 i København) der 1875 havde udlært som Stentrykker hos Chr. I. Cato, Virksomheden og drev den under eget Navn og paa samme Sted. Den 15. Juli s. A. løste han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker.

ALLAN DAHL

1883 oprettede fhv. Folkethingsmand, Ritmester Allan Aly Henrik Dahl (født 30/9 1826 i Mindstrup, Vejle Amt, død 11/8 1896) et Stentrykkeri i Herluf Trollesgade 26. Senere flyttede Virksomheden til Admiralgade 24 og derpaa til Frederiksberg Allé 5. Efter hans Død drev Enken Eulavia Jacobine Sørine Dahl, født Langeland (født 12/2 1855 i Kallundborg, død 11/9 1915) Virksomheden, til den i 1899 nedlagdes.

GALLE OG AAGAARD

M. af D. L. P. fra 1899 til 1901.

1883 grundlagde Fotograf Johan Gottlieb Julius Aagaard (født 26/4 1847 i Odense) og Grosserer Christian Frederik Ludvig Galle, R. af D., D. M. (født 16/3 1841 i Ringsted, død 1/2 1920) en litografisk Anstalt paa Jærnbanestationsvej 5, Frederiksberg. 1884 løste begge Borgerskab som Bog- og Kunsttrykkere. 1891 boede Firmaet Monradsvej 4, 1892 Frederiksberg Stationsvej 5, 1896 Monradsvej 4 og 1901 Gothersgade 15. Samme Aar ophævedes Firmaet.

A. C. V. HANSEN

I Aarene 1883 til 1895 drev Andreas Christian Vilhelm Hansen (født 1833 i København, Dødsdato ubekendt) et Stentrykkeri paa Blegdamsvej Nr. 50.

(København)

LUDVIG PETERSEN

1883 grundlagde Jens Ludvig Petersen (født 16/10 1849 i København, død 12/2 1919), der samme Aar havde løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, og som i 1868 var udlært som Litograf hos C. F. Aamodt, et Stentrykkeri i Skoubogade 6. 1887 flyttede Firmaet til Pilestræde, hvor det havde Lokaler baade i Nr. 36 og 44, og i 1890 til Løvstræde 4. 1894 ophævedes Forretningen.

CENTRALTRYKKERIET

M. af D. L. P. fra 1899 til 1/7 1922.

1884 oprettede Jean Christian Ferslew (født 3/3 1836 i København, død 6/7 1910), der var Eneindehaver af C. Ferslew & Co. (se dette Firma), og som 11/6 1863 havde løst Borgerskab som Bogtrykker, et Bog- og Stentrykkeri paa Nordre Fasanvej under ovenstaaende Navn. 1891 nedbrændte Virksomhedens Bygninger, og denne flyttedes derefter til Overgaden n. V. 17. Samme Aar tiltraadte fhv. Redaktør Jacob Peter Løye (født 15/3 1854 i Nykøbing F., død 15/4 1921) som Leder. 1910 overtog Sønnen Johan Christian Martinus Villiam Lindholm Ferslew (født 26/2 1877 i København) Virksomheden. Efter J. P. Løyes Død i 1921 overførtes Stentrykkeriet til C. Ferslew & Co.'s Virksomhed i St. Kongensgade 24 (se dette Firma), medens Bogtrykkeriet fortsættes uforandret.

CHARLES EVERT

Under ovenstaaende Firma har Charles Emil Heinrich Evert (født i København, død 12/6 1919) i 1884 drevet et Stentrykkeri i Pilestræde 10. Virksomheden er antagelig nedlagt i Løbet af kort Tid.

H. L. ROTZOW. — ROTZOW & ANDERSEN. — GEORG ANDERSEN

M. af D. L. P. fra 1899 til 1917.

1885 grundlagde Hans Ludvig Rotzow (født 12/4 1859 i Holbæk, død 2/4 1914), der i 1878 var udlært som Stentrykker hos Th. Berg, en litografisk Anstalt i Høyensgade Nr. 22 under eget Navn. 1886 d. 11/5 fik han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1889 flyttede han til St. Gertrudstræde 5, hvor han i Kompagni med Georg Martin Andersen (født 27/8 1852 i København, død 11/7 1914) oprettede en Spillekortfabrik under Firma Rotzow & Andersen. 16. April samme Aar ombyttede han sit Borgerskab med et Spillekortfabrikantborgerskab, og 16. Januar 1890 løste han tillige Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. Under samme Dato løste G. M. Andersen Borgerskab baade som Spillekortfabrikant og som Bog- og Kunsttrykker. 1895 udtraadte H. L. Rotzow af Firmaet, og Georg Andersen fortsatte dette som Eneindehaver og under eget Navn, medens Rotzow sammen med R. S. Henriques startede A/S Københavns Spillekortfabrik (se dette Firma). 1898 flyttede Georg Andersen til Læderstræde 3 og i 1908 til St. Kongensgade 27. Efter Georg Andersens Død i 1914 overtoges Trykkeriet af Firmaet L. Levison jun., der paa dette Tidspunkt indehavedes af Adolph Martin Levison (født 9/12 1856 i København, død 19/4 1919), og som 1/11 1916 atter afhændede Virksomheden til A/S Sophus Kruckows Trykkerier (se dette Firma), der i 1917 flyttede den til Jemtelandsgade 3 og samtidig ophævede Firmanavnet.

(København)

I. A. SCHØNBERG & HARTVIG, LITOGRAFISK ETABLISSEMENT

M. af D. L. P. fra 1899 til 1905.

Firmaet blev under Navnet I. A. Schønberg og Co.'s litografiske Etablissement grundlagt i 1885 af Grosserer Johannes August Hammer Schønberg (født 2/3 1859 i Odense, død 7/8 1921) som en Papirhandel en gros i Kristenbernikovsstræde 9, hvorfra det i 1887 flyttedes til Østergade 16. Som Kompagnon var optaget i Firmaet Grosserer Robert Eduard Hartvig (født 29/9 1859 i København). Begge løste den 26. April 1892 Borgerskab som Bog- og Kunsttrykkere. 1895 flyttede Firmaet til Gothersgade 8. 1898 omdannedes Virksomheden til hovedsagelig at beskæftige sig med Stentryk, og Firmaet antog ovenstaaende Navn. Samme Aar flyttede det til Kongens Nytorv 13, hvorfra det i 1903 flyttede til Lille Strandstræde 14. 1904 overtoges Virksomheden af A/S Dansk Papirvarefabrik (se dette Firma).

DAVID LIND

I Midten og Slutningen af 1880erne drev Litograf David O. F. Lind, der tidligere havde været etableret under eget Navn i Aarhus (se dette Firma), et Stentrykkeri i Vingaardsstræde.

S. C. SVENDSEN

M. af D. L. P. fra 1899.

Firmaet blev i 1887 etableret i Viktoriagade 15 af Svend Christian Svendsen (født 30/8 1849 i København), der 1869 blev udlært som Stentrykker hos C. Ferslew og Co. Den 10. Marts 1891 løste han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1890 flyttede Virksomheden til dens nuværende Bolig i Knabrostræde 28.

AUG. PETERSEN

Fra 1889 til 1905 ses en Litograf Aug. Petersen at have drevet Stentrykkeri, uden at det iøvrigt har været muligt at fremskaffe nærmere Oplysning om ham eller hans Virksomhed, end at han fra 1889 til 1891 bor i Rømersgade 15, i 1901 i Nansensgade 41 B og i 1905 i Blaagaardsgade 2 A, hvorfra hans Enke samme Aar averterer Trykkeriets Materiel til Salg.

SOPHUS KRUCKOWS LITOGRAFISKE ETABLISSEMENT. — SOPHUS KRUCKOWS TRYKKERIER (A/S). — A/S KRUCKOW-WALDORFF

M. af D. L. P. fra 1899 til d. 1. Juli 1913 og atter fra d. 1. Okt. 1915.

1891 overtog Sophus Magdalus Kruckow (født 5/2 1857 i Grenaa, død 24/1 1916), der havde udlært som Stentrykker hos Ludvig Loria, Randers, og som den 21. Januar 1892 fik Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, en Part af Th. Axelholms Virksomhed (se dette Firma) i Studiestræde 24 og etablerede sig selvstændigt sammesteds under Firmanavnet Sophus Kruckow's litografiske Etablissement. 1904 flyttedes Forretningen til Pileallé 5 og antog samtidigt Navnet Sophus Kruckows Trykkerier. Ved Sophus Kruckow's Død i 1916 omdannedes Firmaet til et Aktieselskab under samme Navn, blot med Tilføjelse af Aktieselskabsbetegnelsen og

med Niels Peter Emil Winther (født 24/4 1879 i København) som Direktør. Samme Aar indtraadte som Meddirektør Svend Syndergaard Sødring (født 22/11 1884 i København). 1916 d. 1/11 overtoges Georg Andersens lit. Etablissement (se dette Firma). 1917 erhvervede Firmaet C. Waldorff's Papæskefabrik, Sophievej 17, og ændrede samtidigt Firmanavnet til A/S Kruckow-Waldorff. Samme Aar købtes I. W. Reves Trykkeris (se dette Firma) Materiel og 1918 dette Firmas Ejendom, Jemtelandsgade 3, som byggedes 50 pCt. større. Hertil henflyttedes Firmaets forskellige Afdelinger og Sektioner, og her har de stadigt til Huse. Den 9. Oktober 1919 fik Aktieselskabet Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1919 erhvervedes Ejendommen Hannovergade 8. I November 1921 fratraadte Direktør S. Sødring Direktionen, og Selskabet ledes nu af Direktør Emil Winther.

HENRICH SANDBERG'S STENTRYKKERI

M. af D. L. P. i 1899, men udtraadt før 1903. Atter Medlem fra 1910 til 1912 og derpaa fra den 11. Oktober 1920.

Henrik Leonard Sandberg (født 5/6 1863 i Malmø), der 1882 var udlært som Stentrykker dels hos Hoffensberg og dels hos Axelholm, begyndte den 1. November 1893 at arbejde for egen Regning som Stentrykker. Virksomheden havde til Huse i Fælledvej 16. 12. August 1895 løste han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1896 flyttedes Forretningen til Vestergade 28, 1901 til Krystalgade 14 og 1903 til Nørregade 30. 1912 flyttede det til dets nuværende Adresse, Turesensgade 19.

C. SØRENSENS LITOGRAFISKE ETABLISSEMENT. C. SØRENSENS EFTF.'S LIT. ETABL. VED CARL JENSEN

M. af D. L. P. fra 1899.

Firmaet blev under Navnet C. Sørensens litografiske Etablissement startet i 1894 i St. Hansgade 6 af Carl Chr. Sørensen (født 2/10 1856 i København), der 1876 var udlært som Stentrykker hos Joh. Ludv. Sivertsen, og som den 14. August 1894 havde løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. I 1896 flyttede Virksomheden til Gasværksvej 8, i 1900 til Dannebrogsgade 2 og i 1910 til Viktoriagade 10, hvor Firmaet stadig har til Huse. 1. Februar 1921 overtog Carl Peter Frederik Jensen (født 16/5 1876 i København), der 1895 havde udlært som Stentrykker hos A/S Det Hoffensbergske Etablissement, og som den 9. November 1920 havde løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, Forretningen.

VALD. JENSENS NODESTIKKERI. — DET NORDISKE NODESTIKKERI. — NORDISK NODESTIK & TRYKKERI SAMT LITOGRAFISK ETABLISSEMENT

M. af D. L. P. fra 1910.

Firmaet blev i 1895 grundlagt af Nodestikker Emil Valdemar Jensen (født 3/8 1856 i København, død 20/11 1901) under Navnet Vald. Jensens Nodestikkeri med Domicil i Vodroffsvej 6. Ved sin Død havde Vald. Jensen testamenteret Forretningen til den dér ansatte Bogholder, Johan Grundtvig og Faktoren, Hermann Otto

Ochs (født 20/10 1875 i Leipzig), men disse saa sig paa Grund af Forretningens Gæld samt forskellige Klausuler i Testamentet ikke i Stand til at overtage Virksomheden, der derfor solgtes til Grosserer Carl Kayser Odin Drewes (født 3/2 1865 i København). Han anmeldte Firmaet under Navn af Det nordiske Nodestikkeri med Otto Ochs, der havde udlært i 1894 som Nodestikker hos Breitkopf & Härtel i Leipzig, som Bestyrer. 1908 afhændedes Firmaet til Nodetrykker Josef Ulrik Ångstrøm (født 18/9 1863 i Jønkøbing), der samme Aar flyttede Virksomheden til dens nuværende Bopæl, Vingaardsstræde 25, der nu hedder Nicolaj Plads 25, og samtidig ændrede han Firmanavnet til Nordisk Nodestik & Trykkeri samt litografisk Etablissement. Den 22. April 1909 fik han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. Den 1. November 1910 solgte han Firmaet til Bestyreren, Otto Ochs og Agent William Magnus Crass (født 3/8 1866 i København), der begge under 17. November 1910 havde erhvervet sig Borgerskab som Bog- og Kunsttrykkere. 1916 udtraadte W. Crass af Firmaet. 1919 forandredes Firmaet til et Kommanditselskab med Otto Ochs som ansvarlig Indehaver. 1922 overtoges Nodetrykkeriet Presto's (se dette Firma) Maskiner og Materialer.

A/S KØBENHAVNS SPILLEKORTFABRIK OG LITOGRAFISK ANSTALT. — A/S GRAFIC

1895 oprettede Hans Ludvig Rotzow (født 12/4 1859 i Holbæk, død 2/4 1914), der i 1878 var udlært som Stentrykker hos Th. Berg, og som tidligere havde været Medindehaver af Firmaet Rotzow & Andersen (se dette Firma), sammen med Boghandler Richard Sophus Henriques (født 18/11 1868 paa Frederiksberg) en litografisk Virksomhed i St. Kongensgade 27. Virksomheden, der i ganske kort Tid var et Interessentskab, omdannedes i Juli 1895, samtidig med at Henriques udtraadte af sit tidligere Firma, Henriques og Bonfils, til et Aktieselskab under Navn af A/S Københavns Spillekortfabrik og litografisk Anstalt. Allerede den 2/7 1895 var der i Aktieselskabets Navn udtaget Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker samt Spillekortfabrikant. 1896 indtraadte Konsul for Venezuela Niels Peter Wilhelm Stürup (født 2/9 1851 i Nysted, død 9/1 1906) i Ledelsen. 1897 fratraadte ovennævnte tre Indehavere, og Virksomheden fortsattes under Navnet A/S Grafic med Bogtrykker Leonard Ernst Ludvig Ihrich (født 23/2 1869 i København, død 20/4 1917) som Direktør. Dette Selskab løste 19/4 1898 Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker samt Spillekortfabrikant. 1904 overgik Firmaet til Dansk Papirvarefabrik (se dette Firma).

ARNOLD SCHMITZ. — ARNOLD SCHMITZ'S ENKE

M. af D. L. P. fra 1907 til 1919.

I 1895 etablerede Arnold Friedrich Schmitz (født 27/4 1866 i Lennep i Rhinprovinsen, død 4/7 1916) sig som Bogbinder i Kompagnistræde 22. Den 2. Januar i det følgende Aar løste han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker og oprettede derpaa sammesteds et Stentrykkeri under Firmanavn Arnold Schmitz. 1905 flyttede Forretningen til Vimmelskaftet 41. Ved Arnold Schmitz' Død i 1916 overtog Enken Pauline Emma Schmitz f. Lysell (født 2/12 1868 i København) Firmaet. 1919 solgtes Stentrykkeriet til P. Christiansen (se dette Firma), medens Firmaets Seglmærkefabrik — efter at være flyttet til dens nuværende Bopæl i Slotsgade 20—22 — fortsættes under Firmanavnet Arnold Schmitz's Enke, Seglmærkefabrik.

(København)

NØRREBROS GRAFISKE ETABLISSEMENT

M. af D. L. P. fra 1899 til 1905.

1896 grundlagdes Firmaet i Nørregade 46 af Peder Pedersen (født 10/12 1846 i Ravnsnæs ved Birkerød, død 13/6 1897), der tidligere havde været Medindehaver af Schouw & Co. (se dette Firma), og som under 17. Juli 1877 havde løst Borgerskab som Litograf og under 23. Juli 1896 som Bog- og Kunsttrykker. Ved hans Død i 1897 overtog Enken Fru Agnes Pedersen født Gislason (født 5/11 1844 i København, død 29/12 1915) Virksomheden, som den 18. September 1900 overtoges af Sønnerne Arthur Ambrosius Ferdinand Gislason Pedersen (født 23/12 1869 i Sundbyøster, Amager) og Frithjof August Gislason Pedersen (født 3/10 1876 i København), der begge havde faaet Borgerskab som Bog- og Kunsttrykkere den 18. September 1900. 1906 udtraadte A. A. F. Gislason Pedersen og etablerede sin egen litografiske Anstalt (se Firmaet Gislason Pedersen), medens F. A. Gislason Pedersen fortsatte Virksomheden som Bogtrykkeri.

CARL CARSTENSEN. — FREDERIKSBERG REPRODUKTIONS-ANSTALT

1898 grundlagde Carl Christian Carstensen (født 5/3 1862 i Fredericia, død 21/3 1908), der 1881 var udlært som Stentrykker hos Chr. J. Cato, et fotografisk Atelier i Johnstrups Allé 1 under eget Navn. 1899 udvidedes Forretningen med en Reproduktionsanstalt med Fotolitografering som et Speciale, og 6/7 1900 løste han Borgerskab som Fotograf. 1902 flyttedes Anstalten til Taarnborgvej 14, og Firmanavnet forandredes til Frederiksberg Reproduktionsanstalt. 4/5 1905 solgtes Virksomheden til Matzens Klichèfabrik.

STENTRYKKERIET EKSPRES

Den 10. Maj 1898 fik Alfred Christopher Stegmann (født 29/12 1852 i Odense) Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. Samme Aar etablerede han sammen med en Mand ved Navn Quistgaard et Stentrykkeri i Store Kongensgade 27 under ovenstaaende Firmanavn. 1901 solgtes Virksomheden til Kihl's Bogtrykkeri (se dette Firma).

BUDTZ MÜLLERS EFTF.

M. af D. L. P. i 1899, men udtraadt før 1903.

1885 overtog Martin Abrahamsen (født 14/7 1852 i Aalborg) og Jens Peter Stenbro (født 14/3 1856 i Vinderup, død 9/11 1909) Budtz Müllers Forretning med fotografiske Artikler. I Slutningen af 90erne oprettedes en litografisk Afdeling paa Amagertorv 22. 1904 flyttedes Virksomheden til Bredgade 29. 1907 ophævedes Stentrykkeriet, medens Firmaet fortsatte den øvrige Del af Forretningen uforandret.

CHR. L. v. EYBEN'S SKILTE-, BOG- OG STENTRYKKERI

Den 7. April 1900 løste Christian Ludvig Peter Andreas Emil von Eyben (født 2/7 1866 i Fredericia) Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker og samme Dag etab-

lerede han et Stentrykkeri under Firmanavnet Chr. L. v. Eyben's litografiske Etablissement i Østerbrogade 70. 1903 flyttede Virksomheden til Krystalgade 3, 1905 til Møntergade 22, 1907 til Gothersgade 38 og endelig i Marts 1916 til Adelgade 19, hvor den endnu er boende.

P. PETERSEN'S BOGTRYKKERI. — EGMONT H. PETERSEN'S KGL. HOF-BOGTRYKKERI

15/5 1878 grundlagde Egmont Harald Petersen (født 3/10 1860 i København, død 5/8 1914) et Bogtrykkeri, der paa Grund af hans Mindreaarighed dreves paa et af Moderen, Karen Petrine Petersen, d. 9/5 1878 udtaget Borgerskab. Firmaets Navn var P. Petersen's Bogtrykkeri. Virksomheden havde til Huse i Korsgade 37, til den i 1880 flyttedes til Griffenfeldtsgade 28, 1883 til Gothersgade 131, 1885 til Frederiksborggade 34, 1889 til St. Pederstræde 45 og i 1895 til Frederiksborggade 1. Her udvidedes Virksomheden i 1900 med en litografisk Afdeling, der dog atter nedlagdes i 1905. 1914 flyttede Virksomheden til sin egen Ejendom »Gutenberghus« i Vognmagergade 10 og antog samtidig Firmanavnet Egmont H. Petersen. Samme Aar 17/3 udnævntes Egmont H. Petersen til kgl. Hof-Bogtrykker, hvilket Prædikat efter hans Død under 20/8 1914 tildeltes Firmaet. Efter Grundlæggerens Død ledes Firmaet af Direktør Jens Christian Petersen (født 7/6 1873 i Alsønderup). 1922 oprettedes igen en litografisk Afdeling.

HOLM & GJELLERUP. — DANSK REPRODUKTIONSANSTALT.

M. af D. L. P. fra 1910 til 1912 og fra 1914 til 1. Okt. 1914.

1901 startede i Kompagnistræde 6 Axel Peter Jørgen Holm (født 14/3 1861 i Rødby) og Julius Frederik Gjellerup (født 11/9 1858 i Ringsted, død 7/6 1917) en Reproduktionsanstalt og Stentrykkeri under Firma Holm & Gjellerup. Begge havde samme Aar løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykkere. 1904 udtraadte J. Gjellerup og Virksomheden overgik til Dansk Reproduktionsanstalt, hvor A. Holm blev Leder af Stentrykafdelingen. Firmaets Direktør var Bernhardt Ulrik Middelboe (født 31/3 1850 i Ribe), og det havde Lokaler Citygade 24. 1909 fratraadte A. Holm og samtidig ophørte Firmaet at drive Stentrykkeri.

A/S DANSK PAPIRVAREFABRIK

M. af D. L. P. fra 1907.

Selskabet blev dannet i 1904 ved Overtagelse af I. A. Schønberg & Hartvig, lithografisk Etablissement (se dette Firma), A/S Graphic's Bog- og Stentrykkeri (se dette Firma) og A/S Dansk Maskinposefabrik med Prokurist hos Schønberg & Hartvig Jens Peder Jonsen (født 13/10 1868 i København) som administrerende Direktør og med Domicil i Nyhavn 31. Den 22. September s. A. fik Selskabet Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1906 flyttedes Virksomheden til Rantzausgade 62, hvilken Ejendom Selskabet erhvervede i 1920, og hvor det stadig har Bopæl.

(København)

GISLASON PEDERSEN, LITOGRAFISK ATELIER

M. af D. L. P. fra 1905 til 19. April 1919.

1906 udtraadte Arthur Ambrosius Ferdinand Gislason Pedersen (født 23/12 1869 i Sundbyøster, Amager), som den 18. September 1900 havde løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, af Firmaet Nørrebros grafiske Etablissement (se dette Firma) og startede sit eget litografiske Atelier i Læderstræde 36 under ovenstaaende Navn. 1. April 1920 overtoges Forretningen af Kraks Vejviser.

MATHIESEN'S LITHOGRAFISKE OG LYSKOPIÉRINGS ANSTALT

1906 startede Wilhelm Mathiesen (født 2/7 1866 i København), der 1887 blev udlært som Stentrykker hos Alfred Jacobsen, i Graabrødretorv 23 et litografisk Trykkeri. Den 17. Januar 1907 fik han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1914 overdroges Virksomheden til Tutein & Koch (se dette Firma).

HERTZ'S BOGTRYKKERI

M. af D. L. P. fra 1910 til d. 1. Juli 1915.

18/10 1828 grundlagdes i Vejle et Bogtrykkeri af Sylvester Hertz (født 1790 i København, død 1854). Efter hans Død overtoges Trykkeriet af hans Søn, Wilhelm Hertz, (født 1834 i Vejle, død 1900), der i 1895 overdrog det til Sønnen Poul Hertz (født 1/10 1870 i Vejle), som 1905 flyttede Bogtrykkeriet til København. Firmaet har aldrig drevet Stentrykkeri, men fra 1907 til 1914 beskæftigede Firmaet litografiske Tegnere, hvorfor det for en Tid var Medlem af D. L. P.

ATELIER ELEKTRA

M. af D. L. P. fra d. 1. Januar 1915.

Atelieret blev etableret i December 1900 af cand. phil. Aage Bernhardt Madsen, som i 1906 fik Navneforandring til A. B. Højring (født 18/7 1872 i København), i Løngangsstræde 37, hvorfra det i 1906 flyttedes til Vestergade 29. 1908 paabegyndte Firmaet litografisk Trykning fra Zink. Den 3. Januar 1911 løste Højring Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1918 købte Firmaet Ejendommen, Kompagnistræde 22, og henflyttede samtidig hertil, hvor det stadig har til Huse. Samme Aar oprettedes en Filial i Aarhus under Navn af Atelier Elektra, Aarhus Lystryksanstalt (se dette Firma).

ALBERT C. PETERSEN

M. af D. L. P. fra 1910.

Den 10. November 1908 løste Albert Carl Petersen (født den 8/11 1871 i København), der 1891 var udlært som Stentrykker hos Viggo Møller, Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, og den 15. Januar det følgende Aar grundlagde han sin Virksomhed i Købmagergade 52, hvorfra den i 1910 flyttedes til Salomon Lindegaardsvej 4. 1915 flyttede han Forretningen til Rantzausgade 62 og i 1922 til dens nuværende Adresse Kigkurren 10.

(København)

I. P. JENSEN'S TRYKKERIER

M. af D. L. P. fra 1910.

Den 1. Januar 1909 grundlagde Jens Peter Jensen (født 31/5 1870 paa Frederiksberg), der 1890 var udlært som Stentrykker hos Johan Jacobsen, Firmaet i Lavendelstræde 15, hvorfra det i 1910 flyttede til Kompagnistræde 6. 10. Marts 1914 løste I. P. Jensen Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, og kort efter købte han Em. Jørgensen & Olsen's Stentrykkeri (se dette Firma). I 1917 flyttede Virksomheden til sin nuværende Bopæl, Niels Ebbesensvej 29, hvilken Ejendom ejes af Firmaet. 1920 købte Firmaet I. W. Reves' Fabrikkers litografiske Materiel (se dette Firma). Samtidig indtraadte som Medinteressenter i Virksomheden Indehaverens to Sønner, Aage Peter Jensen (født 2/2 1891 i København), der 1910 var udlært som Litograf hos Sophus Kruckow, og Carl Jensen (født 26/5 1898 i København), der 1917 var udlært som Stentrykker hos Faderen.

F. LINDEGAARD, LITOGRAFISK ETABLISSEMENT

M. af D. L. P. fra 1910.

I 1909 indrettede Frits Bernhard Lindegaard (født 27/2 1879 i København), der 1898 blev udlært som Stentrykker hos Sophus Kruckow, og som den 9. September 1909 havde faaet Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, et litografisk Etablissement i Nytorv 3. 1914 flyttede Virksomheden til dens nuværende Bopæl i Gothersgade 14.

TUTEIN & KOCH, REPRODUKTIONSANSTALT OG CLICHÉFABRIK

M. af D. L. P. fra 1912.

I 1905 startede Ingeniør Peter Adolf Tutein (født 18/11 1866 i Damsholte paa Møen), en Lyskopieringsanstalt i St. Pederstræde 45 under Navn af Atelier Tutein. 1908 indtraadte Grosserer Peter Kjeld Lassen (født 18/5 1879 i København), som Interessent i Firmaet, der samme Aar flyttede til St. Pederstræde 3. Den 1. Juni 1908 etableredes en lignende Virksomhed af cand. polyt. Karl Vilhelm Koch (født 6/11 1878 paa Frederiksberg), og cand. polyt. Jens Christian Valdemar Christensen (født 3/3 1880 paa Frederiksberg), under Navnet Atelier Ekspres, beliggende Raadhuspladsen 37. Den 1. Marts 1909 sammensluttedes de to Firmaer under Navnet Tutein og Koch, Reproduktionsanstalt, med Forretningslokaler i Raadhuspladsen 37. Samtidig udtraadte J. C. V. Christensen og Kjeld Lassen af Firmaet, hvis Indehavere blev P. A. Tutein og K. V. Koch, der løste Borgerskab som Bog- og Kunsttrykkere henholdsvis under 15. Juni og 26. Juni 1909. Samtidig med denne Sammenslutning optoges litografisk Trykning fra Zink. 1912 købte Firmaet Dansk Clichéfabrik ved Hjalmar Carlsen og samtidig flyttede det til dets nuværende Lokaler i Farvergade 6, 8 og 10. 1914 købte Firmaet Mathiesens litografiske og Lyskopieringsanstalt, Graabrødretorv 23 (se dette Firma). 1917 oprettede Firmaet i Forbindelse med Hagen & Sørensen, Odense, (se dette Firma) en Filial i Odense under Navn af Odense Lyskopieringsanstalt (se dette Firma). 1918 oprettede Firmaet en Filial i Aarhus under Navn af Aarhus Reproduktionsanstalt (se dette Firma). Den 1. April 1919 udtraadte P. A. Tutein af Firmaet, hvis Eneindehaver nu er K. V. Koch. Den 1. Juli 1919 knyttedes cand. polyt. Leonhardt Karkov (født 28/4 1887 i

Ribe), der tidligere havde været Medindehaver af Aarhus Reproduktionsanstalt (se dette Firma) til Firmaet som Prokurist og Driftsleder. Den 12. Dec. 1921 tegnede Firmaet sig som Andelshaver i Andelsselskabet Dansk Litografisk Anstalt (se dette Firma).

P. CHRISTIANSEN. — P. CHRISTIANSEN, PAPIRVAREFABRIK, A/S

M. af D. L. P. fra den 1. Januar 1918.

Virksomheden er under Firmanavnet P. Christiansen grundlagt som Bogbinderi d. 24. Nov. 1870 af Bogbinder Peter Eduard Christiansen (født 25/1 1839 i København, død 28/8 1888), der havde udtaget Bogbinderborgerskab den samme Dag. 1883 optoges Grundlæggerens Svigersøn Alfred Hansen (født 24/8 1862 i København, død 20/1 1892) i Firmaet, af hvilket han var Eneindehaver fra Christiansens Død, indtil han selv i 1892 afgik ved Døden, hvorpaa Firmaet overgik til hans Enke, Anna Sophie Voegtle (ifølge Navneforandring), f. Christiansen (født 28/5 1865 i København). 1907 optoges Sønnen Peter Chresten Voegtle (født 2/12 1884 i København) i Firmaet, og Aaret efter udtræder Anna Voegtle, hvorefter P. Voegtle er Eneindehaver af Firmaet, der i 1910 opretter en litografisk Afdeling. 1908 den 13/8 udtager P. Voegtle Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker og den 17/11 samme Aar tillige Borgerskab som Bogbinder. Dette sidste ombyttes den 24/6 1913 med et Borgerskab som Pap- og Papirarbejder, og endelig ombyttes Bog- og Kunsttrykkerborgerskabet den 16/1 1919 med et Grossererborgerskab. 1908 flytter Firmaet fra Vestergade 22 til Skindergade 31, hvorfra det i 1913 flytter til Kronprinsessegade 28. 1914 omdannes Firmaet, med P. Voegtle som Direktør, til et Aktieselskab, der den 18/6 1914 udtager Borgerskab som Pap- og Papirarbejder, og som driver Virksomheden under Navn af P. Christiansen, Papirvarefabrik, A/S. 1917 udvides Stentrykkeriet ved Købet af A/S Det Hoffensbergske Etablissements (se dette Firma) litografiske Afdeling, og samme Aar flytter Firmaet til den af det erhvervede Ejendom, Aabenraa 15, hvor det stadigt har til Huse. I 1918 udvidedes Stentrykkeriet yderligere ved Købet af A. Iversens Stentrykkeri (se dette Firma), hvis Navn dog stadigt opretholdes som et selvstændigt Firmanavn. 1918 den 1. Oktober blev Virksomheden atter et personligt Firma under Firmanavn P. Christiansen, idet Peter Christiansen (født 25/1 1889 i Aarhus) optoges som Kompagnon fra November 1918 til Februar 1919, hvorefter P. Voegtle bliver Eneindehaver, idet han dog som Medinteressenter optager Aage Richard Bøttger (født 14/11 1884 i København) og Ludvig Henrik Peter Jørgensen (født 18/10 1888 i Odense), af hvilke sidstnævnte i 1908 var udlært som Litograf hos Hagen & Sievertsen. 1919 købes Arnold Schmitz's Enkes Stentrykkeri (se dette Firma) og Aug. Petersens Papirposefabrik, for hvilken sidste Virksomhed Firmanavnet dog stadigt opretholdes. Den 23. Februar 1921 tegnede Virksomheden sig som Andelshaver i Andelsselskabet Dansk Litografisk Anstalt (se dette Firma).

I. W. REVES FABRIKER

M. af D. L. P. fra d. 6 April 1915 til d. 1. Juli 1917 og fra 24. Oktbr. 1919 til d. 18. Marts 1820.

1910 oprettede Johannes William Reves (født 16/11 1876 i Slagelse, død 8/2 1920) et Skilte- og Reklametrykkeri, i Store Kongensgade 67. Samme Aar flyttede han Virksomheden til Bülowsvej 30. 1913 udvides Virksomheden med et Bliktrykkeri, og samme Aar flytter den til egen Ejendom i Jemtelandsgade 3, hvor der indrettes et Stentrykkeri. 26. September 1916 faar Reves Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1917 sælger Reves sit Materiel og 1918 Ejendommen i Jemtelandsgade til

A/S Kruckow-Waldorff (se dette Firma), men allerede sidstnævnte Aar etablerer Reves sig igen, idet han købte Vodroffsvej Nr. 26 og her lod opføre en ny Fabriksbygning. I 1920, kort efter Reves Død, nedbrændte Bygningerne til Grunden. De litografiske Maskiner, der ikke ødelagdes ved Branden, solgtes til I. P. Jensens Trykkerier (se dette Firma), hvorefter Firmaet ophævedes.

ANDREASEN & LACHMANN

M. af D. L. P. fra 1911.

Firmaet etableredes den 1. Juli 1911 af Carl Albert Andreasen (født 16/10 1867 i København), der 1887 blev udlært som Litograf hos Th. Axelholm, og Grosserer Julius Lachmann (født 25/12 1883 i København, død 17/2 1920) som et Interessentskab i dets nuværende Bopæl, Hestemøllestræde 6. Begge erhvervede under 20. Juni 1911 Borgerskab som Bog- og Kunsttrykkere. Ved Julius Lachmann's Død i 1920 indtraadte Broderen, fhv. Skrædermester Axel Lachmann (født 23/6 1880 i København), som den 29. April s. A. løste Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, i Interessentskabet. I Henhold til testamentarisk Bestemmelse skænkede J. Lachmann ved sin Død et Legat paa Kr. 5000,00 til D. L. P.'s Understøttelsesfond, hvoraf det under Navn af Julius Lachmanns Mindelegat udgør en særlig Del.

NORDISK REPRODUKTIONSANSTALT

M. af D. L. P. fra 1. Jan. 1914 til 1. Okt. 1915.

1913 udvidedes den af Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag under Navn af Nordisk Reproduktionsanstalt drevne Virksomhed med et Stentrykkeri. Virksomheden, hvis Leder var Christian Johannes Nøhrlind (født 5/12 1874 i Odense), der var udlært som Litograf dels hos Viggo Stegmann, Odense, og dels hos Alfred Jacobsen, København, var beliggende i Klareboderne 3. 1915 solgtes Stentrykkeriet til Chr. Cato (se dette Firma).

CARL STENDER (A/S)

M. af D. L. P. fra d. 7. Okt. 1919.

Firmaet grundlagdes i 1887 med Beliggenhed Halmtorvet 10 af Grosserer Christoph Carl Stender (født 23/4 1862 i Slesvig, død 30/6 1902) som Handel en gros med Billeder og Kort. 1899 omdannedes Firmaet til et Aktieselskab. 1913 oprettede Firmaet, der paa dette Tidspunkt lededes af Direktørerne Wilhelm Christian Henrik Stender (født 14/11 1877 i Slesvig) og Paul Mik-Meyer (født 7/9 1876 i København), en litografisk Afdeling med Hans Christian Lindberg (født 14/12 1879 i København), der 1899 var udlært som Stentrykker i A/S Grafic, som Leder. 1916 flyttedes Virksomheden til sin nyopførte Bygning, Bernstorffsgade 23, hvor den stadig har til Huse.

ATELIER ALFA

M. af D. L. P. fra d. 1. Okt. 1919 til d. 31. Marts 1920.

Forretningen blev startet i 1916 af Marius Pindborg (født 7/7 1887 i Rude Eskildstrup, Munkebjergby Sogn) i Købmagergade 67—69, hvor den stadig har til Huse. Den 30. Januar 1919 løste Pindborg Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker.

(København)

DAFAMETA, A/S

M. af D. L. P. fra d. 1. Okt. 1919.

Aktieselskabet startedes i 1916 med Ingeniør, cand. polyt. Knud Degn (født 11/5 1880 i Esbønderup) som administrerende Direktør. Saavel Fabrik som Kontorer indrettedes i Helgesensgade 9, hvor de stadig har til Huse. 1917 købte Selskabet H. Baades Metalskiltefabrik, St. Kongensgade 69. 1919 overtoges Virksomheden af The Industrial Trading Co., Ltd. og Ingeniør K. Degn erstattedes af Knud Regner Ollendorff (født 9/5 1883 i Aarhus) som administrerende Direktør.

NODETRYKKERIET PRESTO (A/S)

1. September 1916 startede Eivy Max Volck (født 2/10 1888 i Lyngby) og Karl Jonni Petersen (født 17/4 1890 i København), af hvem sidstnævnte havde udlært som Stentrykker hos Chr. Cato i 1909, et Nodetrykkeri i Blaagaardsplads 5 under Navn af Nodetrykkeriet Presto. 1917 omdannedes Firmaet til et Aktieselskab med dets to Indehavere som Direktører. Samme Aar flyttede Virksomheden til Vinkelvej 9. Med Udgangen af 1919 fratraadte Volck som Direktør, og Aaret efter fratraadte ogsaa Karl Petersen Firmaet, der samme Aar var flyttet til Nyhavn 21. Administrerende Direktør blev Hans Christian Nielsen (født 7/5 1880 i Stege), der 1902 var udlært som Nodestikker hos Nordisk Nodestik- og Trykkeri. Den 27. Januar 1920 fik Selskabet Borgerskab som Bog- og Stentrykker. 1922 opløstes Aktieselskabet og Maskiner og Materiale solgtes til Nordisk Nodestik og Trykkeri (se dette Firma).

JUST RASMUSSEN

M. af D. L. P. fra d. 1. Nov. 1916.

Just Sofus Rasmussen (født 31/3 1887 i København), der 1906 var udlært som Stentrykker i Kihls Stentrykkeri, løste 17. Oktober 1916 Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker og etablerede sig straks efter i Frederiksborggade 1, hvor hans Virksomhed stadig har Bopæl.

L. WEILE.

1919 etablerede Bogtrykker Jean Louis Carl Emilius Weile (født 4/3 1857 i København), der den 19. November 1896 havde løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, og som var Medindehaver af Bogtrykkeriet L. Weile & Sønner, et Stentrykkeri i Gothersgade 107. 1920 nedlagdes Stentrykkeriet og Materiellet solgtes til P. Størvold (se dette Firma).

DYVA & JEPPESEN.

M. af D. L. P. fra d. 1. Juli 1921.

Firmaet blev grundlagt i 1916 af Bogtrykker Erik Christian Jakob Jeppesen (født 26/4 1890 i Ydby Sogn, Thisted Amt) og Tegner Ove Harald Dyva (født 26/5 1881 i København), der begge havde løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykkere henholdsvis den 30/3 1916 og 4/4 1916. De paabegyndte Virksomheden i Studie-

stræde 16, men allerede et Par Maaneder senere flyttedes den til Frederiksborggade 1, hvor Firmaet nu har Avistrykkeri, medens den øvrige Virksomhed samt Kontorer er i Sølvgade 10, hvortil flyttedes i 1920. I Slutningen af 1916 udtraadte Ove Dyva. 1920 oprettedes en litografisk Afdeling. 1921 indtraadte Grosserer Martin Jensen (født 22/3 1880 i Hillerslev Sogn, Thisted Amt), der havde løst Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker den 5. April 1921, som Medindehaver af Firmaet.

P. STØRVOLD

M. af D. L. P. fra d. 8. Juni 1920.

Den 29. April 1920 fik Peter Albert Størvold (født 1/4 1868 i København), der 1888 var udlært som Stentrykker hos Johan Jacobsen, Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker, og den 1. Juni 1920 oprettede han, idet han købte L. Weiles (se dette Firma) Materiel, en litografisk Virksomhed paa Sophievej 17, hvor Virksomheden stadig har til Huse.

DANSK LITOGRAFISK ANSTALT, ANDELSSELSKAB

Den 23. Febr. 1921 oprettedes under ovenstaaende Navn et Andelsselskab med følgende Andelshavere: P. Christiansen (se dette Firma), Odense litografiske Anstalt, Odense, (se dette Firma), og Chr. Olsen, Aarhus, (se dette Firma). Selskabet konstituerede sig den nævnte Dag med Justitsraad M. Sørensen (Odense lit. Anstalt) som Formand. Den 12te Dec. 1921 optoges som Andelshaver Firmaet Tutein & Koch (se dette Firma), og samtidig fratraadte M. Sørensen som Formand, og i hans Sted valgtes cand. polyt. K. V. Koch til Formand. 19/10 1922 opløstes Selskabet, og Firmaerne P. Christiansen, Tutein & Koch og Odense lit. Anstalt udtraadte, medens Materiellet overtoges af Chr. Olsen.

AAGE HANSEN

10/8 1909 oprettede Aage Hansen (født 26/11 1882 i København) et Bogtrykkeri i St. Pederstræde 34. 10/8 1909 løste han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1922 1/6 oprettede han en litografisk Afdeling.

NYBORG

V. SCHØNEMANN. — C. SCHØNEMANN

M. af D. L. P. fra d. 1. April 1917.

Firmaet blev under Navn af V. Schønemann grundlagt som Bogbinderi samt Bog- og Papirhandel i 1859 af Claus Maximillian Vilhelm Schønemann, R. af D. (født 26/10 1833 i Resenborg ved Struer, død 25/3 1900), der 14/5 1859 løste Borgerskab som Bogbinder, Bog- og Papirhandler, 14/2 1894 tillige som Bog- og Stentrykker og 15/2 1903 som Købmand. Firmaet grundlagdes i Adelgade, men flyttede meget snart til Korsgade 3 og 1878 til sin nuværende Bopæl Kongegade 4. 1892 oprettede Firmaet et Stentrykkeri. 1897 overdroges Virksomheden til Sønnen Chri-

stian Schønemann (født 15/5 1860 i Nyborg, død 1/2 1909), og Svigersønnen Peter Petersen (født 10/7 1857 i Kolding), der i Forening drev Firmaet under samme Navn som hidtil indtil 1906, da Firmaet deles, saaledes at P. Petersen under Firma V. Schønemann driver Bog-, Papir- og Kunsthandelen, medens Chr. Schønemann under Firma C. Schønemann driver Trykkeri, Forlag og en gros Forretningen til sin Død, hvorefter hans Enke, Andrea Johanne Pouline Schønemann, født Bielefeldt (født 5/2 1874 i Houdrup, død 23/4 1916), overtager den. 8/1 1913 indgik hun Ægteskab med tysk Konsul, Baron Frederik Charles Haxthausen (født 9/6 1878 i Nørup), som er Firmaets nuværende Indehaver.

NYKØBING, F.

M. L. NISSENS STENTRYKKERI

1874 startede fhv. Landmand Morten Ludvig Nissen (født 13/11 1819 i Søby, Ærø, død 5/1 1890) et Trykkeri i Nykøbing, Falster. 1876 flyttedes Virksomheden til København, hvor den dreves under samme Navn (se dette Firma).

A/S DE DANSKE CIGAR- OG TOBAKSFABRIKKER'S LITOGRAFISKE AFDELING

M. af D. L. P. fra d. 8. Februar 1919.

I November 1918 oprettede A/S De danske Cigar- og Tobaksfabriker en litografisk Afdeling i Nykøbing, Falster, under Ledelse af Direktør Herman Smith Nobel (født 24/5 1880 paa Frederiksberg).

ODENSE

HAGEN & SIEVERTSEN (A/S)

M. af D. L. P. fra 1897.

Firmaet blev grundlagt den 17. Juni 1851 af Peter Jacob Hagen (født 2/3 1818 i Husum, Slesvig, død 29/5 1903), der havde udlært som Litograf i Flensborg, og Christian Sievertsen (født 17/6 1826 i Flensborg, død i April 1898), der havde udlært som Stentrykker i Flensborg. Firmaet boede ved Grundlæggelsen i Vestergade. 1863 bor Firmaet i Kongensgade 1. 1865 løser begge Indehaverne Borgerskab som Stentrykkere. 1867 bor Firmaet Vestergade 3. Samme Aar købte Firmaet til Forretningsbrug Ejendommen Nedergade 21. 1873 trak Hagen sig tilbage, og med Sievertsen som Direktør omdannedes Firmaet til et Aktieselskab, i hvis Navn der udtoges Borgerskab som Stentrykker. Samme Aar overtoges A. C. Nebel & Co. (se dette Firma). 1884 fratraadte Sievertsen som Direktør, og Selskabets Værkfører, Christopher Møller Christensen, senere kun kaldet Chr. Møller (født 17/6 1843 i Ringe, død 22/12 1901), overtog Ledelsen som Forretningsfører, og Aktieselskabets

Borgerskab blev udvidet til at omfatte Pap- og Papirarbejder. 1893 købtes Ejendommen Nedergade 23. 1898 købtes Materiellet fra Viggo Westermanns Stentrykkeri i Svendborg (se dette Firma). Ved Chr. Møllers Død i 1901 blev hans Søn, Holger Christoffer Møller (født 23/8 1874 i Odense), Direktør for Virksomheden. 1906 ombyggedes Forhuset og 1915 de øvrige Bygninger.

A. C. NEBEL. — A. C. NEBEL & CO.

1870 oprettede Andreas Christian Nebel (født 7/11 1840 i Flensborg, død 27/11 1882), der var udlært som Litograf hos F. Schur & Co. og som under 23/3 1870 udtog Borgerskab som Litograf, et Stentrykkeri i Vestergade 80. 1871 indtraadte Bog- og Papirhandler Thorvald Gundestrup (født 11/9 1836 i København, død 1/3 1895), der under 5/7 1871 havde udvidet sit under 13/8 1862 løste Detaillistborgerskab med et Borgerskab som Litograf, i Firmaet, der samtidig skiftede Navn til A. C. Nebel & Co. Samme Aar flyttede Virksomheden til Vestergade 4. 1873 udtraadte A. C. Nebel og kort efter solgte Th. Gundestrup Virksomheden til A/S Hagen & Sievertsen (se dette Firma).

VIGGO STEGMANNS LITHOGRAFISKE ETABLISSEMENT. H. HANSEN

M. af D. L. P. fra 1897 til 1913.

Den 12. Juli 1871 fik Viggo Harald Theodor Stegmann (født 2. April 1843 i Odense), der havde udlært som Stentrykker i Hagen & Sivertsen's Etablissement i Odense, Borgerskab som Stentrykker og aabnede samme Dag et Stentrykkeri i Nedergade 13 under Navn af Viggo Stegmanns lithografiske Etablissement. 1880 boede han Kongensgade 6 og 1885 Kongensgade 8. 1887 flyttede han til Vestergade 102. 1889 solgte han Forretningen til Fotograf Hans Hansen (født 7/7 1844 i Søfelde i Krarup Sogn, Sydfyen, død 15/7 1913), der ændrede Firmanavnet til H. Hansen, og som under 11. April 1888 havde løst Borgerskab som Stentrykker. 1892 flyttedes Virksomheden til Vestergade 28 og i 1896 til den af H. Hansen købte Ejendom i Skolegade 2 (nu Jærnbanegade 9). 1911 overdroges Stentrykkeriet, og det senere oprettede Bogtrykkeri til Sønnen Marius Madsen Søfelde Hansen (født 7/1 1881 i Odense), medens en anden Søn, Anders Søfelde Hansen, overtog det til Virksomheden knyttede Lystrykkeri. 1914 ophævedes Stentrykkeriet, og i 1916 ophævedes Lystrykkeriet, medens Bogtrykkeriet stadigt fortsættes.

C. A. MORTENSEN & CO.

M. af D. L. P fra 1900.

Firmaet blev grundlagt som Æskefabrik den 1. Juli 1883 i Kongensgade 27 af Købmand Christian Andreas Mortensen (født 13/7 1852 i Odense, død 13/12 1916), Skrædermester Jens Christian Mortensen (født 13/11 1826 i Skive, død 8/10 1897) og Skibsfører Niels Peder Møller (født 7/3 1851 paa Dræby Mark i Munkebo Sogn). Sidstnævnte løste den 25. Juli 1883 Borgerskab som Stentrykker. 1885 flyttedes Virksomheden til Overgade 64, hvor Firmaet i 1887 fik etableret sit eget Trykkeri. 1896 købte Firmaet Ejendommen Nedergade 15, og samme Aar flyttede det herhen, hvor det stadigt bor. Ved C. A. Mortensens Død i 1916 indtraadte N. P. Møl-

lers Søn, Otto Møller (født 28/10 1883 i Odense), i Firmaet. 1917 trak Faderen sig tilbage, og Otto Møller købte Firmaet, hvoraf han derefter var Eneindehaver. Samme Aar udtog han Borgerskab som Sten- og Kobbertrykker og som Pap- og Papirarbejder.

WILLIAM LARSEN, LITHOGRAFISK ETABLISSEMENT

M. af D. L. P. fra 1898 til 1906 og fra 1910.

Den 5. Oktober 1898 løste William Larsen (født 27/1 1873 i Odense), der havde udlært som Litograf hos Alfred Jacobsen i København, Borgerskab som Sten- og Kobbertrykker (Litograf), og samme Dag paabegyndte han en Virksomhed under ovenstaaende Firmanavn i Overstræde 4, hvor Forretningen stadigt har til Huse.

ODENSE LITOGRAFISKE ANSTALT, HAGEN & SØRENSEN

M. af D. L. P. fra 1905.

Firmaet blev grundlagt i 1904 af Justitsraad Marius Sørensen, R. af D. (født 24/9 1858 i Horsens), der i 1877 havde udlært som Stentrykker hos Fritz Schur i Horsens, og Carl Frederik Christian Hagen (født 17/3 1855 i Odense, død 17/4 1912), der havde udlært som Litograf hos Hagen & Sievertsen, og som begge samme Aar løste Borgerskab som Sten- og Kobbertrykkere. Firmaet startedes under ovenstaaende Navn i Overgade 19, hvilken Ejendom det købte i April 1918, og hvor Virksomheden stadig har Domicil. 1904 indtraadte M. Sørensens ældste Søn, Jens Vilhelm Saksø (født 29/7 1883 i Odense), der i 1902 var uddannet som Litograf i Hagen & Sievertsens Etablissement i Odense, og 1910 hans anden Søn, Axel Saksø (født 26/2 1888 i Odense), der i 1907 var udlært som Bogtrykker hos Poul Søndergaard i Odense, som Medindehavere i Firmaet. Efter Hagens Død i 1912 fortsætter Marius Sørensen og dennes to Sønner som Eneindehavere Forretningen. 1918 oprettede Firmaet i Forbindelse med Tutein & Koch, København, (se dette Firma) en Lyskopierings- og Zinktryksanstalt under Navn af Odense Lyskopieringsanstalt (se dette Firma). Den 23. Febr. 1921 tegnede Firmaet sig som Andelshaver i Andelsselskabet Dansk Litografisk Anstalt (se dette Firma).

ODENSE LYSKOPIERINGSANSTALT

Aar 1917 opretter Hagen & Sørensen, Odense, (se dette Firma) i Forbindelse med Tutein & Koch, København (se dette Firma) en Lyskopierings- og Zinktryksanstalt i Nedergade Nr. 9 i Odense. 1919 henflyttes Virksomheden til Hagen & Sørensens Lokaler, Overgaden 19.

RANDERS

M. P. FOGH. — SCHMIDTS STENTRYKKERI. — RANDERS STENTRYKKERI

M. af D. L. P. fra 1908 til 1910 og fra 1/6 1918.

1845 startede Mads Pagh Fogh (født 1805/6 i Randers, Dødsdato ubekendt) et Stentrykkeri. 2/5 1855 løste han Borgerskab som Bog- og Stentrykker. 1866 overtog Niels Schmidt (født 9/5 1818 i Randers, død 8/6 1889) Stentrykkeriet, der da var

beliggende Torvegade 16, og det skiftede samtidig Navn til Schmidts Stentrykkeri. 1866 ombyttedes et i 1843 løst Boghandlerborgerskab med et Borgerskab som Bogbinder og Bog- og Stentrykker. Efter hans Død 1889 overtog Sønnen Georg Vilhelm Schmidt (født 7/2 1855 i Randers), der 1875 var udlært som Litograf hos Faderen, Firmaet og løste samme Aar Borgerskab som Litograf og Stentrykker. 1914 flyttede Virksomheden til Odinsgade 2. 1917 overtoges Forretningen af Peter Marius Meyer (født 30/5 1872 i Kristrup ved Randers), der havde lært som Litograf dels hos Ad. Holst, Randers, og dels hos N. Schmidt, og som tidligere havde været etableret i Esbjerg under Firmanavn Esbjerg Kunst- og Stentrykkeri, litografisk Etablissement ved P. M. Meyer (se dette Firma). Samtidig med Overtagelsen ændrede Meyer Virksomhedens Navn til Randers Stentrykkeri, og i 1919 flyttede han den til dens nuværende Bopæl, Storegade 10, og samme Aar løste han Borgerskab som Stentrykker.

H. W. SEIP.

Ca. 1855 drev Litograf Heinrich Wilhelm Seip, der var født i Hamborg, et Stentrykkeri, i Randers, hvorfra han flyttede til Aarhus og grundlagde her en Virksomhed under samme Navn (se dette Firma).

LUDWIG LORIA

M. af D. L. P. fra 1897.

Aar 1868 oprettede Ludwig Herman Valdemar Loria (født 25/3 1837 i København, død 1/2 1874), der var udlært som Litograf hos C. M. Tegner (eller Tegner & Kittendorff), et Stentrykkeri i Brødregade efter at have løst Borgerskab som Stentrykker 26/2 samme Aar. Efter hans Død overtoges Forretningen af Enken Christine Cathrine Marie Loria f. Bæhr (født 27/9 1844 i Aarhus). 1/77 1888 tiltraadte Albert Nielsen (født 2/4 1866 i København), der 1885 var udlært som Litograf hos Carl Otto's Eftf., som Bestyrer.

P. GORMSEN MØLLER

Peter Gormsen Møller (født i Tommerup 1842, Dødsdato ubekendt) der tidligere havde været Skolelærer, drev i Midten af 1870erne et Stentrykkeri i Randers, til hvilket han under 29/4 1874 havde løst Borgerskab. Naar Virksomheden ophørte, kan ikke oplyses.

W. H. A. HØLBELING

I 1870—80erne drev Wilhelm Heinrich Andreas Hølbeling (født 15/2 1829 i Hamborg, død 6/4 1908), der var Fotograf, tillige et Stentrykkeri, om hvilken Virksomhed iøvrigt intet har kunnet oplyses.

ADOLPH HOLST

I 1882 grundlagde Carl Adolph Theodor Holst (født 6/12 1860 i Nykøbing Sj., død 23/3 1904), der oprindelig var Typograf, men som hos N. Schmidt i Randers havde gjort sig bekendt med Litografi, et Stentrykkeri. 1882 13/12 løste Jens Peter

Holst, der var Fader til Adolph Holst, Borgerskab som Stentrykker, og paa dette Borgerskab dreves Forretningen, til Sønnen naaede Myndighedsalderen. 31/3 1886 løste Adolph Holst selv Borgerskab som Stentrykker. Samme Aar ophævedes Forretningen, og Adolph Holst rejste til Aalborg, hvor han grundlagde en Virksomhed under samme Navn (se dette Firma).

RIBE

H. HANSEN

I Tiden omkring 1860 tilflyttede en Litograf H. Hansen Ribe (hvorfra vides ikke), hvor han oprettede et Stentrykkeri. Ca. 1870 solgte han Stentrykkeriet til Malermester Harald Albert Bruun (født 28/2 1837 i Ribe, død 13/8 1912) og udvandrede, antagelig til Amerika. Under H. Bruuns Ledelse hensygnede Trykkeriet efterhaanden, til det helt ophævedes, uden at man kan opgive noget bestemt Tidspunkt for Ophævelsen.

RØNNE

P. MØLLERS STENTRYKKERI, LYSTRYK OG LITOGRAFI

1890 etablerede Peter Johannes Møller (født 4/3 1864 i Allinge, død 4/10 1915), der var udlært som Litograf og Stentrykker hos Galle og Aagaard, en litografisk Virksomhed i Nygade 13 under ovenstaaende Firmanavn. 1900 ophævedes Virksomheden.

SVENDBORG

SCHUMANNS LITOGRAFISKE ANSTLAT. — SVENDBORG AMTS BOGTRYKKERI

1855 oprettede den fra Magdeburg i Tyskland indvandrede Litograf Hermann Schumann i Gerritsgade 26 en litografisk Virksomhed. 1870 solgte han Forretningen til Indehaveren af Svendborg Amts Bogtrykkeri, Bogtrykker Maximilian Ferdinand Assam (født 24/4 1810 i Aabenraa, død 31/12 1890), der 1841 havde faaet kongeligt Privilegium paa at drive Bogtrykkeri. Trykkeriet flyttedes til Vestergade 3, hvor Bogtrykkeriet havde til Huse. Da M. F. Assam i 1887 solgte Bogtrykkeriet, overtog hans Søn, Jens Frederik Maximilian Assam (født 1/1 1853 i Svendborg, død 12/12 1897), der d. 1. April samme Aar udtog Borgerskab som Bog- og Stentrykker, Stentrykkeriet og flyttede det til den gamle Postgaard i Kyseborgstræde, hvor han samtidig oprettede et Bogtrykkeri. 1889 ophørte J. F. M. Assam at drive Stentrykkeri. Ved hans Død 1897 overdroges Materiellet til P. E. Meyers litografiske Officin (se dette Firma).

SVENDBORG LITOGRAFISKE OFFICIN. — V. WESTERMANNS LITHOGRAFISKE ANSTALT

1866/67 indrettede Fotograf Søren Jacob Grønvald (født 27/9 1831 i Stenberg Vejrmølle i Gislev Sogn, død 25/2 1909) et Stentrykkeri under ovenstaaende Navn i Bagergade. 1887 solgte han Virksomheden til Viggo Westermann (født 19/2 1846 i Assens, død 4/5 1911), der var udlært som Litograf, og som drev Virksomheden under eget Navn, og som tidligere — ligeledes under eget Navn — havde været etableret i Vejle (se dette Firma). I 1898 solgtes Stentrykkeriets Materiel til A/S Hagen & Sievertsen (se dette Firma), Odense, og Westermann drev derefter et Bogtrykkeri, der efter hans Død fortsættes af hans Enke og Døtre.

P. E. MEYERS LITOGRAFISKE OFFICIN. — PETER MEYERS TRYKKERIER. — PETER MEYERS FABRIKER, A/S

M. af D. L. P. fra 1897 til 1910 og atter fra 1 4 1917.

Den 30. September 1878 fik Peter Ernst Meyer (født 27/10 1851 i Kolding), der 1871 havde udlært som Litograf dels hos Schumann og dels hos Hagen & Sievertsen, Borgerskab som Stentrykker, og samme Aar etablerede han sig under Navnet P. E. Meyers litografiske Officin i Møllergade 39. 1880 flyttede han til Fruestræde 15. 1883 byggede han »Petersborg« i Frederiksgade, hvorhen Trykkeriet flyttedes. 1906 flyttedes Virksomheden til St. Pederstræde. 1909 overtog Sønnen Peter Christian Meyer (født 13/12 1883 i Svendborg), der i 1902 var udlært som Litograf i Virksomheden, Ledelsen af Trykkeriet, som blev overdraget til ham i 1915, og hvis Firmanavn han derpaa ændrede til Peter Meyers Trykkerier. 1918 den 1/5 solgtes Virksomheden til Peter Meyers Fabriker, A/S. Chr. Meyer fortsatte Ledelsen som administrerende Direktør. 5. Juli 1922 fratraadte Chr. Meyer, og Ledelsen overtoges af Hjalmar Janssen (født 13/12 1875 i Trondhjem).

HEINRICH MEYER & CO.

I 1922 oprettedes i Svendborg i Gerritsgade 32 under ovenstaaende Firma et Stentrykkeri af Ernst Meyer (født 13/11 1888 i Svendborg), der var udlært som Trykker i 1908 hos A/S P. Meyers Fabriker, Johan Heinrich August Meyer (født 21/7 1894 i Svendborg), der var udlært som Litograf i 1913 hos A/S P. Meyers Fabriker, og Frede Meyer (født 27/8 1898 i Svendborg), som alle under 8. Maj samme Aar havde udtaget Borgerskab som Bog- og Kunsttrykkere.

VEJLE

V. WESTERMANNS LITHOGRAFISKE ANSTALT

1881 nedsatte Viggo Westermann (født 19/2 1846 i Assens, død 4/5 1911), der var udlært som Litograf, og som tidligere havde drevet Virksomhed i Holbæk under samme Firma (se dette Firma), sig i Torvegade. 1887 ophævede han Virksomheden og rejste til Svendborg, hvor han nedsatte sig under samme Navn (se dette Firma).

C. A. BACKHAUSEN. — C. A. BACKHAUSENS EFTF.

M. af D. L. P. fra 1908 til 1909.

ANDERSEN & BRUUNS FABRIKER (A/S)

M. af D. L. P. fra d. 21. Aug. 1919.

I 1906 begyndte Carl Adolph Backhausen (født 9/5 1881 i Aarhus), der 1899 havde udlært som Stentrykker hos A/S Brdr. Backhausen i Aarhus, et Stentrykkeri i Flegborg 2. Den 9. November 1906 løste han Borgerskab som Bog- og Kunsttrykker. 1912 solgte han, der senere etablerede sig i København under samme Firmanavn (se dette Firma), Virksomheden til Axel Larsen (født 26/9 1882 i Jellinge), der i 1902 havde udlært som Litograf hos H. Hansen, Odense, og som fortsatte den under Navnet C. A. Backhausens Eftf.. 31. Januar 1912 løste Axel Larsen Borgerskab som Stentrykker. Samme Aar flyttedes Virksomheden til Grønnegade 43. I 1918 overtog Andersen & Bruuns Fabriker, hvis Indehavere var Christian Andersen (født den 27/8 1890 i Vejle) og Otto Johannes Bruun (født den 2/6 1892 i Vejle), Firmaet, og dets tidligere Indehaver, Axel Larsen, knyttedes til Virksomheden som Bestyrer, medens Firmanavnet ændredes til Andersen & Bruuns Fabriker, og Virksomheden flyttedes til Enghavevej. 1919 omdannedes Virksomheden til et Aktieselskab med Otto J. Bruun som Direktør. Samme Aar flyttes den, efter at Fabriken er totalt nedbrændt, til Korsgade 9, hvorfra Hovedfabriken i 1921 overflyttes til København, Peter Bangsvej 40 C, medens den litografiske Afdeling forbliver i Vejle. 1922 flyttes denne Afdeling til Tønnesgade 2.

VIBORG

F. V. BACKHAUSENS BOGTRYKKERI, LITOGRAFISK ETABLISSEMENT OG PAPIRHANDEL

M. af D. L. P. fra 1897 til 1900.

1877 oprettede Frederik Vilhelm Emil Paulli Backhausen (født 24/2 1847 i Frederiks Sogn ved Viborg, død 7/8 1915), der i 1872 havde været Medindehaver af Brdr. Backhausen, Aarhus (se dette Firma), en Virksomhed omfattende Bogtrykkeri og Stentrykkeri. Samme Aar løste han Borgerskab som Bog- og Stentrykker. Efter Backhausens Død i 1915 dreves Trykkeriet af hans Enke, Cathrine Backhausen f. Baurath (født 19/1 1854 i Viborg, død 9/3 1920). 1. Januar 1918 overtoges Virksomheden af Bogbinder Fritz Valdemar Rasmussen (født 25/1 1877 i Viborg), der løste Borgerskab som Bogbinder 15/4 1902 og som Bog- og Stentrykker 19/1 1918.

BYREGISTER

Side

Aabenraa 7
Aalborg 7
Aarhus 9
Christiansfeldt 13
Esbjerg 13
Fredericia 14
Haderslev 15
Hjørring 15
Holbæk 15
Horsens 16
Kolding 17
København 18
Nyborg 47
Nykøbing, F. 48
Odense 48
Randers 50
Ribe 52
Rønne 52
Svendborg 52
Vejle 53
Viborg 54

FIRMAREGISTER

Side

Aalborg litografiske Anstalt, Aalborg 8
Aalborg Stentrykkeri, Aalborg 8
Aamodt, C. F., København 24
Aamodt, Axel E., København 24
Aarhus Kunst- og Merkantiltrykkeri, Aarhus 12
Aarhus Lys- og Zinktryksanstalt, Aarhus 13
Aarhus Reproduktionsanstalt, Aarhus 13
Aarhus Æskefabrik (A/S), Aarhus 12
Alfa, Atelier, København 45
Allers Etablissement, Carl, København 29
Andersen & Bruuns Fabriker, (A/S), Vejle 54
Andersen, Georg, København 36
Andersen, Lars, København 27
Andreasen & Lachmann, København 45
Apotekernes Æskefabrik og Stentrykkeri, Aarhus 12
Aros, A/S, Aarhus 11
Aros, Litografisk Anstalt, Chr. Olsen, Aarhus 11
Axelholm, A/S, København 33
Backhausen, Brødrene, Aarhus 9
Backhausen, C. A., Vejle 54
Backhausen (C. Olsens Eftf.), C. A., København 27
Backhausens Bogtrykkeri, Litografisk Etablissement og Papirhandel, F. V., Viborg 54
Backhausens Eftf., C. A., Vejle 54
Backhausens Etablissement, A/S, Brdr., Aarhus 9
Baden, Ole, København 27
Bau, P. H., Christiansfeldt 13
Bech & Joh. Hansen, P., København 33
Belgisk Importkompagni, København 29
Berendt & Møller, København 25
Berg, E., København 31
Berg & Co., E. E., København 31
Bergs lithografiske Institut, H., København 26
Berghs lithografiske Institut, Th., København 23
Berlings lithografiske Institut, Brødrene, København 19
Bertrams lithografiske Etablissement og Stentrykkeri, Eduard, Aalborg . . . 7
Bing & Ferslews lithografiske Etablissement, København 20
Bording, F. E., København 28

Side

Brinck, I. H., København 33
Brørup, Wald., Horsens 16
Budtz Müllers Eftf., København 40
Bærentzen & Comp.'s lithografiske Institut, Em., København 19
Carstensen, Carl, København 40
Catos lithografiske Institut, Carl Fr., København 28
Cato, Chr., København 28
Cato, Chr. J., København 28
Centraltrykkeriet, København 36
Christensen, Heinrich, København 33
Christensen, N. C. M., Aalborg 8
Christiansen, P., København 44
Christiansen, Papirvarefabrik, A/S, P., København 44
Christiansen, P. S., Aarhus 11
Christiansen & Co., P. S., Aarhus 11
Dafameta, A/S, København 46
Dahl, Allan, København 35
Damgaard Jensen, K. T., Aarhus 12
Dansk Karton-Fabrik, København 29
Dansk Karton-Kompagni, København 29
Dansk Litografisk Anstalt, Andelsselskab, København 47
Dansk Metal-Ætseværk, A/S, Horsens 16
Dansk Papirvarefabrik, A/S, København 41
Dansk Reproduktionsanstalt, København 41
Darré, A. V., København 29
De danske Cigar- og Tobaksfabrikers litografiske Afdeling, A/S, Nykøbing F. . 48
Dyva & Jeppesen, København 46
Elektra, Atelier, København 42
Elektra, Aarhus Lystryksanstalt, Atelier, Aarhus 12
Esbjerg Kunst- og Stentrykkeri, litografisk Etablissement ved P. M. Meyer, Esbjerg 14
Esbjerg litografiske Etablissement og Stentrykkeri, A/S, Esbjerg 13
Evert, Charles, København 36
Expres, Stentrykkeriet, København 40
Eybens Skilte-, Bog- og Stentrykkeri, Chr. L. v., København 40
Ferslew, M. W., København 20
Ferslew & Co., kgl. Hof Bog- og Stentrykkeri, C., København 20
Fiskbæk, P. M., Aalborg 7
Fiskbæk, P. M., Aarhus 11
Fogh, M. P., Randers 50
Frederiksberg Reproduktionsanstalt, København 40
Galle & Aagaard, København 35
Generalstabens topografiske Afdeling, København 20
Gislason Pedersen, litografisk Atelier, København 42
Grafic, A/S, København 39
Gress, E. P. C., København 27
Grüns lithografiske Anstalt & Stentrykkeri, P., Kolding 17
Gudmundsen, Aarhus 9
Hagen & Sievertsen (A/S), Odense 48
Hagen & Sørensen, Odense 50
Hald, L. K., Aarhus 10
Hansen, Aage, København 47

Side

Hansen, A. Madam, København 27
Hansen, Andr., København 27
Hansen, A. C. V., København 35
Hansens Trykkerier, Ferd., København 32
Hansen, Ferd. E., København 31
Hansen, H., Aarhus 10
Hansen, H., Odense 49
Hansen, H., Ribe 52
Hansens Bog- og Stentrykkeri, Joh. N., Haderslev 15
Hansens Lithografi-, Bog- og Stentrykkeri, Knud, København 31
Hansen, Wilhelm, Musik-Forlag, København 25
Hartvigs lithografiske Anstalt, Wilhelm, København 35
Hass, Frode, København 34
Heimanns lithografiske Etablissement, M., Kolding 17
Heinicke & Co., H., Aarhus 9
Hemmingsen, Kobber- og Stentrykkeri, P., København 25
Henckels geografisk-lithografiske Institut, København 19
Henckels lithografiske Etablissement, København 19
Henckels lithografiske Konstanstalt, C., København 19
Hermansen (& Co.), S., København 32
Hertz's Bogtrykkeri, København 42
Hjørring Stentrykkeri, Hjørring 15
Hoffensberg, Jespersen & Fr. Trap, København 21
Hoffensberg & Fr. Trap, København 21
Hoffensbergske Etablissement, Det, A/S, København 21
Hoffensbergs lithografiske Etablissement, F., København 21
Holm, Axel (Axelholm), København 33
Holm, Gustav, Aarhus 10
Holm & Gjellerup, København 41
Holst, Adolph, Randers 51
Holst, Adolph, A/S, Aalborg 8
Horsens Metalskiltefabrik, A/S, Horsens 16
Hvilsted, Arthur, Aarhus 11
Hølbeling, W. H. A., Randers 51
Iversen & Solem, København 23
Iversens Stentrykkeri, A., København 24
Jacobsens litografiske Etablissement, Alfred, København 30
Jacobsens litografiske Institut, Johan, København 34
Jantzen, Edv., København 28
Jensen, Carl, Aarhus 10
Jensen, K. T. Damgaard, Aarhus 12
Jensens Nodestikkeri, Vald., København 38
Jensens Trykkerier, I. P., København 43
Jydsk Centraltrykkeri, Aarhus 9
Jysk Lys- og Zinktryksanstalt, Aarhus 12
Jørgensen & Olsen, Em., København 34
Keilgaard & Sørup, København 25
Kihl's Bogtrykkeri, litografisk Etabl. og Bogbinderi, København 34
Klein, Louis, København 26
Kolding lithografiske Anstalt (A/S), Kolding 17
Kongelige Stentrykkeri, Det, København 18

Side

Krause, C., København 27
Krause & Olsen, København 27
Kruckows litografiske Etablissement, Sophus, København 37
Kruckows Trykkerier (A/S), Sophus, København 37
Kruckow-Waldorff, A/S, København 37
Krum, J. A., Aalborg 7
Krøger, Wilh., Horsens 16
Københavns lithografiske Institut, København 31
Københavns Spillekortfabrik og litografisk Anstalt, A/S, København . . . 39
Larsen, Lithografisk Etablissement, William, Odense 50
Lind, David, Aarhus 10
Lind, David, København 37
Lindegaard, Litografisk Etablissement, F., København 43
Lithografisk Institut i Aarhus, Aarhus 9
Litographie und Steindruckerei von H. Clausen, Haderslev 15
Loria, Ludvig, Randers 51
Lose, C. C., København 18
Lundgreens Bog- og Stentrykkeri, Th., København 35
Lundquist, Th., København 26
Marcussen, C., Aarhus 11
Marcussen & Co., C., Aarhus 11
Mathiesens litografiske og Lyskopierings Anstalt, København 42
Meyer & Søn, B. A., København 26
Meyers Fabriker, A/S, Peter, Svendborg 53
Meyer & Co., Heinrich, Svendborg 53
Meyers litografiske Officin, P. E., Svendborg 53
Meyers Trykkerier, Peter, Svendborg 53
Mortensen & Co., C. A., Odense 49
Møller, P. Gormsen, Randers 51
Møllers Stentrykkeri, Lystryk og Litografi, P., Rønne 52
Møller, Viggo, København 35
Nebel, A. C., Odense 49
Nebel & Co., A. C., Odense 49
Neuhausen, Lithografisk Etablissement, I. C., Haderslev 15
Neuhausens lith. Etabl., I. C., Kolding 17
Neuhausen & P. Grün, I. C., Kolding 17
Nielsen, Anton, Aarhus 10
Nielsen & Darré, Aarhus 10
Nissens Stentrykkeri, M. L., Nykøbing F. 48
Nissens Stentrykkeri, M. L., København 32
Nodetrykkeriet Presto, A/S, København 46
Nordisk Nodestik- og Trykkeri samt litografisk Etablissement, København . . 38
Nordisk Reproduktionsanstalt, København 45
Nordiske Nodestikkeri, Det, København 38
Nørrebros grafiske Etablissement, København 40
Odense litografiske Anstalt, Odense 50
Odense Lyskopieringsanstalt, Odense 50
Oettinger, S., København 25
Olsen, C., København 27
Olsen, Chr., Aarhus 11
Olsen, Chr., Litografisk Anstalt Aros, Aarhus 11

Side

Olsen, Emil, København 29
Otto. kgl. Hoflitograf, Carl, København 19
Ottos Eftf., Carl, København 19
Pacht & Crones Illustrationsetablissements Eftf. ved J. v. Huth, København . . 34
Pedersen, litografisk Atelier, Gislason, København 42
Petersen, Albert C., København 42
Petersen, Aug., København 37
Petersen's kgl. Hofbogtrykkeri, Egmont H., København 41
Petersen, Ludvig, København 36
Petersens Bogtrykkeri, P., København 41
Philipsen & Co. (A/S), København 30
Prange, litografisk Etablissement, C., Esbjerg 13
Presto, Nodetrykkeriet, A/S, København 46
Randers Stentrykkeri, Randers 50
Rasmussen, Just, København 46
Reves Fabriker, I. W., København 44
Roms Bog- og Stentrykkeri, N. C., København 23
Rotzow & Andersen, København 36
Rotzow, H. L., København 36
Samsøe, P. E., København 33
Sandbergs Stentrykkeri, Henrik, København 38
Schlütters litografiske Etablissement og Stentrykkeri, Fredericia 14
Schmidts Stentrykkeri, Randers 50
Schmitz, Arnold, København 39
Schmitz's Enke, Arnold, København 39
Schouw & Co. (A/S), København 33
Schumanns litografiske Anstalt, Svendborg 52
Schumann, Fritz, København 30
Schur & Co., F., Horsens 16
Schønberg & Hartvig, litografisk Etablissement, I. A., København 37
Schønemann, C., Nyborg 47
Schønemann, V., Nyborg 47
Seip, H. W., Aarhus 9
Seip, H. W., Randers 51
Simonsen & P Andersens Stentrykkeri, C., København 27
Simonsens Eftf.s Stentrykkeri, C., København 27
Simonsens Stentrykkeri, C., København 27
Sivertsen, Johan Ludvig, København 22
Skandinavisk Metalskiltefabrik, Esbjerg 14
Solem, F. V., København 23
Sperling & Co., E., Aarhus 11
Stegmanns lithografiske Etablissement, Viggo, Odense 49
Stender, Carl (A/S), København 45
Stentrykkeriet Expres, København 40
Størvold, P., København 47
Svendborg Amts Bogtrykkeri, Svendborg 52
Svendborg litografiske Officin, Svendborg 53
Svendsen & Aller, København 29
Svendsen, S. C., København 37
Søborg, Vilhelm, København 23
Søborgs Eftf., Vilh., København 23

Side

Sørensens litografiske Etablissement, C., København 38
Sørensens Eftf.'s litografiske Etablissement ved Carl Jensen, C., København . . 38
Sørup, William, København 25
Tauber, Chr. J., København 26
Tauber & Søn, Chr. J., København 26
Tegners Institut, C. M., København 22
Tegners Stentrykkeri, Chr. & I., København 22
Tegner & Kittendorff, I. W., København 22
Thielemannske Stentrykkerier, De, København 27
Thielemanns litografiske Etablissement, København 27
Thomsdorff, A. von, København 27
Tutein & Koch, Reproduktionsanstalt og Clichéfabrik, København 43
Weile, L., København 46
Wenzel, litografisk Etablissement, A/S, O., Esbjerg 13
Westermanns litografiske Anstalt, V., Holbæk 15
Westermanns litografiske Anstalt, V., Svendborg 53
Westermanns litografiske Anstalt, V., Vejle 53
Wilhelm Hansen, Musik-Forlag, København 25
Zwanzigs Stentrykkeri, Aabenraa 7

PERSONALREGISTER

Side

KONG FREDERIK VI., DET KONGELIGE STENTRYKKERI 18

Aagaard, C. O., Axel E. Aamodt 24
Aagaard, J. G. J., Galle & Aagaard 35
Aamodt, A. E., Axel E. Aamodt 24
Aamodt, C. F., C. F. Aamodt 24
Ångstrøm, J. U., Nord. Nodestik- og Trykkeri 38
Abrahamsen, Martin, Budtz Müllers Eftf. 40
Abrahamson, J. N. B. von, Det kgl. Stentrykkeri 18
Aller, Axel, Carl Allers Etabl. 29
Aller, C. J., Svendsen & Aller og Carl Allers Etabl. 29
Aller, Valdemar, Carl Allers Etabl. 29
Andersen, A. M., Esbjerg lit. Etabl. 13
Andersen, A. P., E. Sperling & Co. 11
Andersen, Chr., Andersen & Bruuns Fabr., A/S 54
Andersen, G. M., Rotzow & Andersen og Georg Andersen 36
Andersen, Lars, Philipsen & Co. og Lars Andersen 30, 27
Andersen, P. R., C. Simonsen & P. Andersens Stentr. 27
Andreasen, C. A., Andreasen & Lachmann 45
Assam, J. F. M., Svendborg Amts Bogtr. 52
Assam, M. F., Svendborg Amts Bogtr. 52
Axelholm, Theodor, tidligere A. T. Holm, A/S Axelholm 33
Backhausen, Cathrine, Frue, F. V. Backhausens Bogtr., lit. Etabl. og Papirhdl. 54
Backhausen, C. A., C. A. Backhausen, Vejle og København 54, 27
Backhausen, F. V. E. P., Brdr. Backhausen og F. V. Backhausens Bogtr., lit. Etabl. og Papirhdl. 9, 54
Backhausen, S. C. A., Brdr. Backhausen og A/S Brdr. B.'s lit. Etabl. 9
Baden, Ole, C. Simonsens Eftf.'s Stentr. og Ole Baden 27
Bartels, J. D. A., Alfr. Jacobsens lit. Inst. 30
Bau, P. H., P. H. Bau 13
Baumgarten, E. F. M., Frue, Johan Ludvig Sivertsen 22
Baumgarten, H. H., Johan Ludvig Sivertsen 22
Baumgarten, J. H., Johan Ludvig Sivertsen 22
Baumgarten, T. J., Johan Ludvig Sivertsen 22
Bech, Peter, P. Bech & Joh. Hansen 33

Side

Berendt, Philip, Berendt & Møller og C. Ferslew & Co. 25, 20
Berg, A. V. E., E. E. Berg & Co. og Joh. Ludv. Sivertsen 31
Berg, C. S., Frue, E. E. Berg & Co. og Joh. Ludv. Sivertsen 31
Berg, E. F. E., E. Berg og E. E. Berg & Co. 31
Berg, Harald, H. Bergs lith. Inst. 26
Bergh, C. T., Th. Berghs lith. Inst. 23
Berling, J. C. E., Brdr. Berlings lith. Inst. 19
Bertram, E. A. G., Eduard Bertrams lit. Etabl. og Stentr. 7
Beste, B. E., Carl Ottos Eftf. 19
Bibow Jensen, C. J., F. Schur & Co. 16
Bing, M. H., Bing & Ferslew 20
Birch, Aage, Horsens Metalskiltefabr., A/S, og Dansk Metal-Ætseværk, A/S . . 16
Bording, F. E., F. E. Bording 28
Brinck, I. H., I. H. Brinck 38
Bruun, H. A., H. Hansen, Ribe 52
Bruun, J. A. B., Dansk Karton-Fabrik 29
Bruun, O. J., Andersen & Bruuns Fabr., A/S 54
Bruun, S. W., Kolding lit. Anst., A/S 17
Brørup, E. H., Horsens Metalskiltefabrik 16
Brørup, H. W., Wald. Brørup 16
Bull, O. A. E., Em. Bærentzen & Comp. 19
Burchardi, A. W. L., Carl Ottos Eftf. 19
Bærentzen, E. D., Em. Bærentzen & Comp. 19
Bøgelund, H. C. J., Dansk Karton-Fabrik 29
Bøttger, A. R., P. Christiansen 44
Caroc, F. V. C., Generalstaben 20
Carstensen, C. C., Carl Carstensen og Frederiksberg Reproduktionsanstalt . . 40
Cato, C. Chr., Chr. J. Cato og Chr. Cato 28
Cato, C. F., Carl Fr. Catos lit. Inst. 28
Cato, F. C., Chr. J. Cato 28
Cato, J. Chr., Chr. J. Cato 28
Christensen, C. J., Esbjerg lit. Etabl., A/S 13
Christensen, E. V. G., P. S. Christiansen & Co. 11
Christensen, Heinrich, Heinrich Christensen 33
Christensen, J. C. V., Tutein & Koch 43
Christensen, Johan, Hjørring Stentrykkeri 15
Christensen, J. M., Frue, Hjørring Stentrykkeri 15
Christensen, N. C. M., N. C. M. Christensen 8
Christiansen, Peter, P. Christiansen 44
Christiansen, P. E., P. Christiansen 44
Christiansen, P. S., P. S. Christiansen & Co. 11
Clausen, Hermann, Lit. und Steindr. v. H. Clausen 15
Clausen, Ludvig, Lit. und Steindr. v. H. Clausen 15
Crass, W. M., Nord. Nodestik- og Trykkeri 38
Crone, J. U. H., Pacht & Crone 34
Dahl, A. A. H., Allan Dahl 35
Dahl, E. J. S., Frue, Allan Dahl 35
Dahnfeldt (tidl. Nielsen), C. V., S. Hermansen & Co. 32
Damgaard-Jensen, K. T., Jysk Lys- og Zinktryksanst. og K. T. Damgaard-Jensen 12
Danchel, H. L., Em. Bærentzen & Comp. 19
Darré, A. V., Nielsen & Darré, A. V. Darré og Dansk Karton-Kompagni 10, 29

Side

Degn, Knud, Dafameta A/S 46
Drewes, C. K. O., Det nordiske Nodestikkeri 38
Dyva, O. H., Dyva & Jeppesen 46
Eibye, K. L., Aarhus Lys- og Zinktryksanstalt 13
Enevoldsen, O. J. J., Det Hoffensbergske Etablissement, A/S 21
Evert, C. E. H., Charles Evert 36
Eyben, C. L. P. A. E. v., Chr. L. v. Eybens Skilte-, Bog- og Stentrykkeri . . . 40
Ferslew, J. C., Bing & Ferslew, Ferslew & Co. og Centraltrykkeriet . . 20, 36
Ferslew, J. C. M. V. L., C. Ferslew & Co. og Centraltrykkeriet 20, 36
Ferslew, Larsenia, Frue, Bing & Ferslew 20
Ferslew, M. W., M. W. Ferslew og Bing & Ferslew 20
Fiskbæk, P. M., P. M. Fiskbæk, Aalborg og Aarhus 7, 11
Fogh, M. P., M. P. Fogh 50
Funch-Thomsen, T. J., E. Sperling & Co. 11
Galle, C. F. L., Galle & Aagaard 35
Gislason Pedersen, A. A. F., Nørrebros grafiske Etabl. og Gislason Pedersens lit. Atelier 40, 42
Gjellerup, J. F., Holm & Gjellerup 41
Granner, H. C., Dansk Metal-Ætseværk, A/S 16
Green, H. K. T., Thielemanns lit. Etabl. 27
Gress, P. E. C., De Thielemannske Stentr. og E. P. C. Gress 27
Grut (Hansen) A. W., Hoffensberg & Fr. Trap 21
Grün, H. P. D. P., I. C. Neuhausens & P. Grün og P. Grüns lit. Anst. og Stentr. 17
Grün, K. M., P. Grüns lit. Anst. og Stentr. 17
Grønvald, S. J., Svendborg lit. Officin 53
Gudmundsen, Gudmundsen 9
Gundestrup, Thorvald, A. C. Nebel & Co. 49
Hagen, C. F. C., Odense lit. Anst., Hagen & Sørensen 50
Hagen, P. J., Hagen & Sievertsen 48
Hald, Chr. Hansen, C. Marcussen & Co. 11
Hald, L. K., L. K. Hald 10
Hansen, Aage, Aage Hansen 47
Hansen, Aage, Sikker-, Alf. Jacobsens lit. Etabl. 30
Hansen, A., Madam, Madam A. Hansen 27
Hansen, Alfred, P. Christiansen 44
Hansen, A. C. M., Andr. Hansen 27
Hansen, A. C. V., A. C. V. Hansen 35
Hansen, C. F., Ferd. Hansens Trykkerier 32
Hansen, F. E., Ferd. E. Hansen 31
Hansen Hald., Chr., C. Marcussen & Co. 11
Hansen, H., C. Simonsens Eftf.'s Stentr. 27
Hansen, Hans, H. Hansen, Aarhus 10
Hansen, Hans, H., Hansen, Odense 49
Hansen, H., H. Hansen, Ribe 52
Hansen, Johan, P. Bech & Joh. Hansen 33
Hansen, J. N., Joh. N. Hansens Bog- og Stentr. 15
Hansen, K. V., Knud Hansens Lit.-, Bog- og Stentr. 31
Hansen, M. M. S., H. Hansen, Odense 49
Hansen, Nielsine, Frue, Ferd. Hansens Trykkerier 32
Hansen, N. P. A., Ferd. Hansens Trykkerier 32
Hansen, Wilhelm Alfred, Wilhelm Hansen, Musik-Forlag 25

Side

Hansen, Asger Wilhelm, Wilhelm Hansen, Musik-Forlag 25
Hansen, Jens Wilhelm, Wilhelm Hansen, Musik-Forlag 25
Hansen, Jonas Wilhelm, Wilhelm Hansen, Musik-Forlag 25
Hansen, Kaj Wilhelm, Wilhelm Hansen, Musik-Forlag 25
Hansen, Svend Wilhelm, Wilhelm Hansen, Musik-Forlag 25
Hartmann, M. S. A., Kolding lit. Anst. 17
Hartvig, R. E., I. A. Schønberg & Hartvig 37
Hartvig, Wilhelm, Wilh. Hartvigs lit. Anst. 35
Hartvigsen, L. V. J., F. V. Solem 23
Hass, F. C., Frode Hass 34
Haxthausen, F. C., C. Schønemann 47
Heimann, Magnus, Lit. Inst. i Aarhus og M. Heimanns lit. Etabl. 9, 17
Heinicke, C. E., H. Heinicke & Co. 9
Heinicke, H. J., Frue, H. Heinicke & Co. 9
Heinicke, J. J. H., H. Heinicke & Co. 9
Helger, H. J., Det Hoffensbergske Etabl., A/S 21
Hemmingsen, Peter, P. Hemmingsens Kobber- og Stentr. 25
Hemmingsen, T. M., P. Hemmingsens Kobber- og Stentr. 25
Henckel, C. F. T. v., C. Henckels lith. Konstanst., Henckels lith. Etabl. og Henckels geografisk-lithografiske Inst., A/S 19
Henriksen, Christen, O. Wenzel, lit. Etabl., A/S og Esbjerg lit. Etabl., A/S . . 13
Henriques, R. S., Københavns Spillekortfabr., A/S 39
Hermansen, S. A. G. W., S. Hermansen & Co. 32
Hertz, Poul, Hertz's Bogtrykkeri 42
Hertz, Sylvester, Hertz's Bogtrykkeri 42
Hertz's, Wilhelm, Hertz's Bogtrykkeri 42
Hoffensberg, Frantz (sen.), F. Hoffensbergs lit. Etabl. 21
Hoffensberg, Frantz (jun.), F. Hoffensbergs lit. Etabl. 21
Hoffensberg, Julius, F. Hoffensbergs lit. Etabl.; Hoffensberg, Jespersen & Fr. Trap; Hoffensberg & Fr. Trap 21
Hoffmeyer, N. F. V. E., Apotekernes Æskefabr. & Stentr., Aarhus Æskefabr., A/S 12
Holm, A. P. J., Holm & Gjellerup og Dansk Reproduktionsanst. 41
Holm, A. T., (senere Axelholm), A/S Axelholm 33
Holm, G. R., Gustav Holm 10
Holst, C. A. T., Adolph Holst, Randers og Aalborg 51, 8
Holst, J. P., Adolph Holst, Randers 51
Hornsyld, Hans, Schouw & Co., A/S 33
Huth, J. F. v., Pacht & Crones Eftf. 34
Hvilsted, Arthur, Arthur Hvilsted 11
Højring, A. B. (tidligere A. B. Madsen), Atelier Elektra, Aarhus Lystryksanst. og Aarhus Lys- og Zinktryksanst. 42, 12, 13
Hølbeling, W. H. A., W. H. A. Hølbeling 51
Ihrich, L. E. L., A/S Grafic 39
Iversen, A. C., Iversen & Solem og A. Iversens Stentr. 23, 24
Iversen, C. L. J., Frk., A. Iversens Stentr. 24
Jacobsen, A. M. M., Alfr. Jacobsens lit. Etabl. 30
Jacobsen, J. F., Johan Jacobsens lit. Inst. 34
Jansen, C. C. A., Axel E. Aamodt 24
Janssen, Hjalmar, Peter Meyers Fabr., A/S 53
Jantzen, E. E., Edv. Jantzen 28
Jensen, A. P., I. P. Jensens Trykkerier 43

Side

Jensen, Carl, Carl Jensen 10
Jensen, Carl, I. P. Jensens Trykkerier 43
Jensen. C. J. Bibow, F. Schur & Co. 16
Jensen, C. P. F., C. Sørensens Eftf. 38
Jensen, Eli, Skand. Metalskiltefabr. 14
Jensen, E. V., Vald. Jensens Nodestikkeri 38
Jensen, H. E., Aarhus Æskefabr. 12
Jensen, I. P., I. P. Jensens Trykkerier 43
Jensen, K. T. Damgaard-, Jysk Lys- og Zinktryksanst. og K. T. Damgaard-Jensen 12
Jensen, Martin, Dyva & Jeppesen 46
Jentzsch, L. F. C., Philipsen & Co. 30
Jeppesen, E. C. J., Dyva & Jeppesen 46
Jespersen, E. J. M., Hoffensberg, Jespersen & Fr. Trap 21
Johansen, N. P., Generalstaben 20
Jonsen, J. P., A/S Dansk Papirvarefabr. 41
Jæger, J. P. K., C. Ferslew & Co. 20
Jørgensen, I. E., E. E. Berg & Co., og Em. Jørgensen & Olsen 31, 34
Jørgensen, L. H. P., P. Christiansen 44
Karkov, Leonhardt, Aarhus Reproduktionsanst. og Tutein & Koch . . . 13, 43
Keilgaard, J. A., Keilgaard & Sørup 25
Kihl, A. E., Kihls Bogtrykkeri 34
Kihl, C. J., Kihls Bogtrykkeri 34
Kihl, C. N. W., Kihls Bogtrykkeri 34
Kittendorff, J. A., Tegner & Kittendorff 22
Kjær, J. L., Aarhus Æskefabr. A/S 12
Klein, Louis, Louis Klein 26
Klingsey, Paul, Generalstaben 20
Koch, K. V., Tutein & Koch, Odense Lyskopieringsanst., Aarhus Reproduktions-
anst., Aarhus Lys- og Zinktryksanst. og Dansk lit. Anst. . . . 43, 50, 13, 47
Krause, C. F., Krause & Olsen og C. Krause 27
Krossing, N. B. v., Det kgl. Stentr. 18
Kruckow, S. M., Sophus Kruckows lit. Etabl. og Sophus Kruckows Trykkerier 37
Krum, J. A., J. A. Krum 7
Krøger, Vilhelm, Vilh. Krøger 16
Køhler, A. H., Aarhus Kunst- og Merkantiltr. og Apotekernes Æskefabr. og
Stentr. 12
Lachmann, Axel, Andreasen & Lachmann 45
Lachmann, Julius, Andreasen & Lachmann 45
Larsen, Axel, C. A. Backhausens Eftf. 54
Larsen, F. C., Philipsen & Co. 30
Larsen, William, William Larsen, Lit. Etabl. 50
Lassen, P. K., Tutein & Koch 43
Lauritzen, H. C. W., Johan Ludvig Sivertsen 22
Levison, A. M., Georg Andersen 36
Lind, D. O. F., David Lind, Aarhus og København 10, 37
Lindberg, H. C., Carl Stender, A/S 45
Lindegaard, F. B., F. Lindegaard 43
Lorenzen, J. F., Generalstaben 20
Loria, C. C. M., Frue, Ludvig Loria 51
Loria, L. H. V., Ludvig Loria 51
Lose, C. C., C. C. Lose 18

Side

Lundgreen, T. W., Th. Lundgreens Bog- og Stentr. 35
Lundquist, T. F., Th. Lundquist 26
Løye, J. P., Centraltrykkeriet 36
Madsen, A. B. (nu A. B. Højring), Atelier Elektra, Aarhus Lystryksanst. og Aarhus Lys- og Zinktryksanst. 42, 12, 13
Maire, A. L. le, Generalstaben 20
Marcussen, C. A., C. Markussen og C. Marcussen & Co. 11
Mathiesen, Wilhelm, Mathiesens Lit. og Lyskopieringsanst. 42
Meulengracht, Jens, Lit. Inst. i Aarhus 9
Meyer, Ernst, Heinrich Meyer & Co. 53
Meyer, Frede, Heinrich Meyer & Co. 53
Meyer, J. H. A., Heinrich Meyer & Co. 53
Meyer, P. C., P. E. Meyers lit. Officin, Peter Meyers Trykerier og Peter Meyers Fabr., A/S 53
Meyer, P. E., P. E. Meyers lit. Officin 53
Meyer, P. M., Esbjerg Kunst- og Stentr., og Randers Stentr. 14, 50
Middelboe, B. U., Dansk Reproduktionsanst. 41
Mik-Meyer, Paul, Carl Stender, A/S 45
Momberg, C. E., Generalstaben 20
Mortensen, Carl, Dansk Karton-Kompagni og Fabrik 29
Mortensen, C. A., C. A. Mortensen & Co. 49
Mortensen, J. C., C. A. Mortensen & Co. 49
Mortensen, Theodor, A/S Axelholm 33
Møller (Christensen), Christoffer, Hagen & Sievertsen, A/S 48
Møller, H. C., Hagen & Sievertsen, A/S 48
Møller, N. P., C. A. Mortensen & Co. 49
Møller, Otto, C. A. Mortensen & Co. 49
Møller, P., Berendt & Møller 25
Møller, P. Gormsen, P. Gormsen Møller 51
Møller, P. J., P. Møllers Stentr., Lystryk og Litografi 52
Møller, V. A., Viggo Møller 35
Nebel, A. C., A. C. Nebel og A. C. Nebel & Co. 49
Neuhausen, J. C. J., I. C. Neuhausen, Haderslev og Kolding, I. C. Neuhausen & P. Grün 15, 17
Neuhausen, M. C. A., I. C. Neuhausens lit. Etabl. 17
Nielsen, Albert, Ludvig Loria 51
Nielsen, Anton, Nielsen & Darré og Anton Nielsen 10
Nielsen, A. F., Frue, Anton Nielsen 10
Nielsen (nu Dahnfeldt), C. V., S. Hermansen & Co. 32
Nielsen, H. C., Nodetr. Presto, A/S 46
Nissen, J. C. M., Frk., M. L. Nissens Stentr., København 32
Nissen, M. L., M. L. Nissens Stentr., Nykøbing F. og København . . . 48, 32
Nobel, H. S., De danske Cigar- og Tobaksfabr., A/S 48
Nøhrlind, C. J., Nordisk Reproduktionsanst. 45
Ochs, H. O., Nord. Nodestik & Trykkeri 38
Oettinger, Camilla, Frk., S. Oettinger 25
Oettinger, Sally, S. Oettinger 25
Ollendorff, K. R., A/S Dafameta 46
Olsen, A. F. V., Em. Jørgensen & Olsen 34
Olsen, Christlieb, E. P. C. Gress og C. Olsen 27
Olsen, F. A., Krause & Olsen 27

Side

Olsen, N. L. E., Emil Olsen 29
Olsen, O. C. W., Lit. Anst. Aros, Chr. Olsen og Dansk Lit. Anst. . . . 11, 47
Olsen, O. N., Generalstaben 20
Olsen, V. M., Frue, C. Olsen 27
Otto, C. A., Brdr. Berlings lith. Inst. og Carl Otto, kgl. Hoflitograf 19
Otto, Mathilde, Frue, Carl Ottos Eftf. 19
Pacht, L. V., Pacht & Crone 34
Pedersen, Agnes, Frue, Nørrebros grafiske Etabl. 40
Pedersen, A. A. F. Gislason, Nørrebros grafiske Etabl. og Gislason Pedersen, lit. Atelier 40, 42
Pedersen, F. A. Gislason, Nørrebros grafiske Etabl. 40
Pedersen, Peder (Schouw & Co., A/S og Nørrebros grafiske Etabl. . . . 33, 40
Petersen, Aug., Aug. Petersen 37
Petersen, A. C., Albert C. Petersen 42
Petersen, Carl, Philipsen & Co. 30
Petersen, C. C., E. E. Berg & Co. og Joh. Lud. Sivertsen 31
Petersen, E. H., P. Petersens Bogtrykkeri og Egmont H. Petersen 41
Petersen, I. C., Egmont H. Petersen 41
Petersen, J. L., Ludvig Petersen 36
Petersen, K. J., Nodetr. Presto, A/S 46
Petersen, Peter, V. Schønemann 47
Petersen, P. V., Alfr. Jacobsens lit. Etabl. 30
Petersen, V. J. B., F. E. Bording 28
Philipsen, J. F., Philipsen & Co. 30
Philipsen, J. V. Ø., Philipsen & Co. 30
Philipsen, R. C., Frue, Philipsen & Co. 30
Pindborg, Marius, Atelier Alfa 45
Poulsen, P. R., Hoffensberg & Fr. Trap 21
Prange, Christian, C. Prange, lit. Etabl. og Aarhus Æskefabrik, A/S . . 13, 12
Quistgaard, Stentr. Expres 40
Rasmussen, C. E., Adolph Holst, Aalborg 8
Rasmussen, C. R., O. Wenzel, lit. Etabl., A/S 13
Rasmussen, E. C., Generalstaben 20
Rasmussen, F. V., F. V. Backhausens Bogtr., lit. Etabl. og Papirhdl. . . . 54
Rasmussen, J. S., Just Rasmussen 46
Reimers, D. M. C., Apotekernes Æskefab. og Stentr., Aarhus Æskefabr., A/S 12
Reves, I. W., I. W. Reves Fabriker 44
Riis, A. O., Pacht & Crones Eftf. 34
Rom, A. L., Frue, N. C. Rom 23
Rom, H. N., N. C. Rom 23
Rom, K. T., N. C. Rom 23
Rom, N. C., N. C. Rom 23
Rotzow, H. L., H. L. Rotzow, Rotzow & Andersen og A/S Københavns Spillekortfabrik 36, 39
Saksø, Axel, Odense lit. Anst., Hagen & Sørensen 50
Saksø, J. V., Odense lit. Anst., Hagen & Sørensen 50
Samsøe, P. E., P. E. Samsøe 33
Sand, M. J., Generalstaben 20
Sandberg, H. L., Henrik Sandbergs Stentr. 38
Schierfig, C. D., Det Hoffensbergske Etabl., A/S 21
Schlütter, Schlütters lit. Etabl. og Stentr. 14

Side

Schmidt, G. V., Schmidts Stentr. 50
Schmidt, Niels, Schmidts Stentr. 50
Schmitz, A. F., Arnold Schmitz 39
Schmitz, P. E., Frue, Arnold Schmitz's Enke 39
Schouw, V. S., Schouw & Co., A/S 33
Schultz, C. B., Adolph Holst, Aalborg 8
Schultz, M. A., Adolph Holst, Aalborg 8
Schultz, S. E., Adolph Holst, Aalborg 8
Schumann, Hermann, Schumanns lit. Anst. 52
Schumann, Fritz, Fritz Schumann 30
Schur, Axel, F. Schur & Co. 16
Schur, C. M., Frue, F. Schur & Co. 16
Schur, Fritz, F. Schur & Co. 16
Schur, F. T., F. Schur & Co. 16
Schur, J. W. (sen.), F. Schur & Co. 16
Schur, J. W. (jun.), F. Schur & Co. 16
Schønberg, J. A. H., I. A. Schønberg & Hartvig 37
Schønemann, A. J. P., Frue, C. Schønemann 47
Schønemann, Christian, V. og C. Schønemann 47
Schønemann, C. M. V., V. Schønemann 47
Seip, H. W., H. W. Seip, Randers og Aarhus 51, 9
Sievertsen, Christian, Hagen & Sievertsen, A/S 48
Sikker-Hansen, Aage, Alfr. Jacobsens lit. Etabl. 30
Simonsen, C. M. N., C. Simonsen & P. Andersens Stentr. og C. Simonsens Stentr. 27
Sivertsen, J. E., Johan Ludvig Sivertsen 22
Sivertsen, J. L., Johan Ludvig Sivertsen 22
Solem, F. G. H. J., Vilh. Søborgs Eftf. 23
Solem, F. V., Iversen & Solem og F. V. Solem 23
Sperling, E. H., E. Sperling & Co. og A/S Aros 11
Stegmann, A. C., Stentrykkeriet Ekspres 40
Stegmann, V. H. T., Viggo Stegmanns lit. Etabl. 49
Stelzner, O. R., Aalborg lit. Anst. 8
Stenbro, J. P., Budtz Müllers Eftf. 40
Stender, C. C., Carl Stender, A/S 45
Stender, W. C. H., Carl Stender, A/S 45
Strøyberg, N. C. E., F. Hoffensbergs lit. Etabl. 21
Stürup, N. P. W., A/S Københavns Spillekortfabr. 39
Stærmose, C., Dansk Metal Ætseværk, A/S 16
Størvold, P. A., P. Størvold 47
Svendsen, S. C., S. C. Svendsen 37
Svendsen, V. E., Svendsen & Aller 29
Søborg, V. T., Vilhelm Søborg 23
Sødring, S. S., Sophus Kruckows Trykkerier, A/S, A/S Kruckow-Waldorff . . 37
Søndergaard, E. C., Aalborg Stentr. 8
Søndergaard, P. J. N. J. N., Aalborg lit. Anst. 8
Sørensen, C. C., C. Sørensen, lit. Etabl. 38
Sørensen, Marius, Odense lit. Anst., Hagen & Sørensen, Odense Lyskopierings-anst. og Dansk lit. Anst. 50, 47
Sørup, J. W., Keilgaard & Sørup og William Sørup 25
Tauber, C. J., Chr. J. Tauber og Chr. J. Tauber & Søn 26

Side

Tauber, J. C., Chr. J. Tauber & Søn 26
Tegner, C. M., Em. Bærentzen & Comp., Chr. & I. Tegners Stentr. og C. M. Tegners Inst. 19, 22
Tegner, I. W., Chr. & I. Tegners Stentr. og I. W. Tegner & Kittendorff . . . 22
Thielemann, A. R., Thielemanns lit. Etabl. 27
Thielemann, M. S., Thielemanns lit. Etabl. 27
Thomsdorff, A. von, A. von Thomsdorff 27
Thomsen, T. J. Funch-, E. Sperling & Co. 11
Trap, F. C. H., Hoffensberg, Jespersen & Fr. Trap; Hoffensberg & Fr. Trap . . 21
Trap, J. P., Em. Bærentzen & Comp. og Hoffensberg, Jespersen & Fr. Trap 19, 21
Tutein, P. A., Tutein & Koch, Odense Lyskopieringsanst. og Aarhus Reproduktionsanst. 43, 50, 13
Weile, J. L. C. E., L. Weile 46
Wensler, Heinrich, C. C. Lose 18
Wenzel, E. O., O. Wenzel, lit. Etabl. 13
Westermann, Viggo, V. Westermanns lit. Anst., Holbæk, Vejle og Svendborg 15, 53
Wiborg, T. W., Carl Ottos Eftf. 19
Wilhelm Hansen, Alfred, Wilhelm Hansen, Musik-Forlag 25
Wilhelm Hansen, Asger, Wilhelm Hansen, Musik-Forlag 25
Wilhelm Hansen, Jens, Wilhelm Hansen, Musik-Forlag 25
Wilhelm Hansen, Jonas, Wilhelm Hansen, Musik-Forlag 25
Wilhelm Hansen, Kaj, Wilhelm Hansen, Musik-Forlag 25
Wilhelm Hansen, Svend, Wilhelm Hansen, Musik-Forlag 25
Winning, F. E., Em. Bærentzen & Comp. 19
Winther, N. P. E., Sophus Kruckows Trykkerier, A/S, A/S Kruckow-Waldorff 37
Voegtle, A. S., Frue, P. Christiansen 44
Voegtle, P. C., P. Christiansen, A. Iversen, og Dansk lit. Anst. 44, 47
Volk, E. M., Nodetr. Presto, A/S 46
Zwanzig, H. A., Zwanzigs Stentr. 7

NAVNE OG GAVER

Dette Værks første Del, *Litografiens Historie og Anvendelse*, er forfattet af *Georg Nygaard*, bistaaet af *C. Andreasen*, *Chr. Cato* og *K. V. Koch*, og iøvrigt ved Hjælp af de i Afsnittets Forord nævnte Kilder.

Anden Del, *Dansk Litografisk Principalforening gennem 25 Aar*, er udarbejdet af *P. Voegtle* med forfattermæssig Bistand af *Henning Koch* og — med Hensyn til Oplysninger — tillige med elskværdig Hjælp fra *Dansk Litografisk Forbunds* Side.

Tredje Del, *Litografiske Virksomheder i Danmark*, er samlet og redigeret af *K. V. Koch*, der dog i omfattende Grad er blevet hjulpet af de i Afsnittets Forord nævnte Personer.

Vignetter, Friser, Omslag og det komponerede Bind er tegnet af *Poul Sæbye*, der ligeledes har ordnet Bogens kunstneriske Udformning.

Bogtrykarbejdet er for første og anden Dels Vedkommende ydet som Gave af *Carl Aller*, Bianco Lunos Bogtrykkeri, og for tredje Dels Vedkommende af *Chr. Cato*. Papiret, der er fra *De forenede Papirfabriker*, er en Gave fra *C. Ferslew & Co.*. Clichéerne er skænket af *Tutein & Koch*, Omslaget med Tillæg af Karton af *Vilh. Søborgs Eftf.* og Bogbinderarbejdet af *A/S Adolph Holst*, Aalborg.

Bilag er skænket af: Axel E. Aamodt, Andreasen & Lachmann, Chr. Cato, P. Christiansen, Generalstabens topografiske Afdeling, Kruckow-Waldorff, Carl Ottos Eftf., Vilh. Søborgs Eftf. og Tutein & Koch.

Endelig har følgende Medlemmer af Dansk Litografisk Principalforening ydet kontante Bidrag: Aalborg litografiske Anstalt, Aarhus Æskefabrik, Lars Andersen, Andreasen & Lachmann, Axelholm A/S, C. A. Backhausen, E. E. Berg & Co., P. Christiansen, P. S. Christiansen & Co., Dansk Papirvarefabrik A/S, Dyva & Jeppesen, Atelier Elektra, A/S Esbjerg lit. Etabl. & Stentrykkeri, A/S Hagen & Sievertsen, Ferd. Hansens Trykkerier, Wilhelm Hansen, A/S Adolph Holst, Alfred Jacobsen, I. P. Jensens Trykkerier, Ludv. Jørgensen, A/S Kruckow-Waldorff, William Larsen, Viggo Møller, Nordisk Nodestik og Trykkeri samt lit. Etabl, Odense litografiske Anstalt, Chr. Olsen, Carl Ottos Eftf., Pacht & Crones Eftf., Albert C. Petersen, Philipsen & Co., Randers Stentrykkeri, Just Rasmussen, N. C. Roms Bog- og Stentrykkeri, Henrik Sandberg, A/S Schouw & Co., F. Schur & Co., C. Schønemann, A/S Carl Stender, P. Størvold, Carl Sørensens Eftf. ved Carl Jensen, Tutein & Koch.

Dansk Litografisk Principalforening beder hver enkelt, der gennem Arbejde, Materialeydelse eller Pengegave har hjulpet med til at skabe dette Værk, modtage Foreningens — og dermed Fagets — Tak.

DTV Danmarks Tekniske Videncenter Teknologihistorisk Samling

TB
77
Lit
462345
1922
300197996
DTV